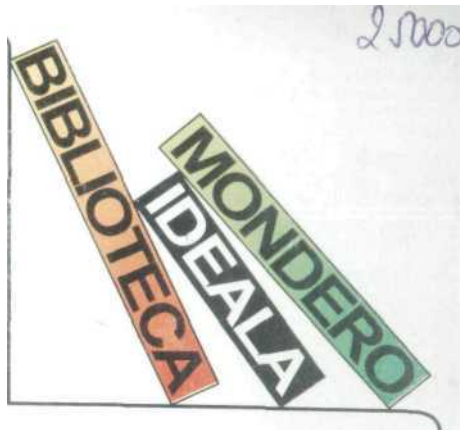

CAPODOPERE
ALE
LITERATURII
UNIVERSALE

● ●

1

/HM

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

~~~~~

Uachiarelli

• (1469-1527)

^ ^ | Niccolo Machiavelli, om politic,
 ^ ^ B scriitor și renașcentist italian din
 ^ ^ B Florența. Secretar de stat al Consi-
 ^ ^ B lni l iu seniorilor din Republica
 ^ H Florența (1498-1512) a îndeplinit
 ^ ^ B unele misiuni diplomatice. Adept al
 ^ ^ m necesității realizării în Peninsula
 ^ H Italică a **unui** stat național unitar,
 r_V sub egida monarhiei absolute.
 ^ ^ B Opera sa fundamentală *Principele*,
 jj^H închinată lui Cesare Borgia, în care
 ^ H a zugrăvit cu luciditate epoca,
 ^ H arătând că în **politică** dictează
 ^ ^ B interesele și forța, nu consideren-
 ^ ^ B tele morale, a contribuit hotărâtor la
 ^ H despărțirea teoriei politice fiUe
 HB morală și de teologie. f

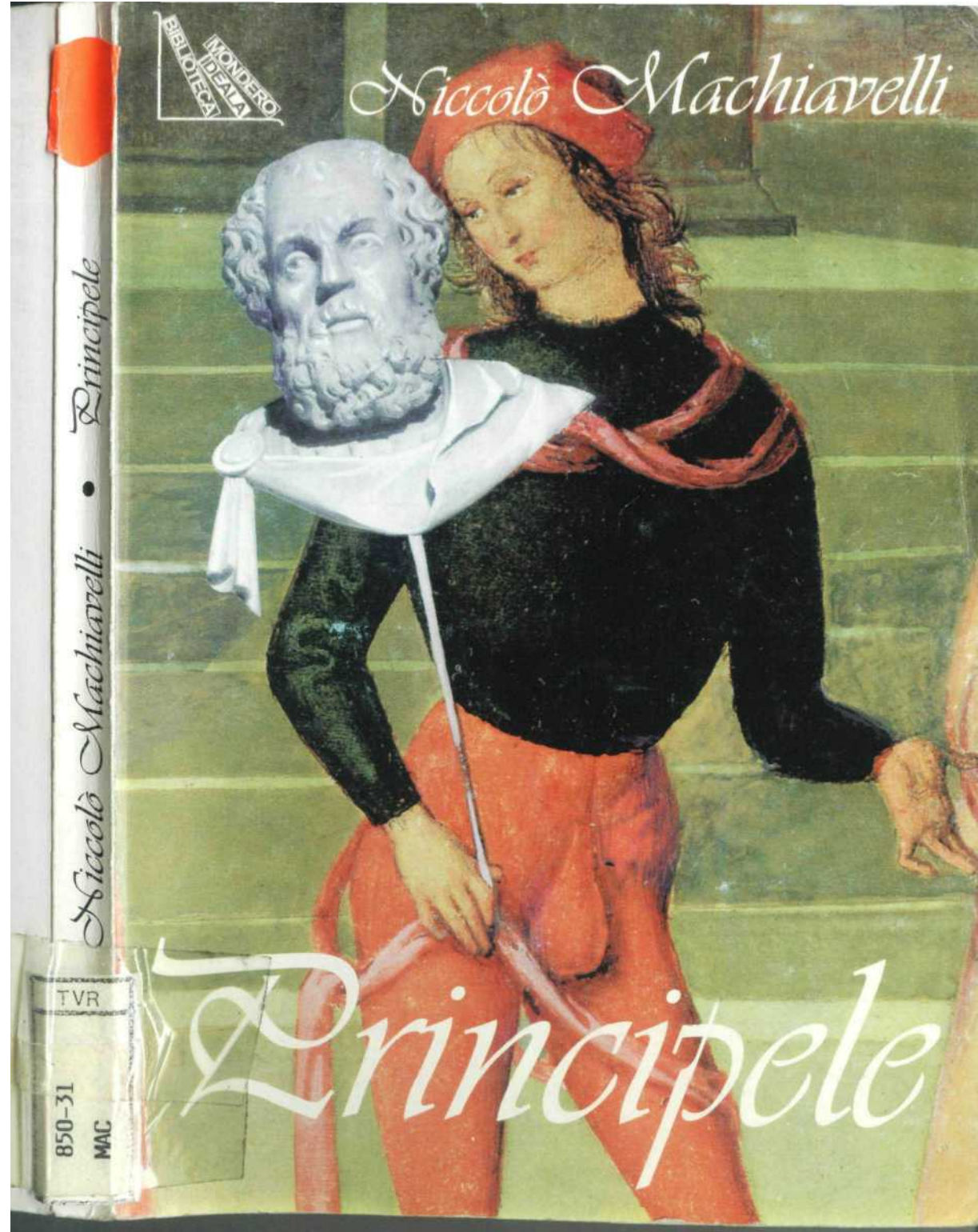
j Mic dicționar enciclopedic

EDITURA

MONDERO

ISBN 973-9349- 17-x

Colecție coordonată de pro!, dr. **Dan Grigorescu**
Coperta și grafica: **Anamaria Smigelschi**

NICCOLO MACHIAVELLI

PRINCIPELE

în românește
de NINA FĂCȘIN

Prefața
de ALEXANDRU BALACI

KIMTIRA AIONDKRO
București. 1999

PREFAȚA

Definit ca descoperitorul și fondatorul unei noi științe, a politicii, ca forță și formă autonomă a rațiunii, Machiavelli nu a fost niciodată un teoretician abstract. A existat întotdeauna cea mai strânsă conexiune între experiențele practicii sale de diplomat și cetățean și ideea sa teoretizantă. Respingând idealitățile transcendente ale trecutului, formând din om centrul vieții spirituale, caracteristică fundamentală a Renașterii (epoca descoperirii lumii și a omului), scriitorul italian a fost și un om politic în acțiune. Scrierile lui, riguros logice, aliază întotdeauna pasiunea cu curgerea dialectică, în apărarea omului care își poate afla în el însuși justificarea existenței, atunci când nu este un neutral, ci un participant, o creatură activă, luptând tenace împotriva destinului, de multe ori advers.

Creatura aceasta istorică cizlată de umanism, care se poate dimensiona urmărind legi proprii, dându-și o fizionomie, un chip după voința individuală, poate să-și creeze și propriul destin. Acesta este omul machiavellian în realitatea sa intelectuală, în integritatea sa etică, ordonată de legi raționale. Aceasta este clara determinare a unei concepții integral umaniste și a cărei pătrundere din partea cercetătorului sau cititorului atent poate sfârâma concepția apriorică despre "machiavellism". Și cultul "virtuții" este un alt postulat al Renașterii, iar atenția încordată pe care i-o acordă Machiavelli îl definește încă o dată ca om sinteză al contemporaneității sale. *Virtii* în concepția Secretarului florentin nu putea fi decât tensionata energie virilă, transformatoare a destinului uman, individual sau colectiv.

Pentru fondatorul științei politice, pentru acest precursor al filozofiei istorice, valoarea supremă a omului activ consta în conștiința lui politică, idee dominantă în întreaga sa operă și atât de actuală oricând, în lume, în timpuri și spații. Dar niciodată lucidul observator nu a făcut ca sfera idealului să nu

fie circumscrisă de aceea a realului. Identitatea Principelui se manifestă în realitatea conjuncturii vieții politice, căutând, educativ, ca pasiunile umane să fie transformate în virtuți cetățenești. Armonia este legea acestei identități morale către care aspiră Principele machiavellian. simbolul întregii sale opere, și ca aparține desigur Renașterii. Precursorul patriotismului italian și al Italiei moderne, călător și martor al stărilor de lucruri din marile monarhii vest-europene (Franța și Spania). Își putuse da seama de acest fenomen capital, al trecerii de la principatele feudale spre aceste importante, moderne formații statale, simbol al unității unei națiuni și să dorească înfăptuirea unui asemenea ideal politic și în Italia. Cea mai frumoasă țară a Planetei și maestră a literelor și artelor, care își putea justifica existența în Univers prin miracolul Renașterii, se putea afla, prin divizarea ei politică și fragmentarea feudală statală, pradă ușoară pentru marile monarhii înarmate cu armele forței brute, care uneori, vremelnic, pot învinge pe acelea mai fragile, rudimentar, ale spiritului. De aceea se poate afirma că întreaga viață și operă a lui Niccolo Machiavelli este un lung strigăt de chemare pentru construirea visului național italian.

O imensă dezbateră, de-a lungul celor cinci secole care au trecut de la nașterea scriitorului, a oscilat între doi poli adverși. Într-o parte pendulau afirmatorii "machiavellismului", cuvânt sinonim cu amoralitatea politică, iar de partea cealaltă erau susținătorii figurii austerului republican, teoreticianul rațiunii de stat (cu toată duritatea ei uneori conjuncturală), a interesului colectiv al Patriei care poate predomina orice interes individual.

*

II Principe este un mic tratat care a făcut ocolul lumii și despre care s-au scris biblioteci întregi. Acest tratat, care este în realitate o *sumă* de reguli, de norme, de sfaturi, un fel de memorial, cum se scriau atâtea în Cinquecento. poate să fie considerat ca un adevărat program de redeșteptare națională, ca un act de încredere în destinul propriei patrii, în realitatea ei, în viitorul ei luminos. Sfaturile pe care Niccolo Machiavelli le îndreaptă către ipoteticul, idealul său Principe, sunt sinteze/a întregii sale practici politice, analiza concretizată a întregii sale experiențe, suma tuturor observațiilor făcute în îndelungile călătorii și misiuni. Substanța esențială, măduva vitală a acestui mic tratat este *ideea italiană*, ideea unificării într-un stat puternic a îragmentatei patrii.

Dacă Machiavelli dă sfaturi lipsite de orice prejudecată Principelui, rădăcina lor profundă stă în acea convingere fermă că politica, activitate autonomă, are proprii, fundamentale reguli de acțiune, necompatibile integral cu ale vieții comune. Există uneori în acțiunea statală exigențe imperioase care pot crea o etică diversă de aceea care ar putea fi denumită individuală. Când o acțiune este salutară pentru interesul colectiv, când ea concurează la bunăstarea și înflorirea Statului, atunci ea își poate crea propria morală. propriul său univers etic. Moralitatea este echivalentă cu a fi intens activ. Unica determinantă, unica discriminare dintre bine și rău. dintre just și injust este rațiunea de Stat. *Salus publica suprema lex*. Dorind și luptând cu arma artei sale literare pentru înfăptuirea Statului italian, având mereu în față exemplul monarhiilor unitare. Franța și Spania, Machiavelli a meditat desigur și asupra trecutului istoric al Romei, ca o altă dimensiune pentru *Principe*. Om al epocii sale, reprezentant al ideilor contemporane, al neapusei, nestinsei Renașterii, Machiavelli l-a putut avea ca model și pe Cesare Borgia, figură politică centrală din Cinquecento, simbolul forței care vrea să domine.

Pentru Niccolo Machiavelli istoria nu are decât cauze raționale, este opera omului și a personalității sale energice și dinamice. Ea este consecința activității umane, faptul istoric stând în forța lucrurilor. Câmpul politicii, al artei de a governa este dirijat de forțe naturale, de forțe ale rațiunii. A înțelege în profunzime și a dirija aceste forțe ale realității, a înțelege lumea reală și nu etica, înseamnă până la urmă, pentru Machiavelli, a governa.

*

Scriș în anul 1513. tratatul a fost dedicat: *ad magnificum Laurentium Medicem* fiul lui Pietro dei Medici, nepot al unui alt Lorenzo, Magnificul.

Primele unsprezece capitole ale tratatului trec în revistă și comentează cu claritatea specifică autorului tipurile de principate care există, ereditare, cucerite (cu armele, prin favoruri, prin crime, prin proprie virtute). Un capitol special este dedicat principatelor eclesiastice care au caracteristici proprii.

Trei capitole ulterioare tratează despre acțiunile de cucerire și de consolidare ale Principatelor, adică ale Statului. Este prezent aici entuziasmul puternic al lui Machiavelli, vibrând în fața necesității organizării *miliției* (armatei) naționale în instituirea căreia el vede de altfel și mântuirea Italiei. El se ridică violent împotriva folosirii trupelor de mercenari, străini stipendiați, care nu puteau avea nimic comun cu interesele naționale ale unui stat.

Urmează un alt grup de capitole, nucleul principal desigur, în care se tratează, așa cum scrie autorul, despre modul de comportare al Principelui cu supușii și prietenii săi. În aceste capitole se va judeca și comenta, urmând totdeauna adevărul faptelor, *adevărul efectiv*, despre motivele și faptele pentru care oamenii, principii sunt lăudați sau blamați, despre liberalitatea sau parcimonia guvernanților, principilor, despre cruzimea sau bunătatea principilor. Aici se dezvoltă celebra teză machiavelliană dacă un principe este mai bine să fie temut sau iubit. În sfârșit după ce se arată cum principii trebuie să mențină credința, cum trebuie să se comporte pentru a nu fi disprețuiți sau urâți, după discuții despre utilitatea fortărețelor, se ajunge la capitolul XXI, în care se arată ce trebuie să facă un principe pentru a fi stimat.

Deci în tratat există simetric două părți principale, prima descriptivă, de enumerare și de caracterizare a principatelor (a statelor), în funcția lor, și a doua, desigur cea principală, în care Machiavelli, sintetizând întreaga sa experiență și lectură, stabilește norme fundamentale pentru arta de a guverna. Acum, pregătit de această rapidă expunere generală, teoretică, valabilă pentru toate statele, Machiavelli își întoarce privirile lucide și pătrunde în miezul lucrurilor italiene, căutând să analizeze, în capitolul XXIV, de ce principii Italiei și-au pierdut statele, în ce mod se poate rezista Fortunei (soartei) adverse (XXV) și, în sfârșit, izbucnește în strigătul final al capitolului XXVI, care este *Esortazione a pigliare l'Italia e liberarla dalie mani dei barbari* (Exortatie pentru a lua Italia și a o elibera din mâinile barbarilor) și desigur justificarea întregii cărți. Capitolul acesta final al tratatului *Principelui este* un adevărat imn național, o voce teribilă în care clamează întreaga Italie, întreaga mare mândrie a spiritului și poporului italian care dăruise lumii miracolul Renașterii. Paginile acestea, scrise cu înflăcărea unui revoluționar iacobin, au plăcut extraordinar iluminiștilor și revoluționarilor francezi, au răsunat ca un vast ecou în întregul Risorgimento, epoca de redeșteptare națională din secolul al nouăsprezecelea.

*

Cartea deschisese primele sale pagini unor modele ilustre, marile figuri de oameni de stat ai Antichității. Ea analizează profund, urmând o strictă logică, asemenea personalități, ale căror caracteristici le caută și în lumea sa contemporană. Eroul lui de totdeauna este acela care înțelege legile de

mișcare ale vieții și ale societății, și din aceste legi face uneltele și instrumentele sale de edificare. Eroul paginilor sale. contemporanul, nu poate fi, dominând regulile acestei logici, uneori crude, decât fermul Cesare Borgia. adversarul, și nu prietenul Piero Soderini, sufletul slab. Pentru o asemenea lume logică responsabilitatea etică este totdeauna legată de scop și de finalizarea victorioasă a acțiunii și nu de mijloacele care pot fi utilizate. Scopul principal, unica țință în realitate a *Principe/ui*, este de a apăra, de a menține statul, învingând cu orice mijloc, forță sau vicleșug. Principele trebuie să fie totdeauna bine înarmat și pregătit pentru acțiune, instantanee chiar, atunci când necesitatea imediată i-o cere. Aici revine faimoasa formulă a lui Machiavelli, relativă la *profeții dezarmați*. (Aluzie la condamnarea lui Girolamo Savonarola). Totdeauna aceștia au fost învinși. Pătrunzând în centrul unor adevăruri foarte amare, dar cu atât mai reale, Machiavelli poate încă o dată să declare că unica lege, pentru acela sau aceia care guvernează este generată de necesitate. Și adevărul *effettuale* pentru vremurile contemporane este că, mai mult decât bunătatea, răul este necesar uneori pentru guvernare, atunci când există prea multă corupție. Morala nu poate lupta decât pe un plan absolut, ideal și teoretic cu forța, iar problema cardinală a politicii este a virtuții - nu a moralei, prin *virtu* înțelegându-se capacitatea, energia, talentul. În realitate politica nu este o știință divină ci una pământească.

*

Politica este o știință autonomă și prin Machiavelli Italia și-a menținut rolul său intelectual primordial chiar și în vremea de atunci. Minte umană creatoare a istoriei, mintea lui Machiavelli a fondat această nouă știință, definindu-i obiectul, metoda și legile, studiind desfășurarea proceselor social-politice în evoluția lor umană, în determinismul lor istoric. Pe drept cuvânt a putut să scrie Vincenzo Gioberti că Niccolo Machiavelli a fost Galileo al politicii. Etica nu se aliază cu politica, știință și activitate autonomă, ci rămâne de multe ori o aspirație ideală având caracteristicile unei lumi de construit într-un viitor utopic în care ar circula creaturi înzestrate numai cu atributele pure ale bunătății, demnității și eticii. Principele va trebui să țină seama și de morala umană ca și de religie, ele reprezentând forțe reale. Dar un conducător, dialectician prin excelență, va înțelege totdeauna că și morala se naște și se dezvoltă cu întreaga viață a societății, cu istoria. Politica însă își are morala sa

caracteristică, proprie acestei științe autonome și arte de a governa. Ținând seama de acest caracter istoric al moralei, apare clar, ca o necesitate, noua morală contemporană a Stalului și a Principelui lui Machiavelli. Este o morală statală, cetățenească, bazată pe principiul fundamental al responsabilității omului în fața istoriei. Ea pecetluiește orice acțiune umană care, oricât de individuală, aparent, ar fi, angajează până la urmă întregul mediu social căruia îi aparține individul. Morala de stat constă în subordonarea individului colectivității și intereselor sale, totdeauna superioare.

Virtutea, *la virtii*, la Machiavelli este generată de o profundă aspirație umanistă. Omul, înzestrat cu virtute, cu forță, cu valoare, încărcat de energie potențială, este activ în fața Naturii, este întreprinzător și îndrăzneț în fața Fortunei, în fața destinului. În realitate, *virtii* nu este altceva decât libertatea de a fi activ, exercițiul continuu al voinței umane. Cel înzestrat cu *virtii* are totdeauna drept semn călăuzitor curajul, în sensul de a spune totdeauna adevărul. A privi în față drept, soarta, chiar adversă, a acționa pentru transformarea ei, înseamnă a fi curajos și virtuos în sensul machiavellian. Omul virtuos nu mai este ascetul ci înțeleptul, analistul, acela care își iubește patria "mai mult decât sufletul", ca însuși autorul acestei afirmații și al *Principelui*.

Mântuirea sufletului nu este rugăciunea ci fapta. A acționa potrivit situației, a-ți coordona acțiunea cu realitatea înseamnă a fi virtuos. Și Fortunei (soartei), care este aidoma unui fluviu năvalnic, i se poate opune totdeauna Virtutea, care o țârmurește. Dualitatea aceasta *Fort una-Virat*, care a preocupat atât de mult pe autor, a fost rezolvată după o lege a moralei active machiavelliene. Omul virtuos. Principele, nu-și aparține, el poate și trebuie să se ridice deasupra oricărui considerent, pentru a-și salva țara, chiar dacă ar apărea ca deficitar din punctul de vedere al moralei comune. El trebuie să-și prefere totdeauna patria, chiar propriului său suflet, chiar propriei sale conștiințe. Acțiunea, gândirea politică, curajul, inițiativa care ascultă doar de legea primei necesități, îl definesc pe omul virtuos, pe Principele lui Machiavelli.

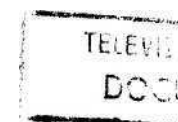
Adevărul *effettualen* arată că religia creștină există pentru o mare parte a oamenilor contemporani și că de forța ei un Principe trebuie să țină totdeauna seama, dar nu de la Dumnezeu coboară puterea Principilor, ci din propria lor virtute.

Așadar politica este o mare realitate autonomă iar rațiunile ei pot 11 legi determinante pentru acțiunea umană. Scopul politicii este acela de a crea și consolida statul. În definiția secretarului florentin Statul este echivalent cu *traheii umane*, cu *trăirea publică*, fiind un organism *compus* sau *colectiv*.

S-a putut face observația că Machiavelli sacrifică pe individ statului, și mai ales într-o epocă în care se putuse vorbi de un puternic cult al individualismului. S-a putut face observația că protagoniștii săi sunt totdeauna numai pe culmea Capitoliului. că singurul lor stimul este politica, nefiind interesați de literă, de artă, de cultură. S-a putut chiar pune în circulație un cuvânt ca *statolatna*, vorbindu-se despre rațiunile istorice și rațiunile ideale care alcătuiesc premisele necesității statului. Individualismul poate să fie înscris în interesul statului. În această unitate colectivă și omogenă până la urmă, care aspiră spre scopuri unanime.

Machiavelli era conștient de originalitatea cărții și teoriilor sale ("*modi cd ordini nuovi*"), când afirma că el este un explorator, ca și Ulise al lui Dante Alighieri, de ape și pământuri necunoscute, că el a intrat pe un nou drum, pe o nouă cale pe care nu a mai străbătut-o nimeni până la el. El a inventat, așa cum s-a mai spus, telescopul politic, mai înainte ca Galileo Galilei să-și fi îndreptat ocheanul său spre ceruri. El a putut descoperi astfel constelația statelor și legile mișcării lor armonioase. După cum, tot el a descoperit "primul lor motor", impulsul inițial, constând în virtutea cetățenilor. În virtutea oamenilor care se echivalează cu activitatea continuă.

Solidaritatea indivizilor care compun un stat este acordată de conștiința lor politică și de ideea că fiecare individ colaborând, asigură stabilitatea statului și propria sa dezvoltare. Orice stat pierde dacă nu trăiește în concordanță cu vremea sa. Iar șeful statului care știe că nu există fatalitate în istoric, că evenimentele pot fi prevăzute și preîntâmpinate, el este acela care în ore grave trebuie să știe ce fel de hotărâre să ia. Politica poate fi astfel, la un moment dat, cristalizarea într-o singură individualitate, care este Principele, aflat uneori singur, ca o însumare individuală a unui imens organism colectiv. El este totdeauna un reprezentant al cărui cuvinte și acțiuni au toată valoarea acelei imense părți pe care o reprezintă. Și el este un servitor al Statului, pătruns de voința de a-i servi scopurile. El nu este un tiran iar conducerea și responsabilitatea lui unică este condiționată de faptul că cetățenii statului nu au încă deplină conștiința politică. O autoritate divizată. În condițiile Italiei

contemporane, putea să perpetueze nenorocirea în care se afla țara. Iar când statul nou, sub autoritatea conștientă a Principelui, s-ar fi consolidat, când conștiința cetățenească ar fi fost la înălțimea virtuților conducătorului, orânduirea și-ar fi adâncit implicit democratismul. Apare clar, pentru orice cititor atent, că participarea maselor în *Principe* nu este în realitate decât o prezență de *obiect* al istoriei, *materia* pe care o poate modela virtutea excepțională a Principelui, până la ridicarea ei la forme superioare, în viitoarele state care vor putea acorda cetățenilor lor posibilitatea ridicării nivelului lor intelectual, nivelului conștiinței lor ideologice sau politice. Această *materie* își va dezvolta toate extraordinarele sale virtuți, încă latente acum, atunci când va exista un conducător, un Principe, capabil să le stimuleze energia creatoare. Pentru Italia care trebuia să-și construiască din temelii un organism statal nou, nu se putea conta încă pe voința generală a maselor, ci, mai ales, pe energia și virtutea intrinsecă a unui individ înzestrat. Adevărul *effettua/e*, legea de fier pentru Machiavelli. Îi indica numai o astfel de soluție, ca o treaptă absolut necesară pentru viitor. Principele nou va rupe cu trecutul numai în formele lui instituționale vetuste, dar va păstra ceea ce este valoros din lungul proces de dezvoltare istorică a omenirii.

Gândirea, prin Machiavelli, a devenit laică, politica și-a afirmat pe deplin autonomia, iar rațiunea de stat este dominatoare în orice organism colectiv. O asemenea concepție, urmărind total adevărul, ținând seama de aspectele realității și ale naturii, a construi asemenea state edificate pe probabilitate mai mult decât pe posibilitate - înseamnă că Machiavelli nu visează guverne și state utopice. El edifică statul posibil, foarte posibil italian, stat al realității și nu al visului. Și viitorul, deși îndepărtat într-adevăr, i-a demonstrat eficacitatea ideilor și construcției sale, deloc ipotetice. El nu l-a urmat pe Thomas Morus în idealitatea utopiei sale. Statul său cunoaște granițele Peninsulei în care existau toate caracteristicile unei națiuni, populația, limba, teritoriul și rasa. De aceea *Principele* s-a bucurat de o atât de îndelungă prețuire, fiind cartea multor oameni de stat, Italia ieșind prin paginile sale din Evul mediu.

Acela care își iubea Patria mai mult decât sufletul și-a expus întregul său crez de italianitate în *Principe*. Patria concentrează toată gândirea, întreaga viață. Patria este noua divinitate coborâtă din cerurile Renașterii și ea determină și viața individuală și moralitatea. Pentru Patrie totul este permis.

voința ci este totdeauna suprema *lex*. Aceasta este noua moralitate a lui Niccolo Machiavelli. Orice altă acțiune, orice altă atitudine etică, în afara dimensiunilor noțiunii de patrie, este relativă. Unde este vorba despre salvarea patriei nu poate fi vorba de just sau injust, va fi scris Machiavelli, teoreticianul statului laic. Binele suprem pentru "universalitatea oamenilor" din Italia, va afirma Machiavelli, constă în eliberarea țării de barbarii dominatori și în edificarea statului unitar. Patriotismul i-a fost totdeauna lui Machiavelli elementul motor, primul impuls al tuturor acțiunilor sale, accentul grav care îi sigilează întreaga operă.

Capitolul final al *Principelui*, în care parcă sună trâmbițele îngerilor care cheamă la Judecata de apoi, în dorința atât de puternică de a însuma toate forțele existente ale Italiei pentru a o elibera de "puturoasa" dominație, această Marsilieză din Cinquecento (cum avea s-o definească Edgar Quinet), este o culminație a patriotismului lui Machiavelli, a întregii sale vieți și activități. Acest înflăcărat imn al iubirii de patrie și care a devenit un decalog al Risorgimentului arată până la ce înaltă treaptă se poate ridica gândirea machiavelliană interferată de filonul atât de arzător al patriotismului. Sinceritatea lui este deplină, iar accentele prozei sale fluide, colorate sunt încărcate de lirismul unui adevărat *poet-vates*, poet profet al viitorului de lumină al țării sale. Patria liberă, patria mântuită, tema ultimului capitol al *Principelui este* și scopul permanent, urmărit întreaga sa viață activă care și-a putut afla în felul acesta dimensiunile propriei măreții.

În finalul cărții lui Machiavelli, se simte vocea colectivă a poporului italian și capitolul ultim nu este decât o concluzie logică a cărții în care fiecare rând pledase, logic și coerent, despre cum trebuie să fie un asemenea Principe, capabil să creeze noul stat. Principele este echivalent cu un imperativ categoric.

Principele a putut să fie considerat și un vis, construit în mozaic, cu fragmente ale realității, mai mult operă de artă decât de meditație. Această creație a unei figuri care însumează toate virtuțile, este opera unui contemporan al lui Ludovico Ariosto sau Michelangelo, crescut în mijlocul splendorilor marmoreenei Florențe. Dezvăluind esența realității practice, însumând-o în paginile sale lucide, de pătrunzătoare inteligență speculativă, marele gânditor a creat, dând curs "furiei" sale politice, dorinței sale arzătoare, noua entitate a Patriei.

Această carte, considerată de unii ca un pamflet virulent de politică militantă, este în realitate un adevărat poem dedicat facultăților umane însumate în virtuțile necesare individului, omului *tuba*; omului constructor de viață nouă. întorcând, cu toată hotărârea, spatele unor instituții și organizații statale vetuste. întorcând în realitate spatele întregului ev mediu și ideologiei sale. Machiavelli. urmând doar adevărul faptelor, dă Italiei și lumii manifestul politic al *Principelui*, cartea de început a noii filozofii a istoriei, cartea de căpătâi a patrioților. Istoria, prin Machiavelli, evadează din transcendental și devine *mngistra vitue*, iar politica nu poate să capete atributele de știință decât dacă este întemeiată pe studiul aprofundat al istoriei. *Principele* este o operă a politicii istorice care își are punctul de plecare de la stringenta necesitate. *Principele* este o demonstrație a raționalității, o împlinire necesară, și nu în contradicție, a întregii sale opere. Generată într-o furtună politică, în sânul Italiei în involuție, această carte mică a reflectat, mai mult decât orice alte mari tomuri, tablourile Renașterii italiene, fiind un martor fidel al principalelor evenimente ale epocii. Machiavelli a desprins ca Prometeu o altă scânteie a focului care a putut să incendieze conștiințele umane pentru a le purta spre îndeplinirea idealului patriotic. Nu, Machiavelli nu a scris în *Principe* evanghelia crimelor politice pe care trebuie să le cunoască și să și le însușească conducătorii de state. Principele său prometeic este o conștiință umană, o puternică individualitate, o sumă a virtuților omului, o forță salutară, singura în stare, la un moment istoric dat, să poată mântui gigantica făptură unanimă, care este patria, și de aceea nu-și poate da socoteala de activitățile sale. decât propriei sale conștiințe și personalități. El poate fi protagonistul nu al *Divinei Comedii*, ci al dramei umane. Lecțiile și sfaturile care se dau conducătorilor în *Principe* sunt în realitate îndreptate către popoare, iar opera lui Machiavelli, *Principele*. este cartea republicanilor. O asemenea afirmație o putea face Jean Jacques Rousseau în *Contractul social*.

Niccolo Machiavelli a fost intelectualul cel mai reprezentativ al epocii sale. Umanismul machiavellian creator de state a deschis o imensă perspectivă. Cunoscând istoria, legile ei, Machiavelli este conștient că numai în cadrul ei real se poate ameliora destinul întregii omeniri, precum și al omului individual.

Între Dante și Allieri, vocea lui Machiavelli a intonat singură un înalt ideal. Și nu poate să nu fie remarcată, drept o mare ciudățenie, soarta licară a acestei cărți care a stârnit cele mai pasionate și furtunoase polemici în lume.

În ceea ce privește lorma. *Principele* este desigur o operă de artă. În primul rând se poate vorbi de o arhitectură excepțională, care strânge într-un tot armonios toate părțile și paginile scrise dintr-o dată. sub semnul unui intens impuls interior. În această lucrare, care este o sinteză a unei științe noi, a unei științe care-și cunoaște autonomia și dimensiunile, armonioasa ei arhitectură interioară, unitatea organică a planului clar, sobrietatea materiei. își găsesc expresia într-o frază corespunzătoare fluidei curgeri a gândirii care informează toate paginile. Stilul *Principelui* este ca un fluviu lent inițial, dar al cărui curs devine din ce în ce mai rapid, atunci când se descriu lucrurile care stau cel mai mult în inima și mintea autorului, situația Italiei contemporane. Această stare dinamică și dramatică în același timp culminează în capitolul final care configurează apoteoza Italiei unite și libere, chemând crezul de italianitate al unui întreg popor prin vocea profetică a lui Machiavelli, în care este chemat mântuitorul patriei, poate cea mai arzătoare pagină de elocvență pe care o poate consemna istoria literaturilor.

Stilul lui Machiavelli este în concordanță deplină cu meandrele gândirii sale, pe care le urmărește îndeaproape în toate ritmurile sale. Stilul din *Principe* se revendică de la arta gravurilor în aramă sau în oțel. Frazele sale capătă caracterul sentințelor sau proverbelor și sunt demne de a fi scrise în marmură. Stilul operelor lui Machiavelli este și o adevărată bătălie, dusă de către autor împotriva cuvintelor, pentru ordonarea lor într-o arhitectură care poate aminti uneori de caracteristicile prozei latine. În *Principe* această luptă cunoaște supremul său triumf. Sinceritatea pasionată care l-a caracterizat în gândire, tentativele reușite de a nota imediat, de a o transcrie impresia în expresie exactă și precisă, urmată de viziunea clară, niciodată confuză, a planului unei lucrări, au făcut într-adevăr din Machiavelli un maestru al stilului literar, caracteristic italian, care cu greu va putea să fie vreodată depășit. Expunerea clară a faptelor, determinată de riguroasa sa logică, găsește imediat o formă corespunzătoare, tară de artificii, rapidă, nervoasă, naturală în marea ei sobrietate. Proza lui Machiavelli își atla în sine propria-i artă, culoarea, lumina caracteristică, dar mai ales această calitate supremă de a adera imediat la ritmurile gândirii autorului. Concordanța dintre meditație și

expresie este armonică, stilul alternând după desfășurarea gândirii. Machiavelli este totdeauna un participant care urmărește, cu cel mai profund interes, mersul evenimentelor, înlănțuirea lor necesară, ritmurile acestui mers progresiv. Stilul său este drapat pe statuia faptului. Caracteristica principală a operei sale de scriitor ni se pare a fi *căutarea* continuă și ea se reflectă în proza sa, în stilul și tragic și măreț, și disperat și profetic, atunci când *căutarea* îl duce pe drumuri noi, necunoscute, când nararea faptelor are un asemenea conținut. Complexitatea lucrurilor pe care le are de spus determină expresia și totdeauna structura sintetică a stilului oglindește profund structura meditației. Fraza lui Machiavelli este interferată total cu desfășurarea gândirii sale.

A existat desigur în stilul machiavellian marele exemplu al clasicilor, dar asimilat în fuziunea lui cea mai intimă și cu cea mai deplină libertate, stilul frazei lui Machiavelli fiind, prin excelență, modern. O asemenea caracteristică stilistică modernă este dată și de sobrietatea care face chiar din metaforele utilizate un corp comun cu întreaga desfășurare a gândirii. Viziunea reală despre lume a lui Machiavelli își găsește expresia în forma realistă a stilului său. Starea clasică a stilului lui Machiavelli nu a exclus niciodată sintaxa și lexicul limbii vorbite, al florentinei. *Florentina*, în splendoarea sa de dialect popular, putea să se muleze în tipare clasice în *Principe*, pentru a demonstra cunoașterea profundă de către Machiavelli, ca scriitor cult, și a limbii literaților secolului său care imitau Antichitatea. Dar de multe ori, fraza solemnă, aulică, a unor asemenea ilustre modele este spartă de introducerea brutală a expresiilor, a corpurilor de frază populare, care formează deliciul lectorilor. Varietatea lexicală este o altă caracteristică a limbii operelor lui Machiavelli care poate să utilizeze neologisme, cuvinte tehnice, latinisme desprinse din uzul cancelariilor și a misiunilor diplomatice pe care le-a condus, cuvinte arhaice pentru colorarea frazei, sau cuvinte uneori crude în naturalismul lor.

Limba și stilul lui Machiavelli sunt ale experienței și ale meditației și îi acordă calități excepționale de literatură dinamică, departe de formele înghețate ale clasicismului imitat de atâția scriitori din Cinquecento.

*

S-a putut face observația, vorbind despre *Principe*, privind limitele gândirii lui Machiavelli, în a cărei operă sunt totdeauna prezente drepturile

statului, dar lipsesc drepturile omului, drepturile individului. Nu putem fi de acord cu o asemenea concluzie și am avut ocazia de a sublinia frecvent importanța pe care, de exemplu, o acordă Machiavelli educației, muncii, continuei activități. Expresia, mult timp infamantă, de *machiavellism*, s-a acordat mai ales concepției și autorului tratatului *Principelui*. Niciodată nu a existat o afirmație mai convențională despre un fenomen cu totul secundar. În realitate *Principele* este un spirit rinascimental, iar în opera lui Machiavelli omul este în sfârșit reprezentat ca o ființă autonomă care-și poate afla în dimensiunile propriei personalități, ca și statul de altfel, nașterea, viața și moartea, urmând legile naturale ale unui organism viu. Machiavelli a ridicat pe o asemenea bază reală edificiul operei sale, relativă la istorie, la politică, la științele sociale. Pentru edificarea unei asemenea impresionante construcții Machiavelli a folosit toate calitățile sale de lucid observator și analist. El a folosit în primul rând logica, care guvernează în lume, a folosit propria-i experiență, exemplele cele mai ilustre din istorie, studiul înverșunat de-a lungul întregii vieți, al realităților din propria țară sau din alte țări străine.

În realitate, în *machiavellismul* din *Principe*, gândirea timpurilor moderne își găsește una din principalele sale rădăcini.

ALEXANDRUBALACI

LUI FRANCESCO VETTORI,
PREA ILUSTRU AMBASADOR AL FLORENȚEI
PE LÂNGĂ MARELE PONTIFIC 1

Roma

Prea ilustre ambasador, harul dumnezeiesc nu a întârziat niciodată să se arate². Spun aceasta, deoarece mi se părea, nu că aş fi pierdut, dar aş ti rătăcit bunăvoinţa dumneavoastră³, întrucât aţi lăsat să treacă multă vreme Iară a-mi scrie, iar eu mă întrebam de unde putea să vină lucrul acesta. Şi din toate pricinile care îmi treceau prin minte nu luam în seamă decât prea puţine. Numai una era mai stăruitoare şi anume că poate aţi încetat de a-mi scrie pentru că vi s-ar fi spus că nu aş fi un bun păstrător al epistolelor dumneavoastră. Eu însă ştiam că altcineva în afară de Filippo⁴ şi de Pagolo -\ atât cât aceasta ar depinde de mine, nu le văzuse. Am redobândit ceva din bunăvoinţa dumneavoastră o dată cu scrisoarea din 23 ale lunii trecute⁶, în care sunt prea fericit de a vedea cât de ordonat şi de cumpănii vă îndepliniţi funcţia publică pe care o aveţi: şi îndemnul meu este să continuaţi tot astfel, deoarece acela care renunţă la propria lui linişte pentru liniştea altora o pierde pe a lui însuşi, iar de la ceilalţi nu primeşte în schimb nici o recunoştinţă. Şi întrucât soarta vrea să facă totul, este bine să o lăsăm să facă ce vrea. să stăm deoparte şi să nu o tulburăm în nici un fel. şi să aşteptăm vremea când va îngădui şi oamenilor să facă la rândul lor câte ce va⁷: atunci va ti potrivit pentru dumnea voastră să vă daţi osteneală şi să vegheaţi mai mult la toate, iar pentru mine să plec de aici, de la ţară. şi să spun: iată-mă. Deocamdată, voind a vă răspunde cu aceeaşi bunăvoinţă pe care mi-aţi arătat-o, nu pot să vă scriu în această epistolă a mea despre altceva decât despre viaţa pe care o duc: iar dacă veţi socoti că ea este astfel. încât merită să o schimbaţi cu a dumneavoastră, voi ti mulţumit să o tac.

Stau la (aiă¹¹): și de când mi s-au întâmplat acele lucruri din urmă⁹, nu am mai fost la Florența nici douăzeci de zile, dacă le adun pe toate la un loc. Până acum am vânat sturzi cu mâna mea: măsculam înainte de a se face ziuă, pregăteam hcișoarcele unse cu clei pentru prins păsările și porneam cu o legătură de colivii în spinare de păream aidoma cu Geta¹⁰ când se înapoia din port cu cărțile lui Amfitrion; prindeam cel puțin doi sturzi și cel mult șase. Toată luna septembrie, asta am lăcut. Pe urmă joaca aceasta, așa cum era ea, aleasă parcă din amărăciune și neobișnuită pentru mine, a încetat, spre părerea mea de rău, iar care este viața mea acum, vă spun îndată. Mă scol de dimineață o dată cu soarele și mă duc într-o pădure a mea pe care am pus s-o taie. Rămân acolo timp de două ceasuri să văd ce s-a lucrat cu o zi înainte și să mai stau de vorbă cu tăietorii de lemne, care mereu au câte o pricină fie între ei, fie cu câte un vecin de-al lor. Cât privește pădurea aceasta, așa avea să vă spun o mulțime de lucruri nostime care mi s-au întâmplat aici, și cu Frosino din Panzano¹², și cu alții care voiau din lemnele acelea. Frosino cu deosebire a trimis după câțiva stâneni de lemne, fără a-mi spune nimic: iar când a fost vorba de plată, a vrut să-mi oprească zece lire; spunea că le a avea de primit de la mine de acum patru ani, când am pierdut la jocul de cărți în casa lui Antonio Guicciardini. Am început să fac tărăboi: voiam să-l învinovățesc pe cărauș de hoție, deoarece el se duse să ia lemnele pentru celălalt; tandem¹² Giovanni Machiavelli intră în vorbă la mijloc și ne făcu să ne împăcăm. Batista Guicciardini¹³, Filippo Ginori, Tommaso del Bene și alți câțiva de la oraș mi-au cerut fiecare câte un stânen tocmai când bătea vântul acela de la miazănoapte. Eu le-am făgăduit la toți; trimisei unul lui Tommaso, care a ajuns însă la Florența pe jumătate, pentru că de încărcat l-au încărcat și el, și nevasta, și slujnicele și copiii, de parcă ar fi fost Gabburra¹⁴ joia, când el împreună cu băieții care-l ajută la măcelărie doboară boul cu maiul. Așa încât, văzând de partea cui era câștigul, le-am spus celorlalți că nu mai am lemne; și din pricina aceasta s-au supărat pe mine cu toții nespun de rău, mai cu deosebire Batista, care o socotește și pe aceasta drept una din nenorocirile ce s-au abătut peste Prato¹⁵.

După ce ies din pădure mă abat pe la un izvor, iar de aici mă duc într-un loc al meu unde am întins plase și țivlitoare de prins păsări; am cu mine o carte, un Dante, un Petrarca, sau unul din poezii aceștia¹⁶ mai mici, ca Tibul, Ovidiu și alții; citesc despre patimile lor de dragoste, și iubirile acestea îmi aduc aminte despre a/e mc/c: astfel prins în gânduri plăcute. Îmi petrec o

bucată de vreme. Ies apoi în drum și mă abat pe la han: aici stau la taifas cu cei care sunt în trecere, le cer vești de prin locurile lor. ascult lucruri feluuite și-mi însemn în minte mulțime de gusturi și tot felul de ciudățenii omeniești. Și iată că vine și ora prânzului când, laolaltă cu toți ai mei. mănânc din acele bucate pe care le pot avea aici în casa asta de la țaiă și din puținul pe care-l am. Iară după ce am mâncat, mă înapoiez la han: aici îl găsesc de obicei pe hangiu, și tot aici se mai află un măcelar, un morar, doi lucrători la cuptoaielc de cărămizi. Cu aceștia îmi pierd vremea prostește tot restul zilei, jucând căiți sau dând cu zarurile, și între noi se iscă nenumărate certuri și supărări, cu vorbe urâte și fiiă de sfârșit: iară de cele mai multe ori oamenii se iau la harță pentru un ban, de ne aude lumea tocmai de la San Casciano, cum țipăm și strigăm. In acest fel, tăvălit în murdărie, îmi scutur creierii de mucegai și-mi vărs amarul pentru soarta rea pe care o am, mulțumit fiind că mă lovește în chipul acesta și că poate cândva se va rușina de ceea ce face.

Când se lasă seara¹⁷ mă înapoiez acasă și intru în camera mea de lucru, în prag lepăd de pe mine haina de toate zilele, că-i plină de noroi și lut, îmi pun veșminte regești și de curte. îmbrăcat cum se cuvine pentru aceasta, pășesc în străvechile lăcașuri ale oamenilor de demult¹⁸; fiind primit cu dragoste de ei. mă satur cu acea hrană care solum¹⁹ este făcută pentru mine și pentiv care m-am născut. Nu mă rușinez a vorbi cu ei și a-i întreba de cauzele faptelor lor²⁰. Iar ei, cu omenia lor. îmi răspund; vreme de patru ceasuri nu simt nici o plictiseală, uit orice mâhnire, nu mă tem de sărăcie, iar moartea nu mă sperie: sunt cu toată ființa mea în tovărășia lor²¹. Și întrucât Dante spune că a înțelege fără a păstra ceea ce ai înțeles nu este știință --, eu mi-am însemnat cele ce am adunat în minte din aceste lungi con vorbiri cu ei și am alcătuit o cârtică V)& principatibus²³. în care. pe cât pot, mă adâncesc în cugetarea acestor lucruri și discut despre ce este un principat, de câte feluri sunt acestea, cum se dobândesc, cum se păstrează, de ce se pierd. Iar dacă vreodată v-a plăcut ceva din câte nimicuri am scris, atunci nici scrierea aceasta nu ar trebui să vă displacă. Unui principe, dar mai ales unui principe nou, ea ar trebui să-i fie binevenită: iată de ce o închin Măriei Sale Giuliano²⁴. Filippo Casa vecheia a văzut-o: el va putea să vă vorbească în parte și despre lucrarea însăși și despre discuțiile pe care le-am avut cu el asupra ei, cu toate că mai fac adăugiri și o desăvârșesc în felul cum e scrisă.

Prea mărite ambasador, ați voi ca eu să părăsesc acest fel de viață și să i în să trăiesc la dumneavoastră'.²⁵ Voi face ncăpăiat lucrul acesta; dar acum am

de tăcut niște treburi pe care în șase săptămâni le \ui tenniiui. Ceea ce mă
tace să stau în cumpănă este faptul că acolo se alia Sodcrini cu ai lui²⁶ și
dacă aș veni aș ti nevoit să mă duc să-i văd și să Ic vorbesc, lucru pentru care
mă tem că. la întoiaivcre. s-ar putea să cred că trag la mine acasă, și în schimb
să trag de-a dreptul la Bargello²⁷: căci. deși guvernul acesta²⁸ are temelii
trainice și nu are a se teme de nimic, tamen²⁹ este nou și de aceea bănuitor.
Sunt destui care își dau acre că știu de toate, și care. pentru a fi la fel cu
Pagolo Bcrtini³⁰. ar fi gata să bage pe oricine la răcoare și pe deasupra ar mai
vrea să cad singur în cursă. Rogu-vă. scutiți-mă de această frică, voi veni să
vă văd. întimpularătat, această neapărat.

Am stat de vorbă cu Filippo despre această cârtică a mea. dacă este bine
s-o dau sau nu³¹. și dacă. hotărând să o dau. este bine să o duc eu însumi sau
să v-o trimit. Mă gândeam să nu o dau pentru că Giuliano. cine știe. nici n-are
s-o citească, iar Ardinghelli³² o să se mândrească el cu această ultimă
osteneală a mea. Nevoia în care mă aflu și care mă împinge de la spate mă
îndemna totuși să i-o dau. căci îmi prăpădesc sănătatea și multă vreme n-am
să mai pot trăi așa. pentru că sărăcia mă înjosește. în afară de aceasta, aș dori
ca acești domni Medici să înceapă să mă folosească din nou. chiar dacă ar fi
să carpietre la început: dacă pe urmă nu aș reuși să le câștig bunăvoința, aș fi
nespus de supărat pe mine: dacă această cârtică a mea ar fi citită, s-ar vedea
că cei cincisprezece ani cât am învățat arta de a guverna, nu i-am petrecut
nici dormind, nici pierzând vremea: și oricine ar trebui să fie dornic de a se
sluji de cineva care și-a câștigat experiența pe cheltuiala altuia. Iar de bună-
credința mea. nimeni nu ar trebui să se îndoiască, deoarece întotdeauna
mi-am ținut cuvântul, așa încât nu ar li cazul acuma să-I calc. Acela care a
fost credincios și bun vreme de patruzeci și trei de ani câți am cu acuma, nu
poate să-și schimbe firea: mărturia credinței și cinstei mele este sărăcia ".

Aș dori. așadar, să-mi mai scrieți ce credeți despre cele ce v-am spus mai
sus. Binevoiiți a vă gândi la mine. Sis t'elix³⁴.

Die 10 decembris" 1513.

Niceofo Machiavelli. în Florența.

NICCOLO MACHIAVELLI CĂTRE LORENZO DE' MEDICI MAGNIFICUD

De cele mai multe ori, aceia care doresc să dobândească bunăvoința și
favoarea unui principe obișnuiesc a i se înfățișa cu lucrurile care le sunt mai
scumpe între toate câte le aparțin, sau care. după cum li se parc. îl desfată mai
mult pe acesta, lată de ce adesea vedem că li se aduc în dar principilor cai și
arme, posta \oiri de mătase cu fire de aur. giuvaeruri și alte asemenea podoabe
demne de mărișia lor. Dorind, așadar, să prezint și eu Măriei Voastre o
mărturie oarecare a prea supusei mele plecăriuni -. nu am aflat între toate
câte sunt ale melc nimic care să-mi fie mai scump și pentru care să am mai
multă prețuire, decât acea cunoaștere a faptelor săvârșite de oameni maii -. pe
care am dobândit-o de-a lungul unei bogate experiențe a lucrurilor petrecute
în vremurile noastre⁴ și prin lectura neîntreruptă a celor din antichitate -: și
întrucât acestea toate le-am cumpănit și cercetat cu sârguință și îndelung,
după care le-am strâns laolaltă într-o cârtică, pe aceasta o trimit acum
Măriei Voastre.

Și cu toate că ca îmi paie nedemnă de a vă fi înfățișată, sunt lotuși pe
deplin încredințați că. în nobile Voastră bunătate, această operă vă va fi
plăcută, considerând că nu i -aș putea dărui un lucru mai prețios decât acela
de a vă face cu putință să înțelegeți. într-un timp foarte scurt, tot ceea ce cu n-
am reușit să cunosc decât într-un lung șir de ani și cu multe osteneli și
primejdii pe caic le-am întâmpinat⁵. Opera aceasta, eu nu am înfumusețat-o
și nici nu am umplut-o cu fraze îndelung meșteșugite, cu vorbe umflate și
mărețe sau cu alte găteli și ornamente care uimesc privirea și cu care mulți
obișnuiesc să zugrăvească și să împodobească lucrurile pe care Ic spun:

deoarece am voit ca ea. sau să nu merite nici un fel de cinstire, sau să si-o dobândească numai prin noutatea conținutului și prin însemnătatea lucrurilor despre care vorbește. De asemenea, nu aş voi să se judece drept prea mare încredere în sine faptul că un om de condiție joasă și umilă⁷ îndrăznește să trateze despre guvernarea principilor și să dea reguli cu privire la aceasta: căci așa precum cei care desenează locuri din natură se așază jos în câmpie spre a putea privi cu atenție înfățișarea munților și a înălțimilor, iar pentru a cunoaște văile se urcă sus pe culmi, tot astfel, pentru a cunoaște bine firea popoarelor, trebuie să fii tu însuși principe, după cum pentru a o cunoaște pe aceea a principilor trebuie să fii om din popor.

Primiți, așadar. Măria Voastră, acest mic dar, cu aceleași sentimente cu care eu vi-l trimit; căci, dacă îl veți citi și-l veți examina cu sârguință, veți afla în el o dorință a mea fierbinte, anume aceea ca Domnia Voastră să atingeți măreția pe care soarta și însușirile Voastre vi le făgăduiesc. Iar dacă Măria Voastră își va întoarce uneori privirile și le va coborî din vârful înălțimii sale spre aceste locuri joase, va afla cât de nedrept îndur o mare și neîncetată vitregie a sorții.

PRINCIPELE

CAPITOLUL I DE CÂTE FELURI SUNT PRINCIPATELE ȘI ÎN CE MOD SE DOBÂNDESC

Toate statele, toate stăpânirile care au avut și au putere asupra oamenilor au fost și sunt fie republici, fie principate. Acestea din urmă sunt sau principate ereditare, anume acelea asupra cărora familia stăpânitorului lor domnește de multă vreme, sau principate noi. Iar cele noi sunt sau în întregime noi, cum a fost Milanul pentru Francesco Sforza ¹, sau sunt teritorii adăugite la statul ereditar al principelui care le dobândește, cum este regatul Neapolului pentru regele Spaniei ². Pământurile astfel obținute sau sunt stăpânite de un principe, sau se guvernează în mod liber: și ele se cuceresc fie cu armele altora, fie cu cele proprii, fie mulțumită sorții norocoase, fie prin propriile tale însușiri ³.

CAPITOLUL II DESPRE PRINCIPATELE EREDITARE

Voi lăsa deoparte expunerea privitoare la republici, deoarece am tratat în altă parte pe larg despre ele ¹. Mă voi referi numai la principate ² și, așa cum îndeplinești firele unei urzeli, voi dezvolta punctele arătate mai sus și voi arăta cum se pot guverna și păstra aceste principate.

Spun, deci, că în statele ereditare și care s-au obișnuit cu familia principelui lor, greutățile întâmpinate în păstrarea lor sunt cu mult mai mici decât în principatele noi, deoarece este de ajuns să nu te îndepărtezi de felul de guvernare al strămoșilor și să acționezi în același timp fără grabă și potrivit nevoilor care se ivesc: așadar, un principe de acest fel, adică ereditar.

dacă este priceput, și nu numai atât, va putea să-și păstreze întotdeauna autoritatea, afară de cazul când s-ar ivi cineva neașteptat și deosebit de puternic care să i-o răpească; dar chiar dacă statul i-a fost luat, el îl va redobândi de îndată ce dușmanul va întâmpina o greutate cât de mică.

Noi avem în Italia, spre pildă, pe ducele de Ferrara care nu a rezistat la atacurile venețienilor în 1484 și nici la acelea ale papei Iuliu II în 1510³, nu pentru că stăpânirea lui avea temelii foarte vechi⁴, ci din alte cauze. În adevăr, un principe natural⁵ are mai puține motive de a-i nemulțumi pe supușii săi și mai puțină nevoie de a o face, ceea ce înseamnă că el va trebui să fie iubit mai mult decât un principe nou; dacă nu are cine știe ce vicii neobișnuite pentru care să merite ca oamenii să-l urască, este sigur că, așa cum este și firesc, el se va bucura de dragostea supușilor săi. Cu atât mai mult, cu cât atunci când o domnie este veche și neîntreruptă, amintirea înnoirilor și a cauzelor care le-au produs se pierde, deoarece o schimbare este întotdeauna punctul de plecare al unei schimbări următoare, de care se leagă și pe care o susține.

CAPITOLUL III DESPRE PRINCIPATELE MIXTE

Greutățile se ivesc, așadar, numai în cazul unui principat nou. În primul rând, este posibil ca principatul să nu fie în întregime nou, ci să facă parte dintr-altul, alcătuind la un loc un stat care se poate numi oarecum mixt. În cazul acesta, instabilitatea lui va izvorî mai întâi dintr-o dificultate naturală care se constată la toate principatele noi, și anume că oamenii își schimbă bucuroși stăpânirea în credința că vor avea alta mai bună, ceea ce îi face să ridice armele împotriva celui care domnește asupra lor; dar se înșeală, pentru că experiența le arată apoi că starea lor a devenit de fapt mai rea². Lucrul acesta depinde la rândul său de o altă cauză naturală și obișnuită, și anume că atunci când cineva devine principe nu se poate ca el să nu facă rău celor peste care începe să domnească, atât prin trupele înarmate pe care le folosește, cât și prin nenumărate abuzuri și asupriri pe care le aduce cu sine orice cucerire, astfel încât vei avea împotriva ta pe toți aceia pe care i-ai lovit prin ocuparea

principatului. În același timp, nu vei putea să păstrezi prietenia acelor care te-au ajutat să-l cucerești, întrucât nu poți să-i răsplătești în măsura în care au sperat, și nici nu poți folosi împotriva lor mijloace violente, deoarece le ești îndatorat; în adevăr, oricât de puternic ar fi cineva prin forța armelor lui, pentru a ocupa o țară el are totuși întotdeauna nevoie de ajutorul locuitorilor ei³. Așa se explică de ce Ludovic XII, regele Franței⁴, a ocupat foarte ușor Milanul și tot atât de ușor l-a pierdut; iar pentru a i-l lua înapoi, au fost de ajuns, prima oară, doar trupele lui Ludovic⁵, deoarece locuitorii care îi deschiseseră porțile orașului, văzându-se înșelați în încrederea lor și în speranța de bine pe care și-o făcuseră, nu puteau îndura supărările pricinuite de principele cel nou.

Este foarte adevărat că, atunci când cucerești pentru a doua oară o țară care s-a răsculat împotriva ta, este mai greu s-o pierzi, deoarece principele care a avut de înfruntat o răscoală va șovăi să-și asigure puterea pedepsind pe cei vinovați, descoperind pe cei suspecti și luând măsuri de întărire acolo unde este mai multă nevoie. Așadar, dacă prima oară a fost de ajuns ca un duce Ludovic să zăngănească puțin din arme la granițele Milanului, pentru ca Franța să-și piardă stăpânirea ei aici, a doua oară a trebuit ca ea să aibă împotriva-i lumea întreagă⁶, iar armatele ei să fie nimicite sau alungate din Italia; și lucrurile s-au întâmplat astfel din motivele arătate mai sus. Oricum, atât prima cât și a doua oară, Franța a pierdut Milanul⁷.

Am expus cauzele generale care duc la pierderea principatului în primul caz; ne rămâne să cercetăm acum cauzele care acționează în al doilea caz, și anume să vedem ce putea face un principe în această situație pentru a-și păstra cucerirea pe care Franța n-a știut s-o apere.

Spun, așadar, că statele care se cuceresc și care se anexează unui stat mai vechi decât cel cucerit, fie că fac parte din același teritoriu și au aceeași limbă, fie că nu sunt astfel. Dacă ele sunt de primul fel, este foarte ușor să le ții în stăpânire, mai cu seamă dacă nu sunt obișnuite a trăi în libertate; iar pentru a domni asupra lor în deplină siguranță, este de ajuns să faci să se stingă neamul principelui care le stăpânea. În ce privește celelalte lucruri, este destul să păstrezi vechile condiții, iar moravurile să fie asemănătoare, pentru ca oamenii să trăiască în liniște, precum am văzut că au făcut Burgundia, Bretagne. Gasconia și Normandia, care de multă vreme s-au unit cu Franța⁸; și cu toate că există unele nepotriviri de limbă⁹, totuși moravurile sunt aceleași și oamenii pot trăi ușor unii cu alții. Iar cel care cucerește

teritorii de acest lei, dacă vrea să le păstreze în stăpânirea lui, trebuie să ia seama la două lucruri, și anume: în primul rând ca neamul vechiului principe să se stingă, și în al doilea rând, ca legile și dările să nu sufere schimbare. În așa fel încât teritoriile cele noi să ajungă a forma, în foarte scurt timp, un singur tot cu principatul cel vechi.

Greutățile se ivesc însă atunci când cucerești teritorii diferite prin limbă, obiceiuri și orânduire; în ca/ul acesta trebuie să ai norocul de partea ta și să fii foarte priceput pentru ca să poți păstra ceea ce ai cucerit, iar unul din mijloacele principale și eficace pentru aceasta ar fi ca cel care cucerește un teritoriu să se și ducă să locuiască acolo. În felul acesta, stăpânirea ar fi mai sigură și mai trainică; așa au lăcut de fapt turcii în Grecia¹⁰, căci, oricare ar fi fost metodele folosite de ei pentru a-și menține stăpânirea în acele locuri, nu le-ar fi fost totuși cu puțință să păstreze Grecia dacă nu s-ar fi dus să se stabilească acolo. În adevăr, atunci când stai într-un anumit loc, știi când se ivesc dezordini și poți să intervii pe dată; dacă însă nu te găsești acolo, ajungi să afli despre ele de-abia când s-au întins atât de mult încât nu mai este nimic de făcut pentru a le stăvili. Afară de aceasta, pământul pe care l-ai cucerit nu va fi jefuit de slujbașii trimiși de tine; supușii sunt mulțumiți pentru că tribunalul căruia i se pot adresa este mai aproape de principe; așa încât, dacă vor să se poarte bine, au încă un motiv de a-l iubi, iar dacă vor să se poarte altfel, au de ce să se teamă de el. Cei dinafară care ar voi să atace statul vor șovăi mai mult înainte de a o face; astfel că locuind acolo, principele își va pierde foarte greu stăpânirea.

Celălalt mijloc mai bun este de a întemeia colonii¹² în unul sau două locuri, care să fie un fel de centre de legătură ale acelor teritorii cu statul; în adevăr, trebuie să folosești acest mijloc sau, dacă nu, să ții acolo o armată de cavalerie numeroasă, precum și pedestrași. Coloniile nu cer multă cheltuială; principele înființează colonii și le întreține acolo fără cheltuială sau cu una prea mică, și face rău prin aceasta numai acelorora cărora le ia ogoarele și casele pentru a le da noilor locuitori, care sunt însă numai o foarte mică parte din noul stat; aceia cărora le-ai făcut rău nu vor ii niciodată primejdioși, deoarece sunt răzleți și săraci, iar toți ceilalți, întrucât nu au avut nimic de suferit, pe de o parte, vor trebui să fie supuși și cuminți, iar pe de altă parte, vor trebui să se ferească de a nu greși, de teamă să nu li se întâmple și lor ceea ce s-a întâmplat celor care au fost jeluți de bunuri. Concluzia mea este, așadar, că aceste colonii nu costă bani, că ele sunt credincioase statului și fac prea puțin rău

cuiva; iar cei care au avut de suferit din pricina lor nu pot deveni primejdioși, deoarece sunt săraci și răzleți, după cum am mai spus. De unde urmează constatarea că pe oameni trebuie sau să-i iei cu binele, sau să-i distrugi cu totul i\ fiindcă ei se răzbună pentru un rău ușor care le-a fost pricinuit, dar nu se pot răzbuna în schimb pentru ceva grav; așa încât este necesar ca răul pe care i-l faci cuiva să fie de așa fel, încât să nu ai a te teme de răzbunare¹⁴. Dacă însă, în loc de colonii, principele întreține acolo trupe militare, cheltuiala va fi cu mult mai mare, deoarece garnizoanele vor absorbi toate veniturile statului și astfel cucerirea se transformă într-o pierdere; de asemenea, acest mijloc este mult mai supărător, pentru că dăunează întregii țări prin care trebuie să transporti trupele și să le cantonezi mereu în altă parte; fiecare locuitor va suferi de pe urma acestor lucruri și fiecare va deveni un dușman al principelui, și asemenea dușmani pot să facă rău, deoarece, deși supuși, ei au rămas cu toții pe la casele lor. Așadar, din toate punctele de vedere, trupele de pază sunt pe atât de nefolositoare, pe cât sunt de folositoare coloniile.

Acela care ocupă o provincie diferită de statul lui, în felul arătat mai sus, trebuie de asemenea să devină un conducător și un apărător al popoarelor vecine mai puțin puternice și trebuie să caute cu multă pricepere să micșoreze autoritatea celor mari din provincia cucerită și să ia seama ca nu cumva, prin cine știe ce împrejurare, să pătrundă aici vreun străin tot atât de puternic ca și el. Lucrul acesta va putea oricând să se întâmple prin acțiunea celor care sunt nemulțumiți, sau a celor care sunt fie ambițioși, fie fricoși; se știe doar că etolienii i-au adus pe romani în Grecia¹⁵, și de altfel, pretutindeni unde aceștia au ocupat o provincie, ei au fost chemați de locuitori¹⁶. Se întâmplă întotdeauna la fel, și anume, de îndată ce un străin puternic intră într-o provincie, toți cei care sunt aici mai puțin puternici i se alătură, împinși de invidia împotriva celui care a domnit asupra lor; astfel, nu-i este deloc greu unui principe să câștige de partea lui pe toți cei mai puțin puternici; în adevăr, ei se vor uni repede și bucuroși vor forma un singur tot cu statul pe care el l-a cucerit aici. Va trebui doar să ia seama ca ei să nu devină prea puternici și să nu câștige prea multă autoritate; de altfel, este ușor pentru el, cu forțele de care dispune și cu ajutorul lor, să-i înjosească pe cei puternici pentru ca să rămână el singur stăpân peste întreaga provincie. Cel care nu va ști însă cum să procedeze în această chestiune, va pierde repede ceea ce a cucerit, iar atâta timp cât va fi stăpân în acea provincie va întâmpina nenumărate greutăți și supărări.

Romanii au ținut bine seama de aceste lucruri în provinciile pe care le-au cucerit¹⁷; ei au întemeiat acolo colonii, i-au amăgit cu vorba pe cei mai mici și nu le-au dat mai multă putere, i-au asuprit pe cei mari și nu au îngăduit ca vreun străin cu multă putere să câștige autoritate¹⁸. Îmi este suficient în cazul acesta exemplul Greciei. Romanii i-au amăgit pe ahei și pe etolienii; tot ei au micșorat puterea statului macedonean¹⁹; l-au alungat pe Antioh²⁰ și oricare au fost meritele aheilor sau ale etolienilor, nu le-a fost niciodată îngăduit să-și întindă stăpânirea; nici încercările lui Filip de a-și câștiga încrederea lor²¹ nu i-au făcut vreodată pe aceștia să-i fie prieteni, fără ca în același timp ei să-l înjosească; nici puterea pe care o avea Antioh nu a putut să-i convingă de a-i îngădui acestuia să păstreze vreun teritoriu în acea provincie a Greciei. Romanii au procedat, în toate aceste cazuri, așa cum trebuia să procedeze orice principe înțelept. El nu trebuie să ia seama doar la dezordinile prezente, ci și la cele viitoare și pe acestea să le preîntâmpine folosind întreaga lui pricepere, căci atunci când prevezi un lucru cu mult înainte, este ușor să intervii; dacă însă aștepti ca el să se apropie, leacul nu mai vine la timp, pentru că boala nu mai poate fi vindecată în acel moment.

Se întâmplă în cazul acesta ceea ce spun medicii despre febra hectică, și anume că la început ea este ușor de îngrijit și greu de recunoscut, dar o dată cu trecerea timpului, dacă la început nu ai identificat-o și nici nu ai îngrijit-o, ea ajunge să fie ușor de diagnosticat și greu de vindecat. Se întâmplă același lucru și în treburile statului; dacă știi să prevezi din timp lucrurile, însușire care nu-i este dată decât omului înțelept, poți să înlături cu ușurință relele care se ivesc; dar dacă nu le-ai văzut dinainte, și în consecință le lași să se dezvolte până când oricine poate să le constate, este prea târziu ca să mai poți face ceva împotriva lor.

Iată de ce romanii, care au prevăzut întotdeauna de departe greutățile, au intervenit întotdeauna și nu le-au lăsat niciodată să se agraveze, chiar dacă pentru aceasta erau nevoiți să facă războaie. Deoarece știau că un război nu poate fi evitat, ci doar amânat în favoarea celui alt, iată de ce au vrut să ducă război împotriva lui Filip și a lui Antioh, în Grecia, pentru a nu trebui să-l ducă în Italia; aceasta, cu toate că în acel moment puteau să evite și un război și celălalt, dar nu au vrut s-o facă. Nu le-a plăcut niciodată să asculte de sfatul pe care înțelepții din zilele noastre sunt oricând gata să țină-l dea, și anume că este bine să folosești avantajul timpului²²; dimpotrivă, au preferat să folosească avantajul vitejiei și al înțelepciunii lor; căci timpul împinge

înaintea lui orice lucru, și așa cum poate să aducă cu sine binele și după aceea răul, poate să aducă de asemenea răul și apoi binele.

Dar să revenim la Franța și să cercetăm dacă ea a făcut ceva din cele arătate mai sus; voi vorbi de Ludovic și nu de Carol²³, deoarece, el fiind mai multă vreme stăpân în Italia, se poate observa mai bine felul în care a procedat; și veți vedea că Ludovic a făcut tocmai contrariul a ceea ce trebuie făcut pentru a păstra stăpânirea asupra unui teritoriu din afară statului peste care domnești.

Regele Ludovic a fost adus în Italia de ambiția venețienilor²⁴, care, prin această venire a lui, au vrut să cucerească o jumătate din Lombardia. Nu am de gând să dezaprobat această hotărâre a regelui, căci voind să facă primul pas pentru a pune piciorul în Italia, și neavând nici un prieten, ba, mai mult, toate porțile fiindu-i închise din pricina guvernării anterioare a regelui Carol, a fost nevoit să accepte prietenii posibile; hotărârea pe care a luat-o s-ar fi dovedit bună dacă el nu ar fi greșit în celelalte acțiuni pe care le-a întreprins. După ce regele a ocupat Lombardia, el a recâștigat îndată reputația pe care Carol nu-i îngăduise s-o aibă; Genova a cedat²⁵, florentinii i-au devenit prieteni²⁶, marchizul de Mantova²⁷, ducele de Ferrara²⁸, Bentivoglio²⁹, Doamna de la Forlì³⁰, seniorul Faenței ca și seniorii din Pesaro, Rimini, Camerino și Piombino³¹, locuitorii din Lucea, Pisa și Siena³², toți au vrut să-i fie prieteni. Atunci au putut venețienii să-și dea seama de îndrăzneala hotărârii pe care o luaseră; în adevăr, l-au făcut stăpân asupra unei treimi din Italia, numai pentru ca ei să poată ocupa câteva teritorii³³ din Lombardia.

Să ne gândim acum cât de ușor i-ar fi fost regelui să-și păstreze autoritatea în Italia, dacă ar fi ținut seamă de regulile mai sus arătate și dacă i-ar fi apărut și ocrotit pe toți prietenii lui, care, fiind numeroși și slabi și, pe deasupra, temându-se unii de biserică, alții de venețieni³⁴, erau mereu nevoiți să stea alături de el; dar prin intermediul lor, el putea cu ușurință să ia toate măsurile de apărare împotriva acelor care continuau să fie puternici³⁵. În schimb, de-abia ocupase Milanul și făcu tocmai contrariul, dând ajutor papii Alexandru³⁶ pentru ca acesta să poată ocupa Romagna³⁷. Nu-și dădu seama că prin această hotărâre își micșora propria lui putere, deoarece își îndepărta atât prietenii, cât și pe aceia care i se aruncaseră în brațe³⁸, și pe de altă parte făcea să crească puterea bisericii, întrucât, pe lângă puterea spirituală care îi asigură prestigiul, el îi dădea o putere temporară mare. Dar o dată săvârșită această primă eroare, a fost nevoit să facă și altele la fel de grave, așa încât, spre a pune capăt

ambîției lui Alexandru și pentru ca acesta să nu ajungă stăpân al Toscanei, a trebuit să se întoarcă în Italia^{3y}. Nu-i tu însă de ajuns că mărise puterea bisericii și își îndepărtase prietenii, căci voind să ocupe regatul Neapolului, îl împărți cu regele Spaniei⁴⁰; și dacă până atunci fusese singur stăpân în Italia, putând să facă ce voia, acum își luase un tovarăș pe lângă el, pentru ca ambițioșii din această țară și cei care ar fi fost nemulțumiți de el să aibă cui să se adreseze; și în timp ce până acum ar fi putut să așeze pe tronul Neapolului un rege care să-i fie lui tributar⁴¹, acuma îl îndepărta pe acesta pentru ca să aducă în locul lui pe altul⁴² în stare să-l alunge pe el, regele Franței.

Dorința de cucerire este în adevăr un lucru foarte firesc și foarte obișnuit, iar aceia care pot să-i dea curs și care o și fac vor fi întotdeauna lăudați sau, oricum, nu vor fi dezaprobați; atunci însă când nu au puțin și totuși vor să întreprindă cuceriri cu orice chip, greșesc și merită să fie dezaprobați. Dacă Franța putea, cu propriile ei forțe, să atace Neapolul, trebuia s-o facă; dar dacă nu putea face aceasta, nu trebuia nici să-l împartă. Este adevărat că regele Ludovic a împărțit Lombardia cu venețienii, dar a făcut-o pentru că în felul acesta a putut pune piciorul în Italia; în schimb, împărțirea Neapolului merită dezaprobarea, deoarece ea nu-și mai are scuza în vreo necesitate de același fel.

Ludovic săvârșise așadar aceste cinci greșeli: a nimicit pe cei mai puțin puternici⁴³, a întărit puterea în Italia a unuia care era și înainte puternic⁴⁴, a adus aici un străin foarte puternic⁴⁵, nu a venit să se stabilească în teritoriile ocupate și nici n-a întemeiat colonii aici.

Aceste greșeli ar fi putut eventual rămâne fără urmări pentru el, atâta timp cât ar mai fi trăit, dacă nu ar fi săvârșit însă o a șasea, și anume aceea de a ocupa posesiunile venețienilor⁴⁶. Dacă n-ar fi întărit puterea bisericii și nu i-ar fi adus pe spanioli în Italia, ar fi fost logic și necesar să micșoreze autoritatea venețienilor; dar întrucât alesese calea arătată mai sus, n-ar fi trebuit să admită în nici un caz nimicirea lor, deoarece venețienii, fiind puternici, ar fi putut oricând să-i oprească pe ceilalți de a întreprinde vreo acțiune împotriva Lombardiei, atât pentru că n-ar fi consimțit la aceasta decât pentru a deveni ei înșiși stăpânii acestei provincii, cât și pentru că ceilalți n-ar fi vrut s-o ia Franței ca să le-o dea lor și nimeni n-ar fi avut curajul să-i atace și pe unii și pe alții⁴⁷. Iar dacă cineva ar spune că regele Ludovic i-a cedat lui Alexandru Romagna, iar Spaniei regatul Neapolului, pentru ca să evite un război, i-aș răspunde - reluând argumentele expuse mai sus - că niciodată nu trebuie să lași să se producă o neregulă numai pentru ca să eviți războiul.

deoarece pe acesta nu-l eviți, ci doar îl amâni în defavoarea ta. Iar dacă alții ar invoca promisiunea solemnă pe care regele i-o dăduse papii, de a întreprinde pentru el această acțiune, urmând să obțină în schimb anularea căsătoriei lui și titlul de cardinal pentru arhiepiscopul de Rouen⁴⁸. eu i-aș răspunde cu cele ce veți citi mai jos. privitor la cuvântul de onoare al principilor și la felul în care el trebuie respectat⁴⁹.

Regele Ludovic a pierdut, așadar, Lombardia pentru că n-a ținut seama de regulile urmate de alții care au cucerit provincii și care au voit să le păstreze. Nu este nimic de mirare în aceasta, ci, dimpotrivă, lucrul este foarte obișnuit și firesc. Am discutat chiar despre aceasta la Nantes⁵⁰, cu cardinalul de Rouen, atunci când ducele Valentino⁵¹ (căci așa i se spunea obișnuit lui Cezar Borgia, fiul papii Alexandru) a pus stăpânire pe Romagna; căci, atunci când cardinalul de Rouen mi-a spus că italienii nu se pricep la război, eu i-am răspuns că francezii nu se pricep la politică⁵², deoarece dacă s-ar pricepe, nu ar fi lăsat ca biserica să devină atât de puternică. Experiența ne-a arătat în adevăr că puterea pe care au dobândit-o în Italia, atât statul papal cât și Spania, se explică prin acțiunea Franței, iar înfrângerea acesteia se datorează lor. De aci putem deduce o regulă generală care nu greșește niciodată sau numai rareori: anume că acela care este cauza puterii cuiva se prăbușește el însuși; în adevăr, puterea celui alt, el a făcut-o fie prin viclenie, fie prin violență, și atât una cât și cealaltă sunt primejdioase pentru cel care a devenit puternic.

CAPITOLUL IV

DE CE REGATUL LUI DARIUS, CARE A FOST OCUPAT DE ALEXANDRU, NU S-A RĂSCULAT, DUPĂ MOARTEA ACESTUIA, ÎMPOTRIVA URMAȘILOR LUI¹

Date fiind greutatea care se ivesc în stăpânirea unui teritoriu de curând ocupat, cineva ar putea fi mirat de faptul următor: Alexandru cel Mare a cucerit Asia în câțiva ani și îndată după aceea a și murit²; se părea că, în mod logic, întregul imperiu ar fi trebuit să se răscolească; cu toate acestea, urmașii lui Alexandru au păstrat puterea și n-au întâmpinat în domnia lor alte greutăți decât acelea pe care propria lor ambiție le-a tăcut să se nască între ei³.

Răspund la această nedumerire, arătând că toate principatele care au lăsat vreo urmă în istorie au fost guvernate în două moduri diferite: fie de un principe având alături de el numai slugi plecate care, fiind miniștri prin bunătațea și îngăduința lui, îl ajută la conducerea statului, fie de un principe și de către nobilii feudali, baroni⁴, care posedă acest rang, nu prin bunătațea stăpânului lor, ci prin vechimea neamului din care descind. Acești feudali își au statele și supușii lor proprii care îi recunosc drept stăpâni și care au față de ei un sentiment firesc de afecțiune. În statele care sunt guvernate de un principe și de slujitorii lui, autoritatea acestuia este mai mare, deoarece nu există nimeni altcineva în întreaga țară care să fie recunoscut ca mai mare; iar dacă oamenii ascultă și de altul, o fac numai în măsura în care acesta este ministru sau funcționar⁵ și nu simt față de el nici o afecțiune deosebită.

În vremurile noastre întâlnim ca exemple ale acestor două feluri de guvernare pe sultanul Turciei și pe regele Franței. Întreaga monarhie a sultanatului este guvernată de un singur om, iar ceilalți sunt slujitorii lui; împărțindu-și regatul în sangeacuri, el își trimite acolo guvernatorii, pe care îi schimbă și îi mută după cum vrea el. Dimpotrivă, regele Franței este înconjurat în țara lui de un mare număr de nobili, de veche tradiție, pe care supușii îi recunosc ca atare și îi iubesc, și care își au privilegiile lor, pe care regele nu le poate lua, fără a fi în primejdie el însuși⁶. Acela care consideră, așadar, aceste două tipuri de state, își va da seama că este greu să cucerești țara sultanului, dar că, o dată ocupată, este foarte ușor s-o ții în stăpânire.

Cauzele pentru care este greu să ocupi țara sultanului constau în faptul că acela care ar voi să întreprindă o asemenea acțiune n-ar putea fi chemat de către nobilii puternici ai țării pentru a o săvârși și nici n-ar putea spera să-și ușureze cucerirea printr-o rebeliune a celor care sunt în jurul sultanului. Lucrul acesta decurge din motivele arătate mai sus: într-adevăr, dat fiind că toți sunt sclavii lui și-i sunt îndatorați, ei nu pot fi corupți decât cu oarecare greutate; și, chiar dacă s-ar lăsa corupți, nu poți aștepta de la ei decât prea puțin folos, deoarece, pentru motivele mai sus arătate⁷, ei nu pot atrage poporul după ei. Iată de ce, acela care îl atacă pe sultan trebuie să știe dinainte că va întâmpina o rezistență masivă, așa încât este preferabil pentru el să se bazeze mai mult pe forțele proprii, decât pe discordiile care ar exista între ceilalți. Dar, în cazul în care sultanul ar fi învins și nimic în lupte, în așa fel încât să nu-și mai poată reface armatele, nu mai trebuie să te temi decât de urmașii care ar fi coborâtori din neamul principelui, iar dacă acest neam se stinge, nu mai rămâne nimeni

de care să ai a te teme, deoarece ceilalți nu au autoritate față de popor, și după **cam** înainte de victorie învingătorul nu putea să-și pună nădejdea în ei, tot **astfel**, după victorie, el nu trebuie să se teamă de ei.

În statele guvernate după exemplul Franței se întâmplă contrariul: în **adevăr**, este ușor să pătrunzi în această țară, câștigând de partea ta pe un mare **feudal**, deoarece există oricând oameni nemulțumiți, cât și din aceia care **vor** schimbări în țara lor⁸. Aceștia, pentru motivele arătate, îți vor deschide **drumul** liber în țara lor și-ți vor ușura victoria; dar dacă pe urmă vei voi să **păstrezi** ceea ce ai cucerit, vei întâmpina nesfârșite greutăți, atât din partea **acelora** care te-au ajutat, cât și din a celor pe care i-ai nedreptățit. Și nu va fi **suficient** să stârpești neamul principelui, deoarece vor rămâne nobilii, iar **aceștia se pun** în fruntea noilor răsturnări; și întrucât pe aceștia nu poți nici să-i **mulțumești**, nici să-i distrugi, vei pierde la prima ocazie ceea ce ai cucerit.

Dacă ne întrebăm acum ce fel de guvernare era aceea a lui Darius⁹, vom **constata** că ea era asemenea domniei marelui sultan; iată de ce Alexandru a **trebuit** mai întâi să-l învingă în luptă și să-l silească să se retragă în întărituri¹⁰; **iar după** această victorie, Darius murind, statul lui a rămas în mâinile lui **Alexandru**, care l-a păstrat fără greutate pentru motivele despre care s-a vorbit **mai sus**. **Iar** urmașii lui, dacă ar fi fost uniți între ei, l-ar fi putut stăpâni fără **nici o greutate**, deoarece în statul lor nu s-au ivit alte tulburări decât acelea pe **care ei** înșiși le-au provocat. Dimpotrivă, statele organizate după exemplul **Franței** nu pot fi stăpânite tot atât de pașnic. Așa se explică numeroasele **răscoale** din Spania, din Franța și din Grecia împotriva romanilor, care s-au **produs** din cauza numeroaselor principate locale din aceste țări¹¹, și atâta timp **cât ele** au continuat să se păstreze în amintire, romanii au fost mereu nesiguri **pe cucerirea** lor; dar atunci când amintirea acelor principate s-a pierdut, date **fiind puterea** și stăpânirea de lungă durată a romanilor, aceștia au devenit **siguri** pe stăpânirea lor. Iar mai târziu, atunci când s-au luptat între ei, fiecare a **putut** să câștige de partea lui una sau mai multe provincii, după autoritatea pe **care o** dobândise acolo¹²; neamul vechiului principe fiind stins¹³, populația **respectivă n-a** mai recunoscut altă stăpânire decât pe aceea a romanilor. Dacă

«**aderăm** aceste lucruri, nu ne vom mira că i-a fost ușor lui Alexandru să Swpânească întreaga Asie, după cum vom înțelege de ce altora le-a fost greu «**păstreze** ceea ce cuceriseră, cum a fost cazul lui Pirus și al multor altora w. **ceasta** nu se explică prin capacitatea mai mare sau mai mică a învingătorului, ci prin natura diferită a situațiilor.

CAPITOLUL V

ÎN CE FEL TREBUIE GUVERNATE CETĂȚILE SAU PRINCIPATELE CARE, ÎNAINTE DE A FI OCUPATE, SE CONDUCEAU DUPĂ LEGILE LOR PROPRII

Când țările care se cuceresc în felul arătat mai sus sunt obișnuite să se conducă după legile lor și să trăiască în libertate, ele pot fi ținute în stăpânire în trei feluri¹: primul constă în a le distruge; al doilea este de a te stabili personal în acele locuri; al treilea, de a lăsa ca țările respective să se conducă mai departe după legile lor, cerându-le însă un tribut și alcătuind aici un guvern de câțiva oameni care să lucreze în așa fel încât să ți le păstreze prietene. Căci un astfel de guvern, fiind creat de principe, va ști că nu poate exista fără bunăvoința și puterea lui, astfel încât va face totul pentru a-și menține favoarea acestuia. Iar atunci când vrei să păstrezi un oraș fără a-l distruge, și anume un oraș care a fost obișnuit să trăiască liber, este mai ușor să reușești folosindu-te de propriii lui cetățeni decât recurgând la alte mijloace.

Un exemplu în acest sens sunt spartanii și romanii. Spartanii au stăpânit Atena și Teba prin guverne alcătuite din oameni puțini; cu toate acestea, au pierdut aceste cetăți². Romanii în schimb, pentru a-și menține stăpânirea la Capua, Cartagina și Numantia, le-au distrus, și în felul acesta nu le-au pierdut³. Grecia au vrut s-o stăpânească aproape cu aceleași mijloace pe care le-au folosit spartanii, acordându-i libertate și lăsându-i legile ei proprii⁴, dar aceasta nu le-a reușit⁵, astfel că, pentru a-și menține stăpânirea, au fost nevoiți să distrugă multe din orașele ei⁶.

Într-adevăr, nu există alt mod de a stăpâni în siguranță o provincie decât acela de a o nimici. Iar cel care cucerind o cetate obișnuită a trăi în libertate n-o distruge, trebuie să se aștepte să fie el distrus de ea, deoarece rebeliunile care se vor produce aici își vor găsi întotdeauna o justificare în idealul libertății⁷ și în instituțiile ei de mult constituite, pe care nici trecerea timpului oricât de îndelungat și nici binele pe care l-ai făcut nu le pot șterge din amintirea oamenilor. Orice ai face și orice măsuri ai lua, dacă nu-i vei împrăști pe locuitori sau dacă nu le vei lua orice posibilitate de acțiune, ei nu

vor uita nici idealul libertății și nici instituțiile ei și vor recurge la ele în orice împrejurare, așa cum a făcut Pisa⁸, după ce timp de o sută de ani" fusese sub stăpânirea florentinilor.

Dar când cetățile sau provinciile au fost obișnuite să trăiască sub un principe, iar neamul acestuia s-a stins, locuitorii lor, care, pe de o parte, s-au **deprins** să asculte, iar pe de altă parte, nu mai pot avea un principe coborât **din** vechi strămoși, nu reușesc să se înțeleagă între ei pentru a alege unul nou și **nici** nu știu să trăiască liberi; iată de ce cetățenii acestor state șovăie mult **înainte** de a lua armele în mână, astfel că un principe îi poate supune cu mai **multă** ușurință și-și poate asigura stăpânirea asupra lor. În republici însă, **relațiile** dintre oameni sunt mai vii, ura și dorința de răzbunare mai puternice, **iar** amintirea vechilor libertăți nu îngăduie cetățenilor și nici nu le poate **îngădui** nici o clipă de răgaz; așa încât mijlocul cel mai sigur este tot acela de **a le** nimici sau de a te stabili acolo⁹.

CAPITOLUL VI

DESPRE PRINCIPATELE NOI PE CARE LE DOBÂNDEȘTI CU ARME PROPRII ȘI CU PROPRIILE TALE ÎNSUȘIRI¹

Să nu se mire nimeni dacă în expunerea rtea despre principatele care sunt în întregime noi, atât în ce privește principele cât și în ce privește teritoriul și guvernarea lui, voi aduce exemplul unor oameni foarte mari²; voi proceda **astfel** pentru că suntem obișnuiți să umblăm pe drumurile bătute de alții și să acționăm prin imitație; dar întrucât nimeni nu poate să urmeze întocmai **drumul** celui alt și nici să dobândească însușirile aceluia pe care îl imită, **omul** înțelept trebuie să calce întotdeauna pe urmele oamenilor mari și să-i imite numai pe aceia care au fost desăvârșiți; așa încât, chiar dacă însușirile **lui** nu se vor putea ridica la aceeași înălțime, ele să se apropie cel puțin de ea; este bine să urmărim în aceasta exemplul arcașilor pricepuți care, observând că **ținta** pe care vor s-o atingă este prea departe și cunoscând în același timp până unde poate să bată arcul lor, ochesc cu mult mai sus decât este ținta adevărată, dar aceasta nu pentru ca să ajungă cu săgeata lor la o înălțime atât

de mare, ci pentru ca, fixându-și o țintă foarte înaltă, s-o atingă pe aceea pe care și-au ales-o.

Spun, deci, cu privire la principatele cu totul noi, în care principele este nou, că greutățile întâmpinate pentru păstrarea lor sunt mai mari sau mai mici, după cum sunt însușirile și priceperea celui care le cucerește. Și întrucât faptul de a reuși să devii principe, din simplu particular, presupune sau însușiri personale sau împrejurări norocoase, se pare că unul sau altul din aceste două lucruri micșorează în mare parte multe din aceste greutăți; cu toate acestea, cel care s-a sprijinit mai puțin pe împrejurările favorabile este acela care a păstrat mai mult timp puterea. Se întâmplă de asemenea ca lucrurile să fie mai ușoare atunci când principele, neavând alte state în stăpânirea lui, este nevoit să vină să locuiască el însuși pe teritoriul pe care l-a cucerit.

Dar pentru a trece mai departe, la aceia care au devenit principii prin propriile lor însușiri și nu printr-o împrejurare norocoasă, pot spune că cei mai străluciți sunt Moise, Cyrus, Romulus, Teseu și alții asemănători³. Și cu toate că n-ar trebui să vorbim despre Moise, întrucât el a fost doar înfăptuitorul celor ce i-au fost poruncite de Dumnezeu, el totuși merită să fie admirat, dacă nu pentru altceva, cel puțin pentru că asupra lui s-a coborât harul care-l făcea demn de a vorbi cu Dumnezeu. Să ne gândim însă la Cyrus și la ceilalți care au cucerit sau care au întemeiat regate și vom vedea că toți sunt demni de admirație, iar dacă vom considera acțiunile și modurile lor particulare de a proceda, ele nu ne vor apărea cu totul diferite de acelea ale lui Moise, care totuși a avut un maestru mai mare decât toți. Cercetând faptele și viața lor, vom constata că soarta norocoasă nu le-a oferit decât prilejul favorabil care a fost pentru ei ca și materia în care ei trebuiau să introducă forma care li s-ar fi părut cea mai bună⁴; iar dacă prilejul favorabil le-ar fi lipsit, însușirile spiritului lor s-ar fi pierdut fără a da roade, după cum și prilejul favorabil s-ar fi ivit zadarnic dacă ei n-ar fi avut însușirile pe care le-au avut⁵.

Trebuia ca Moise să găsească poporul lui Israel în Egipt, redus la sclavie și asuprit de egipteni, pentru ca, dornic de a ieși din robie, acesta să fie gata să-l urmeze⁶. Trebuia ca pentru Romulus să nu fie loc în Alba⁷ și ca la naștere el să fi fost părăsit la voia întâmplării⁸, pentru ca pe urmă soarta să vrea ca el să ajungă rege al Romei și întemeietor al acestui stat. Trebuia ca Cyrus să-i găsească pe perși nemulțumiți de stăpânirea mezilor, iar pe aceștia să-i afle moleșiți și slăbiți de o pace îndelungată⁹. Teseu nu putea să-și dovedească însușirile, dacă nu-i găsea pe atenieni lipsiți de unitate. Așadar

prilejul favorabil a îngăduit acestor oameni să reușească în acțiunile lor, iar însușirile lor strălucite i-au făcut să recunoască întotdeauna prilejul favorabil; astfel țara lor a fost înălțată și a devenit pe deplin fericită.

Aceia care, prin mijlocirea însușirilor lor deosebite, ajung să fie principii, asemenea celor de mai sus, obțin principatul cu greutate, dar îl stăpânesc apoi cu ușurință; iar greutățile pe care le întâmpină în cucerirea lui decurg, în parte, din legiuirile și orânduiriile noi pe care sunt nevoiți să le introducă pentru a-și întări statul și a-și asigura stăpânirea¹⁰. Și să nu uităm că nu există nimic mai greu de întreprins, mai îndoielnic ca reușită și nici mai primejdios de înfăptuit decât a te face promotorul unor orânduiiri noi n. Deoarece acela care încearcă o acțiune de acest fel va avea drept dușmani pe toți aceia care erau favorizați de vechile orânduiiri și va avea drept apărători prea puțin energici doar pe aceia care ar urma să aibă foloase din orânduiirile cele noi. Ajutorul prea puțin energic al acestora din urmă își are izvorul, pe de o parte, în teama de adversari, întrucât aceștia au legile de partea lor, iar pe de altă parte, în neîncrederea oamenilor care într-adevăr nu cred în lucrurile noi decât atunci când constată că ele se verifică printr-o îndelungată experiență. Urmează de aici că ori de câte ori un adversar are prilejul de a lovi, o face cu patimă de partizan politic, pe când ceilalți se apără fără vlagă; astfel încât cel care vrea să introducă legi și orânduiiri noi și se sprijină pe aceștia este în primejdie de a nu izbuti.

Dacă voim să tratăm limpede această chestiune, este necesar să cercetăm dacă acești înnoitori ai legilor domnesc prin propria lor putere sau atârnă de alții; trebuie să cercetăm dacă, pentru a duce la capăt acțiunea pe care au întreprins-o, au nevoie să se roage de oameni, sau pot să-i constrângă. În primul caz, le merge întotdeauna rău și nu duc nimic la capăt; dar atunci când atârnă de ei înșiși și pot să se impună celorlalți prin constrângere, se întâmplă rareori să se afle în primejdie. Iată de ce toți profeții înarmați înving, pe când cei lipsiți de arme se prăbușesc. Căci, pe lângă cele spuse până aici, trebuie să știm că firea popoarelor este schimbătoare; și este ușor să-i convingi pe oameni de un lucru, dar este greu să-i faci să fie fermi în această convingere. De aceea este bine să fii astfel pregătit încât atunci când nu vor mai crede, să poți să-i faci să creadă prin forță¹².

Moise, Cyrus, Teseu și Romulus n-ar fi putut obține ca orânduiirile și legile lor să fie ascultate un timp atât de îndelungat dacă n-ar fi dispus de arme; așa cum i s-a întâmplat în vremurile noastre lui Girolamo Savonarola, care s-a

prăbușit în timpul chiar al orânduirilor noi întemeiate de el, de îndată ce mulțimea a început să nu mai creadă în el, iar el însuși n-a știut în ce tel să impună fermitate acelor care îl crezuseră, și nici să-i tacă să creadă pe cei care nu credeau^o. Așadar, profeții sau înnoitorii de acest fel întâmpină multe greutăți în acțiunea lor și toate primejdiile care li se ivesc de-a lungul drumului, ei trebuie să le înfrângă prin însușirile și priceperea lor; dar o dată ce le-au înfrânt și încep să se bucure de respectul oamenilor, întrucât i-au doborât pe aceia care îi invidiau pentru că pierduseră situația dinainte, pe care oamenii aceștia noi le-o luaseră, ei vor fi mereu puternici, siguri de victoria lor, onorați și fericiți.

La exemplele atât de înalte pe care le-am dat, vreau să adaug un exemplu mai puțin vestit, dar care va putea totuși să stea alături de celelalte și așa vrea ca el să fie suficient pentru toate cazurile asemănătoare; este vorba de exemplul lui Hieron din Siracuză¹⁴. Acesta, din simplu particular, a devenit principe al Siracuzei; nici lui soarta nu i-a oferit altceva decât împrejurarea favorabilă; căci siracuzanii fiind apăsăți¹⁵ îl aleseră drept căpetenie a lor și ca atare el se arătă demn de a deveni principele lor. A fost un om atât de capabil, chiar atunci când era un simplu particular, încât cel care a scris despre el spune: *"quodnihililli deerat adregnandumpraeter regnum"*¹⁶. El a desființat vechea armată și a alcătuit una nouă; a renunțat la prietenii de altădată și și-a făcut altele noi; și îndată ce a avut prieteni și soldați care erau ai lui. a putut, pe o temelie ca aceasta, să înalțe orice construcție; s-a ostenit mult ca să cucerească puterea și prea puțin ca s-o păstreze.

CAPITOLUL VII DESPRE PRINCIPATELE NOI CARE SE CUCERESC PRIN ARMELE ȘI PRIN FAVOAREA ALTUIA 1

Acei care numai printr-o soartă norocoasă, din simpli particulari, devin principii, reușesc să obțină aceasta cu puțină osteneală, dar le trebuie mult mai mult pentru ca să păstreze ceea ce au dobândit; greutățile, ei nu le întâmpină pe drum și par că zboară spre putere; ele se ivesc doar atunci când ținta a fost atinsă. Astfel se întâmplă când i se cedează cuiva un stat, (ie pe bani, fie din bunăvoință aceluia care îl cedează: așa cum a fost cazul de mai multe ori în

Grecia, și anume în orașele din Ionia și Hellespont. unde Darius a acordat unora titlul de principe pentru ca ei să păstreze acele teritorii spre siguranța și gloria lui²; și tot așa au devenit împărați aceia care, cumpărându-i pe soldați, **din** simpli particulari, ajungeau să conducă imperiul³.

Asemenea principii se sprijină doar pe voința și pe soarta norocoasă a acelor care le-au dat puterea, dar atât una cât și cealaltă sunt foarte schimbătoare și nestatornice. De asemenea, ei nu știu și nu pot să-și păstreze **locul** care le-a fost dat; nu știu, deoarece, dacă nu sunt oameni foarte inteligenți și capabili este foarte natural să nu știe să comande, întrucât au **trăit** întotdeauna până acuma ca simpli particulari; nu pot, deoarece n-au de **partea** lor acele forțe care să le poată fi prietene credincioase. Apoi, statele **care** răsar repede, la fel cu toate celelalte lucruri din natură care se nasc și cresc repede⁴, nu pot să aibă rădăcinile⁵ sau celelalte părți proprii fiecărei **plante**, atât de trainice, încât cel dintâi vânt potrivnic să nu le doboare; afară **doar** dacă aceia care, după cum am spus, au ajuns principii în foarte scurt **timp**, sunt atât de capabili încât să știe de îndată să se pregătească spre a **putea** păstra ceea ce soarta le-a dăruit cu multă ușurință⁶ și să construiască **acum** temelii solide pe care alții le înalță înainte de a deveni principii.

Pentru ambele moduri în care cineva poate să devină principe, prin însușirile lui proprii sau printr-o soartă norocoasă, vreau să dau câte un exemplu din vremurile pe care noi înșine le-am cunoscut: este vorba de Francesco Sforza⁷ și de Cezar Borgia⁸. Francesco, folosindu-se de mijloacele potrivite⁹ și de propriile lui însușiri care erau mari, a reușit ca, din **simplu** particular, să ajungă duce al Milanului; și ceea ce a dobândit prin mii de osteneli a putut să păstreze cu ușurință. Dimpotrivă, Cezar Borgia, pe care oamenii îl numeau de obicei ducele Valentino, și-a dobândit statul mulțumită **situației** înalte a tatălui său și l-a pierdut o dată cu moartea acestuia, cu toate **că a** folosit toate mijloacele și a făcut tot ceea ce trebuia să facă un om **înțelept** și capabil, care vrea să-și asigure stăpânirea în țara pe care a obținut-o **prin** armele și prin situația înaltă a altuia¹⁰. Căci, după cum am spus mai sus, **acela** care nu înalță de la început temeliiile, ar putea, dacă are toate însușirile necesare, să le înalțe și mai târziu, deși în cazul acesta constructorul ar avea **multe** greutăți, iar clădirea însăși ar fi în primejdie. Dacă considerăm toate acțiunile întreprinse de ducele Valentino, constatăm că el și-a înălțat temelii trainice pentru puterea lui viitoare; cred că nu este de prisos să vă vorbesc despre ele, deoarece nu știu ce învățătură mai bună aș putea să-i dau unui

principe nou decât exemplul faptelor acestuia", iar dacă planurile și măsurile lui de acțiune nu i-au izbutit, aceasta nu s-a întâmplat din vina lui, ci dintr-o neobișnuită și extremă răutate a sorții.

Pentru a-i da putere ducelui Valentino, fiul său, Alexandru VI a trebuit să înfrunte multe greutăți imediate și altele care s-au ivit ulterior. Mai întâi el nu vedea nici o modalitate de a-l face principe decât aceea de a-i da în stăpânire un stat al bisericii, dar știa prea bine că dacă ar fi luat vreunul din teritoriile bisericii, ducele Milanului și venețienii nu i-ar fi îngăduit să-l păstreze; deoarece Faenza și Rimini erau de multă vreme sub protecția acestora din urmă¹³. Afară de aceasta, toate forțele armate ale Italiei, și îndeosebi acelea pe care papa le-ar fi putut folosi, erau în mâinile unor oameni care se temeau de puterea lui; deci Alexandru VI nu putea să aibă încredere în nici una din forțele respective, deoarece ele aparțineau în întregime familiilor Orsini și Colonna și partizanilor lor¹⁴. Trebuia ca această situație să fie schimbată și să se provoace tulburări în statele adversarilor, pentru a putea pune stăpânire pe o parte din ele. Lucrul acesta a fost ușor; papa a avut de partea lui pe venețieni care, din alte motive¹⁵, îi aduseseră pe francezi în Italia; lucru pe care el nu numai că nu l-a oprit, dar l-a ușurat prin aceea că a anulat prima căsătorie a regelui Ludovic¹⁶.

Așadar, regele a trecut în Italia cu ajutorul venețienilor și cu asentimentul lui Alexandru; și de îndată ce a ocupat Milanul, papa a și obținut de la el soldații de care avea nevoie pentru acțiunea din Romagna, la care regele a consimțit pentru a face onoare prestigiului său¹⁷. De îndată ce a cucerit Romagna și a învins puterea familiei Colonna, ducele Valentino a voit să păstreze ceea ce cucerise și să meargă mai departe, dar a avut de înfrânt două obstacole: cel dintâi erau propriile lui armate, care nu i se păreau credincioase, iar celălalt era voința Franței; se temea ca armatele Orsinilor¹⁸, de care se folosiseră, să nu-l părăsească tocmai când ar fi avut mai multă nevoie de ele, și nu numai să-l împiedice de la o cucerire, dar să-i ia și ceea ce cucerise. Se temea mai departe ca regele să nu facă și el același lucru. În ce-i privește pe Orsini, a avut un indiciu în acest sens în momentul în care, după cucerirea Faenței, a atacat Bologna¹⁹ și a observat că armatele lor luptau fără nici un avânt; în ce-l privește pe rege, a putut să-i cunoască intențiile atunci când, după ce a ocupat ducatul de Urbino²⁰, a atacat Toscana; iar regele l-a făcut atunci să-și retragă trupele din această expediție²¹. În urma acestui fapt, ducele hotărâ să nu mai depindă de armatele și de reușita altuia.

Și cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost acela de a micșora puterea familiilor Orsini și Colonna la Roma; pentru aceasta, pe toți acei partizani ai lor care erau nobili, i-a câștigat de partea lui făcându-i acoliți și acordându-le mari avantaje; și îi dădu fiecare după calitățile lui, trupe de soldați cu plată și funcții de guvernatori; astfel încât, în câteva luni numai, ei și-au pierdut atașamentul față de facțiunile din care făceau parte și s-au îndreptat cu totul spre el. După aceasta, ducele așteptă prilejul de a-i nimici pe Orsini, întrucât pe cei din neamul Colonna îi înfrânsese; prilejul se ivi tocmai potrivit și el știu să-l folosească și mai bine. În adevăr, Orsini și ai lor, dându-și seama prea târziu că puterea ducelui și a bisericii însemna distrugerea lor, convocară o dietă la Magione, în regiunea Perugiei²². Aceasta a provocat rebeliunea de la Urbino, tulburările din Romagna, precum și nenumăratele primejdii pe care ducele a trebuit să le înfrunte și pe care le-a învins cu ajutorul francezilor²³.

Redobândindu-și astfel tot prestigiul și nemaivând nevoie să se bazeze nici pe Franța nici pe alte forțe din afară, și pentru ca să nu mai aibă nevoie de a le pune pe acestea la încercare, ducele începu să se folosească de viclesuguri. Și știu să-și ascundă atât de bine intențiile încât Orsini înșiși se împăcară cu el prin mijlocirea lui Paolo Orsini, față de care ducele folosi toate mijloacele posibile pentru a-l face să aibă încredere în el, dându-i bani, echipamente și cai; cu naivitatea lor prostească, ei i-au căzut ușor în mână la Sinigaglia²⁴. În momentul când conducătorii celor două facțiuni au fost nimiciți, iar partizanii lor i-au devenit prieteni, ducele reușise să dea o temelie trainică puterii lui, întrucât stăpâna întreaga Romagna împreună cu ducatul de Urbino, și mai ales l se părea că-și câștigase prietenia Romagnei și că avea de partea lui întreaga populație care începuse să se bucure de bunăstarea pe care el i-o adusese.

Și deoarece lucrurile care urmează sunt demne de a fi cunoscute și de a fi pildă altora, nu vreau să le las deoparte. După ce ducele a ocupat Romagna și a constatat că fusese condusă de stăpâni incapabili²⁵, care mai curând îi jefuiseră pe supuși decât îi guvernaseră, și astfel le dăduseră motiv de dezbinare iar nu de unire, încât provincia era bântuită de hoți și de tâlhari și în tot felul tulburată, socoti că, pentru a-i reda pacea și a o aduce sub ascultarea puterii suverane, era necesar să-i asigure o bună guvernare. De aceea, puse în fruntea ei pe domnul Remirro de Orco, om crud și fără scrupule, căruia îi dădu puteri depline²⁶. Acesta, în scurt timp, făcu ordine și restabili unitatea provinciei, spre marea lui cinste. Pe urmă, de teamă ca această guvernare atât de autoritară să nu provoace ura supușilor săi, ducele

socoti că ca nu mai era necesară și înființa în mijlocul provinciei un tribunal civil, având în fruntea lui un președinte foarte înțelept și pe lângă care fiecare oraș avea câte un susținător al cauzelor lui²⁷. Și întrucât știa că guvernarea aspră din trecut provocase o anumită ură împotriva lui, pentru a șterge această pornire dușmănoasă din sufletul oamenilor și pentru a-i câștiga cu totul de partea lui, hotărî să le arate că, dacă se săvârșiseră în adevăr cruzimi, acestea nu porniseră de la el și vinovată era firea aspră a ministrului lui. Astfel, într-o bună zi, folosind un pretext oarecare, porunci ca acesta să fie spintecat în două, în mijlocul pieței din Cesena, punându-i-se un butuc de lemn și un cuțit însângerat alături. Sălbăticia acestui spectacol a provocat satisfacția poporului și în același timp uimirea lui²⁸.

Dar să revenim de unde am plecat. Așadar, socotindu-se destul de puternic și asigurat în parte împotriva primejdiilor prezente, deoarece își întărise armatele și distrusese în bună parte forțele militare care, fiindu-i vecine, puteau să-i fie dăunătoare, nu-i mai rămânea să țină seamă, dacă voia să-și întindă cucerirea mai departe, decât de regele Franței; căci știa prea bine că regele, care își dăduse prea târziu seama de greșeala pe care o făcuse²⁹, nu avea să îngăduie mai departe acțiunea lui. Începu astfel, să-și caute prietenii noi, iar în momentul în care francezii înaintară spre regatul Neapolului, împotriva spaniolilor care asediau Gaeta, se arătă șovăitor în atitudinea lui față de Franța³⁰. Intenția lui era de a se asigura împotriva lor, lucru care i-ar fi reușit foarte curând dacă Alexandru ar fi trăit³¹.

Acestea au fost așadar modurile lui de acțiune față de greutățile imediate.

În ce privește cele care puteau să se ivească ulterior, el trebuia să se teamă în primul rând că noul papă care avea să vie în fruntea bisericii ar putea să nu-i fie prieten, încercând să ia ceea ce Alexandru îi dăduse; de aceea, se gândi să evite această posibilitate prin patru mijloace: în primul rând, să distrugă în întregime familiile acelor pe care îi jefuise, pentru ca să nu-i lase papii nici o posibilitate de a face ceva în această direcție³²; al doilea, să câștige de partea lui întreaga nobilime a Romei, pentru ca astfel, după cum s-a spus, să-l țină în frâu pe papă; al treilea, să facă din colegiul cardinalilor, cât mai mult, o simplă unealtă în mâinile lui; al patrulea, să devină atât de puternic înainte ca papa să moară, încât să poată rezista cu propriile lui puteri la cel dintâi atac care s-ar fi produs. La moartea lui Alexandru, el reușise să îndeplinească trei din aceste planuri de acțiune; iar al patrulea era la rândul lui ca și înfăptuit; căci dintre nobilii pe care îi jefuise, omorâse pe toți aceia pe care putuse să-i prindă și

prea puțini reușiseră să se salve/c: nobilimea romană o câștigase de partea lui în cea mai mare parte; iar cât privește colegiul cardinalilor, cei mai mulți dintre membrii lui îi erau favorabili³³. În ce privește cuceririle noi, își tăcuse planul de a pune mâna pe Toscana³⁴. În timp ce stăpânea deja Perugia și Piombino, având în același timp Pisa sub protecția lui³⁵.

Și ca și cum nu ar mai fi trebuit să țină seama de Franța (de fapt nici nu mai avea de ce să țină seama de ea, întrucât spaniolii le și luaseră francezilor regatul Neapolului, așa încât atât unii cât și alții erau nevoiți să-i cumpere prietenia), el se aruncă asupra Pisei³⁶. După aceasta, Lucea și Siena ar fi cedat îndată, în parte din invidie față de florentini, în parte din frică; iar florentinii, la rândul lor, nu puteau să facă nimic împotriva: deci dacă atacul împotriva Toscanei i-ar fi reușit (și i-ar fi reușit în adevăr chiar în anul în care a murit Alexandru), el ar fi câștigat atâta putere și ar fi dobândit atâta autoritate, încât s-ar fi putut menține mai departe prin propriile lui forțe și n-ar mai fi depins de soarta și de forțele altuia, ci numai de puterea și de capacitatea lui proprie. Dar Alexandru a murit cinci ani după ce el începuse să scoată sabia din teacă³⁷, și i-a lăsat asigurată doar stăpânirea provinciei Romagna, pe când celelalte posesiuni rămaseră în vânt, încolțite între două armate dușmane foarte puternice³⁸, el însuși fiind grav bolnav, pe moarte.

Ducele era însă atât de aprig la fire³⁹ și în același timp atât de capabil, și știa atât de bine cum poți să-i câștigi pe oameni sau cum trebuie să-i distrugi, iar temeliile pe care le ridicase puterii lui într-un timp atât de scurt erau atât de trainice, încât, dacă nu ar fi avut în spate cele două armate, gata să sară asupra lui, sau dacă el însuși ar fi fost sănătos, ar fi izbutit să învingă orice greutate. S-a văzut de altfel prea bine că temeliile lui erau solide: în adevăr, Romagna l-a așteptat timp de mai bine de o lună⁴⁰, iar la Roma, deși era mai mult mort decât viu, a stat în siguranță; și cu toate că cei din familiile Baglioni, Vitelli și Orsini erau aici, ei nu au izbutit să facă nimic împotriva lui; așa încât, chiar dacă el n-a reușit să aleagă papă pe cine voia, a reușit cel puțin ca să nu fie ales acela pe care nu-l voia⁴¹. Dacă însă la moartea lui Alexandru ar fi fost sănătos, totul i-ar fi fost ușor. El însuși mi-a spus⁴², în ziua în care Iuliu II a fost ales papă, că se gândise înainte la tot ceea ce putea să se întâmple la moartea tatălui lui și că era pregătit să facă față oricărei împrejurări care s-ar fi ivit; dar nu se gândise nici o clipă că atunci când va muri tatăl lui, el însuși va fi pe moarte⁴³.

Acum, după ce am considerat toate acțiunile ducelui, nu cred că aş putea să-i aduc vreo învinuire⁴⁴; cred, dimpotrivă, că, așa cum am făcut, trebuie să-l dau ca pildă de imitat tuturor acelor care au urcat treptele puterii printr-o împrejurare favorabilă și prin ajutorul armat al altuia. Căci cu spiritul lui capabil de lucruri mari și năzuind spre înfăptuiri înalte, el nu putea să procedeze altfel⁴⁵; și singurele obstacole care s-au împotrivit planurilor lui au fost viața prea scurtă a lui Alexandru⁴⁶ și propria lui boală. Așadar, acela care într-un stat nou socotește că este necesar să se asigure împotriva dușmanilor, să-și câștige prieteni, să învingă fie prin forță, fie prin înșelăciune, să se facă iubit și temut de popor, urmat și respectat de soldați, să-i nimicească pe aceia care pot sau trebuie să-i dăuneze, să înnoiască prin legiuri noi vechile orânduirii, să fie sever și recunoscător, mărinimos și darnic, să nimicească armata necredincioasă, să-și alcătuiască o alta, să-și păstreze prietenia regilor și a principilor în așa fel încât aceștia să-i facă bucurii favoruri sau să-i facă răul cu teamă, acela, așadar, care socotește că toate acestea sunt necesare, nu va găsi o pildă mai apropiată și mai convingătoare decât faptele acestui om.

Într-un singur caz putem socoti că a greșit, și anume atunci când l-a făcut papă pe Iuliu II, a cărui alegere n-a fost bună; este adevărat că nu putea să facă papă pe oricine ar fi vrut el, dar putea să obțină ca cineva să nu ajungă papă⁴⁷; așadar, n-ar fi trebuit să îngăduie în nici un caz alegerea unuia din cardinalii pe care îi ofensase în trecut, sau a unuia Care, o dată ajuns papă, s-ar fi temut de el. Deoarece oamenii își fac rău unul altuia fie din frică, fie din ură. Aceia cărora el le făcuse un rău erau, între alții, cardinalul de la biserica Sf. Petru în lanțuri⁴⁸, Colonna⁴⁹, San Giorgio⁵⁰, Ascanio⁵¹; toți ceilalți, dacă ar fi fost papi, ar fi trebuit să se teamă de el, afară de cardinalul de Rouen⁵² și de spanioli, aceștia din urmă din cauza legăturii de rudenie⁵³ și din cauză că îi erau îndatorați, iar celălalt pentru că era puternic, având de partea lui întregul regat al Franței. Așadar, înainte de toate, ducele trebuia să facă papă un spaniol, iar dacă nu putea să facă aceasta, trebuia să consimtă să fie ales cardinalul de Rouen și nu cardinalul de la Sf. Petru în lanțuri. Căci se înșală acela care crede că oamenii mari uită insultele trecute pentru beneficiile prezente pe care le obțin⁵⁴. Ducele s-a înșelat, așadar, și el, atunci când a făcut această alegere, care a și fost cauza pieirii lui.

CAPITOLUL VIII DESPRE ACEIA CARE AU DOBÂNDIT PRINCIPATUL PRIN FAPTE NELEGIUITE

Dar / întrucât există și alte două moduri de a deveni principe din simplu particular, așa încât reușita în cazul acesta nu poate fi atribuită cu totul nici sorții norocoase, nici însușirilor personale, cred că nu putem trece mai departe fără a ne ocupa de ele, cu toate că despre unul s-ar putea vorbi mai pe larg într-o expunere care ar trata despre republici². Cele două moduri la care mă refer se constată fie atunci când principatul a fost obținut pe o cale criminală și nelegiuită, fie atunci când un particular devine principe în propria lui țară prin favoarea concetățenilor lui. În ce privește primul mod, el va fi ilustrat prin două exemple, unul antic și unul modern, fără a analiza de altfel mai adânc valoarea lui, deoarece cred că pentru acela care ar avea nevoie de o cale de urmat, ar fi de ajuns să imite aceste exemple³.

Agatocle Sicilianul, care nu numai că era un simplu particular⁴, dar era de obârșie foarte joasă și cu totul nedemnă, a devenit rege al Siciliei. Fiu de olar, a dus întotdeauna, la toate vârstele prin care a trecut, o viață nelegiuită; cu toate acestea nelegiuirile lui au fost însoțite de o energie sufletească și trupească atât de mare, încât, îndreptându-se spre meșteșugul armelor, reuși, urcând din treaptă în treaptă, să devină comandant al trupelor la Siracusa. Ajuns la această situație și sigur de ea, el a hotărât să devină principe și să stăpânească prin violență și fără nici o obligație față de ceilalți, ceea ce îi fusese dat prin înțelegerea tuturor; în același timp, el s-a pus de acord în ce privește intențiile lui, cu Hamilcar din Cartagina care se alia cu trupele lui în Sicilia⁵. Într-o bună zi, el întruni, așadar, poporul și senatul Siracuzei ca și cum ar fi avut intenția să se consulte asupra unor chestiuni privind statul, și la un semn dinainte știut, soldații lui omorâră pe toți senatorii și pe oamenii cei mai bogați ai cetății. Aceștia fiind uciși, el ocupă și guverna prin forță orașul. Iară nici o luptă civilă⁶. Și cu toate că a fost de două ori învins de cartaginezi, iar la urmă asediat de ei, nu numai că a putut să-și apere cetatea, dar, lăsând acolo o parte din oameni care trebuiau să reziste mai departe asediului, cu cealaltă parte a atacat Africa⁷ și, în scurtă vreme, a despresurat Siracusa și i-a adus pe cartaginezi într-o

situație disperată, încât au fost nevoiți să ajungă la o înțelegere cu el, mulțumindu-se cu stăpânirile lor din Africa și lăsându-i lui Agatocle Sicilia⁵.

Cel care ar analiza, așadar, faptele și însușirile acestuia, ar constata că nimic sau prea puțin poate fi atribuit unei sorți norocoase; într-adevăr, așa cum s-a mai spus, Agatocle a devenit principe, nu prin favoarea cuiva, ci prin gradele pe care le atinsese în cariera militară și pe care și le câștigase prin mii de osteneli și de primejdii, păstrându-și apoi locul de principe prin nenumărate fapte curajoase și primejdioase. Desigur că nu putem considera drept un act de merit faptul de a-și ucide cetățenii, de a-și trăda prietenii, de a nu avea nici o credință, de a fi lipsit de milă și de religie, deoarece toate acestea îți pot îngădui să cucerești puterea, dar nu să obții gloria. Căci, dacă am analiza însușirile de care a făcut dovadă Agatocle atunci când a înfruntat primejdiile, ca și atunci când a știut să iasă din ele, și apoi curajul cel mare cu care a rezistat obstacolelor și le-a învins, nu vedem de ce l-am socoti mai puțin valoros decât oricare excelent conducător de armate. Cu toate acestea, cruzimea lui nestăpânită și lipsa lui de omenie, împreună cu crimele lui nenumărate, nu ne îngăduie să-l preamărim între oamenii desăvârșiți. Nu putem, așadar, să atribuim nici sorții norocoase, nici însușirilor lui ceea ce el a dobândit atât fără una, cât și fără cealaltă⁹.

În vremurile noastre, sub domnia lui Alexandru VI, Oliverotto da Fermo¹⁰, rămas orfan de mic copil, a fost crescut de un unchi al lui din partea mamei, cu numele Giovanni Fogliani, și fiind încă foarte tânăr a fost trimis să învețe meșteșugul armelor de la Paolo Vitelli¹¹, pentru ca, ajungând să-și însușească pe deplin această disciplină, să poată urca la un grad înalt în oștire. Când Paolo Vitelli a murit, el a continuat să învețe arta militară sub Vitellozzo, fratele celui dintâi și, pentru că era foarte inteligent, viguros ca înfățișare și plin de curaj și vitejie, ajunse să fie cel dintâi între camarazii lui de luptă. Dar părându-i-se că este un lucru înjositor să fie sub conducerea altuia, se gândi să ocupe orașul Fermo, asigurându-și pentru aceasta ajutorul unor locuitori ai lui cărora le era mai dragă robia decât libertatea patriei lor¹², și având totodată de partea lui pe Vitellozzo. Îi scrise deci lui Giovanni Fogliani că, întrucât stătuse mulți ani departe de patrie, voia să vină să-l vadă pe el și orașul lui, și într-o măsură să ia cunoștință de averea lui; și cum tot timpul nu se ostenise pentru altceva decât pentru a dobândi cinste și onoare, voia acum, pentru ca toți concetățenii lui să vadă că nu-și cheltuise timpul zadarnic, să vină cu cinstea cuvenită și însoțit de o sută de oameni călare, din care unii prieteni ai lui, iar alții slujitori; și îl ruga să aibă bunătatea de a porunci să fie primit cu cinste de

către cetățenii din Fermo; lucru care ar fi însemnat onoarea ce i se cuvenea nu numai lui însuși, dar și unchiului, deoarece acesta îl crescuse.

Giovanni Fogliani n-a neglijat nimic din ceea ce se cuvenea să facă pentru nepotul lui; și, după ce, datorită lui, a fost primit cu cinste de cetățenii din Fermo, Oliverotto s-a instalat în casa lui. Aici, după câteva zile, în care timp pregătise tot ceea ce îi trebuia pentru nelegiuirea pe care o plănuise, el a dat un mare ospăț, la care l-a poftit pe Giovanni Fogliani împreună cu oamenii de frunte ai orașului. După ce sfârșiră de mâncat și după ce se încheiară toate jocurile și distracțiile care se obișnuiesc la asemenea ospete, Oliverotto, într-un fel dinainte pregătit, aduse discuția asupra unor chestiuni mai grave, vorbind despre măreția papii Alexandru și a lui Cezar, fiul lui, ca și despre faptele săvârșite de ei. Iar când Giovanni și ceilalți răspunseră la aceasta, el dintr-o dată se sculă în picioare, spunând că acestea sunt lucruri despre care trebuie vorbit într-un loc mai tainic; se retrase, așadar, într-o odaie, unde Giovanni și toți ceilalți îl urmară. Dar de-abia se așezară, când, din ascunzișuri, ieșiră soldații care îl omorâră pe Giovanni și pe toți ceilalți.

După această crimă, Oliverotto încalcă și străbătu întregul teritoriu al cetății, apoi asedie în reședința sa pe magistratul suprem, astfel încât de frică oamenii fură nevoiți să i se supună și să alcătuiască un guvern peste care el se făcu principe. După ce fură uciși de asemenea toți aceia care, fiind nemulțumiți, puteau să-i facă rău, el își întări puterea prin legi civile și militare noi, astfel încât, timp de un an cât a fost principe, nu numai că a domnit în siguranță peste cetatea Fermo, dar a ajuns să fie temut de toți vecinii lui. Și ar fi fost tot atât de greu să-l răstoarne de la putere cum fusese de greu în cazul lui Agatocle, dacă el însuși nu s-ar fi lăsat înșelat de Cezar Borgia, atunci când acesta a pus mâna pe toți cei din neamul Orsini și Vitelli la Sinigaglia, după cum s-a arătat mai sas; a fost și el printre cei prinși aici, astfel că, la un an după ce săvârșise paricidul¹³, a fost sugrumat împreună cu Vitellozzo, pe care îl avusese ca maestru în priceperea și în nelegiuirile lui.

Unii oameni ar putea să se întrebe cum oare a fost posibil ca, după atâtea trădări și cruzimi, Agatocle și alții la fel cu el să mai trăiască atâtea vreme în siguranță în țara lor și să se apere de dușmanii dinafară, în timp ce nimeni în propria lor cetate nu a uneltit vreodată împotriva lor; când este știut că mulți alții n-au putut să-și păstreze statul nici chiar în timp ce pace, și cu atât mai puțin în vremurile tulburi de război. Cred că lucrul acesta depinde de felul în care folosești cruzimea, bine sau rău¹⁴. Se poate spune că folosești bine

cruzimea (dacă este îngăduit a vorbi bine despre rău)¹⁵, atunci când o săvârșești o singură dată și constrâns de nevoia de a-ți asigura puterea, dar nu continui pe aceeași cale, ci faci astfel încât acțiunea pe care ai săvârșit-o o dată să aducă un cât mai mare folos supușilor tăi. În schimb, cruzimile sunt rău folosite atunci când sunt puține la început, iar cu vremea se înmulțesc, în loc să dispară. Cei care procedează în primul fel pot cu ajutorul lui Dumnezeu și al oamenilor să găsească o cale de scăpare în starea lor, așa cum s-a întâmplat cu Agatocle; pentru ceilalți însă, este cu neputință să-și păstreze puterea.

De unde urmează că trebuie să reținem acest fapt: că acela care ocupă un stat trebuie să se gândească dinainte la toate cruzimile pe care va fi nevoit să le săvârșească și pe toate să le facă dintr-o dată¹⁶, pentru ca să nu fie nevoit să le repete în fiecare zi, și pentru ca, nemaisăvârșind altele asemănătoare, să-i liniștească pe oameni și să-i câștige de partea lui, făcându-le mult bine. Cel care va proceda altfel, fie din sfială, fie pentru că nu s-a gândit bine, acela va fi întotdeauna nevoit să pună mâna pe cuțit și nu va putea niciodată să aibă încredere în supușii lui, deoarece nedreptățile mereu noi și neîncetate îi vor face pe aceștia să nu se simtă niciodată în siguranță față de el. Căci nedreptățile trebuie săvârșite toate împreună, pentru ca oamenii, gustând din ele doar puțină vreme, să le simtă mai puțin apăsarea; binefacerile în schimb trebuie făcute încetul cu încetul, pentru ca să le simțim gustul vreme mai îndelungată. Dar mai presus de toate, principele trebuie să se poarte în așa fel cu supușii lui încât nici o întâmplare, nici bună, nici rea, să nu-l facă să se schimbe; în adevăr, cum nevoia de a acționa se ivește în momentele grele, nu ai timp să faci răul¹⁷, iar binele pe care îl faci nu-ți ajută, deoarece se socotește că l-ai săvârșit de nevoie și nimeni nu-ți este recunoscător pentru el.

CAPITOLUL IX DESPRE PRINCIPATUL CIVIL¹

Dar trecând acum la cealaltă parte a analizei noastre, și anume când un cetățean devine principe peste propria lui țară, nu prin crimă sau prin alt act de neîngăduită violență, ci prin favoarea de care se bucură din partea concetățenilor săi, iar stăpânirea lui poate fi numită principat civil (pe acesta

putând să-l dobândești fără să ai nevoie de însușiri desăvârșite, nici de o soartă deosebit de norocoasă, ci mai curând de o viclenie în stare să reușească), voi arăta că un principat de felul acesta se cucerește fie prin favoarea poporului, fie prin a celor mari. În adevăr, se întâlnesc în orice cetate aceste două tendințe politice diferite și ele se nasc din faptul că poporul nu vrea să fie nici guvernat și nici asuprit de cei mari, pe când cei mari vor să guverneze și să asuprească poporul²; iar din aceste două voințe diferite se naște în orice stat unul din cele trei efecte ale lor, și anume principatul, libertatea sau abuzurile de tot felul³.

Principatul este creat fie prin voința poporului, fie a celor mari, după cum una sau cealaltă din aceste părți are prilejul de a o face; căci dacă cei mari își dau seama că nu pot să reziste poporului, ei încep să acorde faimă și stimă unuia dintre ei și îl fac principe, pentru ca la adăpostul lui să poată să-și satisfacă toate poftele. Poporul de asemenea, văzând că nu poate să se împotrivească celor mari, la rândul lui acordă faimă și stimă unuia singur și îl face principe pentru ca acesta cu puterea lui să-l apere⁴. Acela care devine principe cu ajutorul celor mari se menține în această situație mai greu decât acela care o obține cu ajutorul poporului; căci, deși principe, el este înconjurat de oameni care i se par a fi egali lui și de aceea nu poate nici să-i guverneze, nici să le poruncească după voia lui.

Dar acela care ajunge principe prin favoarea poporului⁵, este singur pe locul lui și nu are împrejur pe nimeni sau prea puțini care să nu fie gata să-l asculte⁶. Afară de aceasta, pe cei mari nu poți să-i mulțumești în mod cinstit și fără a le face rău celorlalți, pe când poporul îl poți mulțumi astfel; căci dorințele poporului sunt mai cinstite decât ale celor mari, întrucât aceștia din urmă vor să asuprească, iar celălalt vrea să nu fie asuprit⁷. În sfârșit, un principe nu se poate socoti niciodată în siguranță, dacă poporul îi este dușman, deoarece acesta este prea numeros; pe când împotriva celor mari se poate apăra, ei fiind puțini. Lucrul cel mai grav la care un principe se poate aștepta din partea unui popor ostil este acela de a fi părăsit de el; dar dacă cei mari îi sunt dușmani, trebuie să se teamă nu numai că ar putea să-l părăsească, dar și că ar putea să se ridice împotriva lui; căci cei mari sunt mai prevăzători și mai vicleni și știu să-și rezerve întotdeauna timpul necesar pentru a se salva, după cum caută să-și câștige recunoștința aceluia care, după speranța lor, trebuie să învingă. Se mai adaugă faptul că un principe este întotdeauna nevoit să trăiască cu același popor, în timp ce poate foarte bine să

guverneze fără a avea în slujba lui mereu pe aceiași nobili; el poate să numească în aceste slujbe în fiecare zi pe alții și apoi să-i destituie, poate să le ia și să le dea onoruri și strălucire doar după bunul lui plac.

Și pentru a lămuri mai bine partea aceasta, vreau să spun că cei mari pot să fie considerați în mod principal în două feluri. Sau se conduc astfel încât prin modul lor de acțiune ei se leagă cu totul de soarta principelui, sau nu fac aceasta. Aceia care sunt în totul alături de principe și în același timp nu se arată hrăpăreți, trebuie să fie cinstiți și iubiți, iar aceia care nu se angajează de partea principilor trebuie considerați în două feluri. Se poate că o fac din micime sufletească și dintr-o firească lipsă de curaj; în cazul acesta trebuie să te folosești de ei, și mai ales de aceia care îți pot da sfaturi înțelepte, așa încât în timpurile de prosperitate să te mândrești cu ei, iar în vreme de primejdie să nu ai a te teme de nici unul. Dar atunci când cei mari nu vor să se angajeze de partea unui principe și procedează astfel din calcul și din ambiție, înseamnă că se gândesc mai mult la ei decât la tine; iar de asemenea oameni, un principe trebuie să se ferească și să se teamă ca de niște dușmani fățiși, deoarece, în momentele grele, ei vor contribui la răsturnarea lui⁸.

Prin urmare, acela care ajunge principe prin favoarea poporului, trebuie să și-l păstreze prieten, lucru care îi va fi ușor, deoarece poporul nu cere altceva decât să nu fie asuprit. Dar acela care ajunge principe împotriva voinței poporului și prin favoarea celor mari, va trebui să caute să câștige de partea lui poporul, ceea ce îi va fi ușor dacă îl va lua sub oblăduirea lui. Și deoarece firea oamenilor este astfel încât, dacă binele le vine din partea aceluia de la care se așteptau să primească numai rău, devotamentul lor față de binefăcător este mai mare decât altfel, poporul la rândul lui îl va iubi pe principe mai mult decât dacă el ar fi obținut principatul cu ajutorul lui, iar principele va putea câștiga dragostea poporului în mai multe feluri, care însă se schimbă după împrejurare, așa încât nu se poate da o regulă anumită și de aceea voi trece peste această chestiune.

Voi încheia spunând doar că un principe trebuie să se bucure de prietenia poporului; altfel nu va găsi scăpare în împrejurările potrivnice. Nabis, principele spartanilor⁹, a rezistat la asaltul Greciei întregi și al unei armate romane care câștigase pretutindeni victorii¹⁰ și și-a apărat împotriva lor patria și statul, fiindu-i de ajuns în momentul primejdiei să se asigure împotriva unui mic număr de dușmani; lucru care desigur n-ar fi fost suficient dacă poporul însuși i-ar fi fost ostil. Și să nu-mi răspundă nimeni invocând.

împotriva părerii melc. proverbul mult prea cunoscut care spune că cine pune temei pe popor construiește pe noroi¹¹; proverbul este adevărat doar atunci când un cetățean particular are încredere în popor și se amăgește cu gândul că acesta i-ar lua apărarea, dacă el ar fi urmărit de dușmani sau de magistrați. În cazul acesta, el poate să se înșele de multe ori. așa cum li s-a întâmplat fraților Gracchi¹² la Roma și domnului Giorgio Scaii la Florența¹³. Dar dacă principele care pune temei pe popor este un om care știe să conducă și totodată un om curajos, care nu se pierde în situațiile grele și nu uită să ia toate măsurile necesare, iar prin energia și inițiativa lui știe să întrețină încrederea și forța poporului, atunci acesta nu-l va înșela niciodată în așteptările lui, așa încât se va vedea că temeliile pe care și-a înălțat puterea erau trainice¹⁴.

Principatele de acest fel sunt puse la încercare atunci când trec de la o formă de guvernare largă la un regim absolutist; căci principii acestor state guvernează fie prin ei înșiși, fie prin mijlocirea diferitelor magistraturi. În acest ultim caz, situația lor este mai nesigură și mai primejdioasă, deoarece ei atarnă în totul de voința acelor cetățeni care ocupă diferitele magistraturi, iar aceștia pot să le ia cu multă ușurință puterea, mai ales în împrejurări grele, fie împotrivindu-li-se, fie refuzând să se supună ordinelor lor. Iar într-un moment de primejdie, principele nu are timp să ia în mână puterea absolută, deoarece cetățenii și locuitorii teritoriilor supuse, care în mod obișnuit ascultă de ordinele magistraților, nu vor în împrejurări grele să asculte de ordinele lui; așa încât, în vremurile nesigure, principele nu va găsi decât puțini oameni în care să poată avea încredere. Un principe de acest fel¹⁵ nu poate să se călăuzească după ceea ce constată în vremurile de liniște, când cetățenii au nevoie de stat; căci fiecare aleargă, fiecare făgăduiește și fiecare este gata să moară pentru stat, atunci când moartea este departe, dar în momente de restriște, când statul are nevoie de cetățeni, el găsește prea puțini care să vrea să-l slujească. Și experiența de acest fel este cu atât mai primejdioasă, cu cât n-o poți face decât o singură dată. Deci, un principe înțelept trebuie să se gândească și să găsească un mod de guvernare prin care cetățenii lui, oricând și în orice fel de împrejurare, să aibă nevoie de stat și de el; în cazul acesta ei îi vor fi întotdeauna credincioși.

CAPITOLUL X ÎN CE FEL TREBUIE SĂ APRECIEM FORȚELE UNUI PRINCIPAT¹

Spre a putea analiza caracterele acestor principate, trebuie să considerăm și chestiunea următoare: să vedem anume dacă un principe are vreodată un stat destul de solid și puternic încât la nevoie să se poată susține singur, sau dacă are întotdeauna nevoie de apărarea altuia.

Și spre a lămuri mai bine această chestiune, spun că, după credința mea, se pot susține singuri numai acei principii care, dispunând fie de oameni mulți, fie de bani², reușesc să-și alcătuiască o armată bună și să se lupte³ cu oricine ar veni să-i atace; dimpotrivă, cred că au întotdeauna nevoie de altul, principii care nu pot să ducă lupta în câmp deschis contra dușmanului și sunt constrânși să se retragă înăuntrul zidurilor și să le apere. Primul caz⁴ l-am tratat în altă parte și vom spune mai departe ce este de spus⁵. În ce privește al doilea caz, nu putem face altceva decât să-i sfătuim în mod stăruitor pe principii de acest fel să-și întărească și să-și înarmeze cetatea⁶, iar de teritoriul înconjurător să nu se îngrijească deloc. Cel care își va fi fortificat bine cetatea, iar în ce privește raporturile lui cu supușii se va fi comportat în felul arătat mai sus⁷ și cum se va arăta și mai departe⁸, acela nu va fi atacat decât cu multă șovăială; deoarece oamenii nu le place niciodată să întreprindă acțiuni în care știu că vor avea greutăți de întâmpinat și este limpede că nu este deloc ușor să-l ataci pe acela care și-a întărit bine cetatea și care nu este urât de popor.

Orașele Germaniei⁹ se bucură de multă libertate, au un teritoriu restrâns și ascultă de împărat numai atunci când vor și nu se tem nici de el, nici de alți vecini puternici pe care i-ar avea împrejur; aceasta, deoarece ele sunt atât de bine întărite, încât oricine își dă seama că cucerirea lor ar fi cu siguranță lungă și obositoare. Într-adevăr, toate aceste orașe sunt prevăzute cu șanțuri și ziduri potrivite și au artilerie suficientă; iar în magazinele publice se găsesc întotdeauna rezerve de băutură, de hrană și de combustibil suficiente pentru un an de zile; afară de aceasta, pentru ca să poată satisface nevoile de hrană

ale maselor largi, fără a păgubi finanțele statului, aceste orașe se orânduiesc întotdeauna în așa fel, încât pot să dea de lucru acestor oameni, timp de un an. În toate acele meserii și ocupații care constituie forța și viața orașului¹⁰ și din care marea mulțime a poporului să-și poată scoate existența. În sfârșit. În aceste orașe sunt la mare cinste și exercițiile militare, existând o întreagă organizare pentru întreținerea lor.

Așadar, un principe care are un oraș bine întărit și care nu se face urât de popor, nu poate să fie atacat și chiar dacă s-ar găsi cineva care să-l atace ar trebui să renunțe curând la luptă, spre marea lui rușine, căci lucrurile din această lume sunt atât de schimbătoare, încât nu este cu puțință ca cineva să stea un an întreg cu armatele lui la asediul unui oraș și să nu facă altceva nimic. Iar dacă cineva mi-ar răspunde că atunci când poporul își are bunurile și ogoarele în afara orașului și le vede jefuite, el nu va putea să îndure multă vreme lucrul acesta, așa încât asediul îndelungat și grija de averea lui proprie îl vor face să uite de principe, eu îi voi răspunde că un principe puternic și curajos va învinge întotdeauna aceste greutăți, fie dând oamenilor speranța că răul nu va fi de lungă durată, fie făcându-i să se teamă de cruzimea dușmanului sau asigurându-se cu abilitate de aceia care i se par mai îndrăzneți, în plus este firesc ca dușmanul să ardă și să devasteze țara în primul moment al atacului, atunci când oamenii sunt încă plini de curaj și hotărâți să se apere; de aceea, după câteva zile, principele trebuie să se teamă mai puțin, deoarece când curajul tuturor a slăbit, pagubele s-au produs și ele, iar răul este acceptat și împotriva lui nu mai este nimic de făcut; dar oamenii se strâng atunci mai mult în jurul principelui, pentru că li se pare că el le este foarte îndatorat, întrucât casele le-au fost arse și bunurile le-au fost nimicite pentru apărarea lui. Oamenii sunt în adevăr astfel încât ei se simt legați și obligați față de ceilalți, atât prin binele pe care îl fac, cât și prin acela pe care îl primesc. Prin urmare, dacă vom considera cu atenție toate aceste lucruri, vom vedea că nu-i este greu unui principe înțelept să păstreze viu curajul supușilor lui, atât la începutul asediului, cât și în cursul lui, cu condiția, desigur, de a nu fi lipsit nici de provizii de hrană, nici de mijloace de apărare.

CAPITOLUL XI DESPRE PRINCIPATELE ECLESIASTICE ¹

Ne mai rămâne să discutăm acum numai despre principatele eclesiastice: aici greutățile există înainte de a intra în stăpânirea lor, și dacă izbutești să le obții fie prin însușirile tale proprii, fie printr-o împrejurare norocoasă, le păstrezi și fără unele și fără cealaltă; aceasta, pentru că principatele de acest fel se susțin pe baza orânduirilor foarte vechi care, întemeiate fiind pe religie, sunt atât de puternice și de așa natură, încât principii lor își păstrează puterea, oricare le-ar fi acțiunile și felul de viață. Aceștia sunt singurii principii care au state și nu le apără; au supuși și nu-i guvernează; statele lor, cu toate că nu sunt apărate, nu le sunt luate, iar supușii, cu toate că nu sunt guvernați, nu se preocupă de aceasta și nici nu se gândesc să se sustragă autorității lor, ceea ce de altfel nici n-ar putea face. Deci numai aceste principate sunt sigure și fericite².

Dar întrucât sunt guvernate printr-o rațiune superioară, la care mintea omului nu poate să ajungă, nici nu voi vorbi despre ele; căci, fiind create și păstrate de Dumnezeu³, ar însemna să fiu încrezut și cutezător, dacă aș trata despre ele. Cu toate acestea, cineva ar putea să mă întrebe cum se face că biserica a dobândit, ca putere temporală, autoritatea foarte mare pe care o are astăzi, știut fiind că înainte de Alexandru, principii cei mai puternici din Italia⁴, și nu numai cei care erau socotiți astfel, ci oricare feudal și orice senior⁵, cât de neînsemnat, prețuiau prea puțin biserica, în ce privește puterea ei temporală, în timp ce astăzi chiar un rege al Franței tremură în fața ei, pentru că ea a fost în stare, și să-l alunge pe el din Italia, și să-i învingă pe venețieni⁷; iată de ce, cu toate că lucrurile acestea sunt cunoscute, cred că nu este de prisos ca ele să fie amintite aici pe larg.

Înainte ca regele Carol al Franței să fi coborât în Italia⁸, țara aceasta se găsea sub stăpânirea papii, a venețienilor, a regelui Neapolului, a ducelui de Milano și a florentinilor. Aceste mari puteri trebuiau să aibă grijă de două lucruri principale⁹: mai întâi, ca nici un străin să nu calce cu armatele lui pământul Italiei; al doilea, ca nici unul dintre principii acestor state să nu-și mărească teritoriul. Cei care provocau mai multă îngrijorare celorlalți erau

papa și venețienii. Pentru a-i opri pe venețieni¹⁰, era necesară unirea tuturor celorlalți, așa cum ea s-a realizat la apărarea Ferrarei¹¹: iar pentru a-l ține în frâu pe papă, marile puteri se foloseau de nobilimea romană care, fiind împărțită în două partide dușmane. Orsini și Colonna, era mereu tulburată de discordii și neînțelegeri¹²; și fiind mereu cu arma în mână și gata de luptă. chiar sub ochii papii, această nobilime menținea statul bisericesc într-o stare permanentă de slăbiciune și neputință. Și cu toate că uneori se ivea câte un papă curajos, cum a fost Sixt IV¹³, nici soarta norocoasă și nici priceperea nu au putut să salveze vreodată statul de aceste rele. Iar viața scurtă a acestor papi a fost cauza neputinței lor¹⁴; căci în cei zece ani cât guverna, în medie, un papă, cu greu izbutea să micșoreze puterea uneia dintre cele două facțiuni; iar atunci când, bunăoară, unul din ei izbutea să-i nimicească aproape cu totul pe cei din partidul lui Colonna, rășărea deodată un altul, dușman al Orsinilor, care ridica din nou facțiunea, dar nu-i ajungea timpul ca să-i nimicească pe Orsini. Ca urmare, forțele temporale ale papii erau prea puțin prețuite în Italia.

S-a ridicat apoi¹⁵ Alexandru VI, care, dintre toți pontificii ce au domnit până acum, a dovedit că un papă poate să devină foarte puternic atât prin bani, cât și prin forță; în adevăr, folosindu-se de ducele Valentino și profitând de coborârea francezilor în Italia, el a săvârșit toate acele lucruri despre care am vorbit mai sus¹⁶, când am tratat despre acțiunile ducelui. Și cu toate că intenția lui nu era aceea de a mări puterea bisericii, ci puterea ducelui, totuși ceea ce a făcut s-a dovedit a fi nu mai puțin spre mărirea bisericii; căci la moartea lui și când ducele, fiul lui, și-a pierdut puterea, ea a moștenit rodul ostenețelor lui. A urmat apoi¹⁷ papa Iuliu II, care a găsit o biserică puternică, stăpână peste întreaga Romagna, în timp ce puterea nobililor feudali ai Romei fusese lichidată iar facțiunile lor desființate prin persecuțiile violente ale lui Alexandru; în sfârșit, el găsi de asemenea calea deschisă pentru a strânge bani printr-un mijloc care nu fusese încă niciodată întrebuintat până la Alexandru în.

Iuliu II, nu numai că a continuat aceste procedee, dar le-a accentuat¹⁸; el și-a pus în gând să cucerească Bologna²⁰, să-i distrugă pe venețieni și să-i alunge pe francezi din Italia; și toate aceste lucruri i-au izbutit, ceea ce este cu atât mai mult spre lauda lui cu cât a făcut totul spre a mări puterea bisericii și nu spre a ridica pe un particular oarecare. El a păstrat mai departe cele două partide, Orsini și Colonna, în situația în care le găsisese²¹, și cu toate ca între aceștia se numărau unii care ar fi fost în stare să producă tulburare, au

fost totuși două lucruri care i-au oprit de a o face: în primul rând, prestigiul mare al bisericii, care îi speria, și în al doilea rând, faptul că nu aveau cardinali ai lor, deoarece aceștia erau întotdeauna izvorul discordiilor grave care se iveau între ei. Într-adevăr aceste două partide nu vor ajunge niciodată la o înțelegere, atâta vreme cât vor avea cardinali; deoarece ei sunt aceia care la Roma și în celelalte părți întrețin partidele adverse, iar ei, feudații aceștia -, sunt nevoiți să le apere; astfel se nasc din ambiția prelaților discordiile și tulburările dintre feudați²³. Sfinția sa papa Leon²⁴ a găsit, așadar, un stat pontifical foarte puternic și se poate nădăjdi că, dacă ceilalți l-au făcut mare prin puterea armelor, el îl va face glorios și demn de respectul tuturor, prin bunătatea și prin celelalte virtuți nenumărate pe care le posedă.

CAPITOLUL XII DE CÂTE FELURI SUNT ARMATELE ȘI DESPRE SOLDAȚII MERCENARI¹¹

După ce am vorbit în mod particular despre toate caracterele acelor principate pe care mi-am propus să le analizez la începutul acestor pagini și după ce am considerat în parte cauzele pentru care ele pot să prospere sau să decadă, arătând de asemenea diferitele moduri în care mulți au încercat să le cucerească și să le păstreze, îmi mai rămâne acum să vorbesc, în general, despre modurile și mijloacele de atac și de apărare care pot fi necesare în fiecare din statele arătate până aici. Am spus mai sus², că un principe trebuie să fie bine statornicit în statul lui, căci altfel se prăbușește cu siguranță. Dar temeliile cele mai bune³ ale oricărui stat, atât ale celor noi, cât și ale celor vechi sau mixte, sunt legile bune și armele bune. Și întrucât nu pot să existe legi bune acolo unde nu există armate bune, iar acolo unde sunt armate bune trebuie să fie și legi bune, voi lăsa deoparte expunerea asupra legilor și voi vorbi despre armate.

Spun, așadar, că armatele cu care un principe își apără statul sunt sau ale lui proprii, sau mercenare, sau aliate, sau amestecate din aceste feluri diferite, putând fi numite în acest caz mixte. Armatele mercenare și cele aliate sunt nefolositoare și primejdioase; iar dacă un principe își întemeiază puterea pe

armatele mercenare, el nu va avea niciodată o situație stabilă și sigură. deoarece armatele de acest fel sunt lipsite de unitate între ele, sunt ambițioase, **fără** disciplină și necredincioase; ele sunt pline de vitejie când sunt între prieteni și sunt lașe în fața dușmanului; nu au frică de Dumnezeu și nu-și țin cuvântul față de oameni; și cu atât mai mult amâni o înfrângere, cu cât amâni **atacul** pe care ar trebui să-l dai cu ajutorul lor; și după cum dușmanii te jefuiesc în timp de război, armatele acestea te jefuiesc în timp de pace. Cauza **tuturor** acestor fapte este că ele nu merg la război decât pentru un singur lucru, **pe** care-l iubesc și care le face să lupte, și anume o mică leafă pe care o **primesc**, dar care nu este de ajuns pentru a le face să fie gata să moară pentru **tine**. Oamenii vor bucuroși să fie soldații tăi atâta timp cât nu porți război; dar **de îndată** ce războiul începe, vor sau să fugă sau să plece în altă parte⁴.

Nu mi-ar fi prea greu să dovedesc lucrul acesta, deoarece nenorocirile de azi **ale** Italiei nu au altă cauză decât aceea că multă vreme ea s-a sprijinit **numai** pe armate mercenare⁵. Acestea au adus, unora, câteva victorii, și **păreau** pline de vitejie atunci când se luptau între ele; dar de îndată ce a venit **străinul**, s-au arătat precum erau⁶. Iată de ce i-a fost ușor lui Carol, regele **Franței**, să cucerească Italia cu creta⁷. Iar cel care spunea că păcatele noastre **sunt** cauza acestui lucru spunea adevărul, numai că nu este vorba de păcatele la care se gândea el, ci de acelea pe care le-am arătat eu⁸; și cum acestea erau **păcate** ale principilor, ei înșiși le-au îndurat urmările⁹.

Vreau să arăt mai precis de ce armatele de acest fel nu sunt deloc bune. **Căpitanii** de mercenari sau sunt oameni foarte capabili sau nu sunt; dacă sunt **astfel**, **nu** poți să ai încredere în ei, deoarece vor năzui întotdeauna la propria lor mărire, fie doborându-te pe tine care ești stăpânul lor, fie doborându-i pe **alții** fără voia ta; dar dacă nu sunt oameni capabili, atunci firește și-aduc înfrângerea. Dacă cineva îmi obiectează spunându-mi că oricine ar avea arma în mână ar face același lucru, fie că este mercenar sau nu, i-aș răspunde că **numai** un principe sau o republică trebuie să conducă armatele. Principele **trebuie** să se ducă el însuși la război și el trebuie să fie căpitanul armatelor; **republica** va trebui să-i trimită pe propriii ei cetățeni, iar când unul din aceștia **nu se** va dovedi om viteaz, va trebui să fie schimbat; dacă este însă capabil, va trebui să-i impui disciplina legilor, iar el să nu treacă peste ele. Experiența **ne** arată, în adevăr, că doar principii singuri și republicile care au armate săvârșesc fapte mari, pe când trupele mercenare nu aduc altceva decât **neajunsuri**. Iar dacă o republică își are armatele ei proprii, cu mult mai greu

ajunge să se supună unui tiran ieșit dintre cetățenii ei, decât o republică nevoită să folosească armate străine.

Roma și Sparta au fost multe secole state înarmate și libere¹⁰. Elvețienii au armată foarte bună și sunt oameni liberi¹¹. În ce privește armatele mercenare din antichitate, avem exemplul cartaginezilor care, după ce au sfârșit primul război cu romanii, au fost pe punctul de a fi doborâți de soldații lor mercenari, deși aveau drept comandanți pe propriii lor cetățeni¹². După moartea lui Epaminonda, tebanii l-au ales pe Filip al Macedoniei drept comandant al trupelor lor; dar acesta, după ce a câștigat victoria, le-a luat libertatea¹³. Milanezii, după ce a murit ducele Filip, l-au angajat pe Francesco Sforza în războiul contra venețienilor, iar el, după ce i-a învins pe dușmani la Caravaggio, s-a unit cu ei pentru ca să-i supună pe milanezi, patronii lui¹⁴. Sforza, tatăl lui, pe când era în slujba reginei Ioana a Neapolului, o părăsi pe neașteptate, lăsând-o fără nici un soldat, iar ea, ca să nu-și piardă tronul, a fost nevoită să treacă cu totul de partea regelui Aragonului¹⁵.

Este adevărat că venețienii și florentinii își și-au mărit în trecut teritoriile folosind armate de acest fel, iar căpitaniile acestora nu s-au făcut principii, ci, dimpotrivă, au apărat aceste state; dar trebuie spus că florentinii au avut noroc în cazul acesta, deoarece, dintre căpitaniile de mare merit pe care i-au avut și de care puteau să se teamă, unii n-au câștigat victorii, alții au întâmpinat rezistență, iar alții și-au îndreptat ambițiile în altă parte. Între aceia care n-au câștigat victorii se numără Giovanni Aucut¹⁷, a cărui fidelitate n-a putut fi pusă la încercare, deoarece n-a ieșit niciodată învingător; dar oricine va recunoaște că florentinii ar fi căzut cu ușurință sub stăpânirea lui, dacă el ar fi avut victorii. Sforza a avut întotdeauna împotriva lui trupele lui Braccio, astfel încât unul l-a ținut în frâu pe celălalt¹⁸; Francesco și-a îndreptat ambițiile asupra Lombardiei, iar Braccio împotriva bisericii și regatului Neapolului¹⁹. Dar să trecem la câte s-au întâmplat nu demult. Florentinii l-au ales căpitan pe Paulo Vitelli²⁰, om foarte înțelept și care, pornind de la o situație obișnuită, ajunsese să se bucure de mult prestigiu. Cred că nimeni nu va tăgădui că florentinii s-ar fi supus în cazul când el ar fi cucerit Pisa, deoarece ei nu ar fi putut să i se împotrivescă dacă el ar fi intrat în slujba dușmanilor lor, iar dacă îl păstrau alături de ei, trebuiau să i se supună.

Cât privește pe venețieni, dacă vom considera felul în care au procedat, vom vedea că au acționat cu mai multă siguranță și cu mai multă glorie atâta vreme cât au purtat războaie cu propriile lor armate, ceea ce au tăcut până ce

au început să-și îndrepte acțiunile de cucerire asupra uscatului -K în adevăr. luptând pe mare cu trupele lor alcătuite din nobilime și din oameni din popor. ei s-au dovedit a fi soldați neîntrecoți; dar de îndată ce au început să lupte pe uscat, au uitat de vitejie și au urmat obiceiul Italicilor —. Iar în prima perioadă de creștere a puterii lor pe uscat, întrucât nu stăpâneau teritorii întinse și se bucurau în schimb de o mare faimă, nu aveau de ce să se teamă prea mult de căpitaniile lor; dar atunci când stăpânirea lor s-a mărit, ceea ce s-a întâmplat pe vremea lui Carmagnola, ei și-au dat seama pentru prima oară de greșeala pe care o făcuseră²³. În adevăr, cunoscând vitejia lui deosebită atunci când, sub conducerea lui, l-au bătut pe ducele de Milano și constatând, pe de altă parte, că după aceasta el a început să lupte fără avânt, au înțeles că, păstrându-l în fruntea armatelor, nu vor mai putea să învingă, pentru că el nu voia aceasta, și că nici nu puteau să-i ia conducerea, pentru că ar fi pierdut în cazul acesta ceea ce cuceriseră; de aceea au fost constrânși să-l omoare, pentru ca să se asigure împotriva lui. Venețienii au mai avut pe urmă alți căpitani de mercenari, pe Bartolomeo din Bergamo²⁴, pe Ruberto de San Severino²⁵, pe contele de Pitigliano²⁶ și pe alții la fel; în cazul lor însă, trebuiau să se teamă mai curând că vor pierde și că nu vor câștiga, ceea ce s-a și întâmplat mai târziu la Vailă, unde au pierdut într-o singură zi tot ceea ce câștigaseră cu osteneală de-a lungul a opt sute de ani²⁷. Căci armatele de felul acesta reușesc să aibă doar cuceriri târzii, încete și slabe, pe când pierderile la care te duc sunt neașteptate și extrem de mari. Dar întrucât aceste exemple m-au făcut să vorbesc de situația Italiei care mulți ani a fost în puterea armatelor mercenare, vreau să tratez despre acestea privindu-le de la începutul existenței lor, pentru ca, o dată cunoscute originea și dezvoltarea pe care au avut-o, să putem îndrepta mai bine lucrurile²⁸.

Trebuie să aflați, deci, că de îndată ce în vremurile din urmă²⁹ imperiul a început să fie înlăturat din Italia, iar papa a dobândit aici o autoritate temporală mai mare³⁰, Italia s-a împărțit în mai multe state; căci multe dintre orașele mari au luat armele împotriva nobilimii lor, care, susținută fiind în trecut de împărat, le ținea sub asuprirea ei, iar biserica, la rândul ei, sprijinea aceste răscoale ale orașelor pentru a câștiga autoritate în chestiunile puterii temporale³¹. În multe cazuri, cetățenii au devenit principii peste aceste orașe. Astfel, Italia a ajuns aproape în întregime în mâinile bisericii și ale câtorva republici³², dar întrucât nici preoții aceia și nici cetățenii nu erau obișnuiți să mănuiască armele, ei au început să angajeze străini în solda lor³³.

Cel dintâi care a tăcut faima acestui fel de armate a fost Alberigo de Conio³⁴, din Romagna. Din școala lui au coborât între alții Braccio și Sforza, care au fost, în vremea lor, adevărații stăpâni ai Italiei. După aceștia au venit toți ceilalți care până în vremurile noastre au condus armatele de acest fel; rezultatul vitejiilor lor a fost acela că Italia s-a văzut în toată lungimea ei crotopită de Carol, prădată de Ludovic, supusă cu forța de Ferrando și batjocorită de elvețieni³⁵.

Căpitani de mercenari au organizat în așa fel armatele, încât au redus, în primul rând, rolul infanteriei, pentru a-și asigura lor înșiși toată gloria victoriilor. Au procedat în felul acesta deoarece, neavând un stat al lor și trăind doar din meșteșugul armelor, o infanterie puțin numeroasă nu putea să le aducă faimă, iar una numeroasă le era o povară pentru că nu aveau de unde să-i dea de mâncare. Iată de ce s-au mărginit la cavalerie, care fiind alcătuită dintr-un număr de oameni potrivit de mare, putea să fie bine hrănită și întreținută cu toată cinstea. Lucrurile ajunseseră atât de departe, încât la o armată de douăzeci de mii de soldați nu se găseau nici două mii de infanteriști³⁶. În afară de aceasta, condotierii au folosit orice mijloc potrivit pentru a-și cruța lor înșiși, precum și soldaților, atât oboseala, cât și frica, așa încât la încăierare nu se omorau între ei³⁷, ci se luau prizonieri și aceasta fără obligația de a plăti un preț de răscumpărare³⁸. Nu porneau niciodată noaptea la atacul cetăților, iar atunci când se găseau împresurați într-un oraș, nu atacau taberele dușmane; nu construiau întărituri în jurul lagărului, nici nu săpau șanțuri; nu întreprindeau acțiuni militare în timpul iernii. Toate aceste lucruri le erau îngăduite prin regulamentele lor militare pe care le născociseră pentru a-și evita, după cum am spus, atât oboseala cât și primejdiile; și au mers atât de departe cu această metodă încât au înrobuit Italia și au făcut-o de ocară³⁹.

CAPITOLUL XIII DESPRE SOLDAȚII AUXILIARI, AMESTECAȚI ȘI PROPRII

Armatele auxiliare, care sunt și ele armate nefolositoare, îți sunt trimise de către un conducător de stat puternic, atunci când îi ceri să-ți vină în ajutor și să te apere; așa cum a făcut în timpurile din urmă papa Iuliu care, văzând

jalnica ispravă a armatelor lui de mercenari ce au luptat în acțiunea întreprinsă contra Ferrarci¹, a recurs la trupele auxiliare și s-a înțelese cu Ferrando, regele Spaniei, ca acesta să-l ajute cu oamenii și cu armele lui². Armatele de felul acesta pot fi folositoare și bune atunci când luptă pentru ele însele, dar sunt aproape întotdeauna păgubitoare pentru acela care le cheamă³, căci, dacă pierzi lupta, rămâi învins, iar dacă învingi, devii prizonierul lor.

Și cu toate că exemple de felul acesta se găsesc în mare număr în istoria antică, vreau să menționez neapărat exemplul recent al papii Iuliu II, al cărui procedeu nu putea să fie mai puțin înțelept decât s-a dovedit, deoarece, pentru ca să cucerească Ferrara, s-a dat cu totul pe mâna unui străin. Dar norocul lui⁴ a fost că s-a ivit o a treia împrejurare care a făcut ca el să nu culeagă roadele hotărârii greșite pe care o luase. În adevăr, soldații lui fiind învinși la Ravenna⁵, iar elvețienii răsculându-se și alungându-i pe învingători, contrar oricărei așteptări și a lui și a celorlalți, el nu a mai rămas prizonierul dușmanilor, întrucât aceștia fuseseră puși pe fugă, și nici al trupelor pe care le primise în ajutor, deoarece învinsese cu alte arme decât cu ale acestora. Florentinii fiind cu totul lipsiți de armate au adus zece mii de francezi la Pisa pentru a o cucerii⁶, dar procedând astfel s-au găsit într-o primejdie mai mare decât în orice alt moment al luptelor lor. Împăratul Constantinopolului, pentru a se împotrivi vecinilor lui, a adus în Grecia zece mii de turci, iar când războiul s-a sfârșit, ei n-au mai vrut să plece de aici, și astfel a început înrobirea Greciei de către necredincioși⁷.

Prin urmare, acela care nu vrea să învingă să se folosească de asemenea armate, pentru că ele sunt cu mult mai primejdioase decât cele mercenare. Într-adevăr, prin însăși natura lor, ele aduc cu sine pieirea, deoarece sunt strâns unite între ele și desprinse să asculte întotdeauna de altul, iar nu de tine; armatele mercenare, în schimb, atunci când vor să-ți facă rău, au nevoie, chiar după ce au învins, de mai mult timp și de un prilej mai potrivit, deoarece ele nu formează un singur tot și au fost chemate și plătite de tine; și chiar dacă ai pune în fruntea lor pe un al treilea, el nu va putea să câștige atâta autoritate, încât să poată să-ți facă rău. Pe scurt, armatele mercenare sunt mai primejdioase prin nepăsarea lor în luptă, iar cele auxiliare prin vitejia lor.

Astfel, un principe înțelept ocolește întotdeauna acest fel de armate și se servește numai de ale lui proprii: el preferă să piardă lupta cu soldații lui, decât să o câștige cu ai altora, judecând că nu este o victorie adevărată aceea pe care o câștigi cu arme străine. Nu voi șovăi niciodată⁸ să amintesc exemplul lui

Cezar Borgia > și al faptelor lui. Acest duce a intrat în Romagna cu trupele pe care le primise în ajutor, aducând cu el numai soldați francezi și cu ei a cucerii Imola și Forlì. Dar mai pe urmă, armatele acestea nemaipărăndu-i-se sigure, a recurs la trupele mercenare întrucât a crezut că ar fi mai puțin primejdioase și astfel a angajat în slujba lui pe oamenii lui Orsini și ai lui Vitelli. Mai apoi însă, când a început să aibă de-a face cu trupele acestea, i s-a părut că dau de bănuț, că sunt necredincioase și primejdioase, așa încât le-a distrus, rămânând doar cu armatele lui proprii. Și nu este greu de observat deosebirea care exista între cele două feluri de armate, dacă ne gândim că faima militară a ducelui, atunci când avea alături numai pe francezi sau pe oamenii lui Orsini și Vitelli, a fost alta decât aceea pe care și-a dobândit-o atunci când a rămas cu soldații lui și s-a bizuit numai pe forțele proprii. Această glorie a lui a crescut mereu și n-a fost niciodată atât de prețuită ca atunci când fiecare a văzut că el era singur stăpân peste armatele lui.

Nu vreau să renunț la exemplele italiene și recente, dar nu vreau să las la o parte nici pe Hieron Siracuzanul ¹⁰, întrucât este unul dintre aceia pe care i-am citat mai sus. După cum am spus, el a fost ridicat în fruntea armatelor de siracuzani ¹¹ și și-a dat seama îndată că trupele de mercenari pe care aceștia le aveau ¹² nu erau folositoare, deoarece comandanții lor erau la fel cu ai noștri italieni; și părându-i-se că nu putea nici să-i oprească nici să le dea derumul, puse să-i omoare pe toți, iar după aceea purtă război cu armatele lui proprii, iar nu cu cele ale altuia. Vreau să amintesc de asemenea o povestire ¹³ din Vechiul Testament care este potrivită cu acest caz. Atunci când David ia cerut lui Saul să meargă să se lupte cu Goliath, filisteanul care îi înfrunța pe evrei, Saul, pentru a-i da curaj, l-a încins cu propriile lui arme; dar David abia a primit aceste arme și de îndată le-a și respins, spunând că, păstrându-le, nu poate să-și folosească pe deplin propria lui vitejie și că el voia să-l întâmpine pe dușman numai cu praștia și cuțitul lui ¹⁴. În sfârșit, cât privește armele altuia, sau le pierzi pentru că sunt prea ușoare, sau te apasă ca o greutate, sau în sfârșit te strâng din toate părțile ¹⁵.

Carol VII, tatăl regelui Ludovic XI, după ce prin soarta lui norocoasă și prin meritele lui a eliberat Franța de englezi, și-a dat seama că este necesar să-și alcătuiască propriile tale armate și a organizat în regatul lui armata cavaleriei și pe aceea a infanteriei ¹⁶. Pe urmă, fiul său Ludovic a desființat-o pe aceea a pedestrașilor ¹⁷ și a început să ia în solda lui pe elvețieni ¹⁸. această greșală, pe care ceilalți regi au urmat-o și ei la rândul lor, este, după

cum se vede din cele ce se întâmplă astăzi, sau/a primejdiilor prin care trece acest regat ¹⁹. Căci dând elvețienilor prilejul de a se acoperi de glorie, el și-a înjosit și și-a micșorat propriile lui armate, pentru că a desființat cu totul infanteria, iar cavaleria a pus-o sub dependența armatelor altuia; în adevăr, fiind obișnuită să lupte cu elvețienii, ea are impresia că nu poate să învingă fără aceștia. Iată de ce armatele franceze nu sunt destul de numeroase pentru ca să lupte contra elvețienilor, iar când este vorba să lupte împotriva altora, nici nu încearcă fără elvețieni ²⁰. Astfel armatele Franței sunt amestecate, fiind în parte mercenare și în parte formate din oamenii acestei țări, iar toate laolaltă aceste armate sunt mult mai bune decât acelea simple, fie ele auxiliare, fie mercenare, dar cu mult inferioare armatelor proprii. Este suficient să amintim pentru aceasta exemplul pe care l-am dat, căci regatul Franței ar fi astăzi de neînving, dacă armata organizată de Carol ar fi crescut sau ar fi fost menținută ²¹. Dar fiind prea puțin înțelepți, oamenii se apucă uneori să facă un lucru care în clipa aceea pare bun, ceea ce îi face să nu-și dea seama de otrava care se ascunde în el, așa cum v-am arătat mai sus, când am vorbit de febra hectică ²².

Prin urmare, acela care, într-un principat, nu-și dă seama de primejdii atunci când ele se ivesc, nu este cu adevărat înțelept; dar sunt puțini aceia care au această însușire. Iar dacă am cerceta cauza cea dintâi a căderii imperiului roman, am găsi-o doar în faptul că acesta a început să angajeze în solda lui pe goți ²³. O dată cu aceasta imperiul roman a slăbit, iar puterea pe care el o pierdea, ceilalți o câștigau. Rezulta, deci, că un principat care nu posedă armate proprii, nu va fi niciodată în siguranță; dimpotrivă, va fi întotdeauna pradă sorții, deoarece îi va lipsi vitejia care să-l apere cu credință în vreme de primejdie. De altfel, cei înțelepți au susținut întotdeauna, ca o părere și o maximă a lor, că "nihil sit tam informum aut instabile quam fama potentiae non sua vi nixa" ²⁴. Iar armatele proprii sunt acelea alcătuite sau din supuși, sau din cetățeni, sau din oameni ai tăi: toate celelalte feluri de armate sunt sau mercenare, sau auxiliare. Modul de organizare a armatelor proprii va fi ușor de găsit dacă vom lua în cercetare orânduirile folosite de cei patru ²⁵ pe care i-am amintit mai sus și dacă vom avea în vedere felul în care și-au alcătuit armatele și le-au organizat, Filip, tatăl lui Alexandru cel Mare ²⁶, precum și multe republici și mulți principii; căci am deplină încredere în felul în care ei au procedat.

CAPITOLUL XIV

CARE ESTE DATORIA UNUI PRINCIPE PRIVITOR LA PREGĂTIREA RĂZBOIULUI¹

Un principe trebuie să aibă o singură țință și un singur gând și să considere că știința cea mai potrivită pentru el este aceea a războiului, a organizării și disciplinei pe care acesta le cere; căci este singura știință pe care se cuvine s-o aibă acela care comandă². Și ea este atât de însemnată, încât nu numai că îi menține puternici pe aceia care s-au născut principii, dar de multe ori îi înalță la această treaptă pe aceia care sunt oameni simpli; și dimpotrivă se întâmplă că, atunci când principii s-au gândit mai mult la plăceri decât la armate, ei și-au pierdut statul. Cauza cea dintâi care te face să pierzi domnia este aceea de a nu ține seama de știința războiului; în schimb, mijlocul prin care poți să cucerești puterea este de a fi priceput în aceasta și de a o practica.

Francesco Sforza³, pentru că a avut armată, a devenit, dintr-un om oarecare, duce al Milanului; iar fiii lui⁴, care au ocolit truda armelor, au ajuns să fie oameni oarecare, după ce fuseseră înainte duci. Se întâmplă astfel pentru că, pe lângă celelalte rele, pe care ți le pricinuieste faptul de a fi lipsit de armată, este și acela de a merita disprețul celorlalți; iar lucrul este atât de rușinos pentru un principe, încât el trebuie să se ferească de aceasta, după cum voi arăta mai jos⁵. Între un om care are armate și un altul care nu are, nu se poate face nici un fel de comparație; deci nu este firesc ca acela care posedă armate să asculte de bună voie de acela care n-are soldați de nici un fel, după cum nu este firesc ca un om lipsit de arme să se simtă în siguranță între slujitorii lui armați. Unul fiind plin de dispreț, iar celălalt plin de bănuie, nu va fi niciodată cu puțință ca ei să acționeze de acord unul cu altul. Iată de ce un principe care nu se pricepe la război, nu numai că va avea de suferit cele arătate mai sus, dar niciodată nu va putea să fie prețuit de soldații lui și nici nu va putea să aibă încredere în ei.

Prin urmare, un principe nu trebuie să uite niciodată această pregătire în arta războiului, pe care el o poate face în două feluri: atât prin fapte cât și prin idei. În ce privește faptele, va trebui să impună oamenilor lui ordinea și

disciplina, iar pe deasupra, va trebui el însuși să practice vânătoarea pentru ca prin aceasta să-și deprindă corpul cu greutate și oboseli, și în același timp să învețe să cunoască natura locurilor⁶, să știe cum se înalță munții, cum se deschid văile, cum se întind șesurile și să-și dea seama care este natura fluviilor și a mlaștinilor, privind cu multă grijă totul în jurul său. Toate aceste cunoștințe sunt folositoare în două sensuri: întâi, ele te învață să-ți cunoști țara și astfel îți vei da seama mai bine de cum trebuie apărută; apoi, întrucât ai cunoscut locurile și le-ai străbătut de multe ori, vei putea să înțelegi cu ușurință poziția oricărui alt loc pe care ar trebui să-l iei în cercetare⁷. Dealurile, văile, șesurile, fluviile și mlaștinile care se găsesc, spre pildă, în Toscana seamănă într-o anumită măsură cu acelea care există în celelalte provincii; așa încât cel care cunoaște aspectul locurilor unei provincii poate să cunoască ușor aceleași lucruri și în ce privește celelalte provincii. În schimb, principele care n-are cunoștințe și nici pricepere în această direcție va fi lipsit de cea dintâi însușire pe care trebuie s-o aibă un conducător de armate; căci aceasta te învață să-l descoperi pe dușman, să știi unde să-ți așezi tabăra, să conduci armatele, să le orânduiești pentru bătălie și să susții asediul unui oraș în folosul tău.

Între alte laude pe care scriitorii le aduc lui Philopotes⁸, principele aheilor, este și aceea că în timp de pace el nu se gândea la altceva decât la felul în care trebuie să lupti în război; iar atunci când se afla cu prietenii lui undeva pe câmp, deseori se oprea și discuta cu ei: "Dacă dușmanii s-ar afla pe colina aceasta, iar noi ne-am afla aici cu armata noastră, care din noi doi s-ar găsi oare într-o poziție mai avantajoasă? Cum am putea să înaintăm împotriva lor, păstrând în același timp ordinea de bătaie? Dacă am voi să ne retragem, cum ar trebui să procedăm? Iar dacă ei s-ar retrage, ce ar trebui să facem ca să-i urmărim?" Și așa, mergând cu ei, le arăta toate situațiile care s-ar putea ivi pentru o armată; asculta părerile lor, și-o spunea pe a lui și o întărea prin argumente; astfel că, datorită acestor discuții continue cu privire la război, nu s-ar fi putut întâmpla niciodată să se ivească o greutate pe care, fiind în fruntea armatelor, el să nu știe s-o înlăture.

Cât privește pregătirea minții în vederea purtării războiului, principele trebuie să citească mult din istorie, iar în această lectură să se oprească asupra faptelor oamenilor de seamă⁹, să vadă cum au procedat aceștia în războaie, să cerceteze cauzele victoriilor și înfrângerilor lor, pentru ca să poată să le evite pe acestea din urmă și să le imite pe cele dintâi. Dar mai presus de toate va

trebui să procedeze așa cum au procedat în trecut unii oameni de seamă, care s-au străduit să urmeze exemplul câte unui înaintaș mult lăudat și preamărit, iar pentru aceasta au avut mereu prezente în minte modul lor de procedare și faptele lor; așa cum se spune că Alexandru cel Mare îl imita pe Ahile¹⁰, *Cc/nr* pe Alexandru, Scipio pe Cirus. Și oricine va citi viața lui Cirus, scrisă de Xenofon¹¹, va recunoaște apoi, citind viața lui Scipio, că străduința acestuia de a-i semăna nu i-a adus decât glorie, și că în castitate, în bunăvoință, în omenie și în dărnicie, Scipio urma pilda tuturor acelor fapte pe care Xenofon le povestește despre Cirus¹². Aceleași trebuie să fie modurile de comportare ale unui principe înțelept; în timp de pace, el nu trebuie să se odihnească nici o clipă, ci trebuie, cu sânguință, să-și formeze și să-și educe toate aceste însușiri care să-i poată fi de folos în împrejurările potrivnice; astfel că, atunci când soarta s-ar schimba, el să fie pregătit pentru a o înfrunta.

CAPITOLUL XV DESPRE ACELE LUCRURI PENTRU CARE OAMENII, ȘI MAI ALES PRINCIPII, MERITĂ SĂ FIE LĂUDAȚI SAU ASPRU DOJENIȚI

Ne rămâne să vedem acum care trebuie să fie atitudinea și comportarea unui principe față de supuși și de prieteni. Și întrucât știu că s-a scris mult despre aceasta², mă tem că, scriind la rândul meu despre același lucru, să nu se spună că sunt încrezut, mai ales pentru că în prezentarea problemelor mă voi îndepărta de modul de tratare obișnuit al celorlalți. Intenția mea fiind însă aceea de a scrie lucruri folositoare pentru cei care le înțeleg, mi s-a părut că este mai potrivit să urmăresc adevărul concret al faptelor³ decât simpla închipuire. Căci sunt mulți aceia care și-au imaginat republici și principate pe care nimeni nu le-a văzut vreodată și nimeni nu le-a cunoscut ca existând în realitate⁴. Într-adevăr, deosebirea este atât de mare între felul în care oamenii trăiesc și felul în care ei ar trebui să trăiască, încât acela care lasă la o parte ceea ce este pentru ceea ce ar trebui să fie, mai curând află cum ajung oamenii la pieire decât cum pot să izbutească. Acela care ar voi să-și proclame oricând și oriunde încrederea lui în bine ar fi cu necesitate doborât

de ceilalți care sunt în jurul lui și caic nu sunt oameni de bine. Așadar, **principele** care vrea să-și păstreze puterea va trebui să învețe neapărat să **poată** să nu fie bun și să știe să fie sau să nu fie astfel după cum este nevoie -\

Lăsând la o parte toate acele lucruri care au fost închipuite cu privire la **principii** și vorbind numai despre acelea care sunt adevărate <\ spun că atunci când se vorbește despre oameni și mai ales despre principii care se găsesc pe o **treaptă** mai înaltă, ei sunt caracterizați prin una din trăsăturile următoare, care **le aduc** fie dojana, fie laudă. Și anume, unii sunt considerați drept darnici, **alții drept** meschini (folosind aici cuvântul toscan, *miseri*, deoarece avar, în limba noastră, este și acela care vrea să dobândească un lucru prin jaf⁷; noi **numim** meschin pe acela care nu își îngăduie decât prea puțin să se bucure de **ceea ce** îi aparține); unii sunt considerați darnici, alții lacomi, unii cruzi, alții **miiloși**; unii sperjuri, alții oameni care își țin cuvântul; unii lipsiți de vlagă și **lași**, alții cutezători și curajoși, unii binevoitori și apropiați, alții mândri; unii **iubitori de** plăcere, alții căști; unii oameni întregi, alții vicleni; unii **încăpățânați**, alții docili; unii serioși, alții ușuratici; unii cu credință în **Dumnezeu**, alții fără religie, și așa mai departe.

Știu prea bine că fiecare va declara că ar fi minunat dacă ar exista un **principe** care să aibă dintre toate însușirile arătate mai sus numai pe acelea care sunt considerate drept bune; dar întrucât nimeni nu poate să le aibă pe toate laolaltă și nici să le practice în întregime, deoarece condițiile vieții noastre omenești nu o îngăduie, principele va trebui să fie atât de înțelept încât să știe să evite acele josnicii care l-ar face să-și piardă statul; iar cât despre acelea care nu l-ar duce la aceasta, să se ferească de ele, dacă-i este cu **putință**. Dacă aceasta nu este posibil, să se lase în voia lor fără prea multă **grijă**. De asemenea, să nu-i pese dacă va merita faima rea a acelor păcate fără de care i-ar fi greu să păstreze statul; căci dacă cercetăm lucrurile cu atenție, vom observa că unele scopuri care ni se arată a fi virtuozitate, ne-ar duce la **pieire** dacă le-am urmări, în timp ce altele, care ni se par a fi rele, ne fac să **dobândim**, prin atingerea lor, și siguranța și bunăstarea⁸.

CAPITOLUL XVI DESPRE DĂRNICIE ȘI ECONOMIEI

Începând cu cele dintâi dintre însușirile pe care le-am arătat mai sus, spun că ar fi bine să fii considerat darnic; cu toate acestea, o dărniciu practică în așa fel, încât oamenii să te socotească darnic, îți este dăunătoare². Într-adevăr, dacă o practici în mod chibzuit și așa cum trebuie, nimeni nu va ști despre această însușire a ta și nici nu vei înlătura reputația rușinoasă a contrariului ei³. De aceea, dacă vrei să-ți păstrezi între oameni faima de om darnic, nu va trebui să lași deoparte nici un fel de măreție costisitoare; într-atâta încât un principe de felul acesta va ajunge să-și cheltuiască bogăția cu asemenea lucruri, iar la sfârșit, dacă va voi să-și păstreze și mai departe faima de om darnic, va fi nevoit să apese nespuse de greu asupra poporului, împovărându-l cu biruri, și va face tot ceea ce se poate face pentru a obține bani. Lucrul acesta va aduce însă cu sine ura tot mai mare a supușilor săi și totodată puțină prețuire din partea tuturor, deoarece el va ajunge un om sărac; în felul acesta dărniciu lui, cu care a făcut rău celor mai mulți și a răsplătit pe prea puțini, îl va face să vadă îndată efectele nemulțumirii poporului și la cea dintâi primejdie puterea lui se va clătina. Dacă însă își dă seama de ceea ce se întâmplă și vrea să se schimbe, își atrage pe loc faima de om meschin.

Deci un principe nu poate să practice această virtute a dărniciu, în așa fel încât ea să fie cunoscută, fără ca aceasta să nu-i dăuneze. Iată de ce, dacă este prudent, nu trebuie să-i pese de faima de om meschin pe care și-ar face-o, deoarece cu vremea oamenii îl vor socoti tot mai darnic, întrucât vor vedea că, făcând economie, îi ajung veniturile pe care le are, că se poate apăra împotriva celui care pornește cu război împotriva lui și că poate să întreprindă lucruri mari fără să apese cu biruri asupra poporului⁴. Astfel, el va fi darnic față de toți aceia cărora nu le ia nimic și care sunt nesfârșit de mulți⁵ și va fi zgârcit față de aceia cărora nu le dă nimic și care sunt puțini. În vremurile noastre, am văzut că au înfăptuit lucruri mari doar aceia care au fost socotiți zgârciți, pe când ceilalți au fost nimiciți. Papa Iuliu II⁶, după ce s-a folosit de faima dărniciu pentru a ajunge pe tronul papal, nu s-a mai gândit apoi nici o clipă

să o păstreze, pentru ca să poată purta războaie. Regele de azi al Franței⁷ a întreprins războaie nenumărate fără a pune biruri noi pe supușii săi, numai pentru că economia lui îndelungată i-a îngăduit să facă aceste cheltuieli suplimentare. Iar regele de azi al Spaniei⁸, dacă ar fi fost socotit darnic, n-ar fi întreprins atâtea războaie și nici n-ar fi câștigat atâtea victorii.

Așadar, pentru a nu trebui să-și jefuiască supușii, pentru a putea să se apere, pentru a nu ajunge sărac și disprețuit, pentru a nu fi nevoit să devină lacom, principele nu trebuie să fie nicidecum îngrijorat de faima de zgârcit pe care și-ar face-o. Acesta este unul dintre viciile care îi îngăduie să domnească. Iar dacă cineva ar spune, dimpotrivă, că Cezar a ajuns împărat prin dărniciu lui și că mulți alții au urcat treptele măririi pentru că au fost în adevăr darnici sau pentru că au fost socotiți astfel, îi voi răspunde: sau ești principe domnitor în statul tău, sau ești pe cale de a dobândi principatul. În primul caz, dărniciu este dăunătoare; în al doilea caz, este foarte necesar să fii socotit darnic. Cezar era unul dintre aceia care voiau să ajungă la principatul Romei; dar dacă, o dată ajuns aici, ar fi trăit mai departe⁹ și n-ar fi fost mai cumpătat în cheltuielile de acest fel, el ar fi distrus principatul. Iar dacă altcineva mi-ar obiecta, la rândul lui, spunând că au fost mulți principi care, cu armatele lor, au săvârșit fapte mărețe și care totodată au fost socotiți foarte darnici, voi răspunde că un principe cheltuiește sau din averea lui și din banii supușilor lui, sau din aceia ai altora. În primul caz, trebuie să fie foarte econom; în al doilea, nu trebuie să renunțe la nici un fel de dărniciu.

Principele care își poartă armatele pretutindeni și se îmbogățește din prăzi, din jafuri și din biruri, care pune mâna pe bunurile altuia, acela are nevoie să se arate darnic, altfel soldații nu l-ar urma. Într-adevăr, poți să dăruiești cu generozitate din ceea ce nu este al tău și nici al supușilor tăi, așa cum au făcut Cyrus, Cezar și Alexandru. Faptul de a risipi bunurile altora nu-ți micșorează faima, ci dimpotrivă, îți aduce mai multă glorie; singurul lucru care îți dăunează este acela de a cheltui din banii tăi. Nu există altceva care să se consume singur atât de mult ca dărniciu; în adevăr, o practici¹⁰, și în același timp pierzi posibilitatea de a o mai practica și ajungi sau sărac și disprețuit sau, pentru a ocoli sărăcia, devii lacom și urât de ceilalți. Dar între toate lucrurile de care un principe trebuie să se ferească, este tocmai acela de a nu fi disprețuit și urât, iar dărniciu te duce și la una și la cealaltă¹¹. Prin urmare este mai înțelept să-ți păstrezi reputația de om zgârcit, care îți creează o faimă proastă dar lipsită de ură, decât să vrei să-ți câștigi faima de om

darnic și pentru aceasta s-o dobândești pe aceea de om lacom și jeluitor, ceea ce va însemna pentru tine atât dezonoarea cât și ura oamenilor.

CAPITOLUL XVII DESPRE CRUZIME ȘI MILĂ, ȘI DACĂ ESTE MAI BINE SĂ FII IUBIT DECÂT TEMUT SAU MAI CURÂND TEMUT DECÂT IUBIT 1

Trecând mai departe la celelalte însușiri mai sus arătate, spun că fiecare principe trebuie să vrea ca oamenii să-l socotească milos și nu crud; cu toate acestea, el trebuie să ia seama și să nu folosească rău această milă. Cezar Borgia era socotit un om crud, totuși această cruzime a lui restabilise ordinea în Romagna, adusesse acestei provincii unitatea și pacea și o făcuse să fie credincioasă principelui². Dacă vom privi cu atenție aceste lucruri, ne vom da seama că el a fost cu mult mai milos decât poporul florentin care, pentru a nu fi acuzat de cruzime, a lăsat ca Pistoia să fie distrusă³. Astfel, un principe nu trebuie să fie îngrijorat dacă, pentru a-și ține supușii strâns uniți și credincioși lui, își creează faima de om crud. Într-adevăr, vor fi de ajuns câteva exemple numai de cruzime, pentru ca el să se dovedească a fi în realitate mai milos decât aceia care, din prea mare milă, lasă să se dezvolte liber dezordinile, care, la rândul lor, duc la omoruri și la jaf. Fapte de acest fel fac rău unei colectivități întregi, în timp ce condamnările ordonate de un principe ating numai un singur om. Și este mult mai greu pentru un principe nou, decât pentru oricare altul, să evite faima de om crud, deoarece statele noi sunt pline de primejdii. Virgiliu spune în adevăr prin gura Didonei:

Red dura et regni novitas me talia cogunt

Moliri, et late fines custode tueri⁴.

Cu toate acestea, el nu trebuie să dea ușor crezare acuzațiilor sau să treacă prea repede la acțiune, și nici să nu se sperie din nimic. Trebuie să procedeze cumpătat, cu înțelepciune și cu omenie, iar încrederea prea mare să nu-l lipsească de prudență, după cum prea marea neîncredere să nu-l facă lipsit de orice îngăduință.

Se pune astfel problema dacă este mai bine să fii iubit decât temut, sau invers. Răspunsul este că ar trebui să fii și una și alta; dar întrucât este greu să **împaci** aceste două lucruri, spun că, atunci când unul din două trebuie să lipsească, este mult mai sigur pentru tine să fii temut decât iubit⁵. Căci despre oameni se poate spune în general lucrul acesta: că sunt nerecunoscători⁶, schimbători, prefăcuți și ascunși, că fug de primejdii și sunt **lacomi** de câștig; atâta vreme cât le faci bine, sunt ai tăi în întregime, sunt **gata** să-și dea sângele pentru tine, îți oferă averea, viața și copiii lor; aceasta, **după** cum am mai spus⁷, atâta vreme cât nevoia este departe; dar când ea se **apropie**, toți se ridică împotriva ta. Iar principele care s-a încrezut cu totul în **vorbele** lor și se găsește acum lipsit de orice posibilitate de apărare este **pierdut**; căci prietenii pe care le obții cu bani și nu cu un suflet înalt și nobil le cumperi, dar nu le ai în realitate și nu te poți folosi de ele la momentul **potrivit**. Oamenii șovăie mai puțin atunci când este vorba să facă rău unuia **care** și-a câștigat iubirea celorlalți, decât altuia care se face temut, pentru că **iubirea se** păstrează prin legătura obligației⁸, și cum oamenii sunt răi, aceasta **poate** fi oricând ruptă atunci când intră în joc folosul tău particular; în **schimb**, teama se păstrează prin frica de pedeapsă, care nu-l părăsește **niciodată** pe om.

Cu toate acestea, principele trebuie să se facă în așa fel temut, încât, dacă **nu-și** câștigă iubirea supușilor, să evite însă ura lor⁹. Se pot împăca foarte **bine cele** două lucruri, anume să fii temut și să nu fii urât; lucrul acesta se va **întâmpla** întotdeauna dacă principele se va feri de a pune mâna pe averile **cetățenilor** și supușilor lui și de a se atinge de femeile lor; iar atunci când ar fi constrâns să verse sângele cuiva, s-o facă numai dacă există o justificare adevărată și o cauză evidentă¹⁰; dar mai presus de toate trebuie să se ferească **de a se** atinge de averile oamenilor pentru că oricine uită mai ușor moartea **propriului** tată, decât pierderea bunurilor care i-au fost luate. Și apoi, **prilejurile** de a-i lua cuiva averea nu lipsesc niciodată, iar acela care începe să **trăiască** din jaf găsește oricând motive ca să pună stăpânire pe ce este al **altuia**; dimpotrivă, prilejurile de a vărsa sânge sunt rare și ele trec mai repede.

Dar când un principe este în fruntea armatelor și are sub comanda lui un **număr** mare de soldați, atunci mai ales nu trebuie să-i pese în nici un fel de **faima** cruzimii lui; căci armatele n-au fost niciodată strâns unite și gata de **acțiune**, dacă nu au avut în fruntea lor oameni care să se bucure de această faimă. Între faptele demne de admirație ale lui Hanibal¹¹ se numără și

aceasta. Deși armata lui era foarte mare, fiind alcătuită din nenumărate neamuri amestecate, și deși el a purtat-o să lupte pe pământuri străine¹², nu s-a ivit totuși niciodată vreo neînțelegere nici în mijlocul ei, nici împotriva principelui, atât când soarta le-a fost nefavorabilă, cât și atunci când treburile au mers bine. Faptul acesta n-a putut să aibă alte cauze decât cruzimea neomenească a lui Hanibal, cruzime care, adăugată la însușirile lui nenumărate, l-au făcut să fie întotdeauna pentru soldații lui demn de respect și de teamă. Dacă n-ar fi avut acea primă însușire, celelalte nu i-ar fi fost de ajuns pentru ca să obțină rezultatul acesta. Scriitorii cu puțină judecată admiră pe de o parte acțiunile lui, iar pe de altă parte condamnă cauza principală care le-a făcut posibile¹³.

Și pentru a dovedi că celelalte însușiri n-ar fi fost suficiente, să considerăm exemplul lui Scipio¹⁴, care a fost un om de o rară valoare, nu numai față de timpurile lui, dar și față de tot ceea ce știm despre timpurile trecute, și ale cărui armate s-au răsculat împotriva lui în Spania¹⁵. Cauza acestui fapt n-a fost alta decât bunătatea lui prea mare, ceea ce a făcut ca soldații lui să se bucure de o libertate excesivă și nepotrivită cu disciplina militară. Pentru aceasta a și fost învinuit în Senat de către Fabius Maximus¹⁶, care l-a numit corupător al armatei romane. Și este adevărat că locuitorii din Locri¹⁷, care fuseseră prădați și nimiciți de un guvernator trimis de Scipio, n-au fost niciodată răzbunați, după cum cutezanța neobrăzată a acelui om n-a fost pedepsită; și toate acestea numai din cauza firii lui indulgente. Astfel că, atunci când cineva a voit să-l scuze în fața Senatului, a spus că există mulți oameni care știu mai bine să nu greșească ei înșiși, decât să pedepsească greșelile altora. Acest fel de a se purta ar fi micșorat cu timpul faima și gloria lui Scipio, dacă el, păstrând puterea, ar fi avut mai departe aceeași conduită. Fiind însă sub conducerea Senatului, această însușire dăunătoare nu numai că nu s-a mai arătat, dar s-a dovedit a fi spre gloria lui¹⁸.

Închei, revenind la întrebarea dacă trebuie să fii iubit sau temut, prin afirmația că oamenii iubesc așa cum vor ei și se tem după cum vrea principele, așa încât un principe înțelept trebuie să se sprijine pe ceea ce depinde de el, iar nu pe ceea ce depinde de alții. Străduința lui trebuie să fie numai aceea de a ocoli ura supușilor lui, după cum s-a mai spus.

CAPITOLUL XVIII CUM TREBUIE SĂ-ȘI ȚINĂ CUVÂNTUL UN PRINCIPE

Oricine înțelege că este într-un tot spre lauda unui principe faptul de a se ține de cuvânt și de a proceda în mod cinstit iar nu cu viclenie. Cu toate acestea², experiența vremurilor noastre ne arată că principii care au săvârșit lucruri mari au fost aceia care n-au ținut prea mult seama de cuvântul dat³ și care au știut, cu viclenia lor, să amețească mintea oamenilor, iar la sfârșit i-au înfrânt pe aceia care s-au încrezut în cinstea lor.

Trebuie să știți că există două feluri de a lupta⁴: unul bazat pe legi, iar celălalt pe forță: cel dintâi este propriu oamenilor, celălalt aparținând animalelor; dar întrucât primul nu este de multe ori suficient, trebuie să recurgem la al doilea. Deci îi este necesar unui principe să știe să fie tot atât de bine animal și om. Scriitorii vechi au recomandat acest lucru principilor într-un mod învăluit⁵; ei ne spun că Ahile⁶ și mulți alți principii din vremurile acelea au fost încredințați lui Chiron, centaurul, ca să-i crească și totodată să-i educe sub disciplina lui. Dar faptul de a avea drept preceptor o ființă care este pe jumătate animal, pe jumătate om, nu înseamnă altceva decât că unui principe îi este necesar să știe să fie și animal și om: căci unul fără celălalt nu poate să dureze.

Prin urmare, întrucât un principe trebuie să știe să folosească bine mijloacele animalului, el va trebui să ia ca exemplu vulpea și leul⁷, deoarece leul nu se apără de cursele care i se întind, iar vulpea nu se apără nici ea de lupi⁸. Trebuie, așadar, să fii vulpe pentru ca să recunoști cursele, și să fii leu, pentru ca să-i sperii pe lupi. Aceia care procedează numai în felul leului nu se pricep deloc în arta guvernării. Astfel, un stăpânitor înțelept nu poate și nici nu trebuie să-și țină cuvântul atunci când acesta s-ar întoarce împotriva lui și când motivele care l-au făcut să promită un lucru au încetat de a mai exista. Iar dacă oamenii ar fi cu toții buni, preceptul meu n-ar fi bun, dar întrucât sunt răi și nu-și țin cuvântul dat, nici tu nu trebuie să-l ții față de ei⁹. De altfel, un principe are întotdeauna la îndemână tot felul de motive îndreptățite, care-i îngăduie să-și calce cuvântul sub aparențe cinstite. S-ar putea aminti în acest sens exemple moderne nenumărate și s-ar putea arăta că

de multe ori o pace și o lăgăduință au fost anulate și zădărnice prin faptul că principii nu și-au ținut cuvântul, iar acela care a știut cel mai bine să iacă pe vulpea a reușit cel mai bine. Dar trebuie să știi să-ți ascunzi în tot felul această natură de vulpe, să te prefaci și să nu te dai pe față¹⁰, deoarece oamenii sunt atât de naivi și se supun atât de ușor nevoilor prezente, încât acela care înșală va găsi întotdeauna pe unul care să se lase înșelat l'.

Dintre exemplele recente este unul pe care aș vrea să-l amintesc. Alexandru VI¹² n-a făcut niciodată altceva și nici nu s-a gândit la altceva decât să-i înșele pe oameni și a găsit întotdeauna oameni potriviți. Și nu s-a mai pomenit un altul la fel, care să-ți afirme un lucru cu mai multă siguranță și să-ți lăturească cu mai multe jurăminte și care apoi să se țină mai puțin de cuvânt; cu toate acestea, vicleniile i-au reușit întotdeauna *ad votum*, deoarece se pricepea foarte bine la astfel de treburi.

Un principe nu trebuie, deci, să aibă toate însușirile arătate mai sus, dar trebuie neapărat să pară că le are. Dimpotrivă, voi îndrăzni să spun că dacă le are și le folosește întotdeauna, ele îi sunt dăunătoare, dar dacă pare numai că le are, ele îi sunt folositoare. După cum este necesar să pară milos, credincios cuvântului dat, omenos, integru și religios și chiar să fie; dar în același timp să fie pregătit ca, atunci când nu este nevoie de asemenea comportare, să poată și să știe să se comporte tocmai dimpotrivă. Trebuie de asemenea să știm că un principe, și mai ales un principe nou, nu poate să respecte toate acele virtuți pentru care oamenii în general sunt socotiți buni, deoarece adeseori, pentru ca să-și apere statul¹⁴, el este nevoit să acționeze împotriva cuvântului dat, împotriva milei, a omeniei, a religiei. De aceea, trebuie ca spiritul lui să fie oricând gata să se îndrepte după cum îi poruncesc vânturile sorții și schimbările ei¹⁵ și, după cum am spus mai sus, să nu se îndepărteze de ceea ce este bine, dacă poate, iar la nevoie să știe să facă răul.

Principele trebuie să ia bine seama ca niciodată să nu-i iasă cumva din gură un cuvânt care să nu fie pătruns de cele cinci însușiri¹⁶ pe care le-am arătat mai sus, iar atunci când îl vezi și îl auzi să-ți pară că este numai milă, numai fidelitate, integritate de caracter și credință în Dumnezeu. Nimic nu este însă mai necesar decât să pari că ai această din urmă însușire¹⁷. Și oamenii judecă în general mai curând după ochi decât după mâini l', întrucât fiecare știe să vadă, dar prea puțini știu să pipăie cu mâinile lor. Fiecare vede ceea ce pari, dar puțini își dau seama ce ești în realitate; iar acești puțini nu îndrăznesc să se opună părerii celor mulți care au de partea lor autoritatea

înaltă a statului care îi apără >". Prin urmare, faptele lutoare ale oamenilor și mai ales ale principilor, pentru care nu există un alt criteriu de judecată, trebuie privite numai din punctul de vedere al rezultatului lor¹⁸. Principele să-și propună, deci, să învingă în luptă și să-și păstreze statul, iar mijloacele lui vor fi oricând socotite onorabile și fiecare le va lăuda. Pentru că oamenii obișnuși sunt atrași numai de ceea ce pare și de succesul unui lucru: iar lumea nu este făcută decât din oameni de aceștia, iar cei puțini nu înseamnă nimic atâta timp cât cei mulți au pe ce să se sprijine²¹. Un principe din vremurile noastre, pe care nu este bine să-l numesc²², nu face altceva decât să propăvăduiască mereu pacea și credința, dar în schimb este cel mai mare dușman și al uneia și al celeilalte; atât una cât și cealaltă, dacă le-ar fi respectat, l-ar fi făcut să-și piardă de mult și faima și puterea.

CAPITOLUL XIX ÎN CE FEL TREBUIE SĂ NE FERIM DE A MERITA DISPREȚUL ȘI URA 1

Dar întrucât n-am vorbit decât despre însușirile cele mai însemnate, dintre acelea pe care le-am numit mai sus, vreau să tratez despre celelalte pe scurt, cuprinzându-le în această considerație generală, și anume că, așa cum am spus în parte mai sus, principele trebuie să se ferească de acele lucruri care pot să-l facă urât sau disprețuit, și ori de câte ori va fi reușit să facă aceasta, el își va fi îndeplinit bine rolul și astfel celelalte fapte dezonorante pe care le-ar săvârși nu-i vor mai fi primejdioase. Oamenii îl vor urî mai ales, după cum am spus, dacă se va arăta lacom și se va face stăpân pe averile și pe soțiile supușilor săi. De aceste fapte trebuie să se ferească, deoarece atâta vreme cât nu le iei oamenilor, anume majorității lor, nici averea, nici onoarea, ei trăiesc mulțumiți și nu ai de luptat decât împotriva ambiției câtorva, pe care o poți înfrânge în mai multe feluri și cu ușurință². În schimb, el va fi disprețuit dacă se va arăta schimbăcios, ușuratic, lăcom, energic, meschin, nehotărât. Principele trebuie să se ferească de aceasta ca de o stâncă în mijlocul mării și să-și dea silința ca faptele lui să dovedească măreție, curaj, gravitate și forță. În ce privește chestiunile particulare ale supușilor săi, hotărârea lui să fie

irevocabilă, iar el să-și creeze o faimă atât de mare, încât nimeni să nu se gândească să-l înșele sau să-l inducă abil în eroare.

Principele care face să se nască în jurul lui această stimă își câștigă un mare renume, și nu este ușor să uneltești împotriva unui om prețuit; este de asemenea greu să-l ataci dacă se știe că este un om cu multe însușiri și că este respectat de ai lui. Un principe trebuie să se teamă de două lucruri: de situația dinăuntru, din cauza supușilor lui, și de situația din afară, din cauza marilor puteri străine. De acestea din urmă se apără cu armate bune și cu aliați buni. Dacă va avea armate bune, va avea întotdeauna și aliați buni, iar situația internă va fi întotdeauna sigură atunci când va fi sigură situația din afară, în cazul că aceasta n-a fost cumva tulburată de vreo conjurație. Și 'chiar dacă împrejurările externe ar începe să se strice, dacă a guvernat și dacă a trăit așa cum am spus, principele va putea oricând, dacă nu-și pierde cumpătul, să reziste oricărui atac, așa cum a făcut Nabis Spartanul³, despre care am vorbit.

Dar în ce privește pe supuși, chiar dacă situația din afară nu se tulbură, principele trebuie să se teamă că dușmanii ar putea să uneltească în taină⁴. El se poate pune foarte bine la adăpost de o acțiune ca aceasta dacă se străduiește să nu fie urât sau disprețuit și dacă face astfel încât poporul să fie mereu mulțumit de el, lucru pe care trebuie să-l obțină, după cum s-a arătat pe larg mai sus⁵. Unul dintre mijloacele cele mai sigure cu care principele poate să lupte împotriva conjurațiilor este acela de a nu fi urât de majoritatea oamenilor; căci acela care conspiră crede întotdeauna că, omorându-l pe principe, va satisface poporul; dar atunci când i s-ar părea că prin aceasta îi displace, el nu mai are curajul să ia o hotărâre de acest fel, deoarece greutățile care se ivesc pentru conspiratori sunt în cazul acesta nenumărate. Experiența ne arată că uneltirile conspiratorilor au fost foarte multe, dar prea puține au izbutit; deoarece acela care uneltește nu o poate face singur⁶ și nici nu poate să-și aleagă părtașii decât dintre aceia pe care îi vede nemulțumiți; dar de îndată ce ți-ai dezvăluit intențiile unuia care este nemulțumit, i-ai și dat motiv să fie mulțumit, deoarece cu siguranță el poate să nădăjduiască de a trage de aici orice profit. Astfel că, văzând un câștig sigur din partea aceasta și văzându-l îndoielnic și plin de primejdii din partea cealaltă, trebuie sau să-ți fie ție prieten atât de bun cum rar se întâmplă, sau să fie un dușman îndărjit al principelui pentru ca să-ți rămână credincios.

Dar pentru a spune lucrurile pe scurt, susțin că acela care uneltește cunoaște numai teama, grija de a păstra secretul, frica neîncetată de pedeapsă.

care îl înspăimântă; în schimb, principele are de partea lui autoritatea deplină a principatului, legile, mijloacele de apărare ale prietenilor și ale statului care îl păzesc, astfel că, dacă adăugăm la toate aceste lucruri și simpatia poporului, nu este cu puțință ca cineva să fie atât de cutezător încât să uneltească. Și în timp ce un conspirator trebuie să se teamă de obicei înainte de a făptui răul, în cazul de față el trebuie să se teamă și după ce l-a săvârșit, deoarece, când conjurația s-a produs, el va avea poporul împotriva lui, așa încât nu va putea să mai spere în nici o scăpare.

S-ar putea da exemple nenumărate în acest sens, dar mă voi mulțumi cu unul singur, care s-a petrecut pe vremea părinților noștri; Annibale Bentivoglio⁷, bunicul domnului Annibale⁸ astăzi în viață și care era principe peste Bologna, a fost omorât de unul din familia Conneschi, care conspirase împotriva lui, și nu a lăsat în urma lui, din același neam cu el, decât pe domnul Giovanni⁹, pe atunci în leagăn. Îndată după săvârșirea acestei crime, poporul întreg s-a ridicat și i-a ucis pe toți din familia lui Canneschi. Aceasta s-a întâmplat deoarece neamul lui Bentivoglio se bucura în vremea aceea de multă dragoste din partea poporului; și dragostea aceasta era într-adevăr atât de mare, încât la moartea lui Annibale, când nu mai rămăsese nimeni după el care să poată guverna statul, aflându-se că la Florența trăia un vlăstar din neamul acesta¹⁰, și care până atunci fusese socotit drept fiul unui fierar, bolognezii trimiseră să-l caute la Florența și îi încredințară cârmuirea orașului lor, care a fost guvernat de el până ce Giovanni ajunse la vârsta la care putea să ia în mână conducerea.

În concluzie, deci, spun că un principe nu trebuie să se teamă de conspiratori atunci când poporul îi este favorabil. Dar dacă poporul îi este dușman și-l urăște, el trebuie să se teamă de orice lucru și de orice om. Statele bine organizate și principii înțelepți s-au străduit întotdeauna să nu-i împingă la deznădejde pe cei mari și totodată să satisfacă poporul făcându-l să fie mereu mulțumit, fiindcă aceasta este una din grijile însemnate pe care le are un principe.

Între regatele bine organizate și bine cârmuite în vremurile noastre este regatul Franței¹¹. Există aici nenumărate instituții bune de care depind libertatea și siguranța regelui; dintre acestea, cea dintâi este parlamentul și autoritatea lui¹². Acela care a orânduit statul acesta a cunoscut ambiția celor puternici și neobrăzarea lor. Socotind deci că au nevoie să fie ținuti în frâu și știind, pe de altă parte, că poporul urăște pe cei mari și că ura lor se

întemeia/ă pe frică, el a vrut să-l pună la adăpost de orice și a orânduit totul în așa fel, încât lucrul acesta să nu intre în sarcina regelui, scutindu-l de greutățile pe care le-ar fi întâmpinat din partea celor mari atunci când ar fi favorizat poporul, și din partea acestuia când i-ar fi favorizat pe cei mari: el a numit, așadar, un al treilea judecător, iar acesta trebuia să lovească în cei mari și să-i favorizeze pe cei mici, fără ca vina să cadă apoi asupra regelui. Organizarea aceasta nu putea, într-adevăr, să fie nici mai bună nici mai înțeleaptă, și nici nu putea să dea mai multă siguranță regelui și regatului. De unde putem deduce o altă învățătură demnă de a fi semnalată, și anume că principii trebuie să procedeze în așa fel, încât acele treburi care pot să le atragă ura poporului, ei să le dea altora spre a le aduce la îndeplinire, iar ei să ia asupra lor doar pe acelea care pot să le aducă bunăvoința oamenilor¹³. Închei spunând din nou că un principe trebuie să prețuiască pe cei mari, dar să nu se facă urât de popor.

Poate că mulți dintre aceia care au cercetat viața și moartea unor împărați romani ar putea să aibă impresia că exemplul lor dovedește contrariul celor susținute de mine, întrucât ar constata că unii dintre aceștia au săvârșit întotdeauna numai fapte nobile și au dovedit mari înșușiri, pierzând cu toate acestea imperiul sau fiind uciși de aceia care au conspirat împotriva lor. Pentru a răspunde la această obiecție, voi vorbi despre înșușirile câtorva împărați, arătând cauzele căderii lor, care nu sunt altele decât acelea pe care le-am indicat; astfel, voi pune în lumină acele lucruri care trebuie să atragă atenția celui care citește istoria vremurilor trecute. Și îmi va fi de ajuns pentru aceasta să-i amintesc pe toți împărații care au domnit unul după altul, de la Marcus Filozoful până la Maximin, și care au fost Marcus, Commodus, fiul lui. Pertinax, Iulianus, Sever, Antoninus Caracalla, fiul său, Macrinus, Heliogabal, Alexandru și Maximin¹⁴.

Și în primul rând trebuie observat că în timp ce în alte state ai de luptat numai cu ambiția celor mari și cu nesupunerea popoarelor, împărații romani întâmpinau o a treia greutate, anume aceea de a trebui să îndure cruzimea și lăcomia soldaților. Iar lucrul acesta era atât de greu de suportat, încât a fost pentru mulți cauza căderii lor, deoarece nu era ușor să satisfaci și soldații și poporul; căci poporul iubea liniștea și de aceea îi plăcea ca un principe să fie cumpărat, pe când soldații preferau un principe cutezător, crud și lacom. Ei voiau de asemenea ca acesta să facă uz de înșușirile lor, împotriva poporului.

pentru ca la rândul lor ei să obțină o soldă îndoită și să-și satisfacă din plin lăcomia și cruzimea.

Se întâmpla astfel că împărații care nici prin firea lor și nici prin felul de a guverna nu se bucurau de o faimă prea mare, așa încât să poată ține în frâu și poporul și soldații, își pierdeau întotdeauna domnia; iar cei mai mulți dintre ei, aceia mai ales care ajungeau să ocupe tronul ca oameni noi >\ când își dădeau seama cât este de greu să împaci cele două categorii de oameni¹⁵, se hotărau să-i mulțumească pe soldați și socoteau că nu este un lucru prea grav acela de a face rău poporului. O asemenea hotărâre era necesară: în adevăr, nefiind cu putință ca principii să nu fie urâți de cineva, trebuie ca ei să se străduiască în primul rând să nu fie urâți de toți supușii lor; iar dacă lucrul acesta nu le reușește, ei trebuie să caute cu întreaga lor pricepere să nu-și atragă ura acelor pătri ale societății care sunt cele mai puternice. De aceea, împărații care erau oameni noi și care, din cauza aceasta, aveau nevoie de o favoare cu totul deosebită din partea supușilor lor, căutau să câștige mai curând adevăratul decât pe aceea a poporului, lucru care li se dovedea apoi mai mult sau mai puțin folositor, după cum fiecare știa sau nu să-și păstreze faima printre soldați.

Cauzele mai sus arătate au făcut ca Marcus, Pertinax și Alexandru¹⁷, care au dus o viață modestă, au iubit dreptatea, care au fost dușmani ai oricărei cruzimi și plini de omenie și blânzi, să aibă, cu toate acestea, afară de Marcus, un sfârșit trist. Numai Marcus a trăit și a murit bucurându-se de toate onorurile, pentru că numai el a urmat pe tronul imperial prin drept de moștenire¹⁸, așa încât n-a avut nevoie să fie recunoscut nici de soldați, nici de popor; pe lângă aceasta avea și multe înșușiri care îl făceau demn de tot respectul, astfel că, atâta timp cât a trăit, a știut să-i stăpânească și pe unii și pe alții, fără a fi vreodată urât sau disprețuit de cineva. Pertinax a ajuns însă împărat împotriva voinței soldaților, iar aceștia, obișnuiți să trăiască sub domnia lui Commodus, fără a asculta de nici o lege, n-au putut duce viața cinstită pe care Pertinax voia să le-o impună; de aceea, începând să-l urască și adăugându-se la această ură disprețul lor, fiindcă Pertinax era bătrân, acesta și-a pierdut tronul de cum a început să domnească.

Și se cuvine să observăm cu acest prilej că îți poți atrage ura oamenilor atât prin fapte bune cât și prin fapte rele. Prin urmare, după cum am arătat mai sus, un principe care vrea să-și păstreze statul este deseori nevoit să nu fie bun; deoarece atunci când poporul, soldații sau nobilii, adică pătura

socială de care socotești că ai nevoie pentru a te menține la putere, este coruptă, tu trebuie să te conformezi comportării ei pentru a o satisface, și făcând aceasta procedezi împotriva binelui. Dar să trecem la Alexandru ¹⁶, care a fost un împărat atât de bun, încât, între alte laude care i se aduc, se numără și aceea că, în cei paisprezece ani cât a condus imperiul, nimeni n-a fost ucis fără a fi fost judecat. Cu toate acestea, fiind socotit o fire prea molatică și spunându-se despre el că se lasă călăuzit de mama lui, și-a atras disprețul oamenilor, iar armata a conspirat împotriva lui și l-a omorât.

Analizând acum, dimpotrivă, caracterul lui Commodus, al lui Sever, al lui Antoninus Caracalla și al lui Maximin ²⁰, veți vedea că aceștia au fost oameni foarte cruzi și lacomi; căci, pentru a-i mulțumi pe soldați, n-au lăsat deoparte nici un fel de nedreptate dintre acelea care se pot săvârși împotriva poporului, și toți, afară de Sever, au avut un sfârșit trist. Sever a avut într-adevăr însușiri atât de mari încât păstrându-și prietenia soldaților ²¹, a reușit să domnească tot timpul fericit, cu toate că a asuprit poporul. Insușirile lui îl făceau să apară soldaților și popoarelor lui atât de minunat încât acestea din urmă stăteau uimite și ca încremenite în fața lui, pe când cei dintâi se arătau plini de respect și mulțumiți. Și pentru că faptele lui au fost deosebite pentru un principe nou ce era, vreau să arăt pe scurt cât de bine a știut el să adopte natura vulpii și a leului, animale pe care, cum am spus, un principe trebuie să le imite.

Cunoscând nehotărârea lui Iulianus, care era împărat ²², Sever își convinge armata ce o comanda în Slavonia ²³, că ar fi bine să meargă la Roma ca să răzbune soarta lui Pertinax care fusese ucis de pretorienii ²⁴. Sub această aparență, fără să arate că aspiră la imperiu, își îndreaptă armata spre Roma, ajungând în Italia înainte chiar de a se fi știut ceva de plecarea lui. O dată sosit la Roma, Senatul îl alege împărat, de frică, iar Iulianus a fost ucis. După acest început, îi mai rămâneau lui Sever două dificultăți de învins, dacă voia să se facă stăpân pe statul întreg; una i se prezenta în Asia ²⁵, unde Niger, comandantul suprem al armatelor din Asia, reușise să fie proclamat împărat; iar cealaltă se ivea în Apus, unde se afla Albinus ²⁶ care năzuia la rândul lui să ajungă împărat. Și întrucât își dădea seama că este primejdios să se arate dușman față de amândoi, hotărî să-l atace pe Niger și să-l înșele pe Albinus. Îi scrisese acestuia ²⁷ că, fiind ales împărat de către Senat, voia să împartă cu el această demnitate; și îi trimise titlul de Cezar, iar printr-o hotărâre a Senatului, și-l asocia la domnie, lucruri pe care Albinus le luă drept adevărate. Dar după ce Sever îl învinse și îl ucise pe Niger, restabilind liniștea în

Orient, el se înapoie la Roma și se plânse în Senat spunând că Albinus, prea puțin recunoscător față de binefacerile pe care le primise din partea lui, încercase prin vicleșug să-l omoare și de aceea el se vede silit să se ducă să-l pedepsească pentru ingratitudea lui. Plecă apoi să-l caute tocmai în Franța și îi luă atât domnia, cât și viața ²⁸.

Acela care va examina cu amănuntul faptele acestui om va găsi că el a fost și un leu sălbatic și o vulpe vicleană, și va constata că a fost temut și respectat de fiecare, iar soldații nu l-au urât. Nu se va mira deci observând că, deși era cel dintâi din neamul lui care ajunsese principe, știuse totuși să guverneze un imperiu atât de întins. Într-adevăr, faima lui foarte mare l-a *apărat* întotdeauna de ura pe care popoarele ar fi putut s-o aibă împotriva lui din cauza jafurilor pe care le săvârșea. Dar Antonius ²⁹, fiu lui, a fost și el un om cu însușiri deosebite care îl făceau admirat de popor și iubit de soldați, căci era războinic priceput și îndura ușor orice oboseală, disprețuia orice mâncare aleasă și orice fel de plăceri moleșitoare, ceea ce îl făcea iubit de întreaga armată. Cu toate acestea, sălbăticia și cruzimea lui au fost atât de mari ³⁰ și de nemaiauzite încât, după ce, prin nenumărate omoruri ucisese o mare parte din populația Romei și întreaga populație a Alexandriei, ajunsese să fie omul cel mai urât din toată lumea. Începu să fie urât chiar de aceia pe care îi avea în jurul lui, așa încât fu ucis de un centurion în mijlocul trupelor lui ³¹.

Trebuie să observăm în legătură cu aceasta că asasinările de felul acesta, care sunt rezultatul unei îndelungate chibzuiri și izvorăsc dintr-o hotărâre statornică și îndărătnică, nu pot să fie evitate de un principe, deoarece orice om căruia nu-i pasă de moarte poate să-l ucidă; dar un principe nu trebuie să se teamă prea mult de asemenea crime, pentru că ele sunt foarte rare ³². Trebuie să se ferească numai de a comite fapte prea grave împotriva acelor care sunt în jurul lui și care îl slujesc în conducerea principatului. Lucrul acesta l-a făcut Antonius omorând în mod josnic pe fratele celui centurion, iar pe acesta, cu toate că îl amenința în fiecare zi, îl păstra mai departe în corpul lui de gardă, ceea ce era desigur o purtare nesocotită și menită să-i aducă pieirea, așa cum s-a și întâmplat.

Dar să trecem la Commodus ³³, căruia îi era foarte ușor să guverneze imperiul, deoarece îl stăpânea prin drept de moștenire, fiind fiul lui Marcus Aurelius. Ar fi fost suficient să meargă mai departe pe căile urmate de tatăl său, pentru ca în felul acesta să mulțumească și trupele și poporul; dar fiind crud și brutal din fire a vrut să-și satisfacă toată lăcomia pe spinarea

poporului și pentru aceasta s-a străduit să atragă de partea lui armatele, dându-le libertate neîngrădită; iar pe de altă parte, nu și-a ținut în nici un tel demnitatea și a coborât de multe ori în arenă ca să lupte cu gladiatorii. A săvârșit de asemenea alte fapte josnice și prea puțin demne de măreția unui împărat, încât a ajuns să fie disprețuit de soldați. Și fiind urât de unii și disprețuit de alții, s-a urzit împotriva lui o conspirație și a fost omorât³⁴.

Ne rămâne să arătăm acum caracterul lui Maximin³⁵. Acesta a fost un om foarte războinic, iar armatele, sătule de moliciunea lui Alexandru³⁶, despre care am vorbit mai sus, l-au ales după moartea acestuia împărat. Nu s-a bucurat mult timp de domnie, deoarece două lucruri îl făceau să fie urât și disprețuit: mai întâi faptul că era de neam foarte de jos, întrucât pe vremuri păscuse oile în Tracia (lucru care era prea bine cunoscut tuturor și care-l făcea să fie foarte mult disprețuit de oricine); al doilea, că la începutul domniei lui tot amânase de a se duce la Roma³⁷ și de a lua în stăpânire tronul imperial, ceea ce îi crease faima de om foarte crud, deoarece săvârșise prin mijlocirea prefectilor lui³⁸ o sumedenie de crime la Roma și în celelalte părți ale imperiului. Lumea îl disprețuia, deci, foarte mult, pentru că se trăgea dintr-un neam mic, după cum tot ea îl ura pentru că îi era frică de cruzimea lui; și împotriva lui se răsculară³⁹ mai întâi cei din Africa, apoi Senatul și întreg poporul Romei. În fine, toată Italia conspiră împotriva lui. Propria lui armată care tocmai impresura Aquileia⁴⁰ li se alătură și întrucât soldații întâmpinau greutăți în cucerirea cetății și erau sătui de cruzimile lui, fiindu-le totodată mai puțin frică de el pentru că îl vedeau înconjurat de dușmani, îl uciseră.

Nu vreau să vorbesc nici despre Heliogabal⁴¹, nici despre Macrinus⁴², nici despre Iulian⁴³ care, fiind cu totul demni de dispreț, au și fost foarte repede nimiciți; voi trece deci la concluzia cu privire la această chestiune. Spun, prin urmare, că principii care domnesc în vremea noastră întâmpină prea puțin în guvernarea lor greutatea de a trebui să-și mulțumească în mod deosebit trupele. Este adevărat că trebuie să ții seama de ele într-o anumită măsură, dar, cu toate acestea, greutatea se rezolvă ușor, deoarece nici unul dintre principii de astăzi nu are armate tot atât de vechi precum sunt guvernarea și administrarea provinciilor lui⁴⁴, pe când armatele imperiului roman aveau această situație. Dacă în vechime trebuia să-i satisfaci mai mult pe soldați decât poporul, lucrul acesta se explică prin aceea că soldații aveau mai multă putere decât poporul. Astăzi însă, toți principii, afară doar de

sultanul turcilor și de acela al Egiptului⁴⁵ trebuie să mulțumească mai mult poporul decât armatele, deoarece poporul poate mai mult decât acestea⁴¹.

Face excepție în această privință sultanul turcilor, pentru că el își ține mereu în jurul lui douăsprezece mii de soldați de infanterie și cincisprezece mii de oameni călări⁴⁷, de care depinde siguranța și forța statului lui. Lăsând la o parte orice altă preocupare, principele trebuie să-și păstreze în primul rând prietenia armatelor lui. Tot așa suveranul Egiptului, al cărui stat este cu totul în mâna soldaților, trebuie să-și păstreze prietenia lor fără a ține seama în nici un fel de popor. Și este de observat că acest stat al Sultanului se deosebește în întregime de toate celelalte principate, pentru că el este asemănător cu statul pontifical creștin⁴⁸, care nu poate fi numit nici principat ereditar, nici principat nou; deoarece fiii vechiului principe nu sunt moștenitori și nici nu rămân stăpâni. Statul revine numai aceluia care este ales pentru această demnitate de către cei care au autoritatea de a o face. Orânduirea aceasta fiind foarte veche, nu se poate vorbi în cazul de față de un principat nou, deoarece nu se ivește aici nici una din greutățile care sunt proprii statelor noi; căci, cu toate că principele este nou, organizarea statului este veche, iar instituțiile lui sunt în așa fel orânduite încât cel care este ales domnește ca și cum ar fi un principe ereditar.

Dar să revenim la chestiunea noastră. Spun că oricine va considera expunerea de mai sus, va vedea că împărații pe care i-am amintit s-au prăbușit fie din cauza urii, fie a disprețului. Totodată el va afla cum s-a întâmplat că o parte din ei procedând într-un fel, iar ceilalți procedând în mod contrar, unii au avut un sfârșit fericit, iar ceilalți unul nefericit, indiferent de modul în care fiecare din ei a acționat. Într-adevăr, lui Pertinax și lui Alexandru, care au fost principii noi, le-a fost inutil și dăunător faptul că au vrut să-l imite pe Marcus Aurelius care ocupase tronul cu drept de moștenire. De asemenea, se va vedea că pentru Caracalla, Commodus și Maximin, a fost o greșală faptul că l-au imitat pe Sever, deoarece ei nu aveau însușirile necesare pentru a putea să calce pe urmele lui⁴⁹. Așadar, un principe nou care domnește peste un principat nou nu poate să imite acțiunile lui Marcus Aurelius și nici nu este necesar ca el să urmeze exemplul lui Sever; el trebuie însă să ia de la Sever acele moduri de acțiune care îi sunt necesare pentru a-și consolida statul, iar de la Marcus Aurelius să ia exemplele potrivite pentru a putea păstra în mod glorios un stat gata întemeiat și solid.

CAPITOLUL XX
DACĂ FORTĂREȚELE ȘI MULTE ALTE LUCRURI
PE CARE PRINCIPII LE FAC ÎN FIECARE ZI
SUNT SAU NU DE FOLOS 1

Unii principii, pentru a-și asigura stăpânirea asupra statului, le-au luat supușilor lor toate armele; alții au întreținut dezbinările în ținuturile cucerite; unii au alimentat dușmăniile împotriva lor înșiși; alții, în sfârșit, s-au străduit să-i câștige de partea lor pe aceia de care nu erau siguri la începutul domniei: unii au înălțat fortărețe; alții le-au dăruit și le-au distrus. Și cu toate că nu putem formula o judecată cu privire la toate aceste lucruri², fără a examina împrejurările particulare ale fiecărui stat în care s-a procedat într-un fel sau altul, voi vorbi totuși despre ele tratându-le în mod general, în măsura în care problemele înseși ne îngăduie s-o facem.

Nu s-a întâmplat niciodată ca un principe nou să-și dezarmeze supușii³; atunci când i-a găsit neînarmați, i-a înarmat întotdeauna; căci, dacă un principe își înarmează supușii, armatele vor fi ale lui, cei care îi dădeau de bănuț îi devin credincioși, iar cei care îi erau credincioși rămân mai departe tot așa; din supuși, toți ajung deci să-i fie partizani. Dar cum nu poți să-i înarmezi pe toți supușii, dat fiind că le faci o favoare acelor pe care îi înarmezi, vei putea să-i tratezi pe ceilalți cu mai puțină precauție; iar deosebirea de atitudine pe care ei o constată în ceea ce-i privește îi face să se simtă îndatorați față de tine, în vreme ce ceilalți îți găsesc o scuză, socotind că au desigur mai multe merite aceia care înfruntă primejdii și au obligații mai multe și mai grele. Atunci însă când le iei supușilor armele, începi să-i nemulțumești, deoarece le arăți că nu te încrezi în ei, fie pentru că sunt lași, fie pentru că sunt prea puțin demni de încredere; și atât una cât și cealaltă din aceste păreri fac să se nască ura împotriva ta. Dar cum tu nu poți să rămâi fără armate, ești nevoit să recurgi la mercenarii despre care am vorbit mai sus⁴ arătând cum sunt; și chiar dacă aceștia ar fi mai buni, tot n-ar fi destui la număr pentru ca să te apere împotriva dușmanilor puternici și a supușilor suspecti.

Iată de ce, așa cum am spus, un principe nou care domnește într-un principat nou, își alcătuiește întotdeauna o armată. Istoria este plină de

exemple de acest fel. Dar când un principe cucerește un stat nou pe care îl adaugă, asemenea unei părți, statului său mai vechi, atunci el trebuie să dezarmeze populația noului teritoriu, cu excepția acelor care au fost de partea lui atunci când a întreprins cucerirea. Și chiar pe aceștia, cu vremea sau când se ivește ocazia, trebuie să cauți să-i moleșești și să le iei orice energie; prin urmare orânduiești în așa fel lucrurile, încât întreaga forță a statului să fie în mâinile aceluiași soldați care sunt ai tăi proprii și care trăiesc în preajma ta, în statul pe care tu îl stăpânești mai dinainte.

Strămoșii noștri, și mai ales aceia care erau socotiți înțelepți, obișnuiau să spună că Pistoia trebuie stăpânită prin lupta dintre facțiuni, iar Pisa prin fortărețe⁵. Ei întrețineau discordiile în unele provincii care le erau supuse, pentru ca să le stăpânească mai ușor. Cred că în vremurile acelea, când Italia era împărțită în două tabere, care atârnavă aproape egal în balanță, era bine că se făcea astfel⁶; dar nu mi se pare că exemplul acesta ar trebui urmat și astăzi. Într-adevăr, nu cred că discordiile pot să ducă vreodată la un rezultat bun; dimpotrivă, când dușmanul se apropie, este sigur că un oraș în care cetățenii nu sunt uniți între ei va fi imediat pierdut; deoarece facțiunea cea mai slabă⁷ se va uni întotdeauna cu forțele externe ale dușmanului, iar cealaltă nu va putea să reziste.

Venețienii, îndemnați, cred, de motivele mai sus arătate, favorizau existența facțiunilor guelfe și ghibeline în orașele care le erau supuse. Și cu toate că niciodată nu le lăsau să ajungă la încăierări sângeroase, ei alimentau totuși aceste neînțelegeri pentru ca locuitorii, fiind cu totul prinși în discordii, să nu se unească împotriva lor. Lucrul acesta n-a fost totuși, după cum s-a văzut mai târziu, spre binele lor; căci, învinși fiind la Vaila⁸, o parte din orașele supuse lor au prins imediat curaj și le-au luat întregul teritoriu pe care îl stăpâneau. Asemenea mod de acțiune dovedește, prin urmare, slăbiciunea principelui. Într-un principat puternic, diviziunile interne de felul acesta nu vor fi niciodată îngăduite, deoarece, dacă ele sunt folosite în timp de pace - întrucât cu ajutorul lor poți să-ți guvernezi mai ușor supușii după cum îți place - atunci când vine un război, tactica respectivă se dovedește a fi înșelătoare.

Fără îndoială că principii devin mari atunci când reușesc să învingă greutățile și împotrivirile pe care le întâmpină din partea celorlalți. De aceea, atunci când soarta vrea să înalțe gloria unui principe, cu deosebire a unuia nou, pentru că acesta, mai mult decât un principe ereditar, are nevoie să dobândească o faimă mai mare, ea ridică împotriva lui dușmani și-i face să

întreprindă o seamă de acțiuni contra lui, pentru ca el să aibă prilejul de a-i învinge și astfel să urce mai sus pe scara pe care chiar dușmanii lui i-au întins-o. De aceea, mulți consideră că un principe înțelept trebuie, atunci când are prilejul, să întrețină cu viclenie o dușmănie oarecare îndreptată contra lui, pentru ca prin înfrângerea ei să obțină o glorie și mai mare.

Principii, și mai ales aceia care sunt noi în domnie, au întâlnit oameni mai credincioși și mai folositori între aceia care la începutul domniei lor au fost considerați suspecti, decât între aceia care la început se bucurau de încrederea lui⁹. Pandolfo Petrucci¹⁰, principele Sienei, guverna statul mai mult cu ajutorul acelor care îi fuseseră suspecti, decât cu ceilalți. Dar despre lucrul acesta nu putem vorbi în mod general, deoarece aspectele lui variază cu fiecare caz în parte. Voi spune numai aceasta, și anume că oamenii care au fost la început dușmanii unui principe și care au nevoie de un sprijin pentru a se menține, pot fi câștigați cu mare ușurință de partea principelui; și ei vor fi cu atât mai mult constrânși să-l slujească cu credință, cu cât își vor da mai mult seama că au nevoie să șteargă prin faptele lor părerea foarte rea pe care principele și-o făcuse despre ei. În felul acesta, principele va avea de la ei oricum mai mult folos decât de la aceia care, fiind prea siguri de încrederea lui, nu-și îndeplinesc destul de bine datoria și-l slujesc cu mai puțină sârguință.

Și întrucât cheștiunea pe care o tratăm acum impune și o altă întrebare, nu vreau să nu amintesc acelor principii care au cucerit de curând un stat, folosindu-se de ajutorul chiar al cetățenilor lui, că ei vor trebui să cerceteze cu atenție motivele care i-au îndemnat pe cei care au susținut cuceririle lor, să procedeze astfel. În cazul când nu este vorba de o simpatie firească față de el, ci numai de faptul că erau nemulțumiți de guvernarea anterioară, îi va fi foarte greu, și doar cu multă trudă va reuși să păstreze prietenia lor, deoarece îi va fi cu neputință să-i mulțumească. Dacă analizăm, deci, cu atenție cauza acestui fapt, folosind exemplele pe care ni le oferă istoria antică și modernă, vom vedea că-i este mult mai ușor unui principe să-și câștige prietenia acelor oameni care erau mulțumiți de guvernarea trecută, și care, prin urmare, îi erau dușmani, decât prietenia acelor care i-au devenit prieteni și l-au ajutat să ocupe principatul numai pentru că nu erau mulțumiți de guvernarea anterioară.

Principii au avut obiceiul ca, atunci când voiau să domnească cu mai multă siguranță peste un stat, să înalțe fortărețe¹¹ în scopul de a ține în frâu

pe aceia care ar fi avut de gând să li se împotrivescă și pentru ca în același timp¹² să servească drept adăpost sigur în cazul unei răscoale neașteptate. Eu laud obiceiul acesta, deoarece el a existat *ab antiquo*¹³. Cu toate acestea, se știe că în vremurile noastre, domnul Niccolo Vitelli¹⁴ a dăruit două cetăți la Città di Castello pentru ca să poată să păstreze acest teritoriu în stăpânirea lui. Guido Tbaldo, duce de Urbino¹⁵, revenit pe tron după ce fusese alungat de la putere de Cezar Borgia, a distrus din temelii toate fortărețele aflate pe acel teritoriu, socotind că fără ele va fi mai greu să-și piardă din nou statul. Cei din neamul Bentivoglio¹⁶ reveniți la Bologna, au făcut același lucru. Așadar, fortărețele sunt folositoare sau nu, după timpuri; și dacă ele îți servesc într-o privință, în schimb îți fac rău în alta. Iar lucrul acesta poate fi lămurit după cum arătăm mai departe, și anume¹⁷:

Principele care se teme mai mult de poporul lui decât de străini trebuie să ridice fortărețe; dar acela care se teme mai mult de străini decât de poporul lui nu are nevoie să le construiască. Familia Sforza¹⁸ a avut și va avea mai mult de suferit de pe urma castelului pe care Francesco Sforza l-a zidit la Milano, decât de pe urma oricărei tulburări care a existat sau care se va ivi în acel stat. Deci, cea mai bună fortăreață care poate să existe este faptul de a nu fi urât de popor¹⁹; căci chiar dacă ai fortărețe, iar poporul te urăște, ele nu te vor salva; deoarece atunci când poporul ia arma în mână, este sigur că nu vor lipsi niciodată străinii care să-i vină în ajutor. În vremurile noastre putem constata că fortărețele nu i-au fost de folos nici unui principe, afară doar contesei de Forlì²⁰, și aceasta după moartea soțului ei, contele Girolamo; căci dispunând de o fortăreață, ea a putut atunci să se sustragă furiei populare și să aștepte ajutor de la Milano²¹, redobândindu-și apoi teritoriile. Timpurile erau atunci astfel încât un străin nu putea să vină să dea ajutor poporului²²; pe urmă însă, când Cezar Borgia a atacat-o, iar cei din popor care o dușmăneau s-au aliat cu străinii, fortărețele s-au dovedit a fi și pentru ea de prea puțin folos. Așadar, acum ca și la început, ar fi fost mai bine pentru ea să nu fie urâtă de popor, decât să aibă fortărețe. Considerând, prin urmare, toate aceste lucruri, eu voi lăuda atât pe aceia care construiesc fortărețe, cât și pe aceia care nu construiesc și voi dezaproba pe toți aceia care, punându-și toată încrederea în ele, vor da prea puțină atenție faptului că poporul îi urăște.

CAPITOLUL XXI

CUM TREBUIE SĂ SE POARTE UN PRINCEPE PENTRU A FI STIMAT

Nici un principe nu va izbuti să dobândească mai multă prețuire decât acela care va săvârși fapte mărețe și care va da pilde rare despre însușirile lui¹. Cunoaștem în vremurile noastre pe Ferdinand de Aragon², actualul rege al Spaniei. Îl putem socoti aproape ca un principe nou, fiindcă prin faima și gloria dobândite a devenit, dintr-un rege fără putere, cel dintâi rege al creștinătății. Dacă veți privi faptele lui, veți vedea că toate au fost mărețe, și unele chiar extraordinare. La începutul domniei, el a atacat provincia Grenada³, iar această acțiune a pus temelia statului său. La început el a purtat războiul fără a fi angajat în alte lupte și fără a se teme că ar putea întâmpina vreo piedică din partea cuiva. Prin acest război el a reușit să dea feudalilor din Castilia o preocupare⁴, căci, gândindu-se la lupte, ei nu mai aveau vreme să se gândească la alte schimbări în stat, iar el câștiga pe aceeași cale autoritate și putere asupra lor, fără ca ei să-și dea seama de aceasta. Cu banii bisericii și ai poporului⁵, el a putut să-și hrănească soldații, iar războiul acesta de lungă durată a pus bazele armatei lui, care i-a făcut cinste de aici înainte. În plus, pentru a putea săvârși fapte mari, servindu-se tot de religie⁶, a început să manifeste o cruzime plină de cucernicie⁷, alungându-i pe marani și golindu-și astfel regatul, sigur fiind că nu poate să existe o faptă mai mișcătoare și mai rar întâmplată decât aceasta⁸. Sub același pretext, a atacat Africa⁹; a întreprins expediția din Italia și, în sfârșit, a atacat Franța¹⁰. Deci a săvârșit și a uneltit mereu acțiuni mărețe care au întreținut așteptarea și admirația în sufletele supușilor care erau tot timpul preocupați de rezultatul acțiunilor lui. Războaiele lui se nășteau unul după altul, în așa fel încât între unul și altul nu a rămas niciodată timp oamenilor să poată unelti și acționa împotriva lui.

Este de asemenea foarte folositor pentru un principe să dea pilde rare în ce privește guvernarea internă a statului, și astfel au fost cele ce se povestesc despre Bernabo din Milano¹¹. Când se întâmplă ca cineva să săvârșească în viața civilă a statului un lucru cu totul neobișnuit, fie în bine, fie în rău, principele trebuie să găsească un mod de a-l răsplăti sau de a-l pedepsi, despre

care să se vorbească mult după aceea. Dar principele trebuie să se străduiască în primul rând să-și creeze prin orice acțiune faima de om mare și desăvârșit.

Un principe este de asemenea prețuit atunci când este prieten adevărat și dușman adevărat, adică atunci când, fără să șovăie în nici un fel, se declară în favoarea unuia și împotriva celuilalt. Această atitudine va fi întotdeauna mai folositoare decât aceea de a sta neutru¹², deoarece dacă doi dintre vecinii tăi puternici încep să se lupte între ei, ei sau sunt astfel încât victoria unuia te poate face să te temi de acela care a învins, sau nu sunt. În oricare din aceste cazuri, îți va fi întotdeauna mai de folos să-ți arăți pe față atitudinea și să te războiești în mod deschis și leal¹³; căci în primul caz, dacă nu-ți arăți intențiile, vei fi întotdeauna prada aceluia care va învinge, și aceasta spre bucuria și satisfacția aceluia care a fost învins; nu vei avea nici un motiv și nici un argument cu care să te aperi, după cum nu vei avea pe nimeni care să te primească la el. Căci acela care învinge nu vrea să aibă prieteni suspecti și care să nu-l ajute la nevoie, iar acela care a pierdut bătălia nu te primește pentru că n-ai vrut ca, ajutându-l cu armele în mână, să riști de a avea aceeași soartă ca și el.

Antioh trecuse în Grecia¹⁴, fiind chemat aici de către etolienii pentru a-i alunga pe romani. El trimise soli la ahei, care erau prieteni ai romanilor, spre a-i îndemna să rămână neutri; pe de altă parte însă, romanii îi sfătuiau să ia armele în mână pentru ei. Chestiunea a fost adusă în discuție în adunarea aheilor, unde solul trimis de Antioh a căutat să-i convingă pe aceștia să rămână neutri; la care solul roman¹⁵ a răspuns: "Qoud autem iști dicunt non interponendi vos bello, nihil magis alienum rebus vestris est; sine gratia, sine dignitate, praemium victoris eritis"¹⁶.

Și se va întâmpla întotdeauna ca acela care nu îți este prieten să-ți ceară să rămâi neutru, iar acela care îți este prieten să-ți ceară să iei atitudine pe față, luptând. Principii șovăitori, pentru a evita primejdiile prezente, urmează de cele mai multe ori această cale a neutralității, și de cele mai multe ori ei își pierd statul. Dar atunci când un principe se declară în mod curajos în favoarea uneia din părți și învinge acela cu care el s-a aliat, chiar dacă acesta este puternic iar tu ești la discreția lui, el îți va rămâne totuși îndatorat și între el și tine se va fi format o legătură bazată pe afecțiune; iar oamenii nu sunt niciodată atât de necinstiți încât să te doboare într-un caz ca acesta, deoarece ar însemna să dea un exemplu prea grav de ingratitudine¹⁷. În plus, victoriile nu sunt niciodată atât de complete încât învingătorul să nu trebuiască să țină seama de anumite lucruri și mai ales de dreptate. Dar dacă pierde acela cu

care te-ai aliat, vei găsi un refugiu la el; te va ajuta atât cât îi va li cu putința și vei împărtăși soarta lui care poate să-și mai recapete strălucirea de altă dată. În al doilea caz, atunci când aceia care se luptă între ei sunt astfel încât nu ai să te temi de acela care va învinge, va fi cu atât mai înțelept din partea ta a te declara pe față de partea unuia dintre ei, deoarece contribui la înfrângerea unuia cu ajutorul celuilalt care ar trebui să-l salveze dacă ar fi înțelept. Dacă acesta învinge, rămâne el la discreția ta și este imposibil să nu învingă cu ajutorul tău¹⁸.

Se impune să observăm aici că un principe trebuie să bage de seamă să nu se alieze niciodată cu unul mai puternic decât el pentru a-i lovi pe ceilalți, decât dacă nevoia îl constrânge la aceasta, așa cum am arătat mai sus, căci dacă cel care este mai puternic învinge, tu rămâi prizonierul lui; și un principe trebuie să se ferească, atât cât poate de mult, de a fi la discreția altuia >". Venețienii s-au aliat cu Franța împotriva ducelui de Milano²⁰ și ar fi putut foarte bine să evite această alianță care n-a avut alt rezultat decât înfrângerea lor. Dar atunci când nu poți evita o alianță de felul acesta²¹, cum li s-a întâmplat florentinilor când papa și Spania au pornit cu armatele să atace Lombardia, principele trebuie să se declare de partea unuia, și aceasta din motivele arătate mai sus. Și nici un stat nu trebuie să creadă că va putea vreodată să ia o hotărâre care să fie lipsită de primejdie; se știe, dimpotrivă, că trebuie să le ia pe toate îndoielnice; căci lucrurile omenești sunt astfel orânduite încât dacă încerci să fugi de o situație grea, vei cădea cu siguranță în alta. Prudența constă întotdeauna în a ști să cunoști natura acestor situații grele și a alege pe cea mai puțin grea, drept bună²².

Principele trebuie de asemenea să arate că iubește virtuțile și să-i onoreze pe aceia care strălucesc într-o artă anumită²³. Apoi, trebuie să-i îndemne pe cetățenii lui, ajutându-i să-și exercite în liniște ocupațiile, atât în negoț cât și în agricultură și în orice altă îndeletnicire omenească. Nimeni să nu se teamă de a-și înfrumuseța ceea ce este al lui, gândindu-se cu teamă că i se va lua. după cum nimeni să nu șovăie de a începe un comerț nou de frica dărilor: dimpotrivă, principele să prevadă recompense pentru aceia care vor să facă aceste lucruri și pentru oricine caută în orice fel să îmbogățească orașul sau statul lui²⁴. În afară de aceasta, principele va trebui, la anumite epoci ale anului, să organizeze pentru popor serbări și spectacole. Și cum fiecare oraș este împărțit în bresle sau în clase sociale, principele trebuie să țină seama de aceste unități pe categorii, să ia parte uneori la adunările în care ele se

întrunesc²⁵, să dea el însuși exemple de omenie și generozitate, păstrând în același timp neatinsă măreția rangului pe care îl deține, deoarece aceasta nu trebuie să-i lipsească în nici o împrejurare.

CAPITOLUL XXII DESPRE SECRETARII PE CARE PRINCIPII ÎI AU PE LÂNGĂ EI

Nu este de mică însemnătate pentru un principe alegerea miniștrilor lui; aceștia sunt buni sau nu, după cum un principe îi alege sau nu cu înțelepciune. Și cea dintâi părere pe care o avem despre inteligența unui conducător de stat ne-o formăm cunoscând oamenii pe care îi are în jurul lui: dacă aceștia sunt capabili și credincioși, îl putem socoti om înțelept pentru că a știut să descopere însușirile lor și să-i păstreze fideli față de el. Atunci însă când sunt altfel, este cazul să-l judecăm întotdeauna în mod defavorabil, deoarece prima greșală pe care un principe o poate face privește tocmai alegerea oamenilor lui de încredere. Oricine îl cunoștea pe Antonio din Venafrò², ministrul lui Pandolfo Petrucci, principe al Sienei, își dădea seama imediat că Pandolfo este un om de o valoare deosebită, deoarece l-a ales pe acesta drept ministru al lui.

Există trei feluri de miniștri omenești: unele care înțeleg singure, altele care pricep ceea ce alții înțeleg și le explică apoi lor, în sfârșit, ultimele care nu înțeleg nici singure nici prin alții; cele de primul fel sunt desăvârșite, cele de-al doilea fel sunt foarte bune, iar cele din a treia categorie sunt fără nici un folos. Trebuia, deci, cu necesitate ca Pandolfo, dacă nu făcea parte din primul fel, să aparțină celui de-al doilea; deoarece atunci când cineva posedă o minte capabilă de a deosebi binele sau răul pe care celălalt îl face și îl spune, chiar dacă el nu este în stare de o gândire nouă, își dă seama însă care acțiuni ale ministrului lui sunt rele și care sunt bune și le laudă pe acestea din urmă iar pe celelalte le îndreaptă. Ministrul lui nu poate să spere că l-ar putea înșela, așa încât îi rămâne credincios.

Dar principele poate să-și cunoască ministrul folosind un mijloc care nu dă greș niciodată. Când vezi că ministrul se gândește mai mult la el decât la tine și că în orice acțiune el caută folosul lui propriu, înseamnă că omul

acesta nu va fi niciodată un bun ministru și că nu vei putea niciodată să ai încredere în el; căci acela care ține în mâinile lui întregul stat al unui principe nu trebuie să se gândească niciodată la el, ci întotdeauna la principe și să nu-i vorbească niciodată despre altceva decât despre ceea ce îl privește pe acesta. Iar pe de altă parte, pentru a păstra bunele înșușiri ale ministrului său, principele trebuie să se gândească la el, să-i acorde onoruri, să-l facă bogat. să-l îndatoreze față de el, împărțindu-i onoruri și funcții înalte, pentru ca el să-și dea seama că fără principe n-ar putea să existe, și pentru ca onorurile numeroase să-l facă să nu mai dorească altele, bogățiile mari pe care le-a primit să-l facă să nu mai vrea altele, iar funcțiile înalte pe care le deține să-l facă să se teamă de schimbări. Așadar, atunci când miniștrii sunt astfel iar principii sunt, în ce privește alegerea miniștrilor și felul de a-i trata, așa cum am arătat, ei pot să aibă încredere unii în alții; dar atunci când sunt altfel, sfârșitul va fi întotdeauna rău sau pentru unul sau pentru celălalt.

CAPITOLULXXIII CUM TREBUIE SĂ FUGI DE LINGUȘITORI

Nu vreau să las deoparte o chestiune importantă și totodată o greșeală de care principii se feresc cu greu¹ atunci când nu sunt foarte înțelepți sau nu știu să-și aleagă bine oamenii. Este vorba aici de lingușitori, de care curțile sunt pline, deoarece oamenilor le plac atât de mult lucrurile lor și se amăgesc atât de mult încât se feresc cu greutate de pacostea aceasta²; iar dacă vor să se ferească, riscă primejdia de a fi disprețuiți. Căci nu există un alt mod de a te apăra de lingușiri decât acela de a-i face pe oameni să înțeleagă că nu te vor supăra spunându-ți adevărul; dar dacă oricine va putea să-ți spună adevărul, respectul care ți se cuvine va scădea.

Prin urmare, un principe prudent trebuie să urmeze o a treia cale, alegându-și în stat sfetnici înțelepți, dându-le numai acestora dreptul de a-i spune adevărul și numai în legătură cu lucrurile despre care el îi întreabă și nu privitor la altele. El trebuie să-i întrebe despre toate chestiunile și să asculte părerile lor, apoi să hotărască singur, după cum socotește el; atât față de cei cărora le cere părerea, cât și față de fiecare în parte, el trebuie să se

poarte în așa fel, încât aceștia să-și dea seama că, cu cât vor vorbi mai liber, cu atât vor fi mai bine văzuți; afară de aceștia însă, principele să nu dea nimănui ascultare, să ducă la îndeplinire ceea ce a hotărât și să fie perseverent în hotărâri. Acela care procedează altfel, sau își pierde puterea din cauza lingușitorilor, sau își schimbă deseori hotărârile din cauza părerilor mereu schimbătoare pe care le ascultă; așa se explică de ce ajunge să piardă prețuirea celorlalți.

În legătură cu aceasta vreau să amintesc un exemplu din vremea noastră. Părintele Luca³, omul de încredere al lui Maximilian, actualul împărat, a spus o dată, vorbind de majestatea sa, că acesta nu se sfătua cu nimeni și că totuși nu făcea nimic de capul lui⁴; fapt ce decurge din aceea că el proceda contrar modului arătat mai sus. Căci împăratul este un om foarte închis, el nu-și împărtășește planurile nimănui și nici nu cere de la nimeni o părere; dar atunci când vrea să-și aducă la îndeplinire o hotărâre, iar aceasta începe să fie cunoscută și se descoperă tuturor, el începe să întâmpine opoziție din partea celor pe care-i are în jurul lui; și fiind un om slab⁵, renunță repede la hotărârea pe care o luase. Astfel se întâmplă că lucrurile pe care le face astăzi, mâine le desface, așa că niciodată nu înțelegi ce vrea sau ceea ce are de gând⁶ să facă și nici nu poți să pui temei pe hotărârile lui.

Un principe trebuie să se sfătuiască întotdeauna cu cei din jurul lui, dar numai atunci când vrea el și nu când vor ceilalți; ba mai mult chiar, dacă cineva vrea să-i dea un sfat fără ca el să-l fi cerut, principele să-l facă repede să-și piardă curajul; în schimb, el însuși să ceară mereu părerea celorlalți și apoi să asculte cu toată răbdarea adevărul cu privire la ceea ce i-a întrebat. Mai mult decât atât, dacă își dă seama că cineva, dintr-un motiv anumit, nu-i spune adevărul, el să se supere. Dar întrucât sunt mulți oameni care socotesc că un principe despre care merge vestea că este înțelept, este astfel nu prin el însuși, ci datorită sfetnicilor buni pe care îi are în jurul lui, eu pot spune că cei care susțin aceasta de bună seamă se înșală⁷. Într-adevăr, există o regulă generală care nu dă niciodată greș, anume că un principe care nu este el însuși înțelept, nu va putea să fie sfătuit cu folos, afară de cazul în care, printr-o întâmplare, își pune toată încrederea într-un singur om care l-ar călăuzi în toate, iar acesta ar fi un om desăvârșit prin înțelepciunea lui. În acest caz, principele ar putea să fie desigur bine sfătuit, dar situația aceasta ar dura prea puțin, deoarece un astfel de ministru i-ar lua curând puterea. Dacă el se sfătuește însă cu mai mulți și nu este el însuși un principe înțelept, nu

va obține niciodată păreri concordante între ele și nici nu va ști să le pună ci singur de acord; astfel, fiecare dintre sftnicii lui se va gândi doar la interesul lui propriu, iar el nu va ști nici să-i stăpânească, nici să le cunoască intențiile. Dar alt fel de sftnici nu există, deoarece oamenii se dovedesc întotdeauna răi dacă vreo nevoie oarecare nu-i constrânge să fie buni. Deci trebuie și ajungem la concluzia că sfaturile bune, ori de la cine ar veni, trebuie să tic rodul înțelepciunii principelui, iar înțelepciunea principelui nu poate să fie rodul sfaturilor bune ale supușilor lui.

CAPITOLUL XXIV DE CE PRINCIPII ITALIEI ȘI-AU PIERDUT STATELE

Dacă cele arătate mai sus vor fi luate în seamă cu toată înțelepciunea, atunci un principe nou va putea să pară că este principe vechi și va putea să fie mai sigur și mai stabil în statul lui decât dacă ar fi fost un principe cu drepturi de demult aici. Căci un principe nou este cu mult mai mult supravegheat în acțiunile lui decât un principe ereditar, iar dacă acestea sunt cunoscute ca fapte pline de virtute, ele atrag cu mult mai mult pe oameni și îi apropie mai strâns de el decât dacă ar fi vorba de un principe de neam vechi. Căci oamenii se lasă mai ușor încântați de lucrurile prezente decât de cele trecute, iar atunci când găsesc în cele prezente ceva bun, se bucură de aceasta și nu mai caută altceva; ba chiar îl vor apăra pe principe în orice împrejurare, dacă în celelalte lucruri el nu le dezmente așteptările. Astfel, un principe nou se va bucura de o îndoită glorie, aceea de a fi creat un principat nou și aceea de a-l fi înzestrat și întărit cu legi bune, cu armate bune și cu pilde de același fel; după cum, dimpotrivă, se va acoperi de o îndoită rușine acela care, fiind născut principe, își va pierde statul din pricina puținei lui înțelepciuni.

Dacă ne gândim acum la acei seniori din Italia care și-au pierdut statul în vremurile noastre², cum sunt regele Neapolului³, ducele Milanului⁴ și alții, vom constata, în primul rând, o greșeală care este comună tuturor, în ce privește armatele, și care se explică prin motivele expuse mai sus⁵. Vom vedea apoi că unii dintre ei, sau au avut poporul împotriva lor, sau, dacă acesta le-a fost prieten, ei n-au știut să se asigure împotriva celor mari; căci

dacă nu se săvârșesc greșeli de felul acesta, nu se pot pierde state care sunt **puternice**, întrucât dispun de armate cu care pot să pornească la război <⁴. Filip al Macedoniei⁷. nu tatăl lui Alexandru⁸, ci acela care a fost învins de Titus Quintus, nu avea un stat mare în comparație cu puterea romanilor și a grecilor **care** l-au atacat. Cu toate acestea, pentru că era un adevărat războinic⁹ și știa **să-și** păstreze bunăvoința poporului și să se asigure împotriva celor mari, a **putut** să se lupte timp de mai mulți ani contra dușmanilor; iar dacă la sfârșit a **pierdut** stăpânirea câtorva cetăți¹⁰. i-a rămas totuși regatul.

Acești principii ai noștri care au fost multă vreme stăpâni în statul lor¹¹ și **care** acuma l-au pierdut, să nu acuze soarta, ci numai propria lor lipsă de **hotărâre**: căci în timp d. pace ei nu s-au gândit niciodată că împrejurările s-ar putea schimba (ceea ce este o greșeală comună oamenilor în general, care nu se gândesc la furtună cât timp vremea este frumoasă); iar în momentul când au **început** situațiile grele, s-au gândit să fugă¹² și nu să se apere și au sperat că **popoarele** lor, exasperate de îndrăzneala învingătorilor, îi vor chema înapoi. O **hotărâre** de felul acesta este bună numai atunci când alta nu este posibilă; dar **este** foarte greșit să renunți pentru aceasta la alte mijloace de scăpare. Căci nu **este** niciodată bine să te lași să cazi în credința că vei găsi pe cineva care să te **ridice** de jos. Lucrul acesta sau nu se întâmplă niciodată, sau, dacă se întâmplă, nu este spre siguranța ta, deoarece acest mod de apărare este josnic și nu **depinde** de tine. Numai acele mijloace de apărare sunt bune, sigure și de **durată** care depind numai de tine și de însușirile tale proprii¹³.

CAPITOLUL XXV CÂTĂ PUTERE ARE SOARTA ASUPRA LUCRURILOR OMENEȘTI ȘI ÎN CE FEL POȚI SĂ Î TE ÎMPOTRIVEȘTI¹

Știu prea bine că mulți oameni au avut și au încă părerea că întâmplările **lumii** sunt în așa fel cârmuite de soartă și de Dumnezeu, încât, cu toată înțelepciunea lor, oamenii nu pot să le domine și nici nu au vreun remediu împotriva lor². S-ar putea crede, așadar, că nu trebuie să te frământă prea mult în viață și că este mai bine să te lași călăuzit de soartă. Părerea aceasta a găsit mai multă crezare în vremurile noastre, date fiind marile răsturnări care

s-au văzut și care se văd în fiecare zi, și care întrec orice posibilitate de prevedere omenească. Gândindu-mă uneori la lucrurile acestea, am înclinat și eu într-o măsură spre părerea lor.

Cu toate acestea, pentru ca voința noastră liberă³ să nu fie cu totul negată, socotesc că este poate adevărat că soarta este stăpână pe o jumătate⁴ din acțiunile noastre, dar că tot ea ne îngăduie să cârmuim noi singuri cealaltă jumătate sau aproape. Și eu asemăn soarta cu una din aceste ape distrugătoare⁵, care, atunci când se înfurie, inundă câmpiile, distrug copacii și casele, iau pământul dintr-o parte și îl duc în altă parte și fiecare fuge dinaintea lor; fiecare cedează în fața violenței lor fără a putea să li se împotrivescă undeva⁶. Cu toate că aceste ape sunt astfel precum le-am arătat, atunci când vremea este liniștită, oamenii pot să ia măsuri și să construiască zăgazuri și diguri, așa încât, dacă apele vor crește din nou, ele sau se vor scurge printr-un canal, sau furia lor nu va mai fi nici atât de nestăvilă, nici atât de păgubitoare.

La fel se întâmplă cu soarta; ea își arată puterea acolo unde nu există o forță pregătită și dinainte orânduită care să i se împotrivescă și de aceea ea își îndreaptă atacul într-acolo unde știe că nu s-au înălțat nici diguri, nici zăgazuri care s-o stăpânească. Iar dacă veți privi Italia, care este astăzi locul schimbărilor de acest fel⁷, și totodată aceea care le-a dat naștere⁸, veți vedea că ea este ca o câmpie fără stăvilare și fără nici un fel de apărare. Dar dacă ar fi fost apărată cu energia și virtutea necesară, așa cum sunt Germania, Spania și Franța, atunci sau revărsarea apelor n-ar fi provocat acele mari schimbări care s-au întâmplat, sau însăși revărsarea nu s-ar fi produs. Și socotesc că am vorbit destul despre felul în care trebuie să te împotrivești sorții în general.

Dar pentru a trata lucrurile mai amănunțit, spun că se poate să-l vezi pe un principe astăzi într-o situație fericită, iar mâine căzut de la putere, fără să fi putut constata la el vreo schimbare în ce privește firea sau o însușire oarecare. Cred că lucrul acesta decurge mai întâi din motivele pe care le-am expus pe larg până aici și anume că un principe care se sprijină numai pe soartă se prăbușește de îndată ce aceasta se schimbă. De asemenea, este fericit acela care știe să-și adapteze⁹ felul de a proceda, după felul împrejurărilor, după cum este desigur nefericit acela care prin felul lui de a acționa nu este în concordanță cu împrejurările.

Într-adevăr, se constată că oamenii procedează în moduri diferite pentru a atinge scopul pe care fiecare și l-a propus și care este gloria și bogăția. Unii procedează cu grijă, alții - navalnic: unii - cu violență, alții - cu meșteșuguri

pricepute; unii - cu răbdare, alții - cu contrarul ei; și fiecare poate să-și atingă scopul, urmând unul din aceste drumuri diferite. Dar se constată de asemenea, că din doi oameni care procedează cu grijă, unul ajunge la ținta pe care și-a propus-o, iar celălalt nu. Pe de altă parte, doi oameni pot să reușească în același fel, deși modul de a proceda a fost diferit; unul înaintând cu multă grijă, iar celălalt în mod navalnic. Lucrul acesta nu are altă cauză decât împrejurările care sunt sau nu în concordanță cu modul procedării lor. De aici decurge ceea ce am spus, și anume că doi oameni care acționează diferit obțin același rezultat; în schimb pot să existe alții care lucrează la fel, iar unul să-și ajungă ținta, pe când celălalt nu.

De aceasta depinde și natura schimbătoare a succesului în acțiune; căci dacă cineva se conduce cu băgare de seamă și cu răbdare, iar timpurile și împrejurările se desfășoară în așa fel încât modul său de a proceda să se dovedească bun, el reușește în ceea ce a întreprins; dar dacă vremurile și împrejurările se schimbă, el este înfrânt pentru că nu-și schimbă modul de a acționa. Nu există totuși nici un om, oricât de înțelept ar fi, care să știe să se conformeze acestor lucruri; atât pentru că nimeni nu poate să se abată de la conduita la care firea lui îl îndeamnă¹⁰, cât și pentru că acela care a izbutit întotdeauna în acțiunile lui urmând o cale anumită nu va putea să se hotărască de a renunța la ea. Prin urmare, omul grijuliu la ceea ce face, atunci când este momentul să acționeze cu violență, nu știe cum să procedeze, și din cauza aceasta rămâne înfrânt; dacă el și-ar schimba firea o dată cu timpurile și cu împrejurările, soarta lui nu s-ar schimba.

Papa Iuliu II a acționat cu violență în toate acțiunile lui¹¹; dar timpurile și împrejurările au fost atât de conforme modului său de a acționa, încât a izbutit întotdeauna cu succes. Gândiți-vă la prima lui acțiune pe care a întreprins-o atacând Bologna¹², pe când trăia încă Giovanni Bentivogli. Venețienii¹³ erau nemulțumiți; regele Spaniei la fel; cu Franța avea o înțelegere în această privință; și cu toate acestea, împins de mânie și de violență, a pornit el în persoană în acea expediție¹⁴. Faptul acesta i-a făcut să șovăie și i-a ținut în loc pe spanioli și pe venețieni, pe cei din urmă de frică, iar pe ceilalți¹⁵ din dorința de a recupera întregul regat al Neapolului. Pe de altă parte, papa îl atrase în luptă și pe regele Franței; căci acesta, văzând acțiunea pe care papa o pornise și dorind să-l aibă prieten spre a-i înjosi pe venețieni, socoti că l-ar insulta prea evident dacă ar refuza să-i dea soldații lui.

Iuliu II a izbutit să ducă la capăt, prin acțiunea lui violentă, ceea ce nici un alt papă n-ar fi reușit vreodată, chiar dacă ar fi avut toată prudența pe care <, poate avea un om. Într-adevăr, dacă pentru a pleca din Roma. el ar fi așteptat ca toate hotărârile să fie sigure și toate chestiunile bine orânduite, așa cum ar fi așteptat oricare alt papă, fără îndoială că el n-ar fi reușit niciodată în acțiunea lui. Regele Franței ar fi găsit mii de scuze, iar ceilalți l-ar fi făcut să se teamă în toate felurile. Nu vreau să amintesc aici celelalte acțiuni ale lui. care au fost toate la fel cu aceasta și care i-au izbutit; este adevărat că durala scurtă a vieții lui ¹⁶ nu i-a îngăduit să cunoască și contrariul; căci dacă timpurile s-ar fi schimbat și el ar fi trebuit să procedeze cu băgare de seamă, ar fi fost înfrânt, deoarece n-ar fi renunțat niciodată la acel mod de acțiune la care îl îndemna firea lui.

Închei, deci, spunând că, dacă soarta se schimbă iar oamenii rămân neschimbați în atitudinile lor, ei sunt fericiți numai atâta timp cât sunt în acord cu ea și nefericiți de îndată ce nu-i mai sunt potriviți. Consider de asemenea că este mai bine să fii violent decât precaut, deoarece soarta este ca și o femeie: dacă vrei s-o stăpânești, trebuie s-o bați și să i te împotrivești. De altfel, se și vede că ea se lasă învinsă mai mult de aceia care procedează astfel, decât de aceia care sunt chibzuiți în faptele lor. Și tot pentru că este femeie ¹⁷, ea este întotdeauna prietenă a celor tineri, deoarece aceștia sunt mai puțin precauți, mai violenți și i se impun cu mai multă îndrăzneală.

CAPITOLUL XXVI ÎNDEMN SPRE A UNI ȘI A ELIBERA ITALIA DIN MÂINILE BARBARILOR ¹

Considerând toate aceste lucruri pe care le-am tratat mai sus și meditănd dacă timpurile sunt astăzi în Italia de așa fel încât ea să poată primi cu cinste un principe nou, și dacă starea lucrurilor este astfel încât un om prudent și capabil să le poată rândui pentru ca ele să fie spre cinstea lui și spre binele tuturor celor care trăiesc în această țară. mi se pare că în momentul de față există atâtea condiții favorabile unui principe nou, încât nu aș putea spune că ele au fosi vreodată mai potrivite pentru aceasta. Și dacă, după cum am spus -. trebuia ca

poporul lui Israel să fie sclav în Egipt pentru ca virtutea lui Moise să fie **cunoscută**; și dacă pentru a cunoaște spiritul măreț al lui Cyrus trebuia ca perșii să fie **asupriți** de mezi și atenienii risipiți pentru ca Teseu să-și arate marile lui **merite**; tot astfel acum, când vrem să ne dăm seama de însușirile unui spirit **italian**, înțelegem că Italia trebuie să fi ajuns în situația extremă în care o vedem **astăzi**; trebuia ca ea să *fie* mai sclavă decât evreii, mai înrobite decât perșii, mai **risipită** decât atenienii; trebuia să fie fără conducător, fără orânduire, învinsă, **jefuită**, sfâșiată, cotropită și să fi îndurat nenorociri de tot felul³.

Și cu toate că până astăzi s-a arătat într-adevăr cineva ⁴ care părea că **aduce o** rază de speranță, încât să poată fi socotit ca ales de Dumnezeu spre a **mântui** Italia, s-a văzut totuși după aceea că în momentul cel mai înalt al **acțiunilor** lui, soarta l-a respins. Astfel încât, rămas fără viață, Italia îl **așteaptă** pe acela care va putea să-i stingă durerile și să pună capăt jafurilor **din** Lombardia, birurilor grele din regatul Neapolului și din Toscana și să-i **lecuiască** rănilor vechi și adânci care de multă vreme sângerează. O vedem **rugându-se** Domnului⁵ să-i trimită pe cineva care s-o izbăvească de aceste **cruzimi** și asuprii barbare⁶. O vedem de asemenea hotărâtă și gata să urmeze un stindard, de îndată ce s-ar ivi acela care să-l înalțe.

Dar nu există în momentul de față nimeni altcineva în care ea ar putea să **spere**, decât ilustra voastră familie⁷, care prin soarta și prin însușirile ei, favorizată fiind de Dumnezeu și de biserica în fruntea căreia sunteți acum⁸, **ar putea** să ia în mâinile ei opera acestei mântuiri. Lucrul nu va fi atât de greu **dacă** veți avea mereu prezente faptele și viața celor numiți mai sus. Și cu **toate că** oamenii de acest fel sunt rari și admirabili, ei au fost totuși oameni și împrejurările pe care fiecare a putut să le folosească au fost mai puțin favorabile decât cele de azi; căci acțiunea lor n-a fost mai dreaptă decât **aceasta**, nici mai ușoară, iar Dumnezeu nu le-a fost lor mai prieten decât îi este familiei voastre. Aici dreptatea este mare: "iustum enim est bellum **quibus** necessarium, et pia arma ubi nulla nisi in armis spes est"⁹. Condițiile **sunt** întru totul potrivite iar atunci când există această situație favorabilă, greutatea nu vor putea fi mari, cu condiția să urmați câte ceva din exemplele acelor pe care vi i-am înfățișat. Afară de aceasta, se văd aici întâmplări neobișnuite care nu au mai existat și care par a fi călăuzite de Dumnezeu: marea s-a despicat; un nour v-a arătat drumul; din stâncă a izvorât apa; aici a plouat cu mană; toate lucrurile converg prin urmare întru mărirea voastră¹⁰. Restul trebuie să-l faceți Domnia-voastră. Dumnezeu nu vrea să facă totul

pentru ca să nu ne ia nouă libertatea acțiunii și partea de glorie care ni se cuvine".

Și nu este de mirare că nici unul dintre italienii numiți mai sus¹² nu a putut să tacă ceea ce putem nădăjdui că va face ilustra voastră familie, după cum nu trebuie să ne mirăm că în atâtea răsturnări câte s-au petrecut în Italia și în atâtea mișcări războinice, vitejia pare că s-a stins cu totul. Aceasta vine din faptul că vechile orânduiri nu erau bune și din aceea că nu a existat nimeni care să fi știut să găsească altele noi. Și nimic nu este mai mult spre cinstea unui om care se ridică pentru prima oară la putere decât legile noi și noile orânduiri pe care le introduce. Dacă acestea sunt bine întemeiate și dacă au în ele grandoare vor face ca principele să fie respectat și admirat; și este sigur că în Italia nu lipsește materia gata să primească orice formă. Într-adevăr, însușirile se arată a fi mari în membre, atunci când ele nu lipsesc în capete¹³. Priviți luptele și ciocnirile războinice în întrecerile care au loc între ostași anume aleși¹⁴ și veți vedea că italienii sunt cu mult superiori celorlalți prin forță, prin pricepere și prin inteligență. Dar de îndată ce este vorba de armate, însușirile acestea nu se arată. Și totul vine din slăbiciunea conducătorilor; căci aceia care sunt pricepuți nu sunt ascultați și fiecăruia i se pare că este priceput, deoarece nu a existat până astăzi nimeni care să fi reușit să se impună într-atâta prin capacitatea lui proprie și prin soarta lui norocoasă, încât ceilalți să se plece în fața lui. Iată de ce într-un timp atât de lung și în cursul atâtor războaie care s-au purtat în ultimii douăzeci de ani¹⁵, chiar atunci când a existat o armată în întregime italiană, ea s-a comportat totuși întotdeauna prost. Mărturie stau bătălia de pe Taro¹⁶ ca și luptele de la Alessandria, Capua, Genova, Vailâ, Bologna¹⁷, Mestri¹⁸.

Dacă ilustra dumneavoastră familie ar vrea să urmeze pilda acelor oameni excelenți și să mântuie țara lor¹⁹, trebuie înainte de orice să ne alcătuim o armată proprie²⁰, ca temelie a oricărei acțiuni pe care am întreprinde-o. deoarece nu pot să existe alți soldați mai credincioși și nici mai adevărați sau mai buni. Și cu toate că fiecare din ei este bun în parte, laolaltă ei vor deveni și mai buni, mai ales când vor vedea că îl au drept comandant pe principe, și că acesta îi tratează cu onoare și își câștigă și păstrează dragostea lor. Este necesar să te pregătești și să ai astfel de armate, pentru ca, reînnoind străvechea vitejie a Italiei, să poți să te aperi de dușmanii dinafară.

Și cu toate că infanteria elvețiană și cea spaniolă²¹ sunt socotite de temut, ambele au totuși lipsurile lor^{21his}, așa încât o a treia²² ar putea nu numai să li

se împotrivescă, dar să fie sigură că îi va înfrânge. Spaniolii nu i/butesc să reziste niciodată cavaleriei, iar elvețienilor ar trebui să le fie frică de infanterie atunci când s-ar ciocni în luptă cu oameni tot atât de încăpățânați ca și ei. De aceea, s-a văzut și se va vedea prin experiență că spaniolii nu pot înfrunta cavaleria franceză, iar elvețienii sunt nimiciți de infanteria spaniolă. Și cu toate că lucrul acesta nu s-a dovedit încă în întregime prin faptă, bătălia de la Ravenna²³ a fost totuși un exemplu în mic a ceea ce s-ar putea întâmpla; căci aici infanteria spaniolă s-a ciocnit cu batalioanele germane²⁴ care au aceeași ordine de bătaie ca și trupele elvețiene. Grație mișcărilor lor sprintene ca și scuturilor mici și rotunde cu care se apărău²⁵ spaniolii au izbutit să se strecoare pe sub sulile dușmanilor și ar fi putut cu siguranță să-i lovească și să-i ucidă pe toți nemții, fără ca aceștia să poată face ceva împotriva; căci dacă n-ar fi fost cavaleria care să-i lovească pe spanioli, aceștia i-ar fi nimicit pe adversari. Cunoșcând ceea ce lipsește atât unei infanterii, cât și celeilalte, se poate alcătui o alta nouă care să reziste cavaleriei și să nu se teamă de infanterie; lucru care va fi cu puțință atât prin noul model al armelor cât și prin noua organizare a trupelor. Acestea sunt lucrurile care, atunci când sunt organizate într-un fel nou, asigură renumele și gloria unui principe nou.

Deci să nu lăsăm să treacă prilejul acesta pentru ca, în sfârșit, după atâta vreme, Italia să-și găsească izbăvitorul. Și nu am cuvinte a spune dragostea cu care el ar fi primit în toate acele ținuturi ce au pățimit sub năvălirile venite dinafară; după cum nu aș ști să exprim setea de răzbunare, credința nestrămutată, cucernicia și lacrimile cu care oamenii l-ar primi. Ce porți i s-ar putea închide oare? Ce popoare i-ar refuza ascultarea? Ce invidie i s-ar împotrivi? Care italian i-ar refuza cinstirea ce i se cuvine? Fiecăruia dintre noi, stăpânirea barbară îi este nesuferită²⁶. Ilustra dumneavoastră familie să-și ia, așadar, această menire, cu nădejdea și curajul cu care se încep toate faptele mari și drepte pentru ca sub stindardul ei patria noastră să fie înălțată și să se adeverească, sub auspiciile ei, cuvintele cunoscute ale lui Petrarca:

Virtutea, împotriva furiei ce-a-ncins urgia.

Va prinde armele! Și lupta, ca de soartă.

Scurtă va fi, căci vrednicia

în italicele inimi încă nu e moartă²⁷.

NOTE

SCRISOAREA CĂTRE FRANCESCO VETTORI

1. Francesco Vettori (1474-1539), înalt funcționar, apoi ambasador al Republicii Florentine, trimis în 1507 în Germania, pe lângă împăratul Maximilian, a fost însoțit în această misiune de Machiavelli.
În 1512, când Medici reiau puterea, el continuă să fie ambasador al Florenței pe lângă papa Leon X, dar funcția lui este acum pur onorifică, în calitate pe care o are la Roma, obține totuși eliberarea lui Machiavelli, implicat în complotul contra Medicilor. Corespondența scriitorului cu Francesco Vettori începe în martie 1513 și durează până la sfârșitul vieții lui.
2. Machiavelli citează din memorie un vers al lui Petrarca: *Ma tarde non fur mai grazie divine* din *Trionfo della eternità*, v. 13.
3. Se notează deosebirea între "a pierde" și "a răătăci"; Machiavelli consideră că nu a pierdut definitiv prietenia lui Francesco Vettori; ultima scrisoare pe care o primise de la acesta era din 23 noiembrie 1513; Vettori îi descrie aici viața lui la Roma și îl invită la el.
4. Filippo da Casavecchia, fost comisar al Republicii în mai multe localități din Toscana, era prieten al lui Machiavelli.
5. Este vorba de Paolo Vettori, fratele lui Francesco Vettori, partizan al Medicilor. *Pagolo* este forma florentină pentru Paolo.
6. Cf. nota 3.
7. Pentru noțiunea de "soartă" (*fortuna*) și privitor la posibilitatea omului de a interveni în desfășurarea faptelor, cf. îndeosebi cap. XXV din *Principe*, nota 1. Întreg pasajul se referă la situația scriitorului căzut în dizgrație și îndurerat de izolarea în care era constrâns să trăiască.
8. Machiavelli se află la Sânt' Andrea în Percussina, lângă San Casciano, unde își va petrece anii rodnici ai exilului.
9. Referire la greutățile prin care trecuse la începutul acestui an, când fusese implicat în conjurația lui Agostino Capponi și Pier Paolo Boscoli, fiind închis și supus torturii.

10. Machiavelli se referă la o nuvelă populară în versuri, *Geta c Birria*. extrasă din *Carmen de Amphitrione et Alcmena* de Vital de Blois, poet francez, din secolul al XIII-lea, care, la rândul lui, se inspirase din Plaut. Aluzia scriitorului aminte^ episodul în care Amphitrion, care se înapoiase de la Atena, unde s-a dus să învețe își trimite sluga înainte, pe Geta, încărcat cu toate cărțile stăpânului, spre a-i \csti soției Alcmena sosirea lui apropiată.
11. Nu se știe cine era exact acest Frosino pe care îl găsim în cercul prietenilor lui Machiavelli.
12. în latinește în text, cu înțelesul de "în sfârșit"; nu sunt rare cazurile în care Machiavelli folosește cuvinte latinești în textul italian.
13. Battista Guicciardini era primar la Prato, lângă Florența. în 1512, orașul fusese devastat de spanioli.
14. Acest Gabburra era probabil un măcelar din Florența. Machiavelli pentru a da culoare povestirii lui, compară scena de mai sus - pe Tommaso înconjurat pe toți ai lui care încarcă de zor lemnele și le strâng cât pot mai mult, încât în locul grămezii trimise de el, nu rămâne decât o legătură - cu scene familiare locuitorilor Florenței unde, în fiecare joi, măcelarii ieșeau în stradă și, ajutați de băieții din prăvălie, loveau vita până ce o doborau (cf. pentru aceste precizări, comentariul lui Luigi Russo, în *II principe e pagine dei Discorsi e delle Istorie*, Firen/e. Sausoni, 1956, p. 27, nota 43).
15. Cf. nota 13.
16. Se observă că poezii latini amintiți îi erau familiari lui Machiavelli și nu mai puțin lui Vettori.
17. Se observă tonul solemn cu care începe această a doua parte a scrisorii în care Machiavelli îi destăinuie prietenului plăcerile lui intelectuale, liniștea și mulțumirea pe care le găsește în lectura anticilor și bucuria gândirii și a creației.
18. Pasajul este caracteristic pentru umanismul florentin. El arată admirația pentru scriitorii antici, respectul pentru cultură - căci lumea cărților este asemănată cu palatul principilor - mândria de a fi, prin gândire, asemenea marilor scriitori din trecut, în fine bucuria creației intelectuale. Prin toate acestea, Machiavelli este un umanist, iar pasajul redă poziția intelectualului burghez al Renașterii care se consideră egalul regilor și principilor.
19. în text: în latinește "numai" (ea) (referitor la "hrană").
20. Pasajul este la rândul lui important întrucât exprimă interesul pasionat al scriitorului pentru studiul istoriei și al politicii, pentru care simte o vocație puternică. El dovedește în același timp că atenția scriitorului se îndreaptă asupra cauzelor și înlănțuirii faptelor istorice. Pasajul definește vocația de scriitor politici. a lui Machiavelli și indică în același timp caracterul operei lui, de analiză J faptelor istoriei și de stabilire a cauzelor lor.
21. Cf. nota 18.

22. Dante, *Paradis*, V. 40-42:

"Deschide-ți mintea deci și cu priință
 "tu ține-n ea, căci numai să-nțeleagă
 "și-a nu ținea, nu este 'n om știință;
 (traducere de G. Coșbuc)

23. Este vorba de *Principe*; titlul operei și titlul fiecărui capitol sunt în latinește. Sub acest titlu, *Principele* s-a tipărit pentru prima oară în 1532.
24. Giuliano de' Medici (1479-1516) era fiul lui Lorenzo de' Medici, Magnificul, și fratele papei Leon X. Machiavelli intenționează un timp să-i dedice *Principele*; dar Giuliano moare (1516) și opera va fi închinată lui Lorenzo de' Medici, nepotul lui.
25. Prin scrisoarea din 23 noiembrie același an (1513), Vettori îl invitase pe Machiavelli la Roma; cf. nota 3.
26. Pici Soderini, fost gonfalonier al Florenței în anii în care Machiavelli fusese secretarul Republicii, locuia acum la Roma pe lângă cardinalul Francesco Soderini, fratele său; i se ridicase obligația exilului, la care fusese constrâns, o dată cu venirea Medicilor și obținuse de la Leon X îngăduința de a se stabili la Roma. Machiavelli, doritor de a câștiga încrederea noilor guvernanți, se temea de orice gest care l-ar fi compromis față de aceștia, amintindu-le de funcția lui în timpul Republicii și de legăturile pe care le avusese cu conducătorii de atunci ai Florenței.
27. "Bargello" era palatul de justiție la Florența; se numea de asemenea "bargello", șeful poliției. Astăzi același palat adăpostește un important muzeu de sculptură. Menționând închisoarea din Florența, Machiavelli își amintește că la începutul aceleiași an fusese închis și torturat aici.
28. Guvernul Medicilor, recent restaurat la Florența.
29. în text, în latinește "totuși".
30. Este vorba, probabil, nu de un spion al Medicilor ci, după cum reiese din context, de un "saccente", adică de un oarecare Pagolo Bertini care vorbea de oameni și evenimente politice dându-și aere și pretinzând că este în toate bine informat; pe drept cuvânt Machiavelli, abia scăpat de acuzația de conspirație, se ferește de asemenea oameni (cf. comentariul lui Luigi Russo în *II Principe*, ed. cit., p. 32, nota 97).
31. Machiavelli nu este încă hotărât dacă să-i dedice cartea lui Giuliano de' Medici, după cum nu știe în ce fel ar fi mai bine să-i transmită opera, direct sau prin intermediul cuiva.
32. Este vorba de Piero Ardinghelli, florentin, secretarul papii Leon X, cunoscut ca intrigant și invidios, și deci nu pe nedrept bănuie de Machiavelli. Acesta se teme că Ardinghelli, transmitând opera sa lui Giuliano, ar putea să se declare autor al *Principelui*.

33. Pasajul este pe drept de multe ori amintit deoarece caracteri/ea/ă personalitatea lui Machiavelli. El dovedește pasiunea lui pentru studiul evenimentelor politice rectitudinea lui de caracter și viața modestă pe care a dus-o. Deosebit de generația umaniștilor care se bucuraseră de protecția lui Cosimo cel Bătrân, ca și de generația poezilor din jurul lui Lorenzo Magnificul, Machiavelli este intelectualul Republicii Florentine și al păturilor mijlocii ale burgheziei. A voit să-și câștige protecția Medicilor nu prin adulație, ci prin calitatea lui de intelectual, socotind ca scrisul lui poate să fie util unui conducător de stat.
34. în text: în latinește, "Fii fericit".
35. în text: în latinește, "în ziua de 10 decembrie".

SCRISOAREA DE DEDICAȚIE: NICCOLO MACHIAVELLI CĂTRE LORENZO DE' MEDICI MAGNIFICUL

1. *Principele* a fost scris în 1513; început în primăvara acestui an, el a fost încheiat în decembrie (cf. Federico Chabod, *SuJJa composizione de "Il Principe" di N. Machiavelli*, în "Archivum Romanicum", iulie-septembrie, 1927, pp. 330-383). în toamna lui 1512 a avut loc restaurarea Medicilor, Florența fiind guvernată până în anul următor de Giuliano de' Medici. I-a urmat, în 1513, nepotul său, Lorenzo (1492-1519), fiul lui Piero de' Medici, care, în 1515, devine totodată duce de Urbino.
2. Cuvintele exprimă, în forma căutată, proprie unei scrisori de dedicație, dorința scriitorului de a obține o funcție publică în serviciul Medicilor. Nu este acesta stilul lui Machiavelli, autor al *Principelui*; el apare doar în aceste pagini introductive, exprimând îndoita finalitate practică a operei: atragerea Medicilor într-o acțiune de unificare a principalelor state italiene și obținerea protecției lor de către autor.
3. Cf. pentru această "cunoaștere a faptelor oamenilor mari", scrisoarea către Francesco Vettori din 10 decembrie 1513, în care Machiavelli îi arată că ceea ce îl interesează în istoria oamenilor mari este de a cunoaște "cauzele faptelor lor".
4. Machiavelli se referă la anii în care fusese în serviciul Republicii Florentine (din iunie 1498 până în noiembrie 1512). Scriitorul era la curent cu ansamblul situațiilor politice din peninsulă, cunoștea, în cele mai multe cazuri, din convorbiri directe, pe cei care aveau în mână conducerea statelor italiene și a statelor vecine și poseda o experiență prețioasă pentru orice guvern, adăugând la aceasta o inteligență lucidă și ascuțită.
5. Pentru această cunoaștere a antichității, pe care scriitorul și-o însușise prin multe lecturi și pe care o socotea necesară pentru înțelegerea prezentului, cf. *Discor^i soprd la prima deca di Tito Livio*, cartea I. *Proemio*: "Voind așadar să-i scot pe

oameni din această eroare, am socotit necesar să scriu asupra tuturor acelor cărți ale lui Titus Livius pe care răutatea timpurilor nu ni le-a sustras, tot ceea ce eu, potrivit cunoașterii pe care o am despre lucrurile antice și moderne, voi socoti că este necesar pentru o mai bună înțelegere a lor. pentru ca aceia care vor citi aceste lămuriri ale mele, să poată trage din ele mai ușor folosul pentru care oamenii trebuie să caute a cunoaște istoria" (N i c c o l o M a c h i a v e l l i, *Opere*, a cura di Mario Bonfantini, Milano-Napoli, Ricciardi, 1954. pp. 90-91).

6. Scriitorul se referă în mod special la diferitele misiuni de politică externă pe care le avusese de îndeplinit și pentru care, de multe ori, trebuise să ia legătura cu reprezentanții unui stat vecin chiar într-o tabără militară sau în apropierea unui câmp de luptă. Se subînțeleg, în această frază, ostenele și greutatea unei activități neîntrerupte, care cerea inteligență și discernământ, rapiditate în luarea unei hotărâri și nu mai puțin efort fizic în numeroasele deplasări pe care le implica.
7. După cum s-a arătat, Machiavelli se trăgea dintr-o familie de mică nobilime toscană, asimilată burgheziei, care număra printre strămoșii ei mai mulți înalți magistrați, priorii și gonfalonieri ai Florenței, și care se integrase treptat în mica burghezie intelectuală a orașului. La apariția *Principelui*, această origine putea fi prezentată drept "joasă și umilă", dată fiind guvernarea Medicilor care înlăturaseră Republica instaurând absolutismul unui "principat".

CAPITOLUL I

1. Francesco Sforza (1401-1466) a fost condotier al trupelor lui Filippo Măria Visconti, senior al Milanului. Căsătorit cu fiica acestuia, Bianca Măria, avea să devină, la rândul lui, stăpân al orașului (1450). La moartea lui Visconti (1447), Milanul își reluase vechea orânduire devenind Republica Ambrosiană; Francesco Sforza, numit "căpitan general" al armatelor, conduce războiul contra venețienilor, dar încheie un acord cu ei pentru a se îndrepta împotriva Milanului. Ajutat de Cosimo de' Medici, condotierul reușește să ocupe orașul după o îndârjită rezistență a acestuia și devine duce al Milanului (1450). Machiavelli îl numește "principe nou", desemnând prin aceasta fenomenul particular Renașterii italiene în care trecerea de la seniorie la principat se produce prin preluarea puterii fie de către un condotier, cum este cazul lui Sforza la Milano, fie de către un om care dispune de economia statului, cum este cazul lui Cosimo de' Medici la Florența. Pe Francesco Sforza, Machiavelli îl menționează și în cap. VII al *Principelui*, ca exemplu de principe care s-a ridicat la această funcție din calitatea de simplu particular.

Pentru desfășurarea faptelor prin care Francesco Sforza a reușit să devină principe (1447-1450), cf. *Istorie florentine*, cartea a Vi-a, îndeosebi cap. 13-24. Poziția lui

Machiavelli față de principii de tipul lui Sforza nu este aceeași în *Principe* și în *Istoriile florentine*; în prima operă, Sforza este dat ca exemplu pentru însușirile dovedite în obținerea puterii; în cealaltă, scriitorul relatează protestul milanezilor împotriva "contelui trădător și necinstit" care le răpăa libertatea (cap.20). În timp ce *Principele* face apologia monarhiei absolute, *Istoriile florentine* apără libertățile republicane, iar cu acest prilej Machiavelli acuză armatele mercenare indicând rolul lor nefast în instaurarea guvernărilor tiranice. Adresându-se lui Sforza, trimișii Republicii Ambroziene spun în protestul lor: "O, nefericite sunt acele orașe care trebuie să-și apere libertatea împotriva ambiției aceluia care vrea să-i asuprească; dar mult mai nefericite, acelea care sunt nevoite să se apere cu armate mercenare și necredincioase ca ale tale" (*Istorie florentine*, cartea a VI-a, cap.2(1. în *Opere*, ed. cit., p.848)

2. Este vorba de Ferdinand Catolicul, regele Spaniei, care, în urma tratatului încheiat cu Ludovic XII, regele Franței, la Grenada, în 1500, a anexat regatului său, cu titlul de viceregal, Neapolul (1501) și Sicilia (1504), stăpânite până la cea dată de Frederic de Aragon.
3. Traducem astfel cuvântul "virtu" al cărui sens la Machiavelli este complex, însemnând energie, însușire morală și intelectuală neobișnuită, personalitate superioară prin capacitatea ei de a cunoaște realitatea și de a acționa în raport cu ea. Cf. și definiția dată de Luigi Russo care spune că "virtutea" înseamnă, în *Principe*, "capacitate, activitate neobosită, îndemânare, putere individuală, sensibilitate în a prinde ocazia și a profita de ea, pricepere în a ști să dai întotdeauna dovadă de toate însușirile pe care le ai" (*II principe*, ed. cit., p.402 notele 9-10). Termenul implică o judecată de valoare, care este însă alta decât aceea cuprinsă în noțiunea religioasă de "virtute". Traducătorii francezi redau cuvântul prin "talent" (cf. Nicolas Machiavel, *Le prince*, traduction de Jacques Gohory, corrigée et remaniée d'après le texte italien et précédée d'une introduction par Yves Levy, Paris, Editions de Cluny, 1938, p. 6. nota 2); un traducător german preferă mai simplu, dar socotim inexact, "Tapferkeit" (cf. *Machiavelli's Buch vom Fürsten* nach A. W. Rehbergs Übersetzung, mit Einleitung und Erläuterung neu herausgegeben von Dr. Max Oberbreyer, Leipzig. Reclam, f.a. p. 33). Traducerea germană mai recentă a lui Ernst Merian-Gent, *Der Fürst*, Zürich, Pegasus-Verlag, 1945) folosește cuvântul cel mai bun, *Verdienst "merit"*. În traducerea de față am folosit de cele mai multe ori echivalentele românești "capacitate personală", "merit", "însușiri personale". Pentru conținutul noțiunii de "virtu" în opera lui Machiavelli, cf. Francesco Ercole, *Letica di Machiavelli*, în *La politica di Machiavelli*. Roma A.R.E.. 1926, îndeosebi pp. 20-39; studiată în raport cu noțiunea de "soartă", "virtutea" este definită aici drept "libertatea omenească în acțiune" (p. 24); a fi virtuos

înseamnă pentru Machiavelli a voi și a acționa în raport cu limitele pe care ți le impune realitatea obiectivă; în sfârșit, "virtutea este tocmai aptitudinea de a înțelege o situație de fapt, așa cum este ea. și a acționa în concordanță cu ea pentru a ajunge prin aceasta la altă situație de fapt".

CAPITOLUL II

1. Machiavelli tratează despre republică în *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* și anume în cartea I a acestei opere, scrisă înaintea *Principelui*. În timp ce cărțile următoare, a II-a și a III-a, vor fi terminate în 1519. Capitolul respectiv din cartea I se intitulează "De câte feluri sunt republicile și de care fel a fost Republica Romană".
2. Cuvântul italian este aici "principato". C. Ferrari (*Le prince*, de Nicolas Machiavel, nouvelle traduction par C. Ferrari, Paris, Librairie de la Bibliothèque Nationale, 5-e édition, 1871, p.58) traduce termenul italian prin "monarchie", iar Rehberg (op. cit., p. 33), folosește "Alleinherrschaft"; termenul românesc adecvat este "principat", care traduce cuvântul fără a-l interpreta. Noțiunea de principat echivalează la Machiavelli cu aceea de monarhie feudală absolută, și ca atare traducerile amintite sunt juste; dar întrucât avem în limba română termenul de "principat" și el corespunde mai exact tipului italian de monarhie absolută restrânsă din punct de vedere teritorial și nu cu necesitate ereditară, am socotit indicat să-l folosim pentru a rămâne cât mai aproape de textul italian.
3. Machiavelli se referă la Ercole și la Alfonso d'Este care au fost succesiv duci ai Ferrarei, primul în anii 1471-1505, al doilea în anii 1505-1534. Ercole d'Este s-a luptat cu venețienii timp de doi ani (1482-1484) și a fost învins de ei; Alfonso, al treilea soț al Lucreției Borgia, cunoscut ca protector al poezilor și având la curtea lui pe Ariosto, Pietro Bembo și alții, a luptat alături de Ludovic XII, împotriva lui Iuliu II, a Spaniei, Angliei și Veneției, în războiul numit al "Sfintei Ligi" (1510-1512). Alianța lui Alfonso d'Este cu francezii dovedea rivalitatea dintre principii italieni care căutau să profite de pe urma invaziei străine în Peninsula.
4. Familia Estenzilor, de veche origine germană, prezentă în Italia din vremea lui Otto cel Mare, era una din cele mai vechi familii domnitoare din Peninsula. Stăpânirea ei asupra Ferrarei datează din 1208, când Azzo II, numit și Azzolino, devine senior al orașului.
5. Un principe natural este un principe ereditar, spre deosebire de "principele nou" care își câștigă puterea prin propriile lui fapte.

CAPITOLUL III

1. Machiavelli numește principate "mixte" acele state care sunt formale din teritorii vechi la care s-au anexat cuceriri recente.
2. Machiavelli se referă în cazul de față la "principatele noi", adică la teritoriile pe care un principe le obține prin cucerire; el indică acestuia tactica necesară pentru a-și asigura stăpânirea, cerându-i să se sprijine în primul rând pe "ajutorul locuitorilor" supuși. Observația cu privire la inutilitatea luptei ("starea lor a devenit de fapt mai rea") nu are o valoare generală, ci se referă numai la condițiile unui stat cucerit. Autorul se adresează de fapt principelui și arată că atunci când acesta nu-și asigură alianța poporului, el este constrâns la violență și astfel își primejduiește cucerirea.
3. în text "provinciali", latinism pentru "locuitori ai unei provincii", adică ai unui ținut cucerit.
4. Mavhiavelii se referă aici la victoriile franceze în Italia, în cursul războaielor de cotropire a Peninsulei. Ludovic XII își revendică drepturile de moștenire asupra Milanului pe care îl cucerește ușor, alungând de la domnie pe Ludovic Sforza, zis Maurul, care se refugiază în Germania la curtea lui Maximilian. Aliat cu venețienii, regele francez are drept condotier pe Gian Giacomo Trivulzio, fost refugiat la curtea sa, care ocupă orașul în septembrie 1499. Machiavelli, explicând succesul rapid al expediției, nu se referă la drepturile lui Ludovic XII asupra Milanului, ci cu ajutorul care i-a fost dat de către papa Alexandru VI și de către venețieni. în același timp, el arată că orice cucerire depinde de contribuția poporului la lupta respectivă, întrucât ea se obține și se păstrează numai prin popor. în cazul de față, scriitorul are în vedere faptul că, la numai câteva luni de la victorie, francezii fuseseră alungați din Milano, deoarece Trivulzio, devenit guvernator, săvârșise abuzuri și nedreptăți. în februarie 1500, Ludovic Sforza reocupă Milanul, deși pentru scurtă vreme, deoarece regele Franței reușește să-l facă prizonier și să-l țină închis până la moarte (1512), în castelul din Loches (Touraine). Francezii au ocupat Milanul până în 1512, când, cu toată victoria lor împotriva Ligii Sfinte, în bătălia de la Ravenna, familia Sforza și-a reluat domnia.
5. Este vorba de Ludovic -Sforza, zis Maurul, care fusese duce al Milanului în anii 1491-1500. După cum s-a arătat, el reocupă pentru scurtă vreme Milanul, în februarie 1500. Se observă tonul depreciativ al autorului, care exprimă o judecată comună contemporanilor față de personalitatea acestui principe. Se amintește în acest sens observația lui Guicciardini în *Ricordi*: "Mi-a fost întotdeauna greu să cred că Dumnezeu poate îngădui ca fiii ducelui Ludovic să se bucure de stăpânirea Milanului, nu numai pentru că el a uzurpat-o în mod criminal, ci și pentru că această acțiune a lui a fost cauza înrobirii și ruinei întregii Italii și a atâtor frământări care au urmat de aici în toată creștinătatea" (cit. în N. Macchiavelli, *Scritti scelti*, con introduzione, appendice bibliografica e commento di Vittorio Osimo, Milano, Vallardi, 1910, p. 25, nota 30).
6. Machiavelli se referă la Liga Sfântă (1510-1512) în care se găseau alături: papa Iuliu II, Veneția. Spania și Anglia împotriva lui Ludovic XII care ocupase pentru a doua oară Milanul. Deși francezii câștigă victoria în bătălia de la Ravenna (aprilie 1512), ei pierd aici pe Gaston de Foix, comandantul trupelor, ceea ce îi îngăduie lui Massimiliano Sforza, fiul lui Ludovic Maurul, să reocupe orașul ca duce al Milanului. Războiul a reînceput în anul următor, când francezii, aliați de data aceasta cu venețienii, au reușit să reia pentru scurtă vreme Milanul; dar înfrângerea de la Novară, în iunie 1513, a pus capăt ambițiilor lui Ludovic XII; încercările lui de cucerire vor fi reluate de Francisc I.
7. Așadar, pentru prima oară Ludovic XII a cucerit ușor Milanul, pentru că populația spera că stăpânirea lui va fi mai bună decât a ducelui Sforza, și l-a pierdut tot atât de ușor pentru că a dezamăgit aceste speranțe. în schimb l-a pierdut cu mult mai greu a doua oară, deoarece s-a străduit să guverneze astfel încât să satisfacă așteptările ce s-au pus în domnia lui.
8. Machiavelli se referă la etapele succesive de formare a monarhiei franceze prin înglobarea unor feude mari rămase până la un moment dat independente. Ca și în alte cazuri, Machiavelli compară situația statelor italiene cu situația Franței, a cărei dezvoltare îi apare demnă de urmat, întrucât ea se îndreaptă spre acea formă de stat, monarhia absolută, pe care scriitorul o socotea necesară Italiei. Cf. în acest sens Antonio Gramsci, *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Torino, Einaudi, 1949, p. 14: "Asupra lui Machiavelli acționează exemplul Franței și al Spaniei care au atins o puternică unitate statală teritorială". Cf. tot în op. cit. p. 85: "Nu-l putem înțelege pe Machiavelli dacă nu ținem seama că el depășește experiența italiană prin experiența europeană".
9. Machiavelli se referă pe bună dreptate la deosebiri de limbă dintre nordul și sudul Franței, întrucât Normandia, spre pildă, făcea parte din teritoriul de limbă "d'oïl", iar Gasconia din teritoriul de limbă "d'oc". Dialectul din ile de France era limba literară, pe cale de a deveni totodată limba națională a țării. La data redactării *Principelui*, această unitate lingvistică nu era încă asigurată. Acțiunea culturală a *Pleiadei*, care sprijină constituirea monarhiei absolute și consolidează prestigiul limbii literare, avea să înceapă doar cu o generație mai târziu, o dată cu manifestul *Despre apărarea și lauda limbii franceze* (1549).
10. Machiavelli se referă la cucerirea Peninsulei Balcanice de către turci, după ocuparea Galipolului (1356). Murad I, Baiazid Fulgerul, Murad II și Mahomed II ocupă și pun stăpânire treptat pe întreaga regiune; la moartea acestuia din urmă (1481), imperiul turc integrase Bosnia și Morea, încheind ocuparea peninsulei.

11. în text: "Satisiannosi e'sudditi del ricorso propinquo al principe". Se poate interpreta în două feluri: "supușii sunt mulțumiți pentru că îl au pe principe aproape și pot recurge oricând la el" sau în sensul dat de traducerea noastră întrucât "ricorso" se numea, la Florența, tribunalul comercial și se întrebuința în limba literară cu înțelesul mai larg de "tribunal" în general (cf. *II Principe*, ed. cit., a lui *L u i g i R u s s o*, p. 47, nota 62, precum și ed. a lui *G. L i s i o*. Firenze, Sansoni, 1957, p. 22, nota 12).
12. Machiavelli vorbește despre necesitatea întemeierii de colonii pentru păstrarea teritoriilor cucerite, și în *Istorie fiorentine*, cartea a II-a, cap. 1, unde găsim: "Căci pe lângă faptul că aceasta făcea să se construiască orașe noi, se reușea ca țara cucerită să fie mai sigură în mâinile cuceritorului, se umpleau locurile goale cu locuitori și se menținea o bună repartitie a locuitorilor în diferitele teritorii cucerite... Dar astăzi, încetând obiceiul acesta (de înființare a coloniilor) prin decăderea republicilor și a principilor, teritoriile cucerite cad în ruină, și puterea lor slăbește: căci aceasta este singura orânduire care face ca imperiile să fie sigure, iar ținuturile să fie bine populate. Siguranța provine din faptul că o colonie, pe care principele o întemeiază într-un ținut recent ocupat de el, este ca o cetățuie și un loc de pază, pentru a le păstra și pe celelalte credincioase". (*Opere*, ed. cit., p. 619)
13. Aceasta este una din formulările caracteristice ale politicii lui Machiavelli care, pornind de la cunoașterea condițiilor contemporane, indică mijloacele de luptă pentru realizarea statului național. Ca atare, pasajul poate fi considerat drept o expresie caracteristică a "machiavelismului".
14. în *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (cartea a III-a, cap. 6), Machiavelli spune mai categoric: "cel care a murit nu mai poate să se gândească la răzbunare" (*Opere*, ed. cit., p. 321); în consecință, "amenințările sunt mai primejdioase decât execuțiile". Sunt maxime care se leagă de același principiu tactic de bază, prin care se cere principelui fermitate și consecvență în acțiune.
15. Se impune o precizare în legătură cu faptele relatate de Machiavelli. La sfârșitul secolului al III-lea î.e.n., când Antioh III, regele Siriei, s-a aliat cu Filip V al Macedoniei, micile state grecești s-au văzut în primejdie și au cerut ajutorul romanilor. Roma - care în cursul celui de-al doilea război punic fusese amenințată de Filip V, aliat cu Hannibal (215 î.e.n.) - la rândul ei nu putea tolera schimbarea situației existente și a raportului de forțe dintre diferitele cetăți grecești. Răspunzând alianței încheiate între Antioh II și Filip V, și ocupării de către acesta din urmă a unor teritorii din nordul Mării Egee, romanii declară război Macedoniei (200 î.e.n.).
16. Comentatorii observă că afirmația nu este suficient întemeiată pe fapte. Dar este limpede că Machiavelli gândește în sinteze largi și neglijează cazul particular: principiul general de la care pornește îl interesează mai mult decât amănuntul care nu concordă cu premisa. Fiecare capitol al *Principelui* poate fi redus la schema unei demonstrații în care enunțarea adevărului este urmată de ilustrarea ei prin unul sau mai multe exemple. *Principele* nu este o operă de istorie, ci un program politic; ca atare, faptele istorice sunt pentru autor ilustrări mai mult sau mai puțin pregnante ale unui adevăr general pe care el îl formează pentru a susține, pe ba/ul lui, programul de acțiune pe care-l propune.
17. Pentru Machiavelli, exemplul istoriei romane este întotdeauna hotărâtor. Ca și pentru ceilalți scriitori ai renașterii, această referire la antichitate este un punct de plecare în critica instituțiilor feudale. Guicciardini, care reprezintă cultura Renașterii într-o fază mai înaintată de maturizare a ideologiei clasei în ascensiune, consideră că exemplul romanilor nu este adecvat împrejurărilor contemporane: "Cât de mult se înșală aceia care la fiecare vorbă amintesc exemplul romanilor! Ar fi nevoie pentru aceasta, de o cetate care să fie în condițiile cetății lor, și de o guvernare după exemplul lor..." (*Ricordi*, nr. 110, Serie seconda, în *Scrittapolitici e Ricordi*, a cura din Roberto Palmarocchi, Bari, Laterza, 1933, p. 308). Poziția lui este aceea a unei burghezii consolidate, care și-a format propria ei cultură, și care, pentru a judeca prezentul, nu mai are nevoie de exemplul antichității și de alianța ei ideologică.
18. "Cei mici" sunt în cazul de față aheii și etolienii, "cel mare" este Filip V, iar "străinul cu multă putere" este Antioh din Siria.
19. Machiavelli se referă la cucerirea Greciei de către romani în cursul celor două războaie contra Macedoniei. Ei au avut alianța etolienilor și sub comanda consulului T. Quintus Flamininus au câștigat victoria de la Kynoskefalai (197 î.e.n.). Filip V a trebuit să accepte tutela Romei sub forma amăgitoare a unei alianțe. Independența cetăților grecești, proclamată atunci în mod solemn de către Flamininus (196 î.e.n.), permitea de fapt supunerea lor cu ușurință, ceea ce explică aprecierile lui Machiavelli cu privire la aceste fapte.
20. Războiul romanilor împotriva lui Antioh III, regele Siriei, a urmat imediat după războiul contra Macedoniei. Chemat de etolienii, ca apărător al libertății lor împotriva Romei, Antioh trece în Grecia (192 î.e.n.) dar nu reușește să obțină decât alianța orașelor de mai mică importanță, în timp ce Filip V al Macedoniei dă ajutor romanilor. Antioh, silit să părăsească Grecia, este învins la Magnesia (190 î.e.n.) și încheie o pace umilitoare.
21. Filip V i-a ajutat pe romani în războaiele împotriva lui Antioh III. Întregul period vrea să dovedească, prin exemple, că romanii au cunoscut cea mai bună metodă de guvernare a unui teritoriu cucerit, întrucât au știut să-i amăgească pe cei "mai puțin puternici", în cazul de față aheii și etolienii, pe care nu i-au răsplătit cu nimic pentru ajutorul lor și nu i-au lăsat pe "străinii puternici", adică Filip V și Antioh III, "să dobândească vreo faimă oarecare".
22. Este vorba de o maximă care se întâlnește la unii scriitori, părând a fi culeasă de ei din vorbirea uzuală. O întâlnim și la Guicciardini, anume în *Ricordi*. operă apărută

- după *Principele* liMachiavelli (cf. *Ricordi*, nr.79. Serie seconda, în *Scritti politiche Ricordi*, i¹ p 302).
3. Caro] VIII, regeliFranței, coboară în Italia pentru a ocupa Neapolul, invocând drepturile casei c¹ asupra acestui regat pe care ea îl stăpânise înaintea dinastiei de Arag. Expediția lui Carol VID, începută în septembrie 1494, a dus la cucerirea ușoară, Neapolului (februarie 1495), regele Franței fiind primit în triumf de-a lungul¹ și întâmpinând rezistență doar din partea Republicii Florentine. Ocupa-! Neapolului a fost însă de foarte scurtă durată; împotriva lui s-au aliat veneții¹ Ludovic Maurul, cu Papa Alexandru VI Borgia, cu împăratul Maxim¹; cu Ferdinand Catolicul. Obligat să părăsească orașul, Carol VIII aînfrunțat trupele aliaților la Fornovo în Apenini (iulie 1495), de unde a scăpat cu greu¹ și înapoieze în Franța. Machiavelli nu se oprește asupra lui Carol tlj¹ a stăpânit doar câteva luni Neapolul, ci asupra lui Ludovic Xn, care¹ Milanul din 1499 până la 1512.
 24. Ludovic XII, de idat¹ ce devine rege al Franței, încheie o alianță cu venețienii pentru ocuparea Ulmului, obligându-se să le cedeze o parte din teritoriul pe care voia să-l cucerească,
 25. Genova, care era¹ ndentă de Milano, s-a supus, la rândul ei, lui Ludovic XII.
 26. Florentinii încheie¹ d¹ regele Ludovic, în condiții grele pentru ei, la 19 octombrie 1499. E¹ șovăit mai înainte de a se hotărî la aceasta, deoarece, după cum arată Pasqual Villari, "florentinii aveau multe motive să fie nemulțumiți de căpitani francezi:¹ Toscana, cărora le atribuiau rezistența pisanilor și în parte rezultatul r¹ it¹ i asediului care tocmai atunci îi obligase să-și retragă armatele și să-l dcjpi¹ teze pe Paolo Vitelli" (Pasquale Villari, *Niccolo Machiavellieissitem*¹ 4-¹ dizione, Milano, Hoepli, 1927, v. I., p. 315).
 27. Este vorba de Francesco Gonzaga, soțul Isabellei d'Este, cunoscut ca protector al poezilor. El a aistat la intrarea triumfală a lui Ludovic XII în Milano, manifestându-și afci dorința de a-i fi prieten.
 28. Este vorba de Ere* d'Este, duce al Ferrarei (1471-1505).
 29. Giovanni Bentivej¹ o c r a x n i o T a J Bolognei.
 30. Este vorba de C¹ Sforza, fiica nelegitimă a lui Galeazzo Măria Sforza, căsătorită întâi ctGi¹ lamo Riario, nepot al papei Sixt IV, care a murit asasinat într-o conjurație.,y doilea ei soț, Jacopo Feo de Savona, a murit de asemenea asasinat, iar al tr¹ e¹ a f¹ OS Giovanni di Pier Francesco de' Medici, din căsătoria cu acesta născând.¹ Giovanni delle Bande Nere, condotier în cursul războielor franceze în Italia.¹ terina Sforza a domnit peste teritoriile orașelor Imola și Forli. Machiavelli și-a tbplinit prima lui misiune în calitate de trimis al Republicii pe lângă contesa de¹ o,li, în iulie 1499; condotierul Ottaviano Riario, fiul Caterinei Sforza, era în solq noreniiniilor.
 31. Senior al Faen/ei era Antonio OrdelaTi; la Pesaro guverna Giovanni Sforza; la Rimini, Pandolfo Malalasta; la Camermo, Giulio Cesarc Varano; la Piombino, Jacopo IV de Appiano.
 32. Aceste trei orașe sunt grupate laolaltă, deoarece erau republici.
 33. Se poate observa ușor că aprecierile lui Machiavelli nu sunt exacte, scriitorul urmărind, printr-o anumită deformare a situațiilor reale, să argumenteze teza pe care o demonstrează. În cazul de față voind să arate răspunderea venețienilor care-i ajutaseră pe francezi să ocupe Milanul, el micșorează în mod intenționat valoarea avantajelor pe care aceștia le ceruseră în schimbul alianței lor. Cele "câteva teritorii" (în text "dua terre") reprezentau, potrivit tratatului încheiat de venețieni cu regele Franței, o suprafață destul de mare a Lombardiei, cuprinzând orașele Cremona, Crema, Bergamo, Brescia și Verona. Se impune o observație cu privire la propoziția: "l-au făcut stăpân asupra unei treimi din Italia". Edițiile mai vechi dau: "feciono signore el re di dua terzi di Italia" (cf. N. M a c h i a v e l l i, // *Principe*, în *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 36; *II Principe*, introduzione e note di Federico Chabod, Torino, Utet, 1924, p. 13; *Le opere maggiori di Niccolo Machiavelli*, con commento di Plinio Carri, terza edizione riveduta e coretta, Firenze, Sansoni, 1934, p. 17; // *Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, nuova presentazione di Fredi Chiappelli, Firenze, Sansoni, 1957, p. 28). În schimb edițiile mai noi dau: "feciono signore el re del terzo d'Italia" (cf. N. M a c h i a v e l l i, // *Principe*, introduzione di Angelo Pernice, Firenze, Raccolta nazionale dei Classici della Societa editrice Rinascimento del Libro, 1939, p. 16; *II Principe*, în *Opere*, a cura di Mario Bonfantini, Milano-Napoli, Ricciardi, 1954, p. 11), justificând această transcriere ca fiind mai aproape de adevărul istoric. Întrucât am urmat ediția amintită (1954) a operelor lui Machiavelli, am tradus după această versiune. Se precizează așadar că Ludovic XII nu a stăpânit niciodată două treimi din Italia, ci doar o parte din ducatul Milanului, și anume teritoriul aflat la apus de râul Adda.
 34. Unii se temeau de biserică întrucât, sub domnia papii Alexandru VI și prin acțiunea fiului lui, Cezar Borgia, aceasta a încercat cucerirea altor state ale Peninsulei (cf. *Principele*, cap. XI). La rândul ei, Veneția, a cărei supremație în Mediterana era în scădere și a cărei putere maritimă era grav amenințată, în urma descoperirii noului continent, începea la această dată să-și întindă stăpânirea înăuntrul Peninsulei din care ocupase câteva teritorii de-a lungul Adriaticii. Cf. pentru această politică expansionistă a Veneției G u i c c i a r d i n i, *Istoria Italiei* (I, 1) unde se spune: "...Venețienii... erau atenți și pregătiți, de a se folosi de orice întâmplare care le-ar fi deschis calea pentru a dobândi puterea asupra întregii Italii" (*Storia d'Italia*, a cura di Costantino Panigade, Bari, Laterza, 1929, v. I. p.4). Indicând această rivalitate de interese dintre statele italiene, Machiavelli

- arată caracterul feudal al orânduirii lor și explică prin aceasta lărămițarea polițaiă a Peninsulei.
35. Adică împotriva statului papal și a Veneției, singurele state puternice din Peninsula.
 36. Alexandru VI, cu numele lui adevărat Roderigo de Lanzol y Borja, era spaniol. Născut în 1431, era nepotul papii Calixt III. Arhiepiscop de Valencia, apoi cardinal, a fost ales papă în 1492 și a murit în 1503.
 37. Ludovic XII l-a ajutat pe Alexandru VI, voind să obțină în schimb consimțământul papii pentru a se putea despărți de prima lui soție Jeanne, fiica lui Ludovic XI și sora lui Carol VIII; el voia să se căsătorească cu văduva acestuia din urmă, Anne de Bretagne.
 38. "Prietenii" erau venețienii care urmăreau, ca și Alexandru VI, ocuparea provinciei Romagna; cei care "i se aruncaseră în brațe" erau principii italieni, care se grăbiseră să-i ofere ajutorul lor împotriva altor principii din Peninsula; ironia amară a lui Machiavelli se îndreaptă atât contra acestora cât și contra papii, care nu se mulțumea cu puterea spirituală, ci urmărea să-și sporească "puterea temporală".
 39. Este vorba de încercarea lui Cezar Borgia, fiul lui Alexandru VI, de a ocupa Toscana în mai 1502. Profitând de rebeliunea din Valdichiana și Arezzo, el ocupa Bersighella, punct strategic, fiind gata să pornească împotriva Florenței. Orașul cere ajutorul trupelor franceze pe care Ludovic XII le trimite în schimbul unei sume de bani. Regele Franței a venit în adevăr, în iulie 1502 în Italia, dar nu pentru aceasta, ci pentru chestiunea Neapolului.
 40. Machiavelli se referă prin aceasta la tratatul de la Grenada, încheiat la 1 noiembrie 1500, prin care Ludovic XII și Ferdinand Catolicul hotărâu să ocupe regatul Neapolului și apoi să-l împartă între ei. (Cf. cap. I, nota 2). Regele Franței urma să păstreze partea de nord a teritoriului și să poarte titlul de rege al Neapolului și al Ierusalimului, iar Ferdinand avea să ocupe Puglia și Calabria cu titlul de duce. Tratatul de la Grenada nu a fost însă aplicat. Cei doi regi caic hotărâseră să-și împartă regatul Neapolului, s-au luptat între ei și în urma luptei de la Garigliano (1503), întregul teritoriu i-a rămas lui Ferdinand Catolicul, devenind un viceregal al Spaniei.
 41. Referire la Frederic I de Aragon, rege al Neapolului în anii 1496-1501.
 42. Acesta este Ferdinand Catolicul, regele Spaniei.
 43. Este vorba de micii seniori din Romagna, supuși de Cezar Borgia.
 44. Papa Alexandru VI Borgia.
 45. Ferdinand Catolicul, regele Spaniei.
 46. într-adevăr. Ludovic XII, care ocupase Milanul cu ajutorul venețienilor, formea/ă împotriva lor Liga de la Cambrai (1508) din care făc parte, alături de Franța, papă Iuliu II, Ferdinand Catolicul, regele Angliei, Maximilian împăratul Germaniei

- ducii de Savoia și Ferrara, marchizul de Mantova. Venețienii sunt înfrânți de francezi la Vailâ, lângă Agnadello, pe râul Adda (1509) și Ludovic ocupă câteva orașe lombarde, între care Bergamo, Brescia și Cremona. Veneția pierde astfel câteva teritorii, dar le recapătă o dată cu dizolvarea Ligii de la Cambrai.
47. Adică pe francezi uniți cu venețienii.
 48. Ludovic XII a obținut de la Alexandru VI consimțământul de a divorța (octombrie 1498). Bula papală i-a fost adusă de către Cezar Borgia care a primit în schimb Comitatul de Valence în Dauphine, ridicat la rangul de ducat, precum și titlul de duce de Valentinois, pentru care avea să fie numit de aici înainte "ii Valentino". Arhiepiscopul de Rouen este Georges d'Amboise, consilier al regelui, care primește de la Alexandru VI titlul de cardinal.
 49. Cf. cap. XVIII: *Cum să-și țină cuvântul un principe*.
 50. Este vorba de prima misiune a lui Machiavelli în Franța, în anul 1500, când scriitorul îl însoțește pe Francesco della Casa. Textul se referă poate la convorbirea pe care Machiavelli a avut-o cu cardinalul de Rouen la 21 noiembrie în acel an, când i-a arătat acestuia care ar fi tactica pe care regele Franței ar trebui s-o urmeze în Italia. Cu privire la aceasta, Pasquale Villari observă: "Și este probabil că în această ocazie, cardinalul a spus că italienii nu se pricep la război, iar Machiavelli i-a răspuns că francezii nu se pricep la politică, deoarece dacă s-ar fi priceput nu ar fi lăsat ca biserica să devină atât de puternică" (P. Villari, *Niccolo Machiavelli isuii tempi* Milano, Hoepli, 1927, v. I, cartea I, cap. III, p. 329). Cf. cu privire la aceasta și A. Gramsci, *Note sul Machiavelli*, ed. cit., p. 89, unde se arată că observația lui Machiavelli trebuie înțeleasă ca o simplă replică spirituală: scriitorul era cu siguranță "departe de a crede că francezii nu s-ar pricepe la politică, deoarece el admira chiar felul în care monarhia (Ludovic XI) transformase Franța într-o unitate statală... în discuția lui cu cardinalul de Rouen el a făcut "politică" în acțiune, iar nu "știință politică", deoarece, după el, dacă era periculos pentru "politica externă" franceză ca papa să se întărească, lucrul acesta era și mai periculos pentru politica internă italiană".
 51. Cf. nota 48.
 52. Cf. nota 50.

CAPITOLUL IV

1. Capitolul de față caracterizează cele două forme de stat, monarhia feudală și monarhia absolută. Deși exemplele nu ilustrează situația contemporană a statelor europene întrucât Franța apare ca un stat de tip feudal în momentul în care ea - în realitate - se constituia ca monarhie de tip absolut, iar aceasta în schimb este caracterizată prin exemplul imperiului otoman, totuși expunerea lui Machiavelli surprinde trăsăturile specifice ale celor două tipuri de guvernare.

2. Alexandru, fiul lui Filip II și rege al Macedoniei (336-323 î.e.n.) i-a învins pe perși la Granic (334), ocupând coasta Asiei Mici; a continuat expediția cu victoria de la Issos (333), subjugând regatul lui Darius; a ocupat Tirul, capitala Feniciei (332) și Egiptul; l-a atacat din nou pe Darius în Asiria, învingându-l la Arbela și Gaugamela (331); a ocupat apoi Asia Centrală și a ajuns în India (326). Trei ani mai târziu, a murit (323).
3. La moartea lui Alexandru (323 î.e.n.) imperiul a fost împărțit între șapte generali ai lui. Au urmat însă curând luptele pentru supremație, care au dus la dezmembrarea statului.
4. Cuvântul "barone" are în secolele al XI-lea - al XV-lea sensul general de nobil; Machiavelli se folosește de el pentru a denumi în mod precis pe nobilul feudal.
5. S-a tradus astfel cuvântul "ofiziale" care indică la această dată, și începând din secolul al XIV-lea, pe acela care îndeplinește o funcție publică în stat.
6. Machiavelli se referă aici la situația anterioară a Franței feudale. El cunoaște însă și situația Franței contemporane, care atinsese o fază de dezvoltare superioară, fiind o monarhie feudală absolută, și pe aceasta o înfățișează în *Ritratto delle cose di Francia*, operă anterioară *Principelui* (1511). Scriitorul arată aici extinderea teritoriilor aparținând regelui și treptata integrare a feudalilor sub autoritatea lui: "Un alt motiv puternic explică forța acestui rege: anume că în trecut Franța nu era unită, din cauza feudalilor care îndrăzneau și aveau destul curaj pentru a întreprinde orice acțiune contra regelui, cum erau ducele de Guyenne, de Bourbon etc, care astăzi sunt toți foarte respectuoși și de aceea regele este mai puternic (*Opere*, ed. cit., p. 471). Aprecierea pozitivă a lui Machiavelli cu privire la relațiile dintre nobilii feudali și supușii lor ("un mare număr de nobili de veche tradiție... pe care supușii îi recunosc ca atare și îi iubesc") se explică prin aprecierea favorabilă a însăși monarhiei absolute, respectiv a principatului, formă de stat pe care o vrea instaurată și în Italia. În consecință, privește într-o lumină idilică raporturile dintre nobilii feudali și supușii lor, țărani și orașeni.
7. Cf. mai sus: "iar dacă oamenii ascultă și de altul (decât de principe), o fac întrucât acesta este ministru sau funcționar, dar nu au față de el nici o afecțiune deosebită".
8. În opera citată, *Ritratto delh cose di Francia*, Machiavelli observă în același sens. vorbind de situația Franței în trecut: "...orice alt principe vecin avea curajul de a ataca regatul Franței și aceasta deoarece găsea întotdeauna un duce de Guyenne sau de Burgundia sau de Flandra care îi deschidea drumul, îl călăuzea și-l primea; așa cum s-a întâmplat când englezii s-au luptat cu francezii (în războiul de o sută de ani)". (*Opere*, ed. cit., p. 472).
9. Autorul se referă la Darius III Codomanul, rege al perșilor în anii 338-330 î.e.n., învins de Alexandru cel Mare. Statul persan era pentru Machiavelli un exemplu de stat centralizat.

10. În text "torli la campagna"; în limba cronicarilor și a istoricilor, "torre la campagna" înseamnă "a lua cuiva posibilitatea de a se lupta în câmp deschis", deci "a constrânge pe adversar să se retragă în întărituri, fortărețe etc."
11. Comparația nu este întemeiată; de asemenea se trece fără a marca deosebirea de la timpurile contemporane la antichitate, în timp ce Galia este indicată cu numele ei modern. În Franța este vorba de raporturi feudale precise, în cadrul cărora unii feudali puternici, ca ducele Burgundiei, erau adevărați regi în feudele lor; în schimb, provinciile romane amintite în text făceau parte dintr-un imperiu de tip sclavagist, cu putere centralizată, iar răscoalele diferitelor căpetenii, susținute de populația locală, nu pot fi comparate cu rezistența, spre pildă, pe care Carol Temerarul a opus-o lui Ludovic XI. Machiavelli se referă la fapte concrete din istoria antichității, dar le apropie în mod greșit de situațiile contemporane care aparțin unei alte orânduirii. Răscoalele din Spania au fost repetate; cele mai însemnate au fost cele ale celtiberilor și lusitanilor, înăbușite de M. Porcius Cato (195 î.e.n.) și de Tiberius Sempronius Gracchus (179 î.e.n.); au urmat răscoalele numantinilor care, după multe pierderi provocate romanilor, au fost siliți la capitulare de către Scipio Africanul, zis apoi și Numatinul (133 î.e.n.). În ce privește Galia, Machiavelli se referă la îndârjită rezistență a lui Vercingetorix, până la înfrângerea lui de către Cezar în lupta de la Alesia (52 î.e.n.). În sfârșit, romanii au avut de înfruntat în Grecia răscoalele conduse de Liga etolică și de Liga ahaică, pe care au trebuit să le înfrunte în cursul războaielor contra Macedoniei, până la victoria de la Leucopetra (146 î.e.n.).
12. Machiavelli se referă la luptele dintre Cezar și Pompei, în cursul cărora acesta din urmă a avut de partea lui câteva teritorii romane, anume Spania, Grecia și provinciile orientale, unde își câștigase faimă prin războaiele pe care le purtase.
13. Trebuie precizat că se poate vorbi de principat ereditar și de "neamul vechiului principe" în momentul cuceririi romane, numai în Macedonia, dar nu în celelalte teritorii menționate de Machiavelli (Spania, Galia, Grecia în totalitatea ei).
14. Referire la cuceririle lui Pyrrhus în Sicilia (277 î.e.n.).

CAPITOLUL V

1. Comentatorii apropie conținutul acestui capitol de *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (cartea a II-a, cap. IV), unde se vorbește despre cele trei moduri de acțiune ale republicilor în ce privește mărirea teritoriilor lor (*Le repubbliche hanno tenuti tre modi circa lo ampliare*): "Acela care a cercetat istoria veche, a găsit că republicile au urmat trei moduri de acțiune în ce privește mărirea teritoriilor lor. Unul a fost acela pe care l-au urmat vechii toscani, anume de a forma o ligă a mai multor republici în care nici una să nu o întreacă pe cealaltă prin autoritatea sau prin rangul ei... Al doilea mod este acela de a-ți face tovarăși, dar în așa fel încât

să-ți rămână ție rolul de conducător, la tine să fie sediul puterii și a ta inițiativa acțiunilor, mod pe care l-au urmat romanii. Al treilea este de a-ți face supuși nemijlociți, iar nu tovarăși, după cum au procedat spartanii și atenienii" (*Opere*, ed. cit., pp. 231-232).

2. Spartanii. învingători în războiul peloponeziac, după bătălia de la Aigos Potamos (405 î.e.n.), au instaurat la Atena guvernul celor treizeci de tirani, răsturnat foarte curând, după doi ani de guvernare, de către o trupă de atenieni exilați, sub comanda lui Trasibul care a restabilit democrația. Stăpânirea Tebei a fost de asemenea de scurtă durată: sub conducerea lui Pelopidas și a lui Epaminondas, spartanii au fost înfrânți la Leuctra (371 î.e.n.) și la Mantinea (362 î.e.n.).
3. Machiavelii se referă, la trei momente diferite din istoria Romei. După victoria cartaginezilor la Cannae, Capua, oraș roman din Campania, a trecut de partea lui Hannibal, în al doilea război punic; dar romanii au reluat ofensiva și, pentru a pedepsi această trădare, au distrus aproape în întregime cetatea (211 î.e.n.). Cartagina a fost de asemenea distrusă la sfârșitul celui de al treilea război punic (146 î.e.n.), după victoria lui Scipio Aemilianus; teritoriul ei va forma provincia Africa, având drept capitală Utica. în fine, Numantia, cetate așezată către izvoarele fluviului Duros, în Spania, a fost în centrul îndelungatei rezistențe a populațiilor celtiberice și lusitane conduse de Viriatus, până la victoria pe care romanii au obținut-o cu greu, distrugând apoi orașul (133 î.e.n.)
4. Machiavelii se referă la faptul că după victoria de la Kinoskefalai (197 î.e.n.) asupra grecilor, consulul T. Quintus Flaminius a proclamat în mod solemn, la Jocurile istmice care aveau loc la Corint, independența orașelor grecești (196 î.e.n.); de fapt, a fost vorba de o manevră abilă prin care Grecia, divizată, avea să fie în realitate sub autoritatea romanilor.
5. Se observă că romanii au procedat după o tactică abilă și nu au voit să transforme Grecia în provincie romană atâta vreme cât aveau alți adversari primejdioși, pe Hannibal, pe Filip V al Macedoniei și pe Antioh IU al Siriei. Supunerea Greciei se va produce de-abia în 146 î.e.n., după bătălia de la Leucopetra.
6. în urma victoriei de la Pydna (168 î.e.n.) romanii au supus Macedonia și au întreprins totodată pedepsirea acelor care îl ajutasă sau numai îl simpatizaseră pe regele Perseu, fiul lui Filip V. în consecință, orașele din Epir au fost devastate și zeci de mii de oameni au fost vânduți ca sclavi (N. A. M a ș k i n. *Istoria Romei antice*, ed. cit., p.121).
7. Se amintește, pentru confirmarea ideii expuse mai sus, o altă pagină a lui Machiavelii, în *Istorie florentine* (cartea a II-a, cap. 34), care povestește încercarea florentinilor de a se opune lui Gualtieri, duce de Atena (1342). Unul dintre reprezentanții Senioriei, trimiși pentru a-l convinge să nu desființeze libertățile cetățenilor, îi spune aceste cuvinte, pe care Machiavelii i le atribuie fără vreo ba/ă istorică, dar care cuprind în ele adevărul situației din acel moment, când florentinii

își apărau instituțiile comunale democratice: "V-ați gândit v âl de mult înseamnă într-un oraș ca acesta și cât de puternic este aici numele libertății pe care nici o putere nu-l pleacă, pe care timpul nu-l consumă și pe care nici un alt lucru de preț nu-l egalează?" (*Opere*, ed. cit., pp. 663-664).

8. Florența anexase Pisa în 1406, orașul fiindu-i cedat de Gabrielc Visconti în schimbul unei sume de bani; ocuparea lui nu a fost însă posibilă decât după un asediu de un an. în momentul expediției lui Carol VIII (1494), când florentinii se eliberează de guvernarea Medicilor, Pisa folosește prilejul și își reia la rândul ei independența, pentru a o pierde din nou în 1509, când revine sub dependența Florenței. Războiul pentru reocuparea Pisei, care a durat aproape zece ani, a fost susținut energic de Machiavelii în funcția pe care o avea la acea dată, de secretar al Republicii.
9. în realitate, este vorba de 88 de ani, de la 1406 la 1494.
10. Este aceasta una din indicațiile acelei tactici politice pe care Machiavelii o socotește necesară pentru formarea monarhiei absolute. Machiavelii admiră statele care luptă pentru libertate, dar cere principelui care trebuie să facă unitatea Italiei să le nimicească fără șovăire dacă ele se opun stăpânirii lui. Privită în complexul condițiilor contemporane, tactica indicată corespunde funcției atribuite principelui, căruia i se cere să constituie un stat unitar sub guvernarea lui absolută; libertățile comunale apar așadar depășite și neeficiente în raport cu nevoile momentului, când statele italiene ar fi trebuit să se unească pentru a se putea apăra de coteropirea străină.

CAPITOLUL VI

1. Despre același tip de stare, Machiavelii vorbește în scrisoarea adresată lui Francesco Vettori, din 31 ianuarie 1514, unde în legătură cu teritoriile pe care Giuliano de' Medici ar fi urmat să le ocupe, se spune: "Aceste state noi, ocupate de un stăpânitor nou, întâmpină multe greutăți în a se menține... Așadar acela care devine principe în state ca acestea trebuie să se gândească să facă din ele un singur tot și să le învețe să recunoască un singur stăpânitor... Lucrul acesta se poate face în două feluri: sau stabilindu-te acolo, personal, sau trimițând un locțiilor care să poruncească tuturor, pentru ca acei supuși, *ctiam* aparținând mai multor provincii și având păreri diferite, să înceapă să accepte și să recunoască un singur om drept principe" (Niccolo Machiavelii, *Lettere familiari*, a cura di Gerolamo Lazzari, Milano, Sonzogno, pp. 175-176, scrisoarea XLI).
2. Se exprimă aici o idee de bază a gândirii lui Machiavelii, și anume utilitatea studiului istoriei pentru îndrumarea justă și sigură a statelor contemporane. Pentru aceasta, cf. și *Discorsi sopra la prima deca di Tito L/vio*, *Proemio*: "Voind așadar să-i scot pe oameni din eroarea lor (aceea de a nu ști să folosească învățătura care

se desprinde din istoria popoarelor trecute), am socotit necesar să scriu despre toate acele cărți ale lui Titus Livius pe care răutatea oamenilor le-a lăsat totuși să se piardă, și anume să scriu ceea ce, pe baza cunoașterii mele despre lucrurile vechi și moderne, voi socoti că este necesar pentru mai buna înțelegere a lor, pentru ca aceia care vor citi aceste comentarii ale mele să poată extrage din ele acel folos care trebuie să fie de altfel scopul oricărui studiu de istorie". (*Opere*, ed. cit. pp. 90-91).

3. Machiavelli situează pe același plan, ca tot atâtea personalități istorice, pe Cyrus, Romulus și Teseu, și deosebește de aceștia într-o măsură, pe Moise. În fapt, dintre cei patru, numai Cyrus, întemeietorul statului persan în secolul al VIII-lea î.e.n., aparține istoriei. Romulus, întemeietorul Romei în secolul al VIII-lea î.e.n., aparține legendei, iar Teseu, rege al Atenei, aparține mitologiei. Situat pe același plan a acestor personaje nu presupune că Machiavelli ar fi ignorat sau nu ar fi avut în vedere calitatea lor deosebită. Scriitorul le grupează la un loc pentru că exemplul lor dovedește în mod egal valoarea însușirilor personale în crearea unui stat și ilustrează ca atare rolul personalității în determinarea istoriei (cf. nota precedentă). Considerarea separată a lui Moise se justifică deci din acest punct de vedere, întrucât, potrivit Bibliei, Moise nu a făcut decât să ducă la îndeplinire voința lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă că salvarea evreilor din Egipt este fapta unei puteri superioare și meritul ei nu revine unui om. Moise care stă între legendă și istorie și care, la fel cu Teseu și Cyrus, apare ca exemplu și în cap. XXVI al *Principelui* este privit aici deosebit de ceilalți, întrucât este socotit ca un om ales de Dumnezeu spre a-i împlini voința pe pământ. Machiavelli manifestă față de personajul biblic o anumită ironie care dovedește un spirit laic și hotărât antireligios în cercetarea istoriei.
4. Noțiunile corelative de "materie" și "formă" revin, cu același înțeles, în cap. XXVI al *Principelui*. Ele sunt noțiuni curente în filosofia aristotelică și scolastică și apar la unii scriitori pe care Machiavelli putea să-i cunoască. Machiavelli înțelege prin noțiunea de "materie" totalitatea condițiilor obiective favorabile constituirii statului unitar; "forma" este deci la rândul ei statul unitar, care organizează "materia", folosind condițiile pe care ea le oferea. Considerarea istoriei ca operă a omului, indicată în fraza precedentă privitoare la marile personalități care numai prin însușirile lor au creat state și au dobândit putere, se precizează aici în rolul atribuit formei, prin care omul folosește condițiile obiective.
5. Se adaugă la cuplul de noțiuni arătate mai sus un alt cuplu și anume noțiunile de "prilej favorabil" sau "ocazie" și "însușiri" sau "capacitate personală", cu termenul italian "virtu" (cf. cap. I, nota 3). Ocazia este materia sau, în cazul istoriei, ansamblul împrejurărilor, condițiilor, faptelor obiective care se oferă acțiunii sau cercetării, iar "virtu" este totalul însușirilor de inteligență și voință; ea reprezintă.

după Machiavelli. capacitatea omului de a ordona realitatea în sensul cel mai adecvat, determinând progresul, civilizația, cultura. În cazul particular al principelui, Machiavelli atribuie personalității istorice tocmai această capacitate de plasmuire a realității în vederea acțiunii celei mai adecvate în momentul respectiv.

Se precizează în felul acesta din nou concepția umanistă în considerarea istoriei. În primul rând se exprimă o concepție laică despre cauzalitatea faptelor istorice, deoarece se exclude intervenția unei voințe supraordonate. Precizând raportul de corelație dintre "ocazie" și "virtute", Machiavelli arată că acțiunea personalității trebuie să fie angrenată în realitatea istorică și să-i corespundă; condamnă utopia și aventura care reprezintă neadecvarea "virtuții" la "ocazie", sau nesocotirea ei; după cum condamnă fatalismul care înseamnă inexistența sau nefuncționare a "virtuții" atunci când "ocazia" este prezentă și ea nu este folosită de om și pentru el.

6. Exemplele revin în ultimul capitol al *Principelui* (XXVI). Aici ele au valoare demonstrativă, urmărind să arate rolul "ocaziei" și al "virtuții", pentru a explica puterea unor principii și reușita acțiunii lor; în capitolul final, aceleași exemple vor avea, stilistic, o funcție exhortativă, urmărind să convingă pe Lorenzo că "ocazia" este adecvată "virtuții" lui și a Medicilor, că materia este gata pentru a-și primi forma și că Italia îl așteaptă pe acela care să-i dea unitatea și puterea.
7. Este vorba de Alba Longa: Romulus și Remus, născuți de Rhea Sylvia, vestală, fiică a regelui Numitor, coborau astfel din regii care guvernau această cetate.
8. Referire la cunoscuta legendă potrivit căreia, din ordinul lui Amulius, fratele lui Numitor și uzurpatorul tronului, cei doi copii au fost părăsiți pe malul Tibrului de unde au fost salvați de o lupoaică.
9. Regatul mezilor a devenit, în secolul al VI-lea î.e.n., un stat puternic datorită cuceririlor și victoriilor lui Ciaxares (625-584). A urmat o perioadă de pace sub regele Astiages (584-550), în care problemele apărării țării au fost neglijate; victoria lui Cyrus a fost favorizată de această situație.
10. În *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* (cartea a Ol-a, cap. 30), Machiavelli arată greutățile pe care le întâmpină un legiuitor din partea acelora care, din invidie față de însușirile pe care acesta le dovedește, nu îngăduie ca el să îndrumeze statul pe calea progresului. Autorul citează aici, în acest sens, exemplul lui Moise, și arată că acela care va citi Biblia în mod rațional ("sensatamente") - ceea ce reprezintă o anticipare a uneia din tezele progresiste ale gândirii lui Vico, de interpretare rațională a miturilor și a povestirilor biblice - va vedea că pentru a face cu puțință aplicarea legilor și orânduirilor noi pe care le dăduse, Moise "a fost nevoit... să ucidă oameni nenumărați care, împinși nu de altceva decât de invidie, se împotriveau planurilor lui" (*Opere*, ed. cit., p. 387). Cf. și nota următoare.

11. În această frază și în restul paragrafului, Machiavelli arată că legiurile noi se impun cu greu. El discută în felul acesta problema noului în dezvoltarea istoriei și condițiile în care aceasta învinge trecutul, adică ceea ce este vechi în societate. Aparent, există o contradicție între conținutul acestui paragraf și paragraful întâi al capitolului III, în care se spune că oamenii își schimbă cu ușurință guvernarea deoarece nădăjduiesc întotdeauna că cel nou va fi mai bun decât cel din trecut; și se concludă că ei se înșală și că un conducător nou se dovedește mai rău decât înaintașul lui. În capitolul și paragraful de față este vorba însă, nu de oameni, ci de condiții și orânduri noi, iar acestea sunt greu de înfăptuit. Distingem în această afirmație ideea luptei dintre vechi și noi și a efortului necesar, deci a intervenției active a omului, pentru ca noul să învingă. Se opun noului în primul rând adversarii legiuitorului care vrea să introducă legi noi, adică aceia care erau favorizați de orânduirea veche; dar se opun totodată oamenii care nu cred în superioritatea noului decât dacă faptele o dovedesc. Machiavelli nu formulează o judecată de valoare cu privire la raportul dintre vechi și nou; dar întrucât și principele are de înfrânt această împotrivire, iar legile pe care el trebuie să le dea statului sunt legi utile acestuia, înseamnă că pentru Machiavelli noul este superior vechiului, deci legile noi sunt utile statului. Indicând împotrivirea oamenilor care cu greu se lasă convinși de superioritatea noului, Machiavelli nu pune la îndoială această superioritate, dar observă că spiritul omenesc procedează numai pe baza faptelor, că acceptarea unui lucru ca adevărat nu este posibilă decât atunci când practica a dovedit acest lucru; iar această idee se leagă desigur de modul de gândire nou, care este al Renașterii. Noțiunea de "verità effettuale", adevăr întemeiat pe fapte, pe care o vom întâlni mai departe, va dovedi, ca și aceasta, orientarea științifică a modului de gândire al scriitorului; "ajutorul prea puțin energetic", felul măsurat și lipsit de avânt cu care oamenii primesc ceea ce este nou indică așadar pentru Machiavelli acea înțeleaptă cumpănire a lucrurilor pe care omul o dobândește numai prin practicarea cercetării științifice și prin însușirea metodelor ei. Susținătorii noului sunt pentru Machiavelli întotdeauna precauți în acceptarea lui; adversarii lui sunt însă pătimiși pentru că ei nu apără adevărul ci doar propriile lor situații privilegiate. Hotărât și consecvent în introducerea noului este deci numai principele, în funcția progresistă pe care Machiavelli i-o atribuie în tratatul său. În ideea noului care reușește numai prin luptă și prin intervenția activă a omului, respectiv a principelui, există un mod necesar și un criteriu de valoare. În măsura în care noul este voit de principe, el va triumfa asupra împotrivirilor; în măsura în care nu se va putea impune, el se va dovedi a nu fi superior trecutului, după cum cel care îl susține se va dovedi a nu fi cu adevărat principele necesar în acel moment. Exemplul următor, al lui Savonarola, ilustrează tocmai acest criteriu de judecată cu privire la orânduirea pe care un principe nou vrea să o introducă.

12. Recomandând conducătorilor de state să fie înarmați pentru ca la nevoie să-i facă pe oameni "să creadă prin forță", Machiavelli arată funcția conducătoare a personalității care cunoaște mersul istoriei, care acționează în sensul ei și care, ca atare, va convinge prin forță pe aceia care nu recunosc, din primul moment, valoarea noului. Indicând în acest fel rolul principelui, Machiavelli laicizează și democratizează noțiunea de monarh sau de conducător de stat în general. O laicizează pentru că dă dreptul unui om și nu unui slujitor al bisericii de a se socoti știutor deasupra celorlalți și de a le impune cu forța adevărul. O democratizează totodată, întrucât recunoaște dreptul de a se impune ca știutor al adevărului și profet al lui, oricărui martor, și principelui ereditar, și celui nou, singurul criteriu al calității lui de "principe" fiind însușirile lui reunite în noțiunea de "virtu".

13. Exemplul lui Savonarola poate să confirme interpretările de mai sus. Girolamo Savonarola (1452-1498), călugăr dominican, predicator la biserica San Marco din Florența, a fost, după alungarea Medicilor, în 1494, principalul autor al reorganizării democratice a Republicii Florentine. *Ci. Istoria evului mediu*, sub redacția lui S. D. S k a z k i n, ed. cit., v. II, p. 245. Adversar al corupției clerului înalt, având împotriva lui pe partizanii Medicilor, pe călugării franciscani și pe papa Alexandru VI, a fost condamnat și ars pe rug la Florența (1498). Acțiunea lui de condamnare a artelor într-un moment în care acestea atingeau o mare perfecțiune, era contrară timpului; organizarea politică pe care a dat-o Florenței, în spiritul unui republicanism pe baze creștine, era însă la rândul ei o întoarcere spre trecut, și nu putea să contribuie la întărirea statelor italiene și nici la unirea lor. În cadrul opoziției antimedicee, opera lui Savonarola este importantă în măsura în care denunță acțiunea și ambițiile politice ale papalității și constată primejdia aservirii Italiei de către străini.

Este evident că gândirea și opera călugărului dominican nu puteau să fie decât străine înțelegerii și vederilor lui Machiavelli. Pe plan politic, acțiunea lui Savonarola era pentru Machiavelli total greșită: în primul rând prin obiectivul ei, întrucât noua orânduire a Florenței într-o republică creștină ar fi zădărnicit eforturile pentru crearea unui stat unitar și absolut, precum este statul preconizat în *Principele*, și în al doilea rând pentru că tactica de luptă folosită de Savonarola i se pare lipsită de inteligență politică și de aceea pe drept cuvânt sortită insuccesului. În diferitele referiri la Savonarola, pe care le întâlnim în opera lui Machiavelli, rezervele acestuia, de multe ori sarcastice, privesc numai tactica politică iar nu conținutul însuși al reformelor urmărite. În același timp, se poate constata o ușoară evoluție a aprecierilor lui, de-a lungul anilor, de la ironia aproape nemiloasă față de călugărul dominican, până la judecata mai senină față de programul lui politic, fără ca totuși scriitorul să se apropie vreodată de tezele acestuia, lucru care confirmă orientarea raționalistă a gândirii lui Machiavelli și finalitatea ei politică precisă în cadrul aceleiași perioade de criză a statelor

italiene. Primul text referitor la Savonarola este, în ordine cronologică, scrisoarea pe care Machiavelli o adresează, la 8 martie 1498, lui Rikardo Bechi, diplomat florentin acreditat pe lângă statul papal.

Referirile la Savonarola în *Discorsi sopra Iu primii Jccu di Tilo Livio* suni la rândul lor prețioase. Scriitorul îi contestă însușirile de om politic și se exprimă față de el cu un respect nu lipsit de o evidentă ironie, care se adresează însă mai mult celor care l-au urmat, decât lui însuși. Scrise în anii de maturitate și la aproape două decenii de la moartea lui Savonarola, *Discursurile* apreciază mai puțin acțiunea lui, regăsind unele puncte comune cu propriile idei ale scriitorului. Astfel, în cartea I, capitolul 11, care tratează "Despre religia romanilor", susținând că instituția bisericii este necesară în organizarea unui stat pentru că îi îngăduie principelui să impună ascultarea legilor lui ("Și în adevăr nu a existat nici un om de stat care să fi introdus legi noi pentru un popor și care să nu fi recurs la Dumnezeu, pentru că altfel ele nu or fi acceptate", în *Opere*, ed. cit., pp. 123-124). Machiavelli amintește de Savonarola ca unul care a urmat acest principiu tactic. Exemplul lui Savonarola confirmă pentru Machiavelli necesitatea religiei și a bisericii ca mijloace pentru impunerea legilor. În cartea a III-a a *Discursurilor* (cap. 30), referirea la Savonarola cuprinde la rândul ei o judecată interesantă. Ca și în prezentul pasaj din *Principe*, Savonarola este amintit pentru tactica lui greșită față de adversari. Savonarola, se spune în *Principe*, a fost învins pentru că a fost lipsit de sprijinul armelor. În *Discorsi* referirea este mai amplă cuprinzând o judecată cu privire la conținutul social al acțiunii lui Savonarola; se arată și aici că el nu a putut să impună legile noi pentru că i-a lipsit autoritatea necesară, iar cei care i-au fost discipoli și ar fi avut autoritatea pe care el nu a avut-o, au înțeles greșit ideile lui ("nefiind înțeles bine de către aceia care îl urmau"); dar se observa în plus că predicile lui "sunt pline de acuzații față de mai marii lumii și de invective împotriva lor" (*Opere*, ed. cit., p. 387). Referirea la Savonarola cuprinde de data aceasta o înțelegere nouă a acțiunii lui întrucât indică substratul ei social și politic dincolo de aparențele religioase, după ce în pasajul amintit mai sus (cartea I, cap. 4) se arătase, în același sens, că apelul la credința religioasă fusese doar o tactică prin care Savonarola reușise să câștige poporul florentin în vederea legilor noi pe care voia să i le dea, legi care s-ar fi întemeiat, se spune în pasajul de față (cartea a III-a, cap.30), pe denunțarea celor mari pe care el îi atacă în predicile lui. În concluzie, se poate spune că judecata lui Machiavelli despre Savonarola dovedește o privire treptat mai matură și mai cuprinzătoare; scriitorul nu vede în el un "principe" și constată erorile lui de tactică (cf. și *Discorsi*, cartea I, cap. 45. în *Opere*, ed. cit., p. 186), dar apreciază conținutul social și revoluționar al predicilor lui și consideră că folosirea credinței religioase este o tactică bună de urmat.

14. Este vorba de Hieron II, care a devenit tiran al Siracuzei în 269 și a murit în 214. A fost aliatul Cartaginci la începutul primului război punic, dar a încheiat curând o pace separată cu romanii, așa încât la sfârșitul războiului (241), aceștia au anexat Sicilia, lăsând în stăpânirea lui Hieron coasta răsăriteană a insulei.
15. Machiavelli se referă pe de o parte la discordiile interne care s-au produs la Siracuză după moartea lui Agatocle (289 î.e.n.) și pe de altă parte la amenințările externe care veneau din partea mamertinilor, stăpâni asupra unor cetăți apropiate ca Messina și Rhegium (Calabria).
16. Traducerea în românește este: "deoarece nimic nu îi lipsea pentru a domni, afară de un regat". Machiavelli citează din memorie cuvintele lui M. Iunianus Iustinus (secolul al II-lea - al III-lea), autorul unui rezumat al *Istoriilor filipice* ale lui Trogus Pompeius. Acesta spune cu privire la Hieron, în cartea a XXXIII-a: "ut nihil ei regium de esse, praeter regnum videretur", de unde se vede ușoara deosebire față de citatul din *Principe* (cf. *II Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, cit., p. 44, nota 9).

CAPITOLUL VII

1. În capitolul de față, Machiavelli relatează faptele lui Cezar Borgia, arătând pe de o parte meritele lui politice, iar pe de altă parte greșala pe care a săvârșit-o voind să învingă "prin armele și favoarea altuia". Autorul arată că ducele de Valentinois a ocupat mai multe state datorită priceperii lui politice, a tacticii inteligente, a voinței ferme și consecvente. Modul în care a procedat i se pare a fi un exemplu pentru orice încercare viitoare de unificare a statelor italiene prin înlăturarea micilor principate, rămășițe ale fărâmițării politicii feudale. Acțiunea lui politică și militară a avut însă un viciu de bază, întrucât s-a întemeiat pe un fapt exterior, pe o condiție favorabilă, care la un moment dat a încetat de a mai exista. Cezar Borgia era fiul papii Alexandru, și numai în această calitate a lui a putut să-și înceapă acțiunea și să obțină o serie de victorii inițiale. Toate cuceririle lui s-au prăbușit așadar în momentul morții tatălui lui. Admirația lui Machiavelli se adresează tacticii lui Cezar Borgia, iar nereușita lui este atribuită unui fapt neprevăzut, și anume moartea timpurie a papii. În planul lui de acțiune și în prevederea numeroaselor obstacole, ducele de Valentinois nu a avut în vedere posibilitatea acestei întâmplări, iar greșala lui este cu atât mai mare cu cât el știa că își dobândise puterea "mulțumită situației înalte a tatălui său".
2. Este vorba de Darius I (521-486 î.e.n.), rege al Persiei, care stăpânea orașele grecești din Asia Mică, precum și Hellespontul; cele peste douăzeci de satrapii, în care era împărțit regatul, erau guvernate de satrapi care dispuneau pe teritoriul lor de o putere aproape egală cu a unui principe.

14. Principalele trupe mercenare existente la acea dată în Italia erau ale condotierilor Baglioni din Perugia, Fabrizio Colonna, nobil roman, principalul interlocutor du *Arte della guerra* a lui Machiavelli, și Niccolo Vilelli din Città di Caslello. Dai nici una din aceste trupe nu era de încredere, întrucât condotierii lor deși erau du orașele aparținând statului papal și deci ar fi trebuit să fie la dispoziția lu Alexandru VI, erau în realitate aserviți intereselor celor două mari familii du Roma, Orsini și Colonna, rivale între ele, dar egal de potrivnice papii și fiului său
15. Aceste alte motive ale venețienilor sunt arătate în cap. III al *Principelui*,
16. Cu privire la sprijinul pe care Alexandru VI l-a primit din partea lui Ludovic XII Machiavelli scrie într-o scrisoare oficială adresată guvernului florentin: "... (papa; a găsit un rege care, pentru a se despărți de soția lui bătrână îi promitea și îi făgăduia mai mult decât oricine" (citată în N i c c o l o M a c h i a v e l l i, // *Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, ed. cit., p. 47, nota 17).
17. Se știe că Cezar Borgia îl însoțea pe Ludovic XII în expediția lui împotriva Milanului. Orașul a fost ocupat de francezi în octombrie 1499 și, îndată după aceasta, Cezar Borgia a obținut trupele necesare pentru a ataca Romagna. Pretextul a fost ușor de găsit. Întrucât această provincie aparținea teoretic statului papal, iar seniorii diferitelor orașe erau obligați să plătească un tribut bisericii Alexandru VI a invocat motivul că sumele datorate nu fuseseră achitate și l-a trimis pe fiul lui să ocupe teritoriile respective. Într-un interval de timp relath scurt, din noiembrie 1499 până în ianuarie 1503, Cezar Borgia a ocupat rând pe rând principalele seniorii din Romagna, trecând și în provincia alăturată. Le Marche. Astfel l-a îndepărtat pe Girolamo Riario, ocupând Imole și Forli; de la Giovanni Sforza a luat Pesaro, de la Pandolfo Malatesta, Rimini. Faenza, stăpânită de Astorre Manfredi, a fost ocupată în septembrie 1501; Urbino, unde domnea Guidobaldo de Montefeltro, în iunie 1502; au urmat Camerino, Senigallia, Citta d: Castello și Perugia (ianuarie 1503). În urma acestor cuceriri, Cezar Borgia primește de la tatăl său titlul de duce de Romagna și Urbino, precum și pe acela de "gonfalonier și căpitan general al bisericii".
18. Este vorba de mercenarii angajați de familia Orsini și partizanii ei, aflați sub comanda lui Paolo Orsini.
19. Cezar Borgia voia ca, o dată cucerită Romagna, prin ocuparea Faenzei (aprilie 1501), să se facă stăpân și asupra Bologniei. El încearcă lucrul acesta stabilind o înțelegere ascunsă cu adversarii lui Giovanni Bentivoglio. senior al orașului. Complotul nu reușește, întrucât acesta se bucură de protecția lui Ludovic XII care nu putea privi cu ochi buni ambițiile prea mari ale lui Borgia.
20. Cf. nota 17.
21. Rezultă în adevăr că Ludovic XII l-a oprit pe Cezar Borgia de a duce la capu; această expediție. Într-o scrisoare din noiembrie 1500, trimisă din Franța, în cursu⁵ misiunii pe care o avea aici, Machiavelli relatează că Ludovic XII ceruse să î ^

comunica lui Cezar Borgia "că îi displace faptul pe care l-a auzit, că în armata care se găsește în Romagna se intenționează de a se merge, fie cu rebeli, fie cu alții, împotriva florentinilor, ceea ce majestatea sa nu vrea să îngăduie în nici un fel". (Cit. în V i l l o r i o O s i m o , *Introduzione*, în *op. cit.*, p. XXV, nota 4).

22. Este vorba de întâlnirea de la Magione. lângă Perugia, din 9 octombrie 1502. a principalilor condotieri ai lui Cezar Borgia care, speriați de creșterea puterii lui, au hotărât să-l atace în comun (cf. *Introducerea*, p. XIX). Erau prezenți la această întâlnire Giovan Paolo Baglioni, senior al Perugiei, Ermes Bentivoglio care-l reprezenta pe Giovanni Beltivoglio, senior al Bolognei, Antonio da Venafro, trimis de Pandolfo Petrucci, seniorul Sienei, Vitellozzo Vitelli și Oliverotto da Fermo. Cf. *Descrizione del modo tenuto dai duca Valentino nello ammazzare Vitellozzo VittelH, Oliverotto da Fermo, ii Signor Pagolo e ii Duca di Gravina Orsini* (Opere, ed. cit., pp. 457-458).
23. La puține zile după întâlnirea de la Magione, s-a încercat răscoala generală împotriva lui Cezar Borgia. Urbino revine în stăpânirea lui Guidobaldo de Montefeltro; armatele ducelui de Valentinois sunt înfrânte la Fossombrone (17 octombrie), iar la Camerino se înapoiază seniorul orașului, Giovanni Măria da Varano. Totuși acțiunea nu a reușit; Cezar Borgia, retras la Imola, a primit ajutoare de la francezi, așa încât nu după mult timp răsculații au făcut demersuri pentru a se împăca cu ducele.
Se precizează însă că această mișcare începuse încă înainte de întâlnirea de la Magione. Spunând că "aceasta a provocat rebeliunea de la Urbino...", Machiavelli comite o inexactitate, voind să stabilească un raport precis de cauză și efect. Arătând că întreaga acțiune a fost hotărâtă la Magione, el trece peste adevărul istoric care este mai complex. Rezultă că la întoarcerea lui Cezar Borgia din Franța, condotierii hotărâseră acțiunea lor, iar primele tulburări din ducatul de Urbino au precedat întâlnirea de la Magione (cf. *Opere*, ed. cit., p. 458, nota 1). Pentru desfășurarea faptelor, cf. din nou *Descrizione del modo tenuto dai Duca Valentino*, unde se arată că după înfrângerea pe care a suferit-o la Fossombrone, Cezar Borgia a încercat și treptat a reușit să-i recâștige pe condotieri de partea lui, amăgindu-i cu vorbe mincinoase: "și fiind un mare prefăcut nu lăsă nimic de o parte pentru a-i face să înțeleagă că își îndreptaseră armele împotriva aceluia care voia ca ceea ce ei câștigaseră să fie al lor, și că lui îi era de ajuns să aibă titlul de principe, dar voia ca principatul să fie al lor". (*Opere*, ed. cit., p. 459).
- 24- La 25 octombrie, Paolo Orsini sosește la Imola, ca reprezentant al grupului de răsculați și se angajează să lupte din nou pentru Cezar Borgia. Urbino și Camerino revin din nou în puterea lui, fiind părăsite de seniorii lor, Guidobaldo de Montefeltro și Giovanni Măria de Varano. Curând, Orsini ocupă și Senigallia, obligându-l să fugă pe seniorul ei, Francesco Măria della Rovere, iar Cezar

Borgia. sosit la rândul lui în orașul cucerit, își duce la capăt planul îndelung urmărit, ordonând uciderea fontilor rebeli care speraseră că vor fi cruțați. Așadar. în timp ce conjurații și ceilalți încetaseră orice acțiune împotriva duce li. și Paolo Orsini conducea trupele spre Senigallia, Borgia își pregătea răzbunaiv.. folosindu-se de naivitatea celorlalți. Relatarea exactă a uciderii lui Vitello/- Vitelli și Oliverotto da Fermo la Senigallia (31 decembrie 1502) și a lui Pan!. Orsini și a ducelui de Gravina, la interval de aproape trei săptămâni, se găsește n continuarea paginilor citate din aceeași *Descrizione del modo tenuto dai Duc, Valentino*. Cf. de asemenea scrisoarea din 1 ianuarie 1503. cuprinsă în *Legazione al Duca Valentino*. Machiavelli a cunoscut îndeaproape toate aceste fapte, întrucât se afla în acel moment ca trimis al Florenței pe lângă Cezar Borgia. Sosit la Imola la începutul lui octombrie 1502, în momentul când încep tulburările împotriva ducelui, el fusese trimis pentru a-i spune acestuia că guvernul lui nu era alături de răsculați și pentru a-l face totodată să înțeleagă că nu i se oferă o alianță directă și hotărâtă. Asistase, în săptămânile următoare, la întreaga desfășurare a faptelor și fusese la Senigallia în ziua când Cezar Borgia își duse planul la capăt. Scrisoarea pe care o trimite la Florența, a doua zi după omorârea lui Vitellozzo și a lui Oliverotto, relatează amănunțit aceleași fapte. în plus, Machiavelli povestește că în aceeași noapte, puțin timp după ce cei doi condotieri fuseseră făcuți prizonieri, pentru ca imediat după aceea să fie strangulați. Cezar Borgia îl chemase la el și "cu figura cea mai senină din lume" îi povestise mulțumit isprava lui (*Legazione al Duca Valentino*, în *Opere*, ed. cit., p. 454): se pare că el însuși este neplăcut surprins de cinismul ducelui.

25. Știm că diferitele teritorii din Romagna erau guvernate de mici seniori ca Giovanni Sforza la Pesaro, Pandolfo Malatesta la Rimini, Riario la Forlì și Imola. Astorre Manfredi la Faenza, Jacopo Appiani la Piombino, în sfârșit Francesc Maria della Rovere la Senigallia. Pentru modul de guvernare al acestora, cf. *Discorsi*, cartea a Ol-a, cap. 29, intitulat "Păcatele popoarelor vin de la principii", unde Machiavelli scrie: "Acela care va vorbi de popoarele care în vremurile noastre au cunoscut multe hoții și alte păcate asemănătoare, va vedea că toate acestea au venit de la aceia care îi guvernau și care erau la fel. Romagna, înainte de a fi fost nimiciți aici, de către papa Alexandru VI, seniorii care o guvernau, era vestită pentru nelegiuirile ei. căci se știe că aici din orice prilej oricât de ușor se iscau ucideri și jafuri nespuse de muri. Lucrurile acestea erau consecința răutății acelor principii, și nu a firii reale a oamenilor, cum spuneau ei. Căci principii aceștia fiind săraci și voind să trăiască în bogăție, erau nevoiți să se dedea la multe jafuri, și pe acestea să le săvârșească în multe feluri". (*Opere*, ed. cit., pp. 384-385). împotriva acestor state ale Peninsulei, care erau cele mai fărâmițate și mai ușor de cucerit, s-a îndreptat ambiția lui Alexandru VI, care urmărea să-i asigure fiului său stăpânirea unui teritoriu în afara statului pontifical. Acțiunea lui *Ce/di*

Borgia, pornită din dorința de cucerire, a avut însă drept consecință reunirea micilor teritorii sub o singură stăpânire, ceea ce explică însemnătatea pe care Machiavelli o acordă acestor fapte și admirația pe care o are față de duce. În adevăr, acțiunea acestuia reprezintă, pentru scriitor, un început de unificare a statelor italiene: de aceea, prin urmările ei. această acțiune avea în mod obiectiv un caracter antifeudal. întrucât ea crea condițiile de formare a statului național. Cf. cu privire la acesta. Antonio Gramsci *Note sul Machiavelli*, ed. cit., p. 14: "Principele trebuie să pună capăt anarhiei feudale: și lucrul acesta îl va face Valentino în Romagna, sprijinindu-se pe clasele producătoare, negustori și țărani". Același pasaj din *Principe* este prețios pentru că arată răspunderea pe care o au principii față de situația internă a țării lor: lăcomia principilor determină jafuri și omoruri; dezordinile care domnesc într-o țară reflectă guvernarea rea a conducătorilor; însuși titlul capitoului citat din *Discorsi* arată că Machiavelli admiră guvernarea absolută în măsura în care principele nu ar avea nevoie să abuzeze de puterea lui, în felul micilor seniori din Romagna.

26. Este vorba de Remirro, Remiro. Ramiro sau Rimino de Orco, cu numele latinizat Remigius de Lorqua, majordom al lui Cezar Borgia, venit cu el din Franța în 1498. Numit șef al justiției în Romagna, în 1501, a fost făcut prizonier în decembrie 1502 și apoi omorât.
27. Este vorba aici de instituirea unei magistraturi civile în locul celei militare care fusese condusă de Remirro de Orco. Cezar Borgia a înființat atunci un asemenea tribunal cu sediul la Cesena (octombrie 1502).
28. Remirro de Orco se făcuse vinovat în guvernarea lui de deținere și acumulare de alimente; în același timp întreținea legături cu conjurații de la Magione. Pedepsindu-l, Cezar Borgia înlătura pe un om care se alăturase dușmanilor lui și în același timp își câștiga favoarea supușilor lui pentru că răzbuna cruzimile săvârșite față de populație; pe acestea însă el însuși le impusese deoarece îl numise în această funcție tocmai pentru că îl cunoștea capabil de a guverna în mod necruțător (cf. Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 64, notele 128-129).
29. Eroarea lui Ludovic XII era aceea de a-l fi susținut pe Cezar Borgia și pe Alexandru VI; în felul acesta își luase un vecin primejdios în apropierea Milanului și în același timp întărise puterea papalității.
30. Este vorba de evenimentele legate de regatul Neapolului. După ocuparea Neapolului de către spanioli, sub conducerea lui Consalvo de Cordova (14 mai 1503), francezii se retrag în fortăreața de la Gaeta pe care spaniolii o împresoară. În cursul luptelor, Alexandru VI începe tratativele cu Consalvo de Cordova cerându-i alianța pentru ocuparea Milanului care era acum în stăpânirea regelui Franței.

31. Alexandru VI a murit la 18 august 1503, în etate de 73 de ani. S-a crezut, nu la,, motiv întemeiat, că s-ar fi otrăvit singur, din greșeală. Se știe în adevăr că a m în aceeași zi în care fusese, împreună cu Ce/ar, fiul lui, oaspetele cardinalul! Adriano de Corneto și că tot atunci aceștia doi s-au îmbolnăvit grav. Lucrul ace a făcut să se creadă că papa și fiul său voiseră să-l otrăvească pe cardinal, M băuseră, din greșeală, din vinul otrăvit pe care-l pregătiseră pentru acesta (ci. \ e c c o l o M a c h i a v e l l i, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 65, nota 1-U Guicciardini povestește pe larg aceste fapte; el arată că, date fiind simptomele observate "fața umflată și foarte urâtă", s-a putut crede că Alexandru VI a mur; otrăvit și că fiul lui fusese victima aceleiași încercări, dar fiind mai tânăr și luân, imediat "doctorii puternice și potrivite otrăvii", a scăpat de la moarte dar >, îmbolnăvit foarte grav (*Storia d'Italia*, VI. 4, ed. cit., v. II, p. 97).
32. Adică: pentru a nu da principilor deposedați de el prilejul de a interveni pe lâng noul papă care i-ar fi urmat lui Alexandru VI, pentru a-l deposeda la rândul lui de teritoriile cucerite cu ajutorul tatălui lui.
33. Cf. F. G u i c c i a r d i n i, *Istoria Italiei*, VI, 4: "...întrucât se gândise înainte, întotdeauna, ca la moartea tatălui lui să se folosească în parte de teroarea armatelor lui și în parte de favoarea cardinalilor spanioli care erau unsprezece lu număr, pentru ca să facă să fie ales un papă după voia lui..." (*Storia d'Italia*, eJ. cit., v. n, p. 98).
34. În adevăr Cezar Borgia, care ocupase Piombino și Perugia și era pe cale de i; ocupa și Pisa, avea în planul lui și ocuparea Toscanei. Machiavelli, referindu-se ki aceasta în *Del modo di trattare i popoli della Valdichiana ribellati* scria: "Și penin: a nu mai vorbi de frica pe care puteți s-o aveți de principii de dincolo de Alpi. si vorbim de altă frică, aceea care ne este mai apropiată. Cine a observat acțiunile lui Cezar Borgia, zis ducele Valentino, și-a dat seama că pentru a păstra statele pe care le are, el nu a urmărit niciodată să se sprijine pe prietenii italiene, stimând¹--; întotdeauna prea puțin pe venețieni și încă mai puțin pe voi; iar dacă lucrul acesu este adevărat, el se gândește cu siguranță să-și facă din Italia un stat atât de mare încât să fie sigur de puterea lui, iar prietenia lui să fie dorită de un alt principe do seamă. Iar dacă aceasta este intenția lui și dacă el năzuiește la stăpânirea Toscane: ca fiind teritoriul cel mai apropiat și cel mai potrivit să formeze un regat împreu-i cu statele pe care le ocupă acum (și rezultă în mod necesar că el are acest pkin. atât din cele spuse mai sus, cât și din ceea ce se știe despre ambiția lui, cum și O. • • • faptul că v-a tot dus cu vorba în ce privește acordurile și nu a vrut niciodată vi încheie cu noi nici un fel de înțelegere), rămâne totuși de văzut dacă este acu" momentul potrivit pentru ca el să-și pună în aplicare planurile acestea" (*Opere*, cu, cit., p. 431). Machiavelli își încheie raportul observând că nu este momeniu potrivit pentru un atac asupra Toscanei, dar că Cezar Borgia nu are timp ^- așteptat pentru a începe o acțiune de-abia atunci când rezultatul ei ar fi fost sw

deoarece "nu-i mai rămâne mult timp față de cei câțiva ani de viață pe care papa ii mai are de trăit", așincât "trebuie ca el să folosească prima ocazie care i se oferi încredințându-se în hună parte soartei" (ibid. p. 432). Judecând astfel eventualitatea unui atac al lui Borgia împotriva Toscanei, Machiavelli dovedea și pe această cale priceperea lui ascuțită cu privire la situația politică momentană. fără a pierde însă din vedere teoria sa cu privire la modul de acțiune cel mai just al unui principe; el observă deci că Cezar Borgia ar comite o greșeală dacă ar ataca în acest moment Toscana, dar nu exclude posibilitatea totuși a atacului, deoarece i știe că actuala libertate de acțiune a ducelui se sprijină în bună parte pe ajutorul primit de la Alexandru VI. Borgia reprezintă și aici pentru Machiavelli exemplul celui tip de principe a cărui putere depinde în întregime de sprijinul și situația altcuiva, în cazul da față Papa Alexandru, tatăl lui.

35. Amintim că Borgia ocupase Perugia în ianuarie 1503, și Piombino încă de la începutul acestei acțiuni, în septembrie 1501. În decembrie același an, el începuse o serie de tratative cu Pisa care ar fi urmat să se proclame independentă, separându-se de Toscana și formând un ducat sub stăpânirea lui.
36. Cezar Borgia, care începuse mai de mult tratative cu pisanii refuzase până acum oferta lor de a guverna ducatul independent care s-ar fi format și procedase în acest fel pentru a nu fi rău privit de regele Ludovic XII.
37. În adevăr, Cezar Borgia își începuse ascensiunea în 1498 când obținuse de la Ludovic XII titlul de duce de Valentinois; de atunci și până în august 1503, data morții lui Alexandru VI, trecuseră cinci ani.
38. Este vorba de armatele spaniole în luptă contra francezilor pentru ocuparea Neapolului, care în acest moment asediau Gaeta, și de armatele, proaspăt aduse, ale lui Ludovic XII, aflate în apropiere de Roma.
39. Cuvântul italian este aici "ferocită", având sensul latin; comentatorii indică deci ca echivalent "fire neîmblânzită", dar în limba secolelor al XIV-lea - al XVI-lea cuvântul apare în general cu valoare de "curajos, aprig, mândru".
40. Cf. nota 25 în care se arată situația micilor seniori din Romagna înainte de Cezar Borgia. Rezultă cu evidență că ocupând aceste state, după ce îndepărtase pe diferiți tirani, ducele reușise să câștige populația de partea lui printr-o guvernare fermă și cumpănită. Cert este că la moartea lui Alexandru VI, când Cezar Borgia nu mai era sprijinit de statul papal, iar noul papă urma să revendice teritoriile ocupate de el, acestea au rezistat cât au putut situației noi care se crease, în speranța că ducele va reuși să se mențină și că ele vor putea rămâne în posesia lui; Romagna a revenit sub guvernul papal doar în momentul în care Cezar Borgia nu mai avea nici o posibilitate de acțiune. Făcut prizonier din ordinul lui Iuliu II, devenit papă, și închis de acesta la Castel Sant'Angelo, a trebuit să-i cedeze Cesana și Forlì. În aprilie 1504, a plecat la Neapole unde Consalvo de Cordova, vicerege, după ce l-a primit cu cinste, l-a făcut de asemenea prizonier și l-a predat

regelui Spaniei. închis la Medina del Carnpo. el evadează și caulă ajutor pe lăii:., regele Navarrei, care îi era cumnat; în sfârșit, moare în 1507, într-o luptă ohscură la asaltul unui castel.

41. Imediat după moartea lui Alexandru VI, la 22 septembrie 1503, a fost ales papă: principele Piccolomini, care sub numele de Pius III, nu a domnit nici patru săptămâni. A urmat la 28 octombrie 1503. alegerea lui Iuliu II, fostul cardin... Giuliano della Rovere, pe care Cezar Borgia l-a susținut, deși fusese un dușman îndârjit al lui Alexandru VI. Viitorul papă îi promisese ducelui, înainte de al; ales, o serie de favoruri, între care acela de a-i reda teritoriile din Romagna. (> dată ales, Iuliu II nu și-a ținut cuvântul. Se știe că Machiavelli se afla într-o misiune la curtea papală, între 23 octombrie și 18 decembrie 1503, așa încât a urmărit îndeaproape întreaga dezvoltare a situației și a cunoscut unele aspecte care au dus la alegerea lui Iuliu II. în scrisorile trimise guvernului său din această misiune (*Legazione prima alia Corte di Roma*) găsim unele amănunte interesante. Astfel, în scrisorile expediate în noaptea din 31 octombrie și în dimineața de 1 noiembrie, el relatează mersul lucrărilor în curs ale Conclavului și anunță alegerea lui Iuliu II pe care l-au susținut regii Franței și Spaniei, precum și ducele Valentino, așa încât a reușit să obțină voturile necesare (cf. *Legazione prima alia Corte di Roma*, în N. Machiavelli, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 2611. Sunt menționate în aceleași scrisori convorbirile pe care Machiavelli în calitate de trimis al Florenței, le-a avut în acest timp cu ducele Valentino care nu rareori dovedea, în aceste momente grele pentru el, că nu mai reușea să păstreze tactica abilă folosită până acum, exprimându-se "cu vorbe pline de venin și patimă" (op. cit., p. 266). Referindu-se apoi, la un moment dat, la naivitatea arătată de ducele atunci când contase pe promisiunile lui della Rovere și sprijinise alegerea lui ca papă, Machiavelli observă cu ironie: "Ducele se lasă înșelat de încrederea lui curajoasă și crede că vorbele altuia trebuie să fie mai ferme decât au fost ale lui" (cit. în N. Machiavelli, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 68. notele 186-187).
- în ce-l privește pe scriitor, rezultă că el nu dă crezare acestor promisiuni, deoarece într-o scrisoare din 6 noiembrie scrie: "... și în ce privește lucrurile din Romagna. monseniorul din Rouen și ceilalți cardinali care observă situația din Italia suni înclinați să spună că se va întâmpla una din două; și anume că acele teritorii din Romagna (care se aflaseră în stăpânirea lui Cezar Borgia) vor trece și vor li predate sau în mâinile papii, sau ale regelui: nu știu dacă lucrul acesta le va reuși dar cred că vor încerca orice cale și nici nu văd posibilă altă soluție" (N. Machiavelli, *op. cit.*, p. 267).
42. Machiavelli fusese trimis în misiune la Roma pentru a prezenta condoleanțe Republicii Florentine la moartea lui Pius III. în realitate, guvernul florentin i trimisese pentru a fi ținut la curent, zi cu zi, cu desfășurarea situației în cursul

alegerii noului papă. în instrucțiunile care i s-au dat cu prilejul acestei misiuni, se spune: "Lucruri speciale nu avem a-ți încredința altele decât acesta că, în timpul șederii tale acolo, să-ți pui toată sârguința în a te ține la curent zi cu zi cu tot ce se va întâmpla mai demn de a fi luat în seamă". (*Commissione e istruzione data a Niccolo Machiavelli. mandato a Roma da Signori Diecia di 24 d'ottobre 1503*. în Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti*. ed. cit., p. 257).

43. Cf. F. Guicciardini, *Istoria Italiei*, VI, 4: "... se plângea cu cea mai mare indignare că se gândise de multe ori, în alte timpuri, la toate întâmplările care ar putea să survină la moartea tatălui său și se gândise totodată la remediile pe care le-ar fi folosit, dar niciodată nu-i trecuse prin minte că s-ar putea întâmpla ca în același timp el însuși să fie împiedicat de a acționa din pricina unei boli atât de primejdioase" (*Storia d'Italia*, ed. cit., v. . p. 98).
44. Comentatorii notează cu acest prilej forma condițională a afirmației, care dovedește că admirația scriitorului pentru abilitatea politică a lui Borgia nu exclude cu totul o anumită rezervă de ordin moral (cf. Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 68, notele 193-194). în concepția lui Machiavelli, eticul se confundă cu politicul în măsura în care metodele recomandate principelui sunt necesare scopului urmărit. Așadar, aparenta rezervă a scriitorului față de morala de clasă a burgheziei la ascensiune, reprezintă, dacă ea există, o rămășiță a moralei feudale religioase.
45. "Spiritul capabil de lucruri mari" este acela al principelui care știe să folosească toate mijloacele necesare acțiunii lui; năzuința lui înaltă este crearea unui stat puternic în Peninsula. în condițiile date ale timpului, această năzuință putea fi îndeplinită numai prin mijloacele arătate de Machiavelli. Scriitorul recomandă deci principelui violența pe care o consideră drept mijlocul necesar asigurării domniei lui.
46. Alexandru VI a murit la 73 de ani; viața lui este socotită "prea scurtă" în raport cu situația fiului lui, care armai fi avut nevoie de sprijinul tatălui său.
47. Rezultă însă, după cum am arătat, că Cezar Borgia s-a lăsat amăgit de promisiunile cardinalului della Rovere, deși cunoștea dușmănia lui față de Alexandru VI și putea să presupună că nu-i va fi nici lui favorabil. Prin sublinierea acestei greșeli de tactică a lui Borgia, Machiavelli arată că el nu corespundea integral figurii principelui propus ca exemplu (cf. cu privire la aceasta. Antonio Gramsci, *Note sul Machiavelli*. ed. cit., pp. 3-4). Se observă totodată că eroarea lui Borgia s-ar putea explica prin faptul că viitorul papă era cunoscut ca un om foarte dărnice. Machiavelli menționează acest lucru în cap. XVI al *Principei* (cf. Niccolò Machiavelli, *II Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, ed. cit., p. 55, nota 11). în fine, nu trebuie uitat că Iuliu II a fost ales nu numai datorită lui Cezar Borgia ci și datorită sprijinului de care s-a bucurat din partea regelui Spaniei și al Franței, care au "scris colegiului (de cardinali) în favoarea lui; el a avut așadar de partea lui. cum

- observă Machiavelli, "tot atâtea părți câte sunt în Colegiu" (*Legaziune prima .ui-*, *Corte di Roma*, în N. M a c h i a v e l l i, *Scrittapolitici scelti*, ed. cit., p. 261 i. (ț. pentru acest punct F r a n c e s c o E r c o l e, *L'etica di Machiavelli*. în /., *politica di Machiavelli*. ed. cit., pp. 30-31, unde aprecierea lui Machiavelli față de modul de acțiune al lui Cezar Borgia este analizată în lumina noțiunilor de "vinii și "fortuna". Pentru Machiavelli, Cezar Borgia a acționat numai până la un punct în mod perfect. Cezar Borgia nu putea să prevadă faptul accidental și nu necesar în morții premature a papii și al îmbolnăvirii lui în același timp. El putea să prevadă însă atitudinea lui Iuliu II, deoarece pornind de la o situație de fapt, inamicia anterioară, trebuia să știe că o dată devenit papă, aceasta avea să-i fie defavorabil. Nereușita finală a acțiunii lui Cezar Borgia rezultă din această cunoaștere incompletă a condițiilor obiective în care se desfășura acțiunea; reușita acesteia depinde de prevedere, iar aceasta rezultă din cunoașterea exhaustivă a condițiilor obiective, cu toate implicațiile sau consecințele care se cuprind în ele, cu tot atâtea posibilități. Se verifică prin aceasta observațiile cu privire la tactica empirică recomandată de Machiavelli în legătură cu folosirea "ocaziei" (Cf. M. M o t t a, *Machiavellismo e Morxismo*, Rinascita, 7/1948). Tactica lui Cezar Borgia nu a reușit până la capăt tocmai pentru că ea nu s-a sprijinit pe cunoașterea tuturor condițiilor obiective, ci a constatat mai mult într-o abilită și cinică folosire a "ocaziilor". Empirică și în esență oportunistă, tactica recomandată de Machiavelli denotă limitele gândirii lui.
48. Este vorba de cardinalul Giuliano della Rovere, viitorul papă Iuliu II, numit astfel după cunoscuta biserică din Roma "San Pietro in Vincoli"; della Rovere era titularul parohiei respective.
 49. Cardinalul Giovanni Colonna.
 50. Este vorba de cardinalul Raffaello Riario, titular al parohiei "San Giorgio" din Roma.
 51. Cardinalul Ascanio Sforza era fiul lui Galeazzo Sforza, duce de Milano.
 52. Georges d'Amboise, fost arhiepiscop de Rouen, care primise titlul de cardinal de la Alexandru VI (1498).
 53. Se știe că familia Borgia era de origine spaniolă; cardinalii spanioli erau în mod firesc favorabili ducelui Valentino, cu atât mai mult cu cât fuseseră făcuți cardinali de către Alexandru VI. Așadar dacă unul din ei ar fi fost ales papă, el nu ar fi putut fi adversar al lui Cezar Borgia.
 54. Aceeași idee se regăsește în alte scrieri ale lui Machiavelli. Cf. *Discorsi*, cartea u III-a, cap. 4: "... se poate aminti oricărui conducător că insultele trecute nu au fost niciodată șterse de binefacerea noi; și cu atât mai puțin, cu cât binefacerea nouă este mai mică decât a fost insulta" (*Opere*, ed. cit., p. 318). Cf. în aceeași operă, cartea I, cap. 1, intitulat "Cine este mai ingrât, un popor sau un principe", unde Machiavelli citează o frază a lui Tacit, care conține aceeași idee: "Proclivius csi

iniuriæ, quam beneficiu vicem exsolvere, quia gratia oncri. ultio in queslu habetur ("Este mai ușor să plătești o injurie decât o binefacere, deoarece gratitudinea este socotită drept o povară, iar răzbunarea drept un câștig"; în textul lui Machiavelli se notează grafia "questu" în loc de "quaestu"). Dar este probabil că scriitorul găsea în Tacit doar o confirmare a convingerii personale pe care și-o formase în anii practicii lui politice.

CAPITOLUL VIII

1. în capitolul VI, Machiavelli a arătat că cineva poate deveni principe, din simplu particular, fie datorită însușirilor lui deosebite ("virtu"). fie printr-o soartă norocoasă. A examinat apoi, în același capitol, primul caz, amintind, ca exemple de "virtu" pe Moise, Cirus. Romulus, Teseu și Hieron din Siracuză. în cap. VII a analizat cazul următor, al celor care devin principi datorită ajutorului primit de la altcineva și se mențin numai atâta timp cât durează puterea acestuia. în capitolul de față, se indică alte două moduri de a deveni principe: prin crimă și nelegiuire, sau prin favoarea concetățenilor. Capitolul VIII analizează primul mod; în capitolul următor va fi analizat modul al doilea.
2. Despre acest al doilea mod se vorbește, deși mai puțin amănunțit, în *Discorsi*, cartea I, cap. 52.
3. Machiavelli apreciază că, în măsura în care este necesar, cineva poate folosi calea nelegiuirilor pentru a ajunge principe; deși nu mărturisește că aceasta ar fi calea cea mai recomandabilă, scriitorul o socotește totuși o cale posibilă și acceptabilă în anumite împrejurări.
4. Agatocle a fost tiran al Siracuzei în anii 316-289 î.e.n.
5. Este vorba de un bunic al lui Hamilcar Barca, adversarul romanilor în primul război punic. în relatarea acțiunilor lui Agatocle, Machiavelli urmează îndeaproape opera lui Justinus, *Trog Pompei Historiarum Philippicarum Epitomae*.
6. în realitate, la întoarcerea sa din Africa, Agatocle a ordonat o serie de represii sângeroase împotriva orașului pentru a răzbuna moartea fiilor lui asasinați de siracuzani în lipsa lui (cf. Niccolò Machiavelli, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 72, notele 26-27).
7. în anul 309 î. e.n.
8. De fapt cartaginezii au păstrat în stăpânirea lor o parte din orașele Siciliei.
9. Contrar capitolul VII, unde faptele lui Cezar Borgia sunt lăudate ca exemplu de abilitate politică, pagina de față condamnă pe acela care își trădează prietenii și folosește crima și nelegiuirea pentru a obține puterea. Această judecată diferită față de acțiuni asemănătoare poate fi explicată. Machiavelli consideră faptele lui Agatocle în lumina scopurilor și realizării lor, urmărindu-le până în efectele lor cele mai îndepărtate. Nelegiuirile și crimele lui Agatocle i se par cu totul

disproporționate față de scopul propus și de realizarea lui. Și chiar dacă admu,, fermitatea acestui om caic a ajuns principe "prin mii de osteneli și de primejdii și îl pune alături de "oricare excelent conducător de armate", nu consideră </• scopul urmărit de el merită să fie obținut prin crime și violențe de orice le acțiunile lui sunt considerate deci drept nelegiuiri. în aprecierea acțiunii lui Ce/., Borgia, scriitorul avea în vedere scopul și rezultatul obținerii, iar ambele i se parej, a fi demne de laudă deoarece ele creau condițiile unificării Italiei. Nici o acțiun, nu este condamnabilă pentru scriitor, dacă ea contribuie, în cât de mică măsură. L acest scop. Scriitorul nu-l condamnă pe duce deoarece, dacă el și-ar fi dus la capâi acțiunea, ar fi realizat, chiar numai în parte, condițiile înfăptuirii statului italia; Deosebirea criteriului de judecată în cele două cazuri confirmă caracterul ocazional și funcția exhortativă a *Principelui* întrucât "machiavelismul" este recomandat ca o metodă numai în cazul lui Cezar Borgia, adică al principelui care ar fi putut uni statele italiene. Acest mod de gândire, în care acțiunea este judecata în funcție de utilitatea ei pentru patrie, indică poziția de clasă a scriitorului Formarea statului național fiind scopul principal al acțiunii burgheziei în ascensiune, diferitele moduri de comportare și faptele care contribuiau la crearea acestui stat erau considerate drept bune din punctul de vedere al moralei. Pentru raportul dintre morală și politică lui Machiavelli, cf. *Discursuri* (HI, 41): "... patria este bine apărută oricare ar fi modul în care o aperi, prin josnicie sau prin glorie...: acolo unde este în joc numai salvarea patriei, nu trebuie să existe nici o considerație cu privire la drept sau nedrept, la milă sau cruzime, la fapta laudabilă sau josnică, ci lăsând la o parte alt punct de vedere, trebuie să folosești în totul acele mijloace care pot să-i salveze existența și să-i păstreze libertatea" (*Opere*. ed. cit., pp. 410-411).

10. Oliverotto de Fermo este unul din condotierii uciși de Cezar Borgia la Senigallia. Faptele povestite aici de Machiavelli sunt relatate și de Guicciardini care îi numește însă "Liverotto", iar pe unchiul lui Giovanni Frangiani.
11. Paolo Vitelli, fiul lui Niccolo Vitelli și frate cu Vitellozzo a fost condotier în slujba Florenței, conducând ca atare războiul pentru reocuparea Pisei; acuzat de trădare, a fost decapitat (1499). De îndată ce s-au produs primele îndoieli cu privire la el, Machiavelli, atunci secretar al Republicii, a susținut condamnarea lui ca și a lui Vitellozzo, angajat și el de florentini. Acesta din urmă a reușit să se salveze, dar fratele lui a fost condamnat după un proces sumar.
12. Acest sfârșit de frază arată că ideea libertății, în speță ideea independenței politice este pre/entă în gândirea lui Machiavelli și ea reflectă preocupările și condițiile contemporane. Ascensiunea burgheziei florentine este condiționată de libertatea și independența Republicii. În acest moment, când Italia era ocupată de armau străine și expusă a fi victima rivalității dintre celelalte state, Machiavelli ară!.

valoarea libertății, arunca disprețul asupra celor care o trădau \i. indirect. îndemna pe concetățenii lui să apere Republica.

13. Machiavelli numește paricid asasinarea lui Giovanni Fogiani întrucât acesta, deși unchi, îl crescuse pe Oliverotto ca și cum i-ar fi fost lată.
14. Arătând că poți folosi cruzimea bine sau rău, Machia\elli dovedește că a depășit morală feudală. întemeiată pe religie. Criteriul lui de judecată aparține moralei de clasă a burgheziei. întrucât apreciază acțiunea în funcție de utilitatea ei pentru principe și pentru statul pe care acesta îl va conduce în folosul burgheziei, clasă pe care Machiavelli o are în vedere atunci când vorbește de "supuși".
15. Paranteza rezumă acumularea contradicțiilor care au apărut pe măsură ce demonstrația și-a dezvoltat argumentele și a invocat exemplele concrete. În momentul de față, Machiavelli se găsește în fața contradicției pe care el însuși a alimentat-o într-atât încât a scos-o la iveală, și ca atare nu mai poate s-o ignore. Recunoaște că este o contradicție faptul de "a vorbi bine despre rău", totuși nu este nedumerit, nici nu consideră că ceea ce a spus până acum constituie un raționament greșit. Dimpotrivă, pune în paranteză constatarea contradicției și trece mai departe, dezvoltându-și demonstrația începută, deoarece contradicția este aparentă, în măsura în care binele și răul care se contrapun aici pot fi puse de acord de îndată ce punctul de vedere al considerării lor se schimbă. (Cf. nota precedentă).
16. Aceeași idee demonstrată în *Discorsi* (cartea I cap. 45): "De unde se vede cât este de păgubitor pentru o republică sau pentru un principe să-și țină supușii mereu neliniștiți și înfricoșați, prin neîncetate pedepse și abuzuri față de ei... De aceea este necesar sau să nu superi niciodată pe nimeni sau să faci dintr-o singură dată tot răul, iar după aceea să-i faci pe oameni să prindă încredere și să le dai prilej de a se liniști și a găsi pacea" (*Opere*, ed. cit., p. 187).
17. Adică nu vei avea timpul necesar ca să-i pedepsești'pe cei care s-au ridicat împotriva ta.

CAPITOLUL IX

1. Capitolul de față. care tratează despre acei principii care se bucură de încrederea poporului și care prin aceasta au obținut domnia, ne îngăduie să cunoaștem gândirea lui Machiavelli cu privire la guvernarea statului în condiții de pace, când puterea principelui se sprijină în întregime pe legătura lui cu poporul. în timp ce capitolele precedente analizau însușirile necesare unui principe în împrejurările particulare, de cucerire a puterii sau de conducere a unui război, paginile de față, în care se înfățișează însușirile necesare guvernării în condițiile cele mai uencralc ale tuturor statelor, sunt cele care definesc conținutul cel mai propriu al gândirii scriitorului. însușirea principală recomandată principelui este legătura cu poporul

prin care, după cum s-a mai arătat, Machiavelli înțelege în primul rund păturile burgheziei orășenești, reierindu-se la țărănime numai în măsura în care aceasta va forma armata permanentă a statului național. Am tradus, folosind termenul de "principat civil" (în original "principato civile"), deoarece adjectivul - dată liino etimologia cuvântului - poate fi înțeles în două feluri: principatul este "civil" întrucât principele este el însuși cetățean al orașului respectiv (în latinește, "civis" înseamnă "cetățean"), și întrucât el obține puterea cu ajutorul cetățenilor și nu al trupelor militare.

• Traducem termenul italian "umori" prin "tendențe politice"; el înseamnă aici de fapt "poziție de clasă". Istoria antică și modernă precum și istoria contemporană îi înfățișează o luptă neîncetată între popor și asupritori, pe care scriitorul o înregistrează și o comentează în favoarea poporului. Aici se formulează totodată o idee de bază pentru gândirea lui Machiavelli, anume că antagonismele de clasă determină legiunile noi în favoarea libertății: "Eu spun că aceia care condamnă luptele dintre nobili și plebe dezaproabă pare-se acele lucruri care au fost prima cauză datorită căreia Roma și-a păstrat libertatea, și iau în seamă mai mult zarva și strigătele produse de aceste lupte decât efectele bune pe care ele le determinau; și tot așa mi se pare că ei nu țin seama de faptul că în orice republică există două tendințe politice diferite, aceea a poporului și aceea a celor mari; și că toate legile care se fac în favoarea libertății se nasc din dezbinarea lor, după cum se poate vedea cu ușurință urmărind cele ce s-au întâmplat la Roma: căci de la Tarquini la Gracchi. perioadă care cuprinde aproape 400 de ani, luptele interne determinau rareori exiluri și foarte arareori vărsare de sânge" (*Opere*, ed. cit., pp. 101-102). În sfârșit, el arată rolul poporului în istorie ca purtător al progresului, înțelegând prin "popor" păturile largi orășenești: "Iar dorințele popoarelor libere rareori suni dăunătoare libertății deoarece ele se nasc sau din faptul că popoarele respective sunt asuprite, sau din bănuiala lor că vor fi asuprite". (*Opere*, ed. cit., p. 102).

Pentru lămurirea aceleiași idei este mai limpede și mai categoric, în aceleași *Discursuri*, capitolul 5 din cartea I, în care scriitorul arată că "libertatea statului" (adică drepturile cetățenilor) este mai bine apărută de popor decât de cei mari. Pornind și de data aceasta de la ideea că lucrul esențial pentru un stat este acela de a-și păstra libertatea, în sensul arătat mai sus, și de a-și constitui în acest scop instituțiile cele mai adecvate, "una guardia alia libertă", autorul întreabă cine este mai indicat a fi în fruntea acestor instituții de apărare și păstrare a libertății. Considerând pentru aceasta scopul pe care-l pot avea în acțiunile lor nobilii și poporul, Machiavelli ne arată că cei dintâi nu pot să urmărească decât anularea libertății, iar celălalt păstrarea ei: "Și fără îndoială că privind scopul celor nobili și al celor care nu sunt astfel, se va vedea la cei dintâi dorința mare de a stăpâni, iui la acesta numai dorința de a nu fi stăpânit, și prin urmare o mai mare voință de a trăi liberi, deoarece ei nu pot spera așa cum speră cei mari că ar putea abuza de

libertate", (*Opere*, ed. cit., p. 104). Analizând mai departe lupta de clasă între aceia care vor să păstreze ceea ce au. adică cei mari, și aceia care vor să obțină ceea ce nu au, adică poporul, și propunându-și să arate care dintre cele două părți este mai dăunătoare statului prin luptele pe care le întreține. Machiavelli se va pronunța din nou în favoarea poporului, spunând: "... de cele mai multe ori dezordinile sunt cauzate de aceia care posedă, deoarece frica de a pierde face să se nască în ei aceleași pofte pe care le au și cei care doresc să dobândească; căci oamenii cred că nu stăpânesc în siguranță ceea ce au, dacă nu dobândesc din nou altceva. Și aceasta, cu atât mai mult. cu cât posedând mult, ei pot cu mai multă putere și cu mai multă mișcare să producă schimbări" (*Opere*, ed. cit., p. 105).

Cu privire la lupta de clasă socotită drept o trăsătură proprie societăților cunoscute până atunci, cf. și *Istorie fiorentine*, cartea a II-a, cap. 12, unde, vorbind despre situația Florenței, Machiavelli spune: "Războaiele dinafară și pacea dinăuntru făcuseră ca partidul guelf și cel ghibelin aproape să nu mai existe la Florența; mai erau aprinse doar acele porniri care există în mod firesc la toate orașele, între cei puternici și popor: căci poporul, voind să trăiască potrivit legilor, iar cei puternici voind să dicteze ei acestora (adică legilor), nu este cu puțință ca și unii și alții să poată trăi alături (în același stat)", (*Opere*, ed. cit., p. 633). Cf., în aceeași operă, cartea a III-a cap. 1, care începe astfel: "Dușmăniile puternice și firești care există între oamenii din popor și nobili și care au drept cauză faptul că aceștia vor să comande și celălalt nu vrea să asculte..." (*Opere*, ed. cit., p. 680).

3. În text găsim "licenzia" pe care l-am tradus cu "abuzuri". În *Discorsi*(cartea I, cap. 2), Machiavelli deosebește trei tipuri de state: principatul, aristocrația și democrația ("Principato, Ottimati e Popolare", în *Opere*, ed. cit., p. 96) și arată că ele pot degenera respectiv în tiranie, oligarhie și anarhie. În pasajul de față, Machiavelli arată că lupta de clasă determină fie formarea unei monarhii, "principatul", fie revolta poporului pentru cucerirea libertății, fie abuzurile care se comit în numele acesteia.
4. Poziția de clasă a scriitorului apare în această precizare a caracterului de clasă a statului. Principatul creat prin voința poporului este sau republica, proprie statelor-orașe italiene, sau monarhia absolută; în ambele cazuri "poporul" este burghezia orașe. Dimpotrivă, principatul creat prin acțiunea celor mari este statul feudal.
5. Cf. *Discordi*, I, 40: "De unde rezultă că acei tirani care se bucură de favoarea poporului și au ca dușmani pe cei mari, sunt mai siguri pe situația lor, deoarece violența lor este susținută de forțe mai mari decât este puterea celor care au drept dușman poporul și drept prietenă nobilimea" (*Opere*, ed. cit., pp. 181-182).
6. Întregul pasaj ne îngăduie să spunem că "principatul" este. în concepția lui Machiavelli, monarhia absolută care se constituia în Franța la acea dată, sub presiunea forței crescânde a burgheziei.

7. Cf., nota 2. De remarcat superioritatea recunoscută poporului, respectiv hurghe/ia m ascensiune, asupra clasei feudale. Criteriul de judecată este scopul urmărit de fiecare din cele două clase dușmane. Luptând pentru libertate, adică împotriva asupririi care poate fi a celor mari sau a unor ocupanți străini, poporul luptă pentru un scop care este "mai cinstit decât al celor mari".
8. Machiavelli indică principelui, respectiv monarhului absolut, tactica pe care trebuie: s-o urmeze față de nobilimea feudală: s-o folosească, dacă ea va sprijini statul LCI nou, sau s-o lipsească de orice putere în cazul că ea i se va împotrivi. Scriitorii avertizează însă, mai departe, că menținerea puterii principelui depinde numai de favoarea "poporului".
9. Exemplul nu coincide cu ideea care trebuie ilustrată. Într-adevăr, Nabis, tiran a spartei în anii 207-192 î.e.n., a domnit cu multă violență și cruzime. A ocupat Argos și Messenia și s-a luptat împotriva romanilor care susțineau Liga ahaică; în 195 a fost nevoit să încheie pacea care i-a fost impusă de consulul Flaminius și a murit ucis de Alexamen, un etolian (cf. *Discorsi*, III, 6, în *Opere*, ed. cit., p. 3281. Machiavelli îl menționează în *Discorsi*, I, 40, unde, ca și în textul de față, îl dă ca exemplu de principe care a știut să-și cucerească iubirea poporului. (*Opere*, eU cit., p. 182). În adevăr, Nabis încercase să-și câștige favoarea poporului prin promisiuni demagogice, ceea ce ar justifica în parte menționarea lui în capitolul de față.
10. Nu este exact că Nabis ar fi avut împotriva lui întreaga Grece; de fapt s-a luptat numai cu Liga ahaică. Armata romană câștigase recent victoriile asupra lui Filip Y al Macedoniei.
11. Se amintește ca echivalentul proverbul vechi francez: "Qui se fonde sur la tourbe. ii bastit dessus la bourbe" (cf. N. Machiavelli, *II Principe*, a cura di G. Lisio. ed. cit., p. 66, nota 5). Machiavelli respinge acest proverb ca și părerea celor care sunt egali de neîncredători în popor; ideea este reluată pe larg în *Discorsi* (I, 57 M 58). Sub titlul "Mulțimea este mai puternică și mai statornică decât un principe", Machiavelli respinge (cap. 58) neîncrederea în popor și susține dimpotrivă că principele se poate sprijini pe acesta. El știe că are de combătut o eroare foarte răspândită, totuși consideră că ideea lui poate fi apărută și susținută cu argumentele rațiunii: "Spun așadar", scrie Machiavelli, "că defectul pentru care scriitorii învinuiesc mulțimile poate fi găsit la toți oamenii în particular, și mai ales la principii; căci oricine care nu ar fi disciplinat de legi, ar face aceleași greșeli ca și mulțimea dezlănțuită... în opoziție cu aceasta trebuie considerată o mulțime guvernată de legi și se va vedea atunci că ea posedă aceleași însușiri pe care le au ceilalți (oamenii care ascultă de legi), și nici nu stăpânește cu mândrie, nici nu slujește cu umilință... închei deci spunând, împotriva părerii comune care susține că popoarele, atunci când conduc, sunt schimbătoare, nestatornice și nerecunoscătoare, că dimpotrivă aceste păcate nu sunt la ele altele decât -e

- întâlnesc la principii particulari. Iar dacă cineva acu/ă și popoarele și principii împreună, s-ar putea să spună adevărul; dacă însă exclude pe principii, se înșală: deoarece un popor care comandă și este bine organizat va fi statornic, prudent și recunoscător, nu altfel decât un principe sau mai mult chiar decât un principe care este socotit a fi înțelept; iar pe de altă parte, un principe care nu ține seama de nici o lege va fi ingrât, schimbător și imprudent mai mult decât un popor" (*Opere*, ed. cit., p. 211). Ceva mai departe, continuând a arăta că mulțimea sau poporul merită încrederea, se spune: "Dar în ceea ce privește înțelepciunea și statornicia, spun că un popor este mai înțelept, mai statornic și cu mai multă judecată decât un principe. Și nu fără motiv glasul poporului este asemuit cu glasul lui Dumnezeu" (*Opere*, ed. cit., p. 212). În sfârșit, arătând superioritatea poporului asupra unui principe, prin scopul diferit pentru care fiecare luptă, se spune: "Atunci când un popor se dezlănțuie, nu te temi de nebuniile pe care le săvârșește și nu ți-e frică de răul prezent, ci de cel care poate să se nască de aici, întrucât din atâta dezordine se poate naște un tiran. Cât privește principii răi, se întâmplă contrariul, deoarece te temi de răul prezent și sperii în viitor, întrucât oamenii nutresc credința că viața lor rea poate face să se nască o libertate. Așa încât vedeți deosebirea între unul și altul, care este aceeași ca deosebirea între ceea ce este și ceea ce trebuie să fie.
- Cruzimile mulțimii se îndreaptă împotriva acelor de care ei se tem să nu ocupe bunul comun; acelea ale principelui sunt îndreptate contra aceluia de care se teme să nu ia bunul său propriu". (*Opere*, ed. cit., p. 213). Găsim deci în *Principe* ideea rolului politic al burgheziei considerată drept clasă capabilă de a fi factor activ în conducerea statului. Capitolul amintit din *Discorsi* (I. 58) este polemic, iar concluzia concordă cu cele spuse mai sus (cf. nota 2), cu privire la rolul poporului în stat.
12. Tiberius (162-133 î.e.n.) și Caius Gracchus (152-121 î.e.n.), plebei, înrudiți însă cu familiile mari ale Romei, nepoți ai lui Scipio Africanul, au fost tribuni ai plebei.
 13. Machiavelli se referă la un episod din răscoala acelor meseriași florentini care lucrau la dărcitul lânii și care erau numiți "ciompi" (1378). Giorgio Scialoi, cunoscut ca om foarte bogat, a făcut parte din guvernul Florenței imediat după răscoală, în septembrie 1378, bucurându-se de sprijinul meseriașilor și al păturilor populare. Comportarea lui arogantă, de exponent al burgheziei înstărite, l-a făcut să piardă însă favoarea acestora.
- În fruntea unei oligarhii de ambițioși demagogi, interesați să împiedice cu orice preț izbucnirea din nou a răscoalei, Giorgio Scialoi ordonă nenumărate condamnări la moarte, răspândind panica și teroarea în oraș. Aceasta atrage ura atât a poporului din care se recrutează răsculații cât și a magistraților Florenței care șovăiau să pronunțe sentințele ce li se cereau. Condamnarea și executarea lui folosesc păturii înstărite a burgheziei care desființează drepturile pe care le acordase micilor

- meseriași, imediat după răsccoală, și îți reia toate privilegiile punând capăt acele • scurte perioade în care Florența s-a bucurat de cea mai largă democrație pe care .., cunoscut-o în toată istoria ei (cf. N i c c o l l o R o d o l i c o, I, *Ciampi* Firen/r Sansoni. 1945, pp. 178-221). Machiavelli, care vorbește în *Istorie tiorentinepe* Iar, de răscoola ciompilor indicând limpede caracterul ascuțit al luptei de clasă „ Florența, se oprește, în relatarea sa, și asupra lui Giorgio Scaii, amintind toate nelegiuirile lui (Cartea a III-a, cap. XVIII). Povestind apoi condamnarea uciderea lui, observă că "nimeni nu l-a apărut, deși, poporul, cu puțină vreme înainte, îl adorase". (*Opere*, ed. cit., p. 715). Scriitorul pune alături cele două episoade, unul din istoria Romei, cu exemplul Gracchilor, celălalt din istoria recentă a Florenței pentru a arăta că, în ambele cazuri, aceia care s-au pus în fruntea poporului au fost doborâți de clasa conducătoare care a reușit să amăgească masele atrăgându-le de partea ei. Folosind deci pretextul greșelilor și abuzurilor nenumărate ale lui Scaii, cei bogați au provocat condamnarea lui pentru ca în felul acesta să înlăture toate efectele răascoalei ciompilor; și Machiavelli arată mai departe (IU, 21), cum, la un an după executarea lui Giorgio Scaii, poporul, care stăpânise Florența de la 1378-1381, își pierde din nou drepturile iar conducerea revine burgheziei bogate, "popolani nobili e... guelfi" (op. cit., p. 716).
14. Machiavelli arată prin urmare că un conducător adevărat se bucură de încrederea poporului și nu este părăsit de el. În exemplele date mai sus, scriitorul se referea la abilitatea cu care cei mari, respectiv nobilii și burghezia bogată a Florenței au știut să atragă de partea lor poporul, justificând în felul acesta izolarea în care s-au aflat la un moment dat conducătorii arătați. Scriitorul recunoaște poporului însușirile necesare spre a-l putea sprijini pe principe, dacă acesta dovedește la rândul lui fermitatea și consecvența unui conducător.
15. Adică un principe care-și exercită puterea prin intermediul diferitelor magistraturi.

CAPITOLUL X

1. Machiavelli a analizat, în capitolele precedente, modurile de guvernare, arătând mijloacele prin care principele obține și păstrează puterea asupra supușilor lui. În capitolul de față, el privește situația principatului în raporturile lui cu celelalte state, punând problema mijloacelor de apărare, a alianțelor și a armatelor. Despre necesitatea acestora din urmă, în legătură cu desființarea trupelor de mercenari, va vorbi pe larg în capitolul XII.
2. În textul italian; "o per abbondanza di uomini o di denari..." Comentariul lui Vittorio Osimo observă că cele două conjuncții sunt în cazul de față mai curând copulative decât disjunctive, deoarece pentru alcătuirea unei armate bune, este nevoie și de oameni și de bani. (N. M a c h i a v e l l i, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 86, notele 6-7).

3. În original: "tare una giornata eon quulunquc vienc ud assaltare". S-a tradu-> reducând "tare una giornata" la "să se lupte", întrucât *giornata* înseamnă "tapte do arme, încăierare, luptă"; cuvântul este un tranșu/ism inclus la acea dată în limbă cu înțelesul arătat. Cf. *Discorsi*, II, 17. unde Machiavelli scrie: ..."încăierări în câmp deschis (numite în zilele noastre cu cuvântul franțuzesc "giornate" iar de către italieni, "fapte de arme")..." (*Opere*. ed. cit., p. 260).
4. Primul caz este cel înfățișat în cap. VI, în care se arată în ce fel dobândești puterea folosind armate proprii și făcând dovadă de însușiri personale deosebite.
5. Cf. cap. XH și XIII.
6. În text "terra", cuvânt care din secolul al XIX-lea până în secolul al XIV-lea are sensul de "cetățuie întărită".
7. În capitolul IX.
8. În capitolele XV-XXI.
9. Machiavelli vorbește despre orașele germane în mai multe scrieri ca: *Discorsi sopra le cose di Alamagna*, *Rapporto di cose della Magna*, *Ritratti delle cose della Magna*, *Legazione alVImperatore* și *Discorsi* (cartea a ni-ea). Se știe că scriitorul nu a cunoscut Germania propriu-zisă; el a călătorit în Elveția și s-a oprit timp de șase luni în Tirol. Cele cuprinse în paginile de față se referă numai la orașele libere din Elveția germană și din Tirol, în timp ce majoritatea orașelor germane continuau să fie vasale ale împăratului sau ale unui senior. Cf. *Ritratti delle cose della Magna*, unde se spun aproape aceleași lucruri ca în pagina de față, arătându-se buna organizare a cetăților pentru cazurile de război și subliniindu-se existența armatelor proprii. După cum, în analiza organizării politice a statului, exemplul mereu prezent în mintea scriitorului era monarhia franceză, tot astfel în ce privește relațiile de producție și organizarea economiei, scriitorul propune ca model un stat străin, în speță orașele germane; rezultă că la această dată, statele italiene și între ele chiar Florența, începuseră să rămână vădit în urmă față de Franța și Germania.
10. De observat și aici poziția lui Machiavelli, de prețuire a forțelor de producție reprezentate de meseriași și concentrate în manufacturi: "forța și viața orașului", o constituie așadar activitatea productivă a păturilor muncitoare. În mod indirect. aceste pagini conțin o critică la adresa stărilor interne ale Italiei unde criza economiei era în curs de agravare, (cf. *Istoria evului mediu*, sub redacția lui S. D. S k a z k i n, ed. cit., v. II, pp. 240-242). Și nu este lipsită poate de interes apropierea pe care suntem îndemnați de a o face între această pagină a lui Machiavelli și opagină a lui Voltaire în *Scrisorile filozofice*, unde vorbind despre modul de viață englez, despre dezvoltarea ocupațiilor productive, despre comerț și altele, scriitorul francez se referă în mod direct la concetățenii lui pe care îi acuză pentru preocupările lor ușuratic care contribuie la ruina patriei lor. Și într-un ca/ și în altul, un scriitor înaintat îngrijorat de starea țării lui, se adresează concetățenilor lui dându-le exemplul unui stat vecin în care situația era înfloritoare.

Epoca. împrejurările, caracterul ocazional al *Principelui* și însăși poziția j^u inferioritate a lui Machiavelli fac ca îndemnul lui să fie doar indirect, deși nu nu. puțin clar. Recunoaștem în Machiavelli un scriitor înaintat dar izolat, în măsura în care burghezia orașenească a Italiei se găsea la sfârșitul secolului al XV-lea și regres, în timp ce Voltaire era exponentul unei burghezii în plină ascensiune. C.I.K. nu-i menajează pe aristocrați și își transformă îndemnul în satiră.

CAPITOLUL XI

Capitolul de față este deosebit de important întrucât arată care sunt, în gândirea lui Machiavelli, raporturile dintre stat și biserică. Consultarea celorlalte opere îngăduie completarea ideilor expuse aici. Capitolul de față se caracterizează prin ironia sarcastică la adresa bisericii și a puterii ei temporale, scriitorul arătând contradicția care există între cele două noțiuni. Problema teoretică este tratată în tonul ironiei; prezentarea ei este urmată de scurta expunere istorică privind creșterea puterii papale în ultimul secol, scriitorul arătând aici rolul pe care l-a avut Curia romană în dezvoltarea complexă a situațiilor politice italiene. Machiavelli nu discută despre meritele sau erorile diferiților papi; critica lui se adresează bisericii ca instituție, a cărei politică se dovedea dăunătoare celorlalte state italiene. Machiavelli ridică împotriva bisericii un argument de ordin etic-educativ și arată că ea a determinat, prin predicarea virtuților creștine, slăbirea energiei și a însușirilor de luptă la popoarele moderne. Analizând cauza pentru care popoarele antice au iubit libertatea mai mult decât popoarele moderne, ci spune că religia "arătându-ne adevărul și calea cea adevărată, ne face să prețuim mai puțin onoarea lumescă... Religia noastră a glorificat mai mult oamenii umili și contemplativi, decât pe cei activi... Iar dacă religia noastră îți cere să fii curajos ea vrea ca tu să fii în stare să suporti mai mult decât să faci un lucru care cere forță. Acest fel de a trăi pare așadar a fi făcut ca lumea să devină fără putere și a dat-o pradă oamenilor nelegiuți, care desigur pot să facă orice deoarece majoritatea oamenilor, pentru a ajunge în paradis, se gândesc mai mult să îndure loviturile decât să le răzbune." (*Discorsi*, H. 2, în *Opere*, ed. cit., p. 227). Accuzația critică adusă religiei, în care ușoara ironie la adresa lumii de dincolo dovedește o gândire raționalistă, coexistă însă cu afirmarea funcției politice pe care Machiavelli o atribuie bisericii. Critica lui se adresează papalității în măsura în care aceasta, ca instituție feudală, se opusese mereu intereselor statelor italiene. Considerând însă viitorul stat al Italiei, care trebuia să fie statul național al burgheziei, scriitorul arată că biserica, subordonată autorităților laice, va trebui să aibă un rol în guvernarea poporului, idee prezentată în *Discorsi*, cartea I, cap. 12: "Cât de important este a ține seama de religie și cum este de ruinată Italia pentru că a fost lipsită de ea din pricina bisericii romane". Machiavelli arată aici că:

instituția bisericii este un instrument de guvernare: "Principii și republicile care vor să se păstreze neatins de corupție, trebuie înainte de toate să păstreze intacte ceremonialul religiei lor și să-l respecte întotdeauna. Căci nu există un semn mai evident despre căderea unui stat decât situația de dispreț în care se află cultul divin..." (*Opere*, ed. cit., p. 126). Măsurat de critica lui, Machiavelli acordă bisericii un rol politic, dar, anticipând poziția iluministilor, el o subordonează Statului. Cum e firesc, critica pe care o aduce bisericii pornește de la considerarea situației de atunci a acestei instituții în Italia. Cuprinde ca atare o critică ascuțită a rolului papalității în istoria peninsulei. Machiavelli combate în continuare părerea acelor care susțin că "bunăstarea orașelor Italiei s-ar datora bisericii romane", și, pentru a dovedi că aceasta a pricinuit, dimpotrivă, decăderea lor, aduce două argumente. Primul argument este de ordin moral; în adevăr, Machiavelli observă, fără nici o rezervă, "că exemplele rele ale acelei Curți (a papilor) au făcut ca țara aceasta să piardă orice credință și orice religie... Așadar, noi italienii, datorăm bisericii și preoților acest lucru: că am ajuns să fim lipsiți de religie și să fim răi". Al doilea argument este de ordin politic și anume "faptul că biserica a ținut și ține această țară împărțită... Iar cauza pentru care Italia... nu are și ea un stat și un principe care s-o guverneze este numai biserica..." (*Opere*, ed. cit., p. 127). Această pagină din *Discursuri* conține principala acuzație adusă bisericii, și Machiavelli are meritul de a fi exprimat-o limpede și fără teamă. Anticlericalismul iluministilor, care se va afirma în discutarea raporturilor dintre stat și biserică, va fi în esență o continuare a poziției lui Machiavelli; opera lui Pietro Giannone, istoricul napolitan de la începutul secolului al XVIII-lea, este în esență o continuare a acestor poziții exprimate de Machiavelli. Umaniștii, și înaintea lor Șoccaccio, denunțaseră corupția moravurilor clericale; Machiavelli denunța însă politica bisericii și efectele ei dăunătoare asupra dezvoltării Italiei, arătând că puterea temporală a papilor a împiedicat crearea unui stat italian în felul Franței și al Spaniei: "Biserica nefiind atât de puternică încât să poată ocupa Italia, și neîngăduind ca un altul s-o ocupe, ea a fost așadar cauza pentru care aceasta nu a putut să ajungă sub guvernarea unui singur conducător și a fost stăpânită de mai mulți principii și seniori, de unde s-a născut atâta dezbinare și atâta slăbiciune, încât a ajuns să fie o pradă nu numai pentru barbarii puternici, dar pentru oricine o ataca. Lucru pe care noi îl datorăm bisericii, și nu altcuiva". (*Opere*, ed. cit., p. 128). Pentru a aprecia însemnătatea ideilor lui Machiavelli în problema stat-biserică, trebuie să amintim una din paginile cele mai frumoase ale lui Francesco de Sanctis care, în *Istoria literaturii italiene* (capitolul XV), subliniază în cuvinte avântate conținutul antifeudal al gândirii scriitorului și contribuția lui la formarea Italiei moderne: "Glorie lui Machiavelli", scrie de Sanctis salutând în el pe acela care a luptat împotriva puterii temporale a papilor și prin aceasta a ajutat la

triumful ideilor moderne; "Glorie lui când se prăbușește ceva din clădirea Cîm veche! Și glorie lui când se zidește o parte din cea nouă!"

2. Se observă ușor tonul ironic al acestei constatări care se referă însă nu atât la situația contemporană a statului papal, cât la principiile de bază ale structurii. Un în adevăr, dacă, potrivit originii lui, statul papal era guvernat de o "rațiune superioară" și susținut de Dumnezeu - iar ironia scriitorului se adresa acele situații care este proprie numai statelor eclesiastice - pe plan istoric, el era totuși la fel cu celelalte state supus vicisitudinilor timpului și ca atare susceptibil de variațiuni. Iată de ce Machiavelli constată (în *Istorie florentine*, cartea I, cap. 9) cu puterea papilor a fost foarte mare în trecut, dar ea este în momentul de față în decadere: "Și se va vedea cum papii, cu ajutorul cenzurii, la care se adăuga apoi ajutorul armelor și al indulgențelor, deveneau înfricoșători și demni de respect; și cum, folosind rău și una și alta, au pierdut cu totul o putere (cea spirituală), iar în ce privește cealaltă (puterea temporală) au ajuns la discreția altora". (*Opere*, ed. cit., p. 584).
3. Afirmarea este desigur ironică, după cum va rezulta din expunerea care urmează și în care se arată foarte limpede că statele eclesiastice se mențin, la fel ca și alte state, prin forța armelor și prin guvernarea abilă a papilor.
4. Se observă și aici aceeași atitudine de ironie: aparentul conformism manifestat în considerarea statelor religioase drept state "create și păstrate de Dumnezeu" este repede înlăturat în fața obiecției rațiunii care nu se poate opri de a se întreba care sunt cauzele care au determinat creșterea puterii temporale a bisericii. Exigențele rațiunii triumfă și rezervele dictate de credință sunt abandonate. Capitolul expune în continuare, pe scurt, istoria statului papal în ultimele decenii, considerând acest tip de stat în lumina aceluiași coordonat istorice care au fost cercetate în tratarea asupra celorlalte tipuri de state. Este și aceasta o manifestare a punctului de vedere laic și raționalist în cercetarea istoriei.
5. Machiavelli se referă la republicile Florenței și Veneției, la ducatul de Milano și la regatul Neapolului.
6. "Seniorul" este deosebit de feudal (*barone*), acesta având puterea prin moștenire sau prin bunăvoința unui principe, iar cel dintâi cucerind-o prin el însuși.
7. Aluzie la evenimente foarte recente, și anume la constituirea, prin acțiunea și cu alianța lui Iuliu II, a Ligii de la Cambrai, îndreptate împotriva venețienilor. Și a Ligii sfinte îndreptate contra lui Ludovic XII.
8. Referire la anul 1494, când Carol VIII a coborât în Italia și a ocupat regatul Neapolului.
9. Machiavelli se referă aici la politica de echilibru care a guvernat raporturile dintre statele italiene până la sfârșitul secolului al XV-lea, și pe care a promovat-o îndeosebi Lorenzo Magnificul. Pentru ilustrarea acestei politici, comentator: amintesc o pagină din *Istoria Italiei* a lui Guicciardini care îl laudă pe ace-

principe pentru faptul de a fi înțeles "că Republicii Florentine și lui însuși i-ar fi foarte primejdios, dacă unul din cei mai puternici principii (ai Italiei) și-ar mări mai mult puterea"; de aceea el "se străduie cu toată grija ca situațiile existente în Italia să se mențină, păstrându-se echilibrul, așa încât nici una să nu atârne mai greu într-o parte decât în alta" (cit. în N. Machiavelli, *Scritti politici secți*, ed. cit., p. 93, notele 27-30).

10. Adică pentru a-i împiedica de a-și extinde puterea asupra uscatului.
11. Machiavelli se referă la alianța încheiată pentru apărarea Ferrarei (1482), între Ferdinand de Neapole, Lorenzo Magnificul și Ludovic Maurul, împotriva Veneției, care era sprijinită la rândul ei de Papa Sixt IV și de Girolamo Riario. Ercole d'Este, senior al Ferrarei, fusese atacat de venețieni, deoarece împotriva convenției încheiate cu aceștia, începuse lucrări de extracție a sării în regiunea Comacchio, lovind astfel în interesele Republicii care pretindea să aibă monopolul în această ramură a economiei. Războiul a fost greu pentru venețieni și s-a încheiat prin tratatul de la Bagnolo (1484); s-au restituit atunci reciproc teritoriile ocupate în cursul luptelor, dar ținutul Polesine și orașul Rovigo au rămas venețienilor. Cf., pentru desfășurarea acestui război, *Istorie florentine*, cartea a Vm-a, cap. 22-26, în *Opere*, ed. cit., p. 955-963.
12. Este vorba de cele două familii feudale din statul pontifical, rivale între ele și împreună rivale ale papilor. Familia Orsini, înrudită cu Angevinii din regatul Neapole, și cu alte familii domnitoare, și ale cărei origini datează din secolul al X-lea, s-a afirmat încă din vremea împăratului Frederic II, că apărătoare a drepturilor bisericești și adversară în același timp a familiei Colonna. Aceasta, având origini egal de îndepărtate în timp, a jucat un rol tot atât de mare în politica Romei papale, atât prin feudele întinse pe care le stăpânea, cât și prin numeroșii reprezentanți pe care îi avea în clerul înalt.
13. Sixt IV, papă în anii 1471-1484, și-a exercitat pe față nepotismul. Machiavelli îl caracterizează în *Istorie florentine* (VII, 22), astfel: "...Sixt IV, care înainte se chema Francesco de Savona, a fost un om de origine foarte joasă și neînsemnată, dar a devenit, prin însușirile lui, general al ordinului franciscan și pe urmă cardinal. El a fost cel dintâi papă care a început să arate câtă putere poate să aibă un papă și cum multe lucruri, care înainte erau numite greșeli, puteau fi ascunse sub autoritatea papală. Avea în familia lui pe Piero și pe Girolamo, care, după cum credeau toți, erau fiii lui; cu toate acestea, el îi ascundea sub alte nume mai cinstite. Acțiunile lui de om ambițios au făcut să fie foarte stimat de către principii Italiei și fiecare a încercat să și-l facă prieten". (*Opere*, ed. cit., pp. 904-905).
14. Este vorba de durata domniei lor ca papi. Afirmarea scriitorului privește pe ultimii papi până la data *Principelui*: Sixt IV a domnit 13 ani (1471-1484); Inocențiu VIII, 8 ani (1484-1492), Alexandru VI, 11 ani (1492-1503). iar Iuliu 10 ani (1503-1513).

15. De fapt, lui Sixt IV i-a urmat Inocențiu VIU, după care a devenit papa Alexandru VI.
16. în cap. VII, ca o confirmare a celor spuse de Machiavelli. se citează o pagină a lui Guicciardini în *Istorie florentine*, XXVII: "Alcătuind o armată frumoasă, ci .., dovedit cât de mare este puterea unui papă atunci când are un căpitan viteaz în care poate să aibă încredere; ... el a fost în sfârșit mai rău și mai fericit decât a IPM orice alt papă de-a lungul multor secole" (cit. în N i c c o l o M a c h i a v e l l i . *II Principe*, Introduzione e note di Federico Chabod, ed. cit., p. 57, nota 1).
17. Se trece peste domnia foarte scurtă a lui Pius III (22 septembrie-18 octombrie 1503) care i-a urmat lui Alexandru VI, precedând alegerea lui Iuliu II.
18. Este vorba de vinderea funcțiilor bisericești.
19. Judecata lui Machiavelli concordă cu a lui Guicciardini, care îl socotește pe Iuliu II "autor... al relelor Italiei" (cit. în N i c c o l o M a c h i a v e l l i , *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 96, nota 59).
20. Iuliu II a ocupat Bologna la 11 noiembrie 1506. Giovanni Bentivoglio, seniorul orașului, fusese nevoit să fugă și muri puțin timp mai târziu la Ferrara (1508): urmașul lui reocupă orașul în 1511.
21. Adică în situația în care s-au aflat sub domnia lui Alexandru VI, care reușise să micșoreze puterea.
22. Adică familiile Orsini și Colonna.
23. Cf. *Discorsi*, cartea I, cap. 12, care arată efectele dăunătoare ale puterii temporale a papilor în Italia.
24. Leon X, din familia Medici, a fost ales papă la 21 februarie 1513. Machiavelli termină *Principele* la sfârșitul aceluiași an (cf. Scrisoarea adresată lui Francesco Vettori la 10 decembrie 1513). Fraza de încheiere a capitolului, care este în vâdii contrast cu cele ce preced, confirmă conținutul dedicației prin care Machiavelli se adresează Medicilor, și inclusiv lui Leon X, cerându-le să întreprindă unificarea statelor italiene; scriitorul cerea statului feudal al papalității să sprijine formarea statului național al burgheziei în ascensiune. Această contradicție care izvorăște din poziția intelectualului la sfârșitul Renașterii explică discrepanța dintre conținutul critic ascuțit al capitolului de față și încheierea lui adulatoare.

CAPITOLUL XII

1. Capitolul de față și cele două imediat următoare (XIII-XIV) conțin unul din aspectele cele mai importante ale gândirii lui Machiavelli, anume pledoaria pentru constituirea armatelor naționale. În afară de *Arta războiului*, operă special închinată acestei probleme, Machiavelli a susținut necesitatea armatelor naționale în numeroase capitole din *Discursuri*. Se amintesc, din această operă: Cartea I capitolul 21, intitulat "Cât de mult merită să fie dojenit acel principe și acel Mă

care nu au arme proprii": cartea a H-a. capitolul 20. intitulat "Pr.nv, K IC in care se află acel principe sau acel stat care se folosesc de armate aliate -au mercenare": în fine, cartea I, capitolul 43. intitulat "Aceia care luptă pentru gloria lor proprie sunt soldați buni și credincioși". Cităm din acest ultim capitol următoarele: "Din acest exemplu se poate vedea de ce soldații mercenari nu sunt deloc folositori; în adevăr, oamenii aceștia nu au de ce să lupte cu fermitate, când nu urmăresc altceva decât leaful redusă pe care le-o dai. Lucrul acesta nu este și nici nu poate să fie suficient pentru a-i face credincioși și pentru a-i îndemna să-ți fie atât de mult prieteni, încât să fie gata să moară pentru tine. Soldații care nu simt nici un fel de dragoste față de acela pentru care luptă și nu se socotesc aliații lui, nu vor putea să fie niciodată atât de viteji, încât să țină piept unui dușman oricât de puțin brav ar fi el" (*Opere*, ed. cit., p. 184). Cu privire la semnificația acestui capitol în opera lui Machiavelli, cf. A. G r a m s c i . *Notesul Machiavelli*, ed. cit., p. 7, unde se arată că prin reforma armatei, scriitorul înțelegea introducerea maselor populare, în speță a țărănimii, în viața politică, pentru formarea unei "voințe colective național-populare". Prin constituirea armatelor proprii, adaugă Gramsci în *Scrisorile din închisoare*, Machiavelli "voia să organizeze hegemonia orașului asupra statului și de aceea el poate fi numit primul iacobin italian" (*Lettere dai* • *Carcete*, Torino, Einaudi, 1953, scrisoarea din 7 sept. 1931, p. 138). Observăm de asemenea că susținând organizarea armatelor naționale, Machiavelli se vedea și pe această cale continuatorul primilor istorici umaniști. În adevăr, Leonardo Bruni, la începutul secolului al XV-lea, critica sistemul trupelor mercenare și amintea cu laude participarea lui Dante la luptele de apărare a Florenței: Matteo Palmieri de asemenea în *De vita civile* (1433) amintea discuțiile ce se duceau în vremea sa cu privire la problemele organizării militare a statului (cf. Hans Baron, *The crisis of the early Italian Renaissance*, Princeton, 1955, voi. I, pp. 347-375).

2. în cap. VII, la sfârșitul paragrafului 2.
3. Această idee se regăsește în introducerea (*Proemio*) la *Arta războiului*, unde Machiavelli spune: "Căci toate instituțiile care se orânduiesc într-o societate pentru binele comun al oamenilor, toate legiurile care se fac aici pentru ca oamenii să trăiască cu frică de legi și de Dumnezeu ar fi zadarnice dacă nu s-ar pregăti totodată apărarea lor... Și tot astfel, dimpotrivă, bunele legiuri lipsite de ajutorul militar se strică tot așa cum se ruinează un palat mândru și regesc, care, deși împodobit cu pietre nestemate și cu aur, nu are cu ce să se apere de ploaie" (*Opere*, ed. cit., p. 495). Tot astfel, în *Discorsi*, 1. 4, găsim: "Aceia care cu înțelepciune au alcătuit un stat au trebuit, între lucrurile cele mai necesare pe care le-au orânduit, să constituie o pază a libertății; și după cum aceasta este mai bine sau mai rău instituită, libertatea durează mai mult sau mai puțin" (*Opere*, ed. cit., p. 103). Raportul indicat de Machiavelli este acela dintre instituirea unui drept și garantarea lui; în cazul de față, armatele sunt arătate ca necesare statului național.

- stat de clasă al burgheziei, întrucât ele apără instituțiile acesteia și dominația ei, clasă.
4. Ci. *L'Arte della guerra* (cartea I) unde Machiavelli, arătând de asemenea primejdia armatelor mercenare, spune "...dacă un rege nu orânduiește lucrurile în așa fel pedestrașii lui, în vreme de pace să fie mulțumiți de a se înapoia la casele lor, trăind aici din meseria pe care o au, el va fi ruinat; deoarece nu există pedestrime mai primejdioasă decât aceea care este alcătuită din oameni care luptă în război pentru că aceasta este meseria lor, iar tu ești nevoit în cazul acesta să faci mereu război, sau să-i plătești mereu, sau să te expui primejdiei ca ei: să-ți ia domnia. Și după cum nu este cu puțință să faci mereu război, tot astfel nu se poate să-i plătești mereu; iată cum se ivește în mod necesar primejdia de a pierde domnia" (*Opere*, ed. cit., pp. 507-508). Primejdia armatelor mercenare și îndeosebi consecințele folosirii lor de către principii italieni sunt arătate cu mult înaintea *Principelui*, în canzona lui Petrarca, *Italia mea, deși cuvintele-s zadarnice*. Pledoaria lui pentru crearea armatelor naționale exprimă așadar o necesitate care se dovedea tot mai urgentă pe măsură ce rivalitățile dintre statele italiene înmulțeau numărul războaielor și adăugau la calamitățile obișnuite, o primejdie nouă: aceea ca unii căpitani de mercenari să se folosească de propriile lor trupe pentru a pune mâna pe putere luând locul celui care-i angajase în solda lui. Ideile lui Machiavelli în problema armatelor mercenare sunt acelea ale unui gânditor politic în primul rând, și nu ale unui războinic; de aceea, chiar dacă unele din criticile pe care le aduce trupelor mercenare nu sunt din punctul de vedere al istoriei militare întru totul îndreptățite (cf. Piero Pieri, *La crisi militare Italia în nel Rinascimento nelle sue relațiuni, con la crisi politica ed economica*, Napoli. 1934, și urm., și de același, // *Rinascimento e la crisi militare italiana*, Torino. Einaudi, 1952), poziția lui este ideologic justă întrucât reprezintă punctul de vedere și interesele clasei în ascensiune; ca atare, el trebuie socotit drept exponentul ideilor "acelor pături ale burgheziei orașenești italiene care erau interesate în formarea unei piețe naționale, în unificarea țării" (*Istoria evului mediu*, sub redacția prof. S. D. S k a z k i n, ed. cit., v. II. p. 260); rivalitățile politice întreținute de armatele mercenare erau o piedică în crearea tocmai a acelei piețe naționale care ar fi asigurat prosperitatea mai departe a burgheziei italiene.
 5. Afirmția are evident un caracter retoric deoarece explică decăderea stărilor italiene printr-o singură cauză, aceea a folosirii armatelor mercenare. În cap. \i. însă, Machiavelli a arătat o altă cauză a stării prezente a Italiei, și anume puterea temporală a papilor.
 6. Cf. *L'Arte della guerra* (cartea a VII-a): "Gândiți-vă câte războaie au fost în Italia de la expediția lui Carol până astăzi; și, în timp ce războaiele în general îi fac pe oameni războinici și le aduc faimă, acestea, cu cât au fost mai mari și mai durabile, cu atât au micșorat mai mult faima soldaților și a căpeteniilor lor. Lucrul acesta desigur vine din faptul că orânduirea obișnuită nu era și nu este bună..." (*Opere*, ed. cit., p. 529).
 7. Machiavelli folosește aici cuvintele atribuite lui Alexandru VI. pe care le găsim amintite și de Philippe de Commines. în *Memorii* (VII. 14). Cronicarul francez arată că papa îl comparase pe Carol VIII cu un furier, deoarece. în cucerirea rapidă a Italiei, el nu a avut altceva de făcut decât să însemne cu creta casele în care voia să-și cantoneze trupele "... et comme a dit ce pape Alexandre qui regne. Les François y sont allez avecques des esperons de boys de la craye en la main des fourriers pour marcher leurs logis, sans autre payne" (*Memoires edites par Joseph Calmette*, Paris, Champion, 1925, v. III, p. 81). Pentru cunoașterea Italiei de către Commines, cf. Aida Prucher, I, *"Memoires"du Philippe de Commines e l'Italia del Quattrocento* Firenze, Olschki, 1957, unde se amintește că scriitorul francez de multe ori numește expediția lui Carol VIII, "ce voyage" (p. 56).
 8. Machiavelli se referă probabil la Savonarola care predicase împotriva moravurilor clerului și ale păturilor comerciale și cămătărești. Se citează în acest sens predica din 1 noiembrie 1494, rostită în momentul când trupele lui Carol VIII ajunseseră în Toscana, la Massa, și se apropiau de Florența (cf. comentariul lui Luigi Russo în *II Principe*, ed. cit., p. 111, nota 32). Cu privire la poziția lui Machiavelli față de Savonarola, cf. cap. VI, nota 13. Referirea scriitorului este ironică și amară, dovedind și de data aceasta atitudinea unui spirit laic și raționalist; scriitorul recunoaște că ruina statelor italiene este consecința unor "păcate", dar înțelege prin aceasta greșala principilor care nu și-au alcătuit armate naționale, nesocotind nevoile imediate ale statelor lor. În puține cuvinte, Machiavelli respinge conținutul profetic atribuit predicilor lui Savonarola arătând că era suficient să cunoști situația statelor italiene, între care și lipsa armatelor naționale, pentru a înțelege și deci a prevedea decăderea rapidă a Peninsulei.
 9. Machiavelli se referă îndeosebi la Ludovic Sforza zis Maurul, ducele al Milanului, pe care mercenarii elvețieni l-au trădat și l-au predat prizonier lui Ludovic XII. Pentru acest pasaj cf. și *L'Arte della guerra* (cartea a VII-a), unde scriitorul constată de asemenea vina principilor italieni, care nu au știut să-și alcătuiască armate proprii, iar "pentru lucrul acesta ei au fost pedepsiți și au suportat pe drept consecințele ignoranței lor, pierzându-și în mod rușinos statul..." (*Opere*, ed. cit., p. 529). În această pagină, Machiavelli amintește că până la expediția lui Carol VIII, principii italieni nu s-au preocupat de nevoile războiului și au crezut că pentru a-și asigura domnia este de ajuns să cunoască arta diplomației și să ducă o viață de lux și desfătare: "înainte de a fi simțit vreuna din loviturile războaielor venite de dincolo de munți, principii noștri italieni credeau că este de ajuns ca un principe să știe să alcătuiască, în camera lui de lucru, un răspuns plin de ascuțime, să scrie o epistolă frumoasă, să arate în maxime și în vorbă inteligență și ascuțime, să știe să unească o înșelăciune, să se împodobească cu pietre prețioase și cu

- aur, să doarmă și să mănânce cu mai multă strălucire decât ceilalți...; și nnnnnu in nu-și dădeau seama că se pregăteau să fie victima celui dintâi care i-ar fi uluc! Astfel s-au produs apoi în 1494. marile spaime, fugile neașteptate și pierderi k nemaipomenite..." (*Opere*, ed. cit., pp. 529-530).
10. Aceeași afirmație se întâlnește în *L'Arte deli guerra*, cartea I. unde MachiauT amintește. între meritele romanilor, faptul că ei prețuiau disciplina milit.u", (*Opere*, ed. cit., p. 501).
 11. Despre elvețieni, Machiavelli vorbește și în cap. X, atunci când se referă la orașele germane (cf. cap. X, nota 9).
 12. Machiavelli se referă la revolta mercenarilor care au luptat pentru cartaginezi în primul război punic (264-241 î.e.n.). Înapoiate din Sicilia la încheierea luptelor, trupele mercenare, care nu-și primiseră de multă vreme solda, s-au răsculat și au pornit împotriva Cartaginei. "Războiul inepiabil", povestit de istoricul grec Polibiu, a durat trei ani (241-238 î.e.n.); Hamilcar Barca a reușit să-i înfrângă pe mercenari după lupte grele și pline de cruzime. Acest episod din istoria Cartaginei, care a inspirat romanul lui F l a u b e r t, *Salammô*, este amintit pe larg în *Discorsi IU*, 32, (în *Opere* cit., pp. 392-393). Menționăm că unii comentatori se referă aici la un alt episod din istoria Cartaginei, amintind de spartanul Xantip care, în fruntea armatelor cartagineze, l-a învins pe Attilius Regulus (266), iar apoi, fiind socotit primejdios, a fost ucis de cei pe care-i ajutase să câștige victoria (cf. pentru acest comentariu, N. Machiavelli, *II Principe*, în *Scritti politici scelti*, cit., p. 101, notele 59-62, și N. Machiavelli \ *IU Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, ed. cit., p. 78, nota 8).
 13. Relatarea acestor fapte este foarte rapidă așa încât apare inexactă. Rezultă că Machiavelli a urmat îndeaproape textul lui M. Junianus Justinus. Lui Filip II. regele Macedoniei (359-336 î.e.n.) și tatăl lui Alexandru cel Mare, tebanii i-au cerut ajutoare împotriva focidienilor. învingător în acest prim "război sacru", deoarece focidienii erau acuzați de a fi arat un ogor ce aparținea templului din Delphi, Filip II a ocupat Tesalia (352). Câțiva ani mai târziu, profitând de un prilej asemănător, Filip II intervine din nou în Grecia și, de data aceasta, fără a ține seama de vechea alianță, cotopește teritoriul Tebei care cere ajutor atenienilor. după victoria de la Cheronea (338), Filip II ocupă orașul. Epaminondas, teban. a luptat împreună cu Pelopidas, în războiul contra Spartei, câștigând victoriile de la Leuctra (371 î.e.n.) și Matinea (362 î.e.n.); a fost rănit și a murit în această luptă, cu trei ani înaintea venirii la domnie a lui Filip II și cu șapte ani înaintea primului "război sacru" (355-352 î.e.n.). Machiavelli expune așadar faptele stabilind unele relații care sunt prea îndepărtate în timp unele de altele și se dovedesc a fi ca alac inexacte. De asemenea nu se poate spune că Filip al Macedoniei a luat locul Un Epaminondas, deoarece rolul lui a fost doar acela al unui aliat; cu atât mai puțin ^
- poate compara acțiunea lui cu aceea a unui condotier care ar fi luat puterea în mână după victorie.
14. Exemplul de față ilustrează cel mai bine constatările și concluziile scriitorului cu privire la trupele de mercenari și la condotieri. Despre Francesco Sforza se vorbește și în capitolele I și VII ale *Principelui*, amintindu-se și aici că, după moartea lui Filippo Maria Visconti (1447) și după victoria contra venețienilor la Caravaggio (1448), el a trădat interesele Milanului pentru ca, după o luptă îndârjită, să ocupe orașul (1450). Machiavelli amintește acțiunea lui Sforza și în *Discorsi* (I, 17), unde arată că Republica Ambroziană, creată la Milano după moartea lui Filippo Maria Visconti, nu a putut să se împotrivescă și a căzut în mâinile condotierului ei, pentru că era "coruptă" (*Opere*, ed. cit., p. 138). în *L'Arte della guerra* (cartea I), Machiavelli amintește de asemenea, alături de episodul "războiului inepiabil", exemplul lui Sforza care, la fel cu alți căpitani de mercenari, a folosit trupele respective pentru propriile lui scopuri (*Opere*, ed. cit., p. 504).
 15. Este vorba de Muzio Attendolo Sforza (1369-1424) din Cotignola, care a fost un condotier de frunte. A fost în slujba regelui Ladislau al Neapolului și a continuat să slujească regatul sub Ioana II, sora fostului monarh, care a domnit între 1414 și 1435. De acord cu papa, l-a susținut pe Ludovic III de Anjou care a atacat Neapolul și a trecut în serviciul acestuia. Regina Ioana a fost nevoită să angajeze drept condotier pe Andrea Braccio, iar pentru a se apăra de pretențiile la domnie ale lui Ludovic, ea, neavând urmași, l-a făcut moștenitor pe Alfons, rege al Aragonului și al Siciliei; Machiavelli amintește aceleași fapte în *Istorie florentine* (I, 38, în *Opere*, ed. cit., p. 615) și în *L'Arte della guerra*, cartea I, (în *Opere*, ed. cit., p. 504).
 16. Se observă că Machiavelli vorbește la începutul frazei de venețieni și de florentini, pentru ca la un moment dat să discute numai comportarea acestora din urmă, fără a mai aminti de cei dintâi (cf. N. Machiavelli, *II Principe* a cura di Giuseppe Lisio, p. 79, nota 3).
 17. Giovanni Acuto, Acuto sau Aguto, cu numele lui adevărat John Hawkwood, era englez, născut în Essex, în jurul anului 1320. A luptat întâi în Franța, în prima etapă a războiului de o sută de ani. După pacea de la Bretigny a trecut în Italia și a intrat în slujba pisanilor, fiind căpitan general al trupelor în războiul contra Florenței. A fost apoi condotierul lui Bernabo Visconti, dar cu începere din 1377 a condus trupele mercenare ale florentinilor. Spre deosebire de alți condotieri, a jucat un rol politic și a influențat în unele cazuri atât tratativele dintre state cât și situația lor internă.
 18. Machiavelli se referă la rivalitatea obișnuită dintre companiile de mercenari și amintește în particular exemplul rivalității și desigur al concurenței care a existat între Muzio Attendolo Sforza și Braccio de Montone.

19. în *istorie florentine* (V. 2). Machiavelli amintește de aceste lucruri mai pe lari; spunând: "Erau atunci două grupuri adverse ("settc") de condotieri în Italia, acela al lui Braccio și acela al lui Sforza; în fruntea celui dintâi se afla Francesco, fiu lui Sforza, iar căpeteniile celuilalt erau Niccolo Piccino și Niccolo Fortebracci. aproape toate celelalte armate italiene erau strânse în jurul acestora. Dintre ele cu la mai mare preț armata lui Sforza..." (*Opere*, ed. cit., p. 775).
20. Cf. cap. VID, nota 11.
21. Machiavelli expune în același fel dezvoltarea Veneției în *Istorie florentine* (I, 29 ^ 39). El arată că puterea Veneției a fost foarte mare atâta timp cât ea și-a îndreptat cuceririle spre mare, dar a trezit rivalitatea și împotrivirea celorlalți din momentul în care, îndemnată de "lăcomia de a domni", și-a îndreptat atenția asupra statelor din Peninsula (*Opere*, ed. cit., pp. 607-608).
22. Veneția și-a îndreptat ambițiile asupra Italiei începând cu ocuparea orașului Treviso, în 1339; a urmat, în 1404-1405, ocuparea Padovei și Veronei, iar în 1429, a Bresciei și a Bergamului. Machiavelli observă, în *Discorsi* (I, 6), că aceste cuceriri pe uscat au fost obținute, cele mai multe, nu prin război, ci "prin bani y vicleșuguri" și că în momentul în care au trebuit să înfrunte pe adversari. venețienii au pierdut într-o singură bătălie, la Vaila (1509), tot ceea ce câștigaseră până atunci (*Opere*, ed. cit., p. 108). în *Istorie florentine* (I, 29), el amintește numeroasele cuceriri ale venețienilor în perioada expansiunii lor comerciale, observând că, în acea epocă, "faima lor pe mare inspira spaimă tuturor, iar în Italia, ea împunea respect" (*Opere*, ed. cit., p. 607). Dar tot în *Istorie florentine* (I. 39), Machiavelli observă schimbarea care a intervenit ulterior și arată că puterea militară a Veneției a scăzut de îndată ce aceasta și-a îndreptat asalturile asupra statelor din Peninsula, urmând de data aceasta "obiceiul Italiei", adică folosind trupe mercenare: "venețienii, de îndată ce s-au îndreptat asupra uscatului, au lepădat acele arme cu care câștigaseră gloria pe mare și, urmând obiceiul celorlalți italieni, și-au pus armatele sub conducerea altuia" (*Opere*, ed. cit., p. 617). înaintarea turcilor în Mediterană a determinat această orientare nouă în politica de expansiune a Veneției; nefiind pregătită pentru o luptă de cucerire pe uscat. Republica a adoptat sistemul de uz general în Peninsula, folosind trupe de mercenari. Pentru situația Veneției la începutul secolului al XVI-lea, cf. Jean Alazard, *La Venise de la Renaissance*. (Paris, Hachette, 1956, cap. X, pp. 193 și urm.)
23. Este vorba de Francesco di Bartolommeo Bussone, de origine modestă, conte de Carmagnola și condotier vestit (1380 sau 1385-1432). A luptat întâi în solda ducelui Filippo Maria Visconti, de la care a primit mai multe feude și comanda supremă a armatelor, căsătorindu-se cu fiica lui. Antonia Visconti. Căzut în dizgrație, în 1425, își părăsește soția și feudele lombarde și trece în slujba Veneției. La 1427, câștigă împotriva milanezilor victoria de la Maclodio, în urma căreia venețienii ocupă Bergamo și Brescia. în 1431 aceștia reiau războiul și Carmagnola înfruntă trupele Milanului care erau conduse de Franeesco Sforza; nu reușește să cucerească Lodi și Cremona, obiectivul luptelor și se arată indulgent cu trupele dușmane, eliberând pe prizonieri. Venețienii îl consideră trădător; condamnat, este decapitat. învinuirea de înaltă trădare a fost probabil, cel puțin până la un punct, întemeiată, deși cercetările istoricilor nu au lămurit nici până astăzi în întregime faptele (Cf. Heinrich Kretschmayer, *Geschichte von Venedig* Gotha, 1920, v. II, pp. 337-343; Nino Valeri, *L Italia ne/ii eta dei Principali dai 1343 al 1516*, Milano, Mondadori, 1949, pp. 446-450 precum și studiul mai vechi al lui A. Battistella, // *conte di Carmagnola*, Genova, 1889). Iată de ce figura acestui "Wallenstein venețian" i-a putut inspira lui Alessandro Manzoni tragedia intitulată *II Conte di Carmagnola* în care condotierul vestit prin numeroase fapte de arme, prădăciuni asupra orașelor și satelor Lombardiei este înfățișat drept o victimă și aproape un martir.
24. Bartolomeo Colleoni sau Colleone (1400-1475), din Bergamo, a fost la rândul lui un vestit condotier. A luptat alternativ pentru venețieni și pentru Filippo Maria Visconti, ducele Milanului. Machiavelli îl amintește în *Istorie florentine* (VII, 20). Sculptorul Verrochio l-a reprezentat în statuia ecvestră care se află și azi într-o piață a Veneției.
25. Roberto de San Severino (1418-1487) a fost condotierul florentinilor și apoi al venețienilor; a luptat pentru aceștia în războiul contra Ferrarei (1482). Machiavelli îl amintește în *Istorie florentine* și-l socotește "căpitan foarte vestit în război" (VII, 27, în *Opere*, ed. cit., p. 910).
26. Niccolo Orsini, conte de Pitigliano (1442-1510) a fost căpitanul armatelor venețiene în lupta de la Vaila (1509), pe care aceștia au pierdut-o.
27. La 14 mai 1509, trupele aliate ale Ligii de la Cambrai au învins trupele venețiene la Vaila, în apropiere de Agnadello (cf. cap. III, nota 46). Machiavelli vorbește de aceleași evenimente în *Discorsi*, (I, 6) spunând că venețienii au pierdut atunci totul într-o singură zi (*Opere*, ed. cit., p. 108). în *Istorie florentine* (I, 29), el revine asupra acestei bătălii spunând că venețienii "împinși de lăcomia de a domni, au devenit atât de vestiți pentru puterea lor, încât înfricoșau nu numai pe principii italieni, dar și pe regii de dincolo de munți; de aceea aceștia s-au aliat împotriva lor și într-o singură zi le-a fost luat acel stat pe care-l câștigaseră în mulți ani cu nesfârșită cheltuială; și cu toate că în vremea noastră din urmă au recâștigat o parte din el, nu au redobândit nici reputația, nici forța dinainte și trăiesc la fel cu ceilalți principii italieni, mereu expuși poftei altora" (*Opere*, ed. cit., pp. 607-608). Machiavelli atribuie, nu pe nedrept, această importanță bătăliei amintite. Ea nu a marcat, desigur, sfârșitul imediat al Republicii, ci începutul decadenței ei politice, ca efect al împrejurărilor economice noi și defavorabile pentru porturile Mediteranei apusene. Obligată să-și îndrepte cuceririle spre Italia, întrucât

- înaintarea turcilor îi stăvilea expansiunea spre răsărit. Veneția era învinsă pe UM.¹ de principalele state italiene, trebuind să-și limiteze de aici înainte războaiele *dv* cucerire. Referirea la cei 800 de ani de istorie a Republicii are în vedere dai., originilor ei, sfârșitul secolului al VD-lea; rolul politic al Veneției încetea/ă în-.. definitiv de-abia la sfârșitul secolului al XVII-lea când, prin tratatul de la Campo Formio (1796), Republica este cedată de Napoleon I Austriei sub a cărei stăpâniri. va rămâne până în 1866, data integrării ei în regatul Italiei.
28. Se observă și în cazul de față scopul practic al *Principe/ui*, caracterul de bre\Lu politic al acestei opere, care privește pe rând condițiile actuale ale statelor italiene și propune moduri de acțiune și soluții pentru realizarea condițiilor noi, care să facă posibilă alcătuirea statului unitar și național.
29. în expunerea care urmează, cu privire la originea armatelor mercenare în Italia, Machiavelli va arăta că acestea au apărut o dată cu formarea comunelor și cu creșterea lor în lupta contra împăraților germani: "vremurile din urmă" înseamnă sfârșitul secolului al XII-lea, când Frederic Barbarossa a fost învins de Liga Lombardă în lupta de la Legnano (1176).
30. Se știe că rivalitatea dintre Imperiu și papalitate a ocupat o lungă perioadă de timp din istoria Italiei și a alimentat luptele perioadei comunale. Imperiul suferă o gravă înfrângere la Legnano, este din nou în primejdie sub Frederic II și începe să decadă o dată cu Henric VII care moare înainte de a ajunge la Roma spre a fi încoronat (1313) și cu Carol IV de Luxemburg, în care Petrarca își pusese zadarnic speranțele. Puterea crescândă a comunelor, determinată de formarea burgheziei orașenești, a micșorat treptat drepturile asupra Italiei ale împăraților germani, exponenți ai forțelor feudale. în *Istorie fiorentine* (I, 25) Machiavelli se referă în același sens la emanciparea comunelor de stăpânirea feudală; el amintește de Rudolf de Habsburg, devenit împărat în 1273, și observă că acesta "în loc de a veni în Italia pentru a reda aici prestigiul imperiului, a trimis un ambasador al lui, având dreptul de a elibera orașele care ar fi voit să se răscumpere: așa încât multe orașe s-au răscumpărat și o dată cu dobândirea libertății și-au schimbat și felul de trai" (*Opere*, ed. cit., p. 601). Nu este de prisos a spune că la pușini ani după scrierea *Principelui*, Carol Quintul relua lupta pentru Italia, dar jaful Romei (1527) avea să însemne ultima prezență a Imperiului în Italia. în momentul în care Machiavelli scria aceste rânduri, era împărat al Germaniei Maximilian care moare în 1519. Liga de la Cambrai (1508) și apoi Liga sfântă (1510) uniseră laolaltă pe Maximilian și pe papa Iuliu II împotrivi Veneției și apoi împotriva Franței.
31. Machiavelli vede just substratul de clasă al luptei dintre papalitate și Imperiu. El se referă la opoziția dintre guelfi și ghibelini, care a însoțit ridicarea politică M economică a comunelor. Marii feudali susținuți de împărat au constituit partidul ghibelinilor, partizani ai acestuia, pe când clasa conducătoare a comunelor.

- burghezia în formație, alcătuită din negustori și bancheri, adversară a "impăiatului. a format partidul guelfilor. Biserica i-a susținut pe aceștia din urmă împotriva împăratului, creșterea comunelor fiind sprijinită la această dată de papalitate.
32. Este vorba de Florența și Veneția.
33. Rezultă că introducerea armatelor mercenare a constituit o necesitate în momentul în care comunele, guvernate de o clasă nouă și lipsită de pregătire militară, au trebuit să înlocuiască armatele feudale prin soldați plătiți. Aluzia la "preoții aceia" este ironică, întrucât Machiavelli consideră statele bisericesti drept formațiuni politice hibride care nu corespund caracterelor comune statelor în general: în ce - privește "cetățenii" care nu aveau tradiții militare și au trebuit să recurgă la rândul lor la soldați plătiți, referirea lui Machiavelli nu este ironică, dar constată că era vorba aici de o clasă conducătoare nouă care nu-și formase încă o armată a ei și care a trebuit să recurgă în consecință la oameni de meserie. Trebuie observat și în cazul acesta că scriitorul pătrunde în esența faptului istoric, reușind să arate cum dezvoltarea armatelor este ea însăși legată de schimbarea raporturilor de clasă dintr-o societate.
34. Alberigo din Barbiano (1344-1409), conte de Cunio sau Conio, după numele unui castel pe care Dante îl amintește în *Purgatoriu* (XIV, 115-116) a fost, în secolul al XIV-lea, cel dintâi condotier italian de seamă. Machiavelli îl amintește în *Istorie fiorentine* (I, 34), numindu-l probabil din greșeală, Lodovico în loc de Alberigo. Scriitorul arată și aici că principii italieni au folosit la început mercenari străini, până ce a apărut Alberigo de Conio, "originar din Romagna, care a alcătuit o companie de soldați italieni numită a Sf. Gheorghe; iar vitejia și disciplina lui au înlăturat în curând faima armatelor străine și au dat-o italienilor" (*Opere*, ed. cit., p. 612). Se știe că Alberigo învățase arta militară de la condotierul englez John Hawkwood.
35. în aceste puține cuvinte, Machiavelli rezumă istoria agitată a ultimelor două decenii în care Italia fusese cotoropită de trupele regilor francezi, iar statele din peninsula se apăsaseră încheind alianțe pentru sau contra acestora și alimentând astfel războaiele. Nici un cuvânt în această frază nu este de prisos, căci fiecare din propozițiile ei se referă la un episod sau o fază precisă din istoria acestor lupte. în curs de numai câteva luni, din septembrie 1494 până la începutul anului următor. Italia a fost cotoropită și străbătută în toată lungimea ei de Carol VID care nu a întâmpinat rezistență; ea a fost prădată de Ludovic care a stăpânit treisprezece ani Milanul (1499-1512), săvârșind nenumărate abuzuri; Ferrando, adică Ferdinand Catolicul, a ocupat Neapolul (1504), după ce într-un prim moment împărțise stăpânirea lui cu Ludovic XII: în sfârșit, mercenarii elvețieni au trădat interesele celor pentru care se luptau. în legătură cu aceștia, Machiavelli se referă fie la înfrângerea lui Ludovic Maurul de către Ludovic XII, în 15(X), când mercenarii l-au predat regelui, fie la faptul foarte recent al înaintării lor în Franța după

victoria pe care o câştigaseră la Novară (1513) când Ludovic XII obține oprirea M retragerea lor în schimbul unor sume de bani. De observat, de asemenea, efectul sarcastic și amar al frazei, obținut prin contrapunerea termenului de vite|ic relatării care urmează despre nenorocirile Italiei. Scriitorul condamnă folosire., trupelor mercenare, semnaleză cu ironie rezultatele triste ale pretinselor lor vitcin și exprimă totodată gravitatea situației contemporane când Italia continua să înstăpânită de principii care se serveau de mercenari.

36. Machiavelii vorbește și în alte pagini ale operei lui despre rolul însemnai ai infanteriei în războaie. Astfel, în *Discorsi*, capitolul 18 din cartea a Ii-a -șe intitulează astfel: "Cum, prin autoritatea romanilor și prin exemplul armatei lor st dovedește că trebuie prețuită mai mult infanteria decât cavaleria". Se arată și am că vina principilor italieni este aceea de a nu fi ținut seama tocmai de importanța acestor armate și de a fi avut încredere deplină în condotieri ale căror trupe erau formate aproape exclusiv din oameni călare. Machiavelii arată motivele acestei structuri a armatelor mercenare indicând interesele personale de vanitate și de îmbogățire ale condotierilor care câștigau mai mult întreținând o cavalerie de două-trei sute de oameni, decât dacă ar fi avut o infanterie numeroasă. Dar scriitorul arată totodată superioritatea militară a pedestrimii, dovedind prin aceasta cunoașterea condițiilor noi de luptă ale timpului său. În același capitol al *Discursurilor* (II, 18) el arată, prin exemple recente, că infanteria este în stare +! învingă armatele de cavalerie chiar atunci când acestea sunt egale cu ele ca număr: în *L'Arte della guerra* (cartea I), scriitorul va relua aceleași argumente, spunând că "forța armatelor o constituie fără îndoială infanteria" (*Opere*, ed. cit., p. 507). Machiavelii pledează energic pentru o tactică nouă de luptă dovedindu-sc de data aceasta la nivelul exigențelor obiective ale vremii și încheie constatând cât este de greu să-i convingi pe oameni de adevărul unui lucru și de necesitatea unei schimbări: "Eu cred că mulți cunosc această diferență de calitate care există între cele două feluri de armate; dar nefericirea timpurilor acestea este atât de marc încât nici exemplele antice, nici cele moderne, nici recunoașterea greșelii nu sunt suficiente pentru a face ca principii să-și schimbe părerile..." (II, 18, în *Opere*, ed. cit., p. 270). Trebuie observat în sfârșit că susținând superioritatea infanteriei. Machiavelii nu contribuie numai la schimbarea tacticii de luptă, ci și la crearea armatei naționale, a armatei de masă; căci dacă se recunoștea rolul decisiv al infanteriei în obținerea unei victorii, se recunoștea implicit rolul maselor populare în apărarea statului, iar pledoaria lui Machiavelii exprima necesitatea creării statului național al burgheziei. Luigi Russo notează cu drept cuvânt în comentariul său că cele două tipuri de armate reprezintă pentru Machiavelii două tipuri de state, în sensul că infanteria corespunde nevoilor statului nou, popular ("Mai cetățenesc", spune Russo), iar cavaleria este "armata statului feudal" (// *Principe*. ed. cit., p. 118, nota 123).

Apare așadar evident că Machiavelii privește problemele militare ale Italiei în funcție de situația ei politică. El arată limpede că un stat nou cere o armată nouă, iar aceasta este armata populară care se identifică pentru el cu infanteria. Se explică prin aceasta puțina însemnătate pe care scriitorul o acordă artileriei, deși armele de foc dobândiseră la această dată o însemnătate crescândă: cf. pentru aceasta. Antonio Gramsci observă că "este atât de puternică, la Machiavelii, concepția esențial politică, încât ea îl face să săvârșească erori cu caracter militar: el se gândește mai ales la infanterie, ale cărei mase pot fi înrolate printr-o acțiune politică și de aceea nu recunoaște semnificația artileriei" (*Note sul Machiavelii. sullopolitica e sullo stato modemo*, ed. cit., p. 14).

37. Contrar părerii lui Machiavelii, luptele dintre armatele mercenare nu erau lipsite de victime de ambele părți. Se amintește lupta sângeroasă de la Molinella (1467) susținută de condotierul Bartolomeo Colleoni; Machiavelii spune că în această bătălie "nu a murit nimeni și au fost doar câțiva cai răniți și prizonieri luați de ambele părți" (*Istorie florentine*, VII, 20, în *Opere*, ed. cit., p. 902); dimpotrivă, .. informațiile unor contemporani arată că numărul victimelor a fost destul de mare.
38. O aluzie a lui Commynes, în *Memorii*, ne obligă să spunem că Machiavelii redă aici o situație în esență adevărată, chiar dacă unele amănunte nu sunt exacte. În adevăr, referindu-se la bătălia de la Fornovo, când Carol VIE învinsese armatele coalizate împotriva lui (1495), cronicarul francez observă că italienii își închipuiseră atunci "că lucrurile vor merge așa cum merg (de obicei) luptele lor în Italia..." (*Memoires*, cartea a VIII-a, cap. XI, editate par Joseph Calmette, Paris, Champion, 1925, v. HI, p. 186).
39. Încheierea acestui capitol anticipează prin conținutul ei încheierea întregii opere, întrucât exprimă urgența unei acțiuni energice pentru evitarea ruinei totale a Italiei. Cunoașterea condițiilor contemporane, atât politice cât și militare, se îmbină în aceste pagini cu preocuparea privind soarta țării; îngrijorarea și emoția apar, în puține cuvinte, ca o concluzie la enumerarea de fapte și la analiza lor atentă, ceea ce le face cu atât mai convingătoare.

CAPITOLUL XIII

1. Este vorba de acțiunea lui Iuliu II pentru ocuparea Ferrarei (1510), pe care Machiavelii o amintește și în capitolul II al *Principelui*. Trebuie reținut că ducele Alfonso D'Este a fost ajutat atunci de trupele franceze conduse de Gian Iacopo Trivulzio și a reușit astfel să-și apere orașul împotriva lui Iuliu II care a ocupat doar Modena și alte două localități mai mici. Aceleași trupe franceze au eliberat apoi Bologna care fusese de asemenea cucerită de Iuliu II. Machiavelii amintește această dublă înfrângere pe care papa a suferit-o folosind armate mercenare, pentru a explica alianța lui cu Ferdinand Catolicul în Liga sfântă (1510).

2. Ferdinand Catolicul a făcut parte din Liga sfântă alcătuită de Iuliu II împreună cu venețienii și cu noul rege al Angliei, Henric VIO.
3. în *Discorsi* (X, 20), Machiavelli scrie în același sens: "Spun așadar din nou că nimeni nu poate avea toate celelalte feluri de armate, cele aliate sunt cele mai păgubitoare, deoarece... principele sau statul care le folosește în ajutorul său nu are asupra lor nici un fel de autoritate și aceasta o are numai acela care le trimite. Căci soldații aliați sunt aceia care-ți sunt trimiși de un principe, după cum am spus, având căpitaniile, drapelele lor proprii și fiind plătiți de el... Acești soldați, de îndată ce au câștigat lupta, de cele mai multe ori îl prind pe acela care i-a angajat, și pe acela împoliră, iar căruia au fost aduși: lucru pe care îl fac sau din răutatea principelui care i-a trimis sau din ambiția lor" (*Opere*, ed. cit., p. 275).
4. Contemporanii considerau că Iuliu II era un om norocos (cf. nota lui F. Chabod. în ed. cit. a *Principelui* p. 83. nota 14).
5. în lupta de la Ravenna, din 11 aprilie 1512 (cf. cap. III. nota 6), spaniolii au fost învinși de trupele franceze conduse de Gaston de Foix. Victoria a fost însă compromisă prin moartea acestuia în cursul luptei, ceea ce a permis lui Iuliu II să aducă în grabă trupe de elvețieni care i-au respins pe francezi, obligându-i să părăsească Romagna și apoi Lombardia. De aici înainte, Ludovic XII a suferit numai înfrângeri: împotriva lui a intrat în luptă și împăratul Maximilian. iar curând după aceasta, trupele aliate ale Ligii sfinte au pătruns pe teritoriul Franței (1513). Iuliu II a câștigat victoria, dar nu cu ajutorul exclusiv al spaniolilor. așadar încă nu devenise "prizonierul" lor.
6. Machiavelli se referă la războiul Florenței pentru ocuparea Pisei. În iunie 1500. după executarea lui Paolo Vitelli, florentinii au obținut de la Ludovic XII un număr de 8.000 de soldați (nu 10.000 cum spune Machiavelli), gasconi și elvețieni, sub comanda lui Hugues de Beaumont, obligându-se la rândul lor să-l ajute pe rege în apărarea teritoriilor cucerite în Italia și la ocuparea Neapolului. Trupele trimise de regele Franței au luptat prost și au amenințat cerând mereu bani și alimente, încât nu numai că nu au fost de ajutor, dar au și păgubit pe florentini. Machiavelli a cunoscut foarte bine aceste lucruri deoarece a fost trimis în tabăra de luptă în calitate de secretar însărcinat să urmărească aprovizionarea acestor trupe.
7. Machiavelli se referă la Ioan Cantacuzinul, împărat al Bizanțului, care a cerut ajutorul unor trupe turcești pentru a susține lupta împotriva Paleologilor. În 1353. Urca i-a trimis 10.000 de soldați sub comanda fiului său, Soliman. La sfârșitul războiului (1355), când împăratul a trebuit să abdice, trupele trimise în ajutor au rămas pe loc, iar un an mai târziu, turcii au debarcat la Galipoli începând asaltul cucerirea Peninsulei Balcanice. Un comentator observă că turcii fuseseră chemați în ajutor și înainte de 1353. în 1341. pentru a se opune aceluiasi Ioan Cantacuzinul care voia să-i ia tronul (N. Machiavelli. // *Principe*

Introduzione di Angelo Pernice. Firen/c. Raccolta Nazionale dei classici della Società editrice Rinascimento del libro, 1939. p. 172, nota 47).

- g. Se observă tonul polemic al acestor cuvinte, prin care Machiavelli arată că se așteaptă la unele obiecții caic i-ar putea fi aduse cu privire la Ce/ar Boruia, dar le respinge aprioric deoarece prețuiește atât de mult priceperea politică a acestuia încât o consideră superioară oricărei critici.
9. Pentru relatarea acestor fapte. cf. cap. VII.
10. Cf. cap. VI, notele 14-16.
11. Hieron a fost în fruntea armatelor Siracuzei în războiul contra mamertimilor.
12. Siracuzanii aveau în acest război și trupe de messenieni.
13. în text "figura", cu înțelesul de "povestire alegorică și simbolică".
14. Referire la cartea I a lui Samuel, XVII, 38-40.
15. într-o formă figurată, Machiavelli încheie această expunere spunând că armatele pe care le primești în ajutor, sau te părăsesc în momentul cel mai greu, sau se ridică împotriva ta, sau te împiedică în acțiune.
16. Carol VII, rege al Franței în ultima perioadă a războiului de o sută de ani (1422-1461) și învingător al englezilor pe care îi alungă de pe teritoriul francez, inclusiv din Normandia și Guyenne, a organizat în 1445 (spre sfârșitul războiului, cum spune Machiavelli) așa numitele "companii de ordonanță" ("compagnies d'ordonnance"). Pentru a pune capăt brigandajului practicat de trupele mercenare, el ia în serviciul lui elita acestor trupe și formează cu ele prima armată națională, sub denumirea mai sus arătată. în fruntea fiecărei companii era un căpitan numit de rege, care răspundea de faptele soldaților lui; trupele primeau o soldă care se plătea regulat pentru a zădărnici ispita jafului. Companiile de ordonanță erau o armată de cavalerie; dar în 1448, Carol VII întreprinde organizarea unei armate naționale de infanterie; cei aproape zece mii de infanteriști care au constituit această armată au contribuit la victoria contra englezilor în ultimii ani ai războiului de o sută de ani. în sfârșit, lui Carol VII i se datorează și prima organizare a unei artilerii franceze, prin opera fraților Jean și Gaspard Bureau.
17. într-adevăr, după sfârșitul războiului, unitățile de arcași ("francs-archers") care formau infanteria, au rămas nefolosite: Ludovic XI nu s-a servit de ele în luptele lui. Machiavelli vorbește și cu alt prilej despre situația armatelor franceze la acea dată, semnalând inferioritatea lor în luptă și prezența în ele a mercenarilor. Astfel. în scrisoarea adresată lui Vettori (26 august 1513), referindu-se la consecințele folosirii soldaților mercenari și mai ales la victoriile recente asupra francezilor. după Ravenna și Novară, el spune: "Și dacă veți considera pierderile Franței și victoriile ei, veți vedea că regele a învins atâta timp cât a avut de luptat cu italieni și spanioli, care aveau armate asemănătoare cu ale lui. Dar acum, când are de luptat împotriva unor populații înarmate, cum sunt elvețienii și englezii, a pierdut și este în primejdie de a pierde mai mult. Această nenorocire a Franței au

- prevăzută-o întotdeauna oamenii care cunoșteau situația deoarece ea nu posedă n infanterie proprie, iar poporului i-au fost luate armele. Lucrul acesta a în, i contrariu oricărei fapte sau legiuri înțelepte. Dar nu a fost greșeala regilor di, trecut, ci a lui Ludovic XI și a celor care l-au urmat" (*Lettere*, Firen/c Rinascimento del libro, 1929, p. 83).
18. Ludovic XI, rege al Franței în anii 1461-1483, este amintit aici în legătură ui Carol Temerarul, ducele Burgundiei. Regele îi îndeamnă pe elvețieni să se alie/c cu orașele libere din Alsacia împotriva lui Carol, iar acesta este învins de ci U Granson și Morat (1476). în cele două lupte s-a dovedit superioritatea infanteriei elvețiene asupra cavaleriei burgunde. Ludovic XI care neglijează trupele de arcași, formate de Carol VII, și apoi le desființează, angajează în solda lui trupe de mercenari elvețieni.
 19. Machiavelli se referă la luptele recente de la Ravenna și Novară (cf. cap. III, nota 6) care coincid cu data elaborării *Principelui*. Scriitorul este impresionat de înfrângerile franceze și le explică prin lipsa unei armate naționale și prin folosirea armatelor pe care el le numește mixte, cuprinzând trupe proprii și trupe mercenare. La data scrierii *Principelui*, adică în a doua jumătate a anului 1513. francezii pierduseră teritoriile italiene cucerite de Carol VIII și de Ludovic XII, dar le vor reocupa foarte curând după aceea, în 1515, când Francisc I câștigă victoria de la Marignano.
 20. în *Ritratto delle cose di Francia*, Machiavelli face aceeași constatare; el observă că francezii au o cavalerie bună, în timp ce infanteria lor nu le poate asigura victoria, și explică în felul acesta folosirea mercenarilor elvețieni cunoscuți pentru excelenta lor infanterie: "...regele Franței se servește întotdeauna sau de elvețieni sau de lanscheneți... Iar dacă infanteria (franceză) ar fi tot atât de bună ca și cavaleria ("le... gente d'arme"), fără îndoială că ea ar avea curajul de a se apăra împotriva oricărui principe" (*Opere*, ed. cit., p. 473).
 21. Observațiile lui Machiavelli sunt juste în măsura în care se referă la acel moment. în războaiele din Italia s-au folosit pe scară largă armatele mercenare, dată fiind continuitatea stării de război și depărtarea de Franța a locurilor de luptă. Ludovic XII și îndeosebi succesorul lui, Francisc I, vor prelua organizarea armatei naționale începută de Carol VII, astfel că în 1534 se creează cele șapte "legiuni provinciale" numite astfel pentru că soldații fiecareia dintre ele erau recrutați dintr-o anumită provincie a țării. De altfel, la puțin timp după scrierea *Principelui*. în august 1515, trupele franceze câștigă victoria de la Marignano împotm-i elvețienilor. Observația lui Machiavelli cu privire la înfrângerile recente alo francezilor sunt cu atât mai juste, cu cât evoluția ulterioară a războaielor din Italw a confirmat greutățile militare ale acelei perioade care constituie tranziția spre o tactică de luptă nouă. Victoriile și înfrângerile succesive ale francezilor în Italia ii apoi în Franța, până la pacea de la Cateau-Cambresis (1559) sunt efectul și ^
- acestor greutăți de ordin militar. Machiavelli are dreptate când constată, chiar la acea dată (1513), că francezii sunt lipsiți de o organizare adecvată a armatelor lor. Concluzia acestui paragraf arată însemnătatea factorului militar; în adevăr Franța, care avea o organizare de stat înaintată, nu dovedește totuși superioritatea față de celelalte state, pentru că îi lipsește elementul egal de necesar, anume armata națională.
22. Cf. capitolului IU. Cu privire la necesitatea de a cunoaște în așa fel lucrurile încât să poți prevedea consecințele lor, cf. *Istorie fiorentine*, VII, 5, unde, vorbind despre Cosimo cel Bătrân, Machiavelli observă însușirea pe care acesta o avea de a prevedea din timp primejdiile: "fiind foarte înțelept, el cunoștea relele cu mult înainte și de aceea știa sau să nu le lase să se dezvolte, sau să se pregătească în așa fel încât, atunci când creșteau, ele să nu-i dăuneze totuși în nici un fel..." (*Opere*, ed. cit., p. 881).
 23. Machiavelli se referă la ultima perioadă din istoria imperiului roman. în 376, sub domnia lui Valens, vizigoții se așază în sudul Dunării; urmașul lui, Teodosiu, constituie prima armată alcătuită din soldați barbari.
 24. T a c i t u s, *Annales*, XIII, 19. Machiavelli citează din memorie; textul exact este: "Nihil rerum mortalium tam instabile ac fluxum est quam fama potentiae non sua vi nixae" ("Nimic în lume nu este atât de nestatornic, atât de trecător ca acea faimă a puterii care nu se întemeiază pe forța ei proprie" - T a c i t e, *Annales*, texte etabli et traduit par Henri Goelzer, Paris, 1938, p. XVIII).
 25. Cei patru sunt Cezar Borgia, Hieron din Siracuza, Carol VII și David. Este ușor de observat că doar primul și al treilea ilustrează limpede rolul armatelor naționale și consecințele folosirii trupelor de mercenari. Exemplul lui Hieron nu este deopotrivă de edificator, deoarece reprezintă o epocă și condiții politice cu totul diferite de ale secolului al XV-lea, iar acela al lui David este amintit doar pentru înțelesul lui figurat.
 26. Filip II, rege al Macedoniei (359-336 î.e.n.) a îmbunătățit infanteria grea constituită în falange: el a dat acesteia o structură compactă făcând din ea o adevărată forță de mișcare. De asemenea, el a adăugat armatei o cavalerie și o artilerie pe care grecii nu le aveau. Cu această organizare puternică a trupelor, Alexandru cel Mare a reușit să cucerească Asia.

CAPITOLUL XIV

1. In capitolul de față se expun mai multe idei care se regăsesc în *L'Arte della guerra* (cartea a V-a) și în *Discorsid* în care menționăm: cartea I, cap. 21, intitulat: "Cum merită să fie dojeniți acel principe și acel stat care sunt lipsiți de armate proprii"; cartea a Ul-a, cap. 31, intitulat: "Statele puternice și oamenii de valoare păstrează

- în orice situație același curaj și aceeași demnitate care le este proprie"; în line cap. 39 din aceeași carte, intitulat "Un principe trebuie să cunoască bine locurile
2. Această idee trebuie privită în cadrul *Principelui* și a finalității lui imediate „ practice. Machiavelli expune aici principiile și metodele necesare și aduce exemple pentru îngrădirea primejdiei militare și politice care amenința statele italiene. Prin consecință, consideră că însușirea și preocuparea principală și chiar unică a principelui trebuie să fie aceea de a ști să se lupte și să obțină victorii. Dar această limitare a personalității principelui la o singură preocupare, cea militară, apare numai în *Principe*, Machiavelli prețuiește și alte însușiri pe care le socotește necesare unui conducător de stat. Amintim, ca exemplu, portretul lui Cosimo dei Bătrân prezentat ca un protector al artelor (*Istorie fiorentine*, VII, 5, în *Opere*, ed. cit., pp. 880-881). Această prezentare a lui Cosimo este caracteristică în măsura în care arată că trebuie să facem o deosebire între gândirea expusă în *Principe* și ideile lui Machiavelli cu privire la însușirile conducătorului de stat în condiții asigurate. De altfel, încheierea capitolului de față, în care se spune că un principe trebuie să aibă mereu prezent în minte exemplul unui înaintaș de seamă, arată că însușirile pe care el trebuie să și le formeze, depășesc necesitățile limitate ale pregătirii lui în arta războiului.
 3. Cf. capitolele I și VII.
 4. Este vorba de fapt nu numai de fiii, dar și de descendenții și urmașii lui Francesco Sforza. Galeazzo Maria, fiul lui Francesco (1466-1476) a fost un tiran și a murit, asasinat de propriii lui prieteni de petreceri. Fratele lui Galeazzo, Ludovic Sforza zis Maurul, care obține ducatul după ce încheie în castelul de la Pavia pe nepotul lui, Gian Galeazzo, moștenitorul legitim, pierde tronul în 1500, când este trădat de mercenarii elvețieni și predat lui Ludovic XII. Massimiliano Sforza, fiul lui Ludovic Maurul, reocupă ducatul în 1512, când Liga sfântă obține victoria de la Ravenna împotriva francezilor. Machiavelli nu se referă însă la evenimentele imediat ulterioare redactării *Principelui* și care puteau să confirme în parte afirmația din text; în adevăr, în 1515, Francisc I învinge trupele lui Massimiliano la Marignano și reocupă ducatul de Milano: după seria războaielor care urmează, între regele Franței și Carol Quintul, același ducat va reveni Spaniei în urma păcii de la Cateau-Cambresis (1559). Deși în lupta de la Marignano, mercenarii elvețieni s-au luptat bine (cf. nota lui V. Osimo în N. Machiavelli, *Senin politici scehi*, ed. cit., p. 116, nota 12) afirmația lui Machiavelli cu privire la însemnătatea armatelor naționale rămâne adevărată.
 5. Cf. capitolul XIX: "În ce fel trebuie să ne ferim de a merita disprețul și ura".
 6. Machiavelli vorbește despre însemnătatea cunoașterii locurilor și despre vânătoare în *Discorsi* (UI, 39) în capitolul intitulat "Un căpitan trebuie să fie cunoscător al locurilor". Observațiile lui Machiavelli sunt acelea ale epocii lui, întrucât vânătoarea era unul din exercițiile favorite și contribuia la educația fizică militară a tinerilor. În tratatul lui Baldassare Castiglione despre însușirile necesare omului de curte, // *Cortegiano*, găsim de asemenea o indicație cu privire la rolul educativ al vânătoriei, prin asemănarea însușirilor și eforturilor pe care ea le cere. Cu acelea necesare unui căpitan de armate (I, 22. în *II Cortegiano*, Firenze, Sansoni, p. 57).
 7. Cf. *Discorsi*, III, 39. unde Machiavelli insistă de asemenea asupra necesității de a cunoaște toate aspectele terenului în vederea bunei pregătiri a apărării militare a țării.
 8. Philopoimen din Megalopolis (253-183 î.e.n.) a fost conducătorul ligii ahaice în războaiele lui Filip V, regele Macedoniei. Plutarh îl numește "ultimul dintre greci". Machiavelli se inspiră direct din Titus Livius (XXXV, 28), unde întâlnim aceleași amănunte cu privire la Philopoimen și la felul în care acesta privea cu atenție înfățișarea locurilor pe unde trecea, pentru ca să le poată apăra mai bine în caz de război, (cf. *Istoria Romană* de Titus Livius, traducere de N. Locusteanu și Șil. S. Petrescu, tomul IV, București, Sfetea, 1911, p. 207, XXXV, 28).
 9. Despre rolul educativ al istoriei antice și despre exemplul oamenilor de seamă care au ilustrat-o, găsim următoarele în *Proemio* la cartea I din *Discorsi*. "Considerând așadar marea cinste care se atribuie antichității și faptul că de multe ori, lăsând la o parte nenumărate alte exemple, un fragment de statuie antică a fost cumpărat pe un preț foarte mare, pentru a-l avea, lângă tine, ca o onoare pentru casa ta, și pentru a-l face să fie imitat de toți aceia care se desfată cu această artă: și cunoscând apoi cum aceștia se străduiesc cu toată puterea să reprezinte acest fragment în arta lor; și văzând pe de altă parte că faptele de vitejie pe care ni le arată istoria și care au fost săvârșite de regate și republici antice, de regi, căpitani, legislatori și alții, care s-au străduit pentru patria lor, sunt mai curând admirate decât imitate..., nu pot face altceva decât să fiu mirat și îndurerat de lucrul acesta" (*Opere*, ed. cit., pp. 89-90).
 10. Se știe din *Viețile Paralele* ale lui Plutarh, că Alexandru cel Mare era un mare iubitor al *Iliadei*. "Avea apoi o plăcere înăscută să se instruiască și să citească. Socotind și numind *Iliada* merindea trebuincioasă pe calea virtuții războinice, a luat pe cea îndreptată de Aristotel, care îndeobște se numește *cea din cutie*, și-o ținea totdeauna sub pernă împreună cu pumnalul, după cum povestește Onesicritos" (Plutarh, Alexandru, VIU, în *Vieți Paralele*, voi. IX - Alexandru și Cezar, trad. de N. I. Barbu, București, Edit. Științifică, 1957, p. 28).
 11. Xenofon a povestit în *Ciropedia* viața lui Cyrus.
 12. Este vorba de Publius Cornelius Scipio, zis Africanul, învingătorul cartaginezilor la Zama (202 î.e.n.) Cicero, în *Ad quintum fratrem* (I, 8, 23), menționează lecturile lui asidue din *Ciropedia*: "Cyrus iile a Xenophonte non ad historiae fidem scriptus, sed ad effigiem iusti imperii, cuius summa gravitas ab ii Io philosopho cum singulari comitate coniungitur: quos quidem libros non sine causa noster iile

Africanus de manibus ponere non solebat..." (Acel Cirus nu a fost descris de Xenofon în mod fidel față de istorie, ci pentru a da o imagine a puterii drepte, marea lui gravitate fiind îmbibată de acel filozof cu o deosebită bunătate; de aceea chiar, Africanul nostru nu fără motive obișnuia să nu lase din mână aceste cărți;...").

CAPITOLUL XV

1. După ce în capitolele anterioare a arătat cum se întemeiază un principat (cap. II-XI) și cum trebuie apărut prin organizarea lui militară (XII-XIV), în capitolele care urmează, Machiavelli ne expune conținutul principal al teoriei lui politice. Arătând care sunt însușirile necesare unui principe, el va preciza raporturile între etică și politică și va defini caracterul practic imediat al scrierii lui. Însușirile pe care le cere principelui sunt, așa cum se va vedea, însușirile necesare monarhului absolut în perioada de formare a relațiilor de producție capitaliste, așadar atunci când conducătorul de stat se aliază cu păturile orășenești pentru a micșora puterea feudalilor. Capitolele de față conțin ideile așa-numitului "machiavelism" care este însă mai puțin o teorie despre însușirile necesare principelui în general, cât mai ales teoria despre monarhul feudal-absolut în condițiile particulare ale Italiei în timpul Renașterii.

Cf. cu privire la aceasta. A n t o n i o G r a m s c i, *Note sul Machiavelli, sul la politica e sullo stato moderno*, ed. cit., pp. 13-14: "Trebuie să-l considerăm pe Machiavelli mai mult ca expresie necesară a timpului său și strâns legat de condițiile și exigențele lui care rezultă: 1) din luptele interne ale Republicii Florentine și din structura specială a statului care nu știe să se elibereze de resturile comunal-municipale, adică de o formă de feudalism care devenise o frână; 2) din luptele între statele italiene pentru un echilibru în cadrul italian, echilibru care era împiedicat de existența papalității și de alte rămășițe feudale, municipaliste ale formei de stat care era orășenească și nu teritorială; 3) din luptele statelor italiene mai mult sau mai puțin solidare pentru un echilibru european, sau din contradicțiile care existau între necesitatea unui echilibru intern italian și cerințele statelor europene în luptă pentru hegemonie". Cu privire la însușirile cerute principelui, cf. tot G r a m s c i, op. cit., p. 10: "Se poate considera că Machiavelli vrea să convingă aceste forțe (poporul, locuitorii orașelor, «democrația orășenească»), de necesitatea de a avea un «conducător» care să știe ce vrea și cum să obțină ceea ce vrea, și să-l accepte cu entuziasm chiar dacă acțiunile lui pot să fie sau să pară în contrast cu ideologia răspândită a vremii, religia".

2. Comentatorii amintesc tratatele de politică pe care Machiavelli putea să le cunoască și la care probabil se referă: pentru antichitate, în afară de operele lui Platon și

Aristotel, *Republicași Politica*, se amintește opera lui Xenofon, *Despre timnie (ci. Discorsi*, II, 2 în *Opere*, ed. cit., p. 226); pentru epoca feudală, operele gânditorilor scolastici ca Toma din Aquinu, comentatorul lui Aristotel în tratatul care îi aparține numai în parte. *De regimine principum*. de asemenea operele gânditorilor ghibelini care, în momentul conflictului dintre papalitate și imperiu, expun teoria separației dintre stat și biserică: Dante în *De Monarchia* și, mai ales. Marsilio din Padova în *Defensorpaci* (1324) care ajunge să subordoneze biserica, statului; în fine, pentru începuturile propriei lui epoci, a Renașterii, opera lui Coluccio Salutati (1331-1406) care susține dreptul poporului de a se împotrivi asupririi unui monarh. Contemporani lui Machiavelli erau pe de o parte Savonarola, cu scrierea *Despre guvernarea orașului Florența (Del reggimento del governo della città di Fiienze)* și pe de altă parte umaniștii Poggio Bracciolini cu dialogul *De infelicitate principum* și Gioviano Pontato cu tratatul *De Principe*.

3. în text, "verità effettuale". în această frază Machiavelli își precizează poziția față de gândirea politică anterioară. în primul rând, el arată că scopul operei lui este de ordin practic; el își propune să scrie lucruri utile aceluia care le citește, deosebindu-se de scolastici, dar și de umaniștii secolului precedent care abordează istoria fără a se raporta la problemele contemporane. Pentru a indica noutatea operei lui, Machiavelli precizează așadar mai întâi scopul ei practic, considerând *Principele* în felul unui breviar de tactică politică și arată apoi care este metoda lui de cercetare: aceea de a privi faptele în producerea lor concretă, urmărind adevărul lucrurilor în efectul lor, adică în realitatea lor obiectivă. Scriitorul introduce politica în numărul științelor istorice întrucât vrea să întemeieze concluziile lui pe fapte, dându-le valoarea unor adevăruri sprijinite pe cercetarea realității și pe confruntarea constantă a ideilor cu orânduirile existente. Noțiunea de "verità effettuale" dovedește că Machiavelli a depășit convenționalismul retoric al umaniștilor care rareori tratau despre fapte și de multe ori urmăreau doar să aducă laude unui principe sau unui înalt prelat. Scriitorul florentin, deși se adresează și el unui principe, îi indică însă, în mod precis, metodele de guvernare, rezervându-și lauda pentru aceia care le vor urma și care vor înfăptui astfel acea îndreptare a lucrurilor de care Italia avea neapărat nevoie. Prin atenția dată acestei "verità effettuale", Machiavelli afirma superioritatea cercetării directe a realității obiective. Noțiunea reflectă orientarea oamenilor Renașterii spre cunoașterea și cercetarea naturii.
4. G u i c c i a r d i n i, în *Del reggimento di Firenze* (II) se referă de asemenea la scriitorii care vorbesc despre state imaginare: "De aceea nu voim să cercetăm un guvern închipuit și care poate să existe mai ușor în cărți decât în practică, așa cum a fost poate Republica lui Platon" (cit. N. M a c h i a v e l l i, // *Principe*, Introduzione e note di Federico Chabod, ed. cit., p. 76, nota 1). Și în această respingere a teoriei neîntemeiate pe fapte, găsim metoda de cercetare nouă pe care

Machiavelli o aplică istoriei și politicii. Această aplecare asupra realității obiective, căreia scriitorul vrea să-i consacre principala sa cercetare, renunțând la toate închipuirile goale de conținut, caracterizată de ideologia Renașterii în opoziție cu ideologia religioasă cuprinsă în scolastică. Florența cunoaște în lot curbia secolului al XV-lea un interes crescând pentru studiul realității sociale și formează în consecință metode de cercetare adecvate obiectului. Machiavelli în *Închipuirea principelui*, așa cum Alberti scrisese tratatul asupra familiei pornind de la cunoașterea realității contemporane și urmărind să arate care trebuie să fie structura statului și personalitatea principelui pentru ca ele să facă față exigențelor impuse de condițiile obiective, contemporane. Precursorii imediați ai lui Machiavelli erau deci gânditorii generației precedente, umaniștii care scriseseră în limba "vulgară" și care fuseseră primii intelectuali ai burgheziei în ascensiune.

5. Acest pasaj este esențial pentru înțelegerea gândirii lui Machiavelli. Autorul *Închipuirea principelui* propune să scrie un manual de politică adecvat necesităților acelor ani și care să permită unui principe să ducă la îndeplinire unificarea statelor italiene. Scopul *Principelui* fiind astfel circumscris, autorul va vorbi despre metodele de acțiune în însușirile necesare în aceste împrejurări și va defini personalitatea principelui în funcție de rolul pe care acesta îl are de îndeplinit. Machiavelli deosebește așadar planul idealului de acela al realului. Machiavelli indică paralelismul celor două planuri opunând pe "ceea ce este", lui "ceea ce ar trebui să fie", adică realul idealului, și întărește caracterizarea lor opunând, imediat mai departe, pe "oricând", împrejurării particulare și condițiilor reale. El încheie observând că principiile nu trebuie să fie bun "oricând", cu alte cuvinte, nu trebuie să se conformeze unei norme morale abstracte care nu ține seama de complexitatea situațiilor reale. Fără a nega valoarea unei asemenea norme și fără a respinge ideea unei morale absolute, în afara intereselor de clasă, legat prin aceasta încă de ideologia religioasă, Machiavelli susține însă în primul rând principiile moralei de clasă a burgheziei în ascensiune.
6. Cf. nota 5. Opoziția dintre "închipuit" și "adevărat" des întâlnită în această pagină, exprimă o exigență logică, de gândire eliberată de prejudecăți și manifestă în același timp urgența măsurilor de luat. Machiavelli își dă seama că situația statelor italiene este atât de gravă încât ea cere o acțiune grabnică; iată de ce nu vrea să trateze niciodată despre planul lui "ceea ce ar trebui să fie", al lui "oricând", sau al închipuirilor de tot felul, ci numai despre planul realității înconjurătoare, adică despre situația statelor italiene în acel moment și despre mijloacele concrete de a opri agravarea ei.
7. Cuvântul *avaro* înseamnă, până în secolul al XVI-lea, mai ales "lacom, avid păstrând sensul lui latin; iar acesta este totodată potrivit rădăcinii cuvântului care este comună cu aceea a lui "avidus". Distanța pe care o face Machiavelli ;•

folosirea termenului celui mai just ne arată că scriitorul avea un simț ascuțit al limbii, ceea ce îl îndeamnă să cumpănească atent folosirea cuvintelor mai ale, atunci când. așa cum se întâmplă în cazul de față. ele au rolul de a exprima o caracterizare importantă pentru înțelesul teoriei expuse. Observăm de asemenea că Machiavelli vorbește de limba "toscană" în opoziție cu "limba noastră". Numește "toscană", cuvântul italian, deoarece pentru Machiavelli limba literară se confundă în primul rând cu florentina și, ceva mai larg, cu toscana, dar nu cu "italiana". În *Dialogul cu privire la limba noastră*, scris probabil în 1514, "în care se examinează dacă limba în care au scris Dante, Boccaccio și Petrarca trebuie numită italiană sau florentină", Machiavelli susține superioritatea dialectului florentin asupra celorlalte graiuri din Peninsula, dând ca model pe înșiși marii scriitori care l-au folosit. Scriitorul combate teoria expusă de Dante în *De vulgari eloquentia*, cu privire la limba literară a Italiei, susținând că aceasta nu poate fi decât florentina, iar nu o limbă abstractă deasupra dialectelor; și arată că autorul *Divinei Comedii* a folosit de altfel el însuși o limbă curată florentină. Machiavelli se dovedea un susținător ferm al funcției lingvistice predominante a dialectului toscan, și în particular a florentinei vorbite. În opoziție cu "toscana", este numită "limba noastră", latina.

8. De observat cum concluzia repetă cele spuse la începutul capitolului. Machiavelli opune din nou cele două morale: morala religioasă, considerată ca morală absolută, și morala practică, de fapt morala de clasă a burgheziei. Ceea ce poate fi o virtute în sensul moralei religioase, se dovedește a fi o însușire răufăcătoare din punctul de vedere al moralei burgheze. Deci viciul poate fi bun și virtutea poate fi rea. Acest relativism reprezintă introducerea poziției de clasă în judecățile etice. În *Discorsi* (III, 20 și 21) găsim unele observații asemănătoare. Machiavelli relatează un exemplu din istoria romanilor pentru a arăta că uneori "o faptă de omenie și plină de caritate poate să aibă mai mult efect decât o faptă crudă și violentă", și citează, în sprijinul acestei constatări, mărturia lui Xenofon care laudă bunătatea lui Cyrus; dar imediat mai departe, el observă că Hannibal a dobândit victorii și faimă cu toate că a folosit în purtarea lui față de oameni doar cruzimea și violența. Ajungând la constatarea că se pot dobândi rezultate egale folosind procedee deosebite, și exemplificând observația sa prin comportarea lui Scipio în Spania și a lui Hannibal în Italia, Machiavelli susține, și în *Discorsi*, că mijloacele de guvernare trebuie să fie adecvate condițiilor existente și că ele sunt bune numai în măsura în care corespund scopului urmărit; ceea ce înseamnă că nici o "virtute" nu are valoare absolută.

CAPITOLUL XVI

1. Oprindu-se, în capitolul de față, asupra unei anumite însușiri din cele pe care le socotește necesare principelui, Machiavelli se va referi la exemplele antice și contemporane. Despre însușirile necesare principelui, scriitorul vorbește și în paginile asupra Germaniei; amintind exemplul împăratului Maximilian, el spune că socotește drept o greșeală, prea marea dărnicie a unui monarh. Problema dărnicii și zgârceniei principilor se întâlnește la mulți scriitori pe care Machiavelli îi cunoștea, îndeosebi la C i c e r o, în *De officiis*. Cf. cartea I, 14, în *Despre îndatoriri*, trad. de David Popescu, București, Ed. Științifică, 1957, p. 60: cf. și cartea a II-a, 15, în opt. cit., pp. 136-138. Dar Machiavelli putea fi îndemnat să facă aceste considerații, nu atât pentru că citise pe cei vechi, dar pentru că principii italieni foloseau dărnicia ca un mijloc de guvernare. Un cercetător atent al vremii lui nu putea în adevăr să nu se întrebe în ce măsură luxul și pompa sau dărnicia și favorurile erau sau nu un mijloc de a asigura stabilitatea puterii principelui. Problema se impune atenției în măsura în care ea caracterizează, ca un aspect, faza de trecere de la statul feudal la statul absolutist, monarhul absolut fiind acela care folosește dărnicia ca mijloc de consolidare a puterii lui. Aristocrația feudală, care în monarhia absolută a devenit aristocrație de curte, s-a supus monarhului absolut numai în măsura în care acesta a știut să o atragă prin sinecure, pensii și daruri. Sumele necesare erau procurate din impozite. "Impozitele erau în fond o variantă a rentei feudale, pe care puterea regală o percepea în mod centralizat, de la aceiași țărani și meșteșugari și o împărțea nobililor sub formă de lefuri, pensii, daruri etc..." (*Istoria evului mediu*, sub redacția lui S. D. S k a z k i n, ed. cit., v. II, p. 37). Problema preocupă așadar pe istoricii contemporani. Intelectuali ai noii clase în ascensiune și ca atare teoreticieni ai monarhiei absolute, scriitorii privesc critic dărnicia prea mare a principilor față de aristocrația feudală pe care aceștia o înlătură de la putere, dar o păstrează în jurul Curții și îi acordă favoruri pentru ca s-o aibă aliată împotriva burgheziei. În observațiile lor, acești scriitori văd o poziție de clasă precisă, (cf. G u i c c i a r d i n i, *Ricordi*, nr. 172. Serie seconda, în *Scritli politici e Ricordi* a cura di Roberto Palmarocchi, Bari, Laterza, 1933, p. 323).
2. Machiavelli vrea să spună că un principe nu va putea să fie atât de darnic încât să atragă atenția și lauda oamenilor, decât dacă asuprește poporul prin biruri numeroase făcându-se astfel urât de popor. Prin urmare dărnicia foarte mare nu se obține decât prin abuzuri și de aceea este socotită dăunătoare principelui.
3. Machiavelli pune această dilemă: sau ești darnic cu măsură și în cazul acesta nimeni nu observă dărnicia ta și ești cunoscut drept econom, sau ești darnic peste

măsură, în așa fel încât atragi atenția oamenilor, și în cazul acesta ajungi să fii urât de popor pentru că îl silești să-ți plătească biruri prea mari.

4. Se observă limpede aici argumentul lui Machiavelli în favoarea dărnicii cumpătate și înțelepte care nu se exercită pe spinarea poporului. Îndemnul la cumpătare îl apropie pe Machiavelli de păturile mijlocii ale burgheziei florentine, aceleași care protestaseră, prin Savonarola, împotriva risipei și a luxului. În adevăr, în timp ce burghezia din celelalte țări se caracteriza la această dată prin spirit de economie și tendință de acumulare, trăsături care se oglindesc, spre pildă, în protestantism, burghezia italiană, în speță cea florentină, care este într-o fază regresivă, iubește luxul și risipa (cf. *Istoria evului mediu*, sub redacția lui S. D. S k a z k i n, ed. cit., v. H, p. 242).
5. De observat că prin acest "nesfârșit de mulți", Machiavelli subliniază însemnătatea poporului.
6. Machiavelli vorbește în *Legazione prima alia corte din Roma* despre dărnicia cardinalului Giuliano della Rovere, devenit papă sub numele de Iuliu II. El arată că acesta s-a servit de faima generozității numai pentru a reuși să fie ales, iar după aceea a știut să fie măsurat în cheltuieli. Guicciardini menționează și el, în *Storia d'Italia* (VI, 5), aceeași conduită a papii: "S-au arătat pe de altă parte în mod limpede motivele pentru care... a fost ridicat atât de sus. Căci, fiind multă vreme cardinal foarte puternic, prin măreția cu care îi întrecuse întotdeauna pe toți ceilalți și prin calitatea cu totul rară a spiritului lui, nu numai că avea mulți prieteni dar și multă autoritate la Curte, și avea faima de a fi apărător al demnității și al libertății eclesiastice. Mai mult au făcut să fie ales făgăduințele nemăsurate și nenumărate pe care el le-a făcut cardinalilor, principilor și baronilor, precum și oricui putea să-i fie util în această chestiune..." (*Storia d'Italia*, a cura di Constantino Panigada, Bari, Laterza, 1929, v. n, p. 107).
7. Menționăm că în alte ediții, textul este ușor deosebit, și anume: "Nu s-a mai gândit apoi nici o clipă să o păstreze, pentru ca să poată purta război cu regele Franței; și a purtat războaie nenumărate". (Cf. N. M a c h i a v e l l i, *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 126, și *II Principe*, introduzione e note di F. Chabod, ed. cit., p. 79). Regele Franței este Ludovic XII.
8. Este vorba de Ferdinand Catolicul pe care în scrisoarea adresată lui Francesco Vettori (26 august 1513), Machiavelli îl numește "meschin și zgârcit" (M a c h i a v e l l i, *Lettere*, Firenze, Rinascimento del libro, 1929, pp. 78-79).
9. Cezar a fost asasinat de Brutus și Cassius în 44 î.e.n. la un an numai după ce primise titlul de dictator pe viață și de "imperator". Se știe că la începutul carierei lui politice cheltuisese foarte mult pentru a-și câștiga popularitate; ales edil în anul 65, se îndatorase pentru a putea organiza jocuri și petreceri populare. În ce privește judecata lui Machiavelli referitoare la Cezar, ea este aceea a primilor istorici umaniști (Coluccio Salutati, Leonardo Bruni) care condamna înlăturarea

guvernării republicane și instaurarea imperiului: de altfel, menționarea lui Ce/u în cadrul acestui capitol de critică a tiraniei și a metodelor ei, dovedește și de asemenea că admirația lui Machiavelli se adresa Romei republicane, nu Imperiului (ci. Hans Baron. *The crisis of the Italian Renaissance*, Prince Uin 1955. v. I. p. 56 și 371).

10. În *Discorsi* (III, 21) Machiavelli arată de asemenea că un principe trebuie să se comporte în așa fel încât să nu fie disprețuit și urât. Acela care caută prea mult să fie iubit, va fi disprețuit de îndată ce se va îndepărta de calea pe care a urma până atunci; iar acela care vrea să fie temut, ajunge, la rândul lui, să fie urât de îndată ce întrece oricât de puțin măsura potrivită (*Opere*, ed. cit., p. 369). În cap. 23 al aceleiași cărți, scriitorul arată că principala cauză care generează ura poporului împotriva principelui este "faptul de a-l lipsi de bunurile lui", la care se adaugă trufia pe care oamenii liberi îndeosebi nu o îngăduie unui conducător al lor, chiar dacă ea nu lovește cu nimic interesele lor (*Opere*, ed. cit., p. 376). Cu această concluzie, Machiavelli arată că monarhul va putea să-și mențină puterea numai în măsura în care va respecta bunurile și demnitatea poporului, respectiv ale burgheziei care voia ca averile să-i fie apărate împotriva bunului plac al feudalilor. Machiavelli definește aici caracterul monarhiei absolute în faza ei progresistă și avertizează împotriva domniilor absolutiste de mai târziu care vor avea o bază de clasă exclusiv feudală. Capitolul lui Machiavelli anticipează critica pe care iluminismul o va aduce statelor de monarhie absolută. Precizând că vitejia foarte mare a unui principe poate să șteargă "toate acele greșeli pe care oamenii le săvârșesc pentru a se face prea mult iubiți sau prea mult temuți" (*Opere*, ed. cit., p. 369), ne îndeamnă să concludem că el condamnă monarhia absolută în faza ei evoluată și antiburgheză, acceptând-o, cel mult, numai în măsura în care monarhul ar fi, asemenea unui "despot luminat", o personalitate care să se impună prin merite neobișnuite, capabile de a lăsa în umbră viciile lui.

CAPITOLUL XVII

1. Capitolul de față continuă analiza începută în capitolul precedent privitor la însușirile necesare unui principe; el reia în același timp ideile expuse în capitolul VD în legătură cu Cezar Borgia. Machiavelli va arăta din nou că violența poate și trebuie să fie, în anumite condiții, mijlocul de guvernare cel mai adecvat, (cf. și cap. III, nota 13).
2. Despre aceste bune rezultate ale cuceririi Romagnei de către Cezar Borgia, vorbește și Guicciardini în *Storia d'Italia* (VI, 4): "Doar Romagna... era liniștită și credincioasă ducelui Valentino; deoarece prin propria ei experiență cunoscuse că este mult mai bine pentru ea să fie supusă, în întregimea ei, unui singur principe

puternic, decât ca fiecare oraș să fie sub guvernarea unui alt senior. Oamenii își aminteau de asemenea că datorită autorității și puterii lui, ca și datorită administrării leale a dreptății, țara fusese liniștită și ferită de tulburările proprii partidelor dușmane, care altădată provocau neîncetate ucideri de oameni. Cu aceste lucruri câștigase populațiile de partea lui..." (*Storia d'Italia* libro VI. cap. 4. a cura di Constantini Panigada. Bari. Laterza. 1929. V. II. pp. 100-101 i. Observația lui Machiavelli, confirmată de Guicciardini, dovedește că acțiunea lui Borgia era îndreptată împotriva micilor feudali și că ea putea servi ca atare cauză a unificării statelor italiene. Cf. pentru aceasta. Antonio Gramsci. *Note sul Machiavelli. sullapolitica e sullo stato moderno*, ed. cit., p. 14: "Principele trebuie să pună capăt anarhiei feudale; și lucrul acesta îl face ducele Valentino în Romagna, sprijinindu-se pe clasele producătoare, negustori și țărani".

3. Machiavelli vorbește în *Discursuri* (UI, 27) de politica greșită a florentinilor față de un alt oraș toscan, anume Pisa, unde în 1501-1502 s-au menținut neînțelegerile dintre fracțiuni în loc să se desființeze partidele adverse prinuciderea căpeteniilor lor. Machiavelli recomandă în situațiile de acest fel, mijlocul radical, cruzimea, socotind că numai aceasta ar fi putut aduce pisanilor liniștea internă și ar fi ușurat în același timp ocuparea orașului de către florentini. Recomandând folosirea mijloacelor violente, Machiavelli se pune succesiv în situația agresorilor și a victimelor lor. Pentru cei dintâi acest fel de a proceda ar fi ușurat înfăptuirea unei acțiuni politice favorabile intereselor statului; pentru ceilalți, el ar fi însemnat asigurarea liniștei interne, garanție a puterii împotriva atacurilor din afară. Machiavelli observă, în același capitol al *Discursurilor* (III, 27), că politica florentină de folosire a neînțelegerilor interne pentru cucerirea Pisei era o politică de slăbiciune, și îi opunea drept singura politică justă, aceea de a cuceri și de a stăpâni un stat prin forță și prin însușiri deosebite ("con forza e con virtù". *Opere*, ed. cit., p. 383). Adversar al oricărei metode izvorâte din șovăială și inconsecvență, scriitorul condamnă firesc politica de tergiversare, socotind-o dăunătoare statului și totodată poporului pe care îl slăbește, divizându-l. Arătând în același timp folosul întrebuintării cruzimii pentru pisani, Machiavelli apreciază metoda din punctul de vedere al statului atacat, și deci din punctul de vedere al poporului care urmează a fi supus și nu al principelui care și-a propus să-l supună. Concluzia este aceeași ca și în primul caz deoarece se arată că întreținerea partidelor adverse dăunează oricând unui stat întrucât grăbește căderea lui. În legătură cu această chestiune, Machiavelli spune de asemenea, vorbind de un alt oraș-republică: "Orașul Pistoia... nu a ajuns în stăpânirea Republicii Florenței decât prin acest mod de a proceda; căci fiind împărțit, iar florentinii favorizând când un partid, când altul, l-au împins atât de departe încât, istovit de existența lui plină de tulburări, l-au făcut să se arunce singur în brațele Florenței" (*Discorsi*. II, 25, în *Opere*, ed. cit., p. 291).

4. *Eneida*, I, vv. 563-564: "Grele nevoi și-o domnie ce'ncepe mă-mping la de-acestea. / Până în zare, prin străji, apărând ale țării hotare" (*Eneida*, în românește de D. M. Urește, București, ESPLA, 1956, p. 35). Sunt cuvintele pe care Didona le spune lui Ilioneu troianul, răspunzând rugăminții acestuia care-i cere să nu mai interzică navelor troiene de a ancora la țărmul Cartaginei. Didona răspunde arătând că va trebui să mențină interdicția pe care domnia ei i-o impune.
5. În *Discorsi*(III, 21) Machiavelli se referă la aceeași alternativă spunând: "...oamenii sunt împinși de două lucruri principale: sau de dragoste, sau de ură, așa încât le poruncește și acela care se face iubit, ca și acela care se face temut; ba uneori este mai mult urmat și ascultat acela care se face temut decât acela care se face iubit" (*Opere*, ed. cit., p. 369). Aceste cuvinte exprimă o constatare, dar nu o maximă. Machiavelli recomandă violența în măsura în care ea este utilă statului, în speță monarhiei absolute, deoarece este mai eficace decât clemența. Pe aceasta din urmă scriitorul nu o respinge și nu o disprețuiește, dar condamnă cruzimea pusă în slujba intereselor proprii. Într-una din scrisorile sale (din 20 decembrie 1514) Machiavelli recunoaște că violența asigură uneori succesul și victoria: "Papa Iuliu nu s-a preocupat niciodată de faptul că oamenii îl urau cu condiția de a fi temut și respectat și cu această frică (pe care o impuneau în jurul lui) a răsturnat lumea și a adus biserica în situația pe care o vedem acum" (Toutes les lettres de Machiavelli, Paris, Gallimard, 1955, v. II, p. 401). Dar în *Istorie fiorentine* (II, 37) scriitorul condamnă cruzimea ducelui de Atena care voia să obțină "servitutea, nu bunăvoința oamenilor; iar pentru aceasta dorea mai mult să fie temut decât iubit" (*Opere*, ed. cit., p. 673). Afirmția prin care Machiavelli își susține aici preferința pentru un principe care se face temut mai mult decât iubit trebuie înțeleasă așadar nu în mod absolut ci în raport cu criteriul amintit, care este un criteriu de clasă, anume utilitatea și eficacitatea mijlocului respectiv pentru binele statului, respectiv al statului național. Cruzimea ducelui de Atena este condamnată întrucât ea nu folosește, în acel moment, mării sau întăririi statului florentin, ci dimpotrivă, urmărește să desființeze guvernarea lui liberă și democratică.
6. Machiavelli își afirmă aici disprețul față de oameni pentru a justifica metodele pe care le recomandă. Pasajul este unul din acelea care au creat cel mai mult trista faimă a secretarului florentin și a "machiavelismului". Totuși, această afirmație de pesimism contrazice conținutul altor capitole din *Principe*, mai ales al capitolelor XIX și XX, care susțin că pentru a domni trebuie să dobândești încrederea poporului. De altfel, în continuarea pasajului de față, se vede că scriitorul nu disprețuiește nicidecum pe acel principe care își câștigă favoarea poporului printr-un "suflet înalt și nobil", ci dimpotrivă, consideră că acesta este adevăratul mijloc de a păstra puterea. Noțiunea de "principe iubit de popor" este înțeleasă aici în sensul celor spuse în capitolul precedent în legătură cu dărnicia. Machiavelli nu recomandă dărnicia, deoarece ea reușește să câștige doar trecător favoarea

oamenilor, întrucât ea nu poate fi continuă și egală. În același sens consideră scriitorul că principele nu trebuie să fie iubit; el nu trebuie să fie iubit pentru dărnicia lui, ci trebuie să fie temut pentru dreptatea lui. Această înțelegere apare mai limpede în continuarea pasajului unde se vorbește de "prieteniile pe care le obții cu bani", și pe care Machiavelli nu le socotește demne de încredere. Se dovedesc deci "nerecunoscători, schimbători ...etc." acei oameni în care te-ai încrezut pentru că te-ai arătat doar dărnice față de ei; iar dărnicia nu are decât efecte trecătoare. Judecata lui Machiavelli cu privire la oameni nu implică pesimism față de natura omului, ci numai o îndreptățită critică a acelor care cred că pot câștiga încrederea oamenilor prin mijloace înșelătoare și de suprafață, cum este dărnicia. Se vor arăta desigur ingrați oamenii pe care ai încercat să-i atragi înșelându-i cu daruri; pentru că oamenii nu vor daruri, ci vor fapte cinstitute care să dovedească "un suflet înalt și nobil", deoarece numai acesta poate garanta constanța în făptuirea binelui, fermitatea și cinstea unui conducător de stat. Considerăm că acest pasaj infirmă concluzia cu privire la pesimismul lui Machiavelli, care s-ar baza pe o considerare parțială a ideilor lui.

7. Cf. cap. IX, unde se arată că un principe trebuie să se conducă în așa fel încât supușii lui să aibă oricând nevoie de el. Pasajul respectiv confirmă cele spuse mai sus (cf. nota 6) arătând că Machiavelli numește "nerecunoscători, schimbători etc." pe oamenii pe care îi poți câștiga prin favoruri, pe când încrederea poporului se obține prin alte mijloace pe care un "principe înțelept" le va găsi.
8. Și această afirmație pesimistă trebuie înțeleasă în sensul celor arătate mai sus. Ea indică relațiile care se stabilesc între oameni atunci când cineva își câștigă iubirea printr-o dărnicie ostentativă care nu se sfiește de a-și mărturisi scopul. Paragraful următor arată că există între oameni și alte relații, care nu se întemeiază nici pe interese nici pe obligații.
9. În *Discorsi* (II, 19) întâlnim aceeași idee: "Dar acela care poruncește supușilor... trebuie să se folosească mai curând de pedeapsă decât de respect. Și aceasta însă trebuie să fie măsurată, în așa fel încât să eviți ura; deoarece a te face urât nu este niciodată spre binele unui principe" (*Opere*, ed. cit., p. 366).
10. Acesta este, în relațiile dintre oameni, planul superior celui precedent, dovedind că un principe poate și trebuie să acționeze în așa fel încât să fie numai temut, câștigându-și această prețuire a supușilor prin comportarea lui corectă. Cauzele care pot genera ura lor sunt abuzurile și bunul plac. Scriitorul se ridică deci împotriva tiraniei și cere principelui să-și respecte supușii. Prin cuvintele lui, clasa cea nouă cere să fie respectată potrivit cu locul și funcția ei în societate. Machiavelli se referă și în capitolul XIX la abuzurile tiraniei și la efectele ei; cf. de asemenea *Istorie fiorentine* (II, 36), unde se vorbește despre ducele de Atena și se arată că ceea ce a provocat mai mult nemulțumirea florentinilor față de domnia acestuia a fost atitudinea lui lipsită de respect față de soțiile supușilor lui. (*Opere*.

ed. cit., p. 667). Același respect este amintit în *Discursi* (IU, 26) unde Machiavelli scrie: "Iar Aristotel, între principalele cauze la care se referă vorbind despre prăbușirea tiranilor, arată injuria adusă cuiva în legătură cu femeile, și anume necinstirea lor. violul sau ruperea unei căsătorii... Spun așadar că principii absoluți și guvernatorii republicilor trebuie să se preocupe de aceasta: ei trebuie să aibă în vedere dezordinea care poate să se nască de aici și să ia măsuri înainte ca laptele să fie spre răul și rușinea statului sau a republicii lor" (*Opere*, ed. cit., p. 380). Condamnând îndeosebi acest abuz. Machiavelli se ridică împotriva moravurilor nobilimii feudale: ca exponent al burgheziei conștiente de rolul ei în stat, el cere pentru clasa cea nouă respectul care i se cuvenea.

11. în *Discorsi* (III, 19). Machiavelli arată de altfel că actele de cruzime ale principilor erau determinate de lăcomia jafului. "Modul de a o evita (ura) era acela de a le lăsa supușilor bunurile pe care ei le stăpânesc, deoarece sângele, atunci când nu duce la jaf, nimeni nu-l dorește decât dacă este constrâns, iar o constrângere de felul acesta rareori se întâmplă; atunci însă când intervine jaful, se ivesc întotdeauna și nu lipsesc niciodată cauzele și dorința de a vărsa sânge" (*Opere*, ed. cit., pp. 366-367). Pentru însemnătatea pe care Machiavelli o atribuie hanului și dorinței de a-l avea, cf. și *L'Arte della guerra*, cartea a IV-a. unde, în legătură cu disciplina care trebuie impusă soldaților, se spune: "dacă fuga îl salvează viața, ea nu le salvează bunurile; iar dragostea de bunuri nu-i face pe oameni mai puțin îndârjiți de a se apăra, decât îi face dragostea de viață" (*Tutte le opere storiche e letterarie di N. Machiavelli*, a cura di Guido Mazzoni e di Mano Casella, Firenze. Barbera, 1929, p. 326).
12. Hannibal (247-183 î.e.n.) învingătorul romanilor la Lacul Trasimene (217) și la Cannae (216), la rândul lui învins de aceștia la Zanna (202), este deseori amintit de Machiavelli. în *Discorsi* (III, 31), scriitorul îl consideră drept cel mai de seamă comandant de armate, model prin excelență al oricărui războinic (*Opere*, ed. cit., p. 392) și aceeași judecată o exprimă atunci când observă că "nimeni nu va putea să spună vreodată că Hannibal nu a fost maestru în ale războiului" (ibid., p. 348).
13. Sunt numite "pământuri străine": Italia peninsulară, Sicilia, Africa, fiecare din ele fiind un pământ străin pentru "neamurile" diferite care alcătuiau armata lui Hannibal.
14. în *Discursuri* (III, 21). Machiavelli compară de asemenea pe Hannibal cu Scipio. așa cum face în continuarea pasajului de față. Cel dintâi este principele care prin cruzimile lui a impus ascultare și respect, iar celălalt este comandantul blând care prin omenia lui câștigă admirația popoarelor pe care îl supune; dar și unul și celălalt, deși prin moduri de procedare diferite, ating același rezultat, gloria și puterea. Analizând cauzele acestor fapte, Machiavelli arată că Hannibal, urât pentru crușimea lui, era admirat pentru celelalte însușiri ale lui (*Opere*, ed. cit., p. 369). În pasajul de față al *Principelui*, scriitorul respinge prejudecata acelor

scriitori care îl admiră pe Hannibal dar nu văd cauza principală a succeselor lui. anume teama pe care el o impunea celorlalți. *Principele*, care expune un program de acțiune imediată, recomandă exemplul lui Hannibal. cel mai adecvat în condițiile momentului, fără a nega însă rolul și eficacitatea blândății în împrejurări diferite. Critica adresată scriitorilor care nu îndrăznesc să recunoască valoarea anumitor mijloace prin care se câștigă puterea, deși admiră pe cei care au câștigat-o astfel, arată că Machiavelli gândește consecvent, potrivit moralei necesare burgheziei în ascensiune care luptă pentru a cuceri puterea. Atribuindu-i lui Hannibal o "cruzime neomenească". Machiavelli traduce exact cuvintele lui Titus Livius (XXI, 4) care vorbește în legătură cu generalul cartaginez de "inhumana crudelitas", dar consideră că acesta este cel dintâi dintre viciile cele mai mari; afirmându-și aprecierea față de cruzimea lui Hannibal, Machiavelli se referă așadar în mod critic și la judecata lui Titus Livius, pe care o infirmă. După cum se va vedea și mai jos, în comparația dintre Hannibal și Scipio, Machiavelli prețuiește cruzimea în măsura în care o socotește mijloc necesar de guvernare la un moment dat, fără a o considera însă mijloc de guvernare oricând necesară.

15. Este vorba de Publius Cornelius Scipio zis Africanul, cuceritorul Spaniei și învingătorul lui Hannibal.
16. Machiavelli se referă la revolta trupelor contra lui Scipio în anul 206 î.e.n.. revoltă pe care o amintește și în *Discursuri* (III, 21) unde consideră drept cauză a rebeliunii, prea marea blândețe a generalului roman, cu alte cuvinte, faptul că oamenii nu se temeau de el; tot aici arată că pentru a pune capăt răscoalei, Scipio a fost totuși nevoit să uzeze de cruzimea pe care până atunci o evitase (*Opere*, ed. cit., p. 369-370).
17. Titus Livius relatează această învinuire pe care Fabius Maximus i-a adus-o lui Scipio (XXIX, 19): "Ante omnes Q. Fabius natus cum ad corrumpendam disciplinam militarem argueret; sic et in Hispania plus prope per seditionem militum quam bello amissum: externo et regio more et indulgere licentiae militum et saevire in eos" (Mai mult decât toți, Quintus Fabius susținea că el este născut pentru a sfârși disciplina militară; tot așa și în Hispania au pierit aproape mai mulți ostași din cauza revoltei decât în război. După obiceiul străinilor și al regilor, pe de o parte îi îngăduie destrăbălarea soldaților și pe de altă parte îi pedepsește aspru). *Istoria Romană*, traducere de N. Locusteanu și I. S. Petrescu. tomul III. București. Carol Gobl, 1904, p. 51 I).
18. Proprietarul Quintus Pleminius, lăsat de Scipio la Locri Epizephyrii, oraș din sudul Italiei, pentru a-l apăra împotriva cartaginezilor, a săvârșit jafuri și alte abuzuri împotriva locuitorilor. Scipio nu l-a pedepsit cum se cuvenea pentru aceste fapte, lucru pentru care același Fabius Maximus îl învinuiește de asemenea cu severitate.
19. Comparând întregul pasaj referitor la Hannibal și la Scipio, cu un pasaj asemănător din *Discorsi* (III, 21). constatăm o ușoară deosebire. În *Principele*.

Machiavelli respinge blândețea și indulgența lui Scipio. arătând urmările lor dăunătoare Romei, anume răscoala trupelor din Spania; doar în încheierea paragrafului, scriitorul observă că această greșală a devenit pentru posteritate un motiv de admirație.

În *Discorsi* regăsim judecata aceleiași posterități, atunci când Machiavelli însuși laudă comportarea lui Scipio. În adevăr, în *Discorsi*, scriitorul nu întârzie asupra urmărilor imediate ale blândeții acestuia, și anume răscoala trupelor, ci, privind excepția din Spania în totalitatea ei, constată că Scipio a obținut, ca și Hannibal, deși urmând mijloace opuse, aceeași supunere și ascultare din partea popoarelor pe care le-a cucerit. Machiavelli, încercând să explice acest paradox, recunoaște, în același capitol al *Discursurilor*, spre deosebire de pasajul corespunzător din *Principe* (în capitolul de față), că "...oamenii sunt împinși de două lucruri principale: sau de iubire sau de teamă, așa încât le poruncește atât acela care se face iubit, cât și acela care se face temut"; și numai ultima propoziție a acestui raționament se apropie de *Principe*: "ba chiar de cele mai multe ori este mai mult urmat și mai mult ascultat acela care se face temut, decât acela care se face iubit" (*Opere*, ed. cit., p. 369). În continuarea lui însă, Machiavelli va arăta că atât indulgența, cât și cruzimea prea mare se corectează prin celelalte însușiri care, dacă sunt cu adevărat mari, fac să se uite excesul celorlalte. În *Discorsi*. așadar. Machiavelli nu recunoaște cruzimi, după cum nu recunoaște nici blândeți, rolul determinant în succesul unui comandant față de popoarele pe care le cucerește, iar acesta este atribuit virtuților sau însușirilor lui militare care corectează excesele sau erorile celorlalte însușiri. În sfârșit, considerând încheierea capitolului de față, care cere din nou ca principele să se ferească de a trezi ura supușilor lui, se poate concluda că nici cruzimea, nici excesiva blândețe nu sunt pentru Machiavelli mijlocul cel mai eficace de a domni bine, și că respectul sau teama supușilor, necesare într-un stat, se pot obține numai fără cruzime, adică prin acea dreptate care se apropie mai mult de blândețe decât de răutatea generatoare de cruzime. În însușirile pe care le cere principelui, respectiv monarhului absolut, Machiavelli respinge deci cruzimea și cere dreptatea, întrucât vorbește în numele clasei noi care își susține drepturile pentru a-și consolida puterea. Scriitorul numește cruzime, asuprirea exercitată de feudali și îndreptată în mod egal împotriva orașenilor și a țărănimii. Cere dreptate față de popor, respectiv față de clasa în ascensiune pe care principele se va sprijini în acțiunea lui îndreptată contra feudalilor.

CAPITOLUL XVIII

1. Capitolul de față a determinat cele mai multe din comentariile care resping teoriile /V/ncj/Je/tf/socotindu-le contrarii moralei. Dacă în capitolele precedente, scriitorul nu era întotdeauna categoric în recomandările lui și permitea o înțelegere mai

nuanțată în cadrul întregii opere, aici în schimb recomandările sună limpezi și ele se conduc întotdeauna după criteriul utilității politice a acțiunii. Capitolul reprezintă concluzia constatărilor care se desprindeau pentru scriitor din analizele situațiilor contemporane. Machiavelli va spune că, în condițiile date, și în vederea scopului de atins, sunt necesare toate mijloacele, chiar acelea pe care morala. în speță morala religioasă feudală, le condamnă.

2. Această introducere amintește foarte bine alte pasaje în care Machiavelli raționează în același fel: admite principiile de conduită consfințite de etică și tradiție, deci nu neagă direct morala religioasă, dar susține indirect o morală nouă atunci când spune că omul, respectiv principele, poate reuși în acțiunile lui mai curând prin derogare de la morală decât prin conformarea la regulile ei. Din cele ce urmează va rezulta care sunt acei principii care au săvârșit lucruri mari cu ajutorul necinstei și al vicleniei. Machiavelli va cita pe Alexandru VI a cărui duplicitate de caracter este menționată și de alți istorici contemporani (cf. J a c o p o N a r d i, *Le Histoire della città di Fiorenza, in Lione*, MDLXXXII, p. 69 v.), spunând că lasă deoparte alte numeroase exemple recente. Este vorba de "lucruri mari" în același sens de clasă pe care-l are în *Principe* noțiunea însăși de principe perfect: citând exemplul lui Alexandru VI pe care l-a arătat drept sprijinitor al acțiunilor fiului său, Machiavelli socotea că faptele lui au fost mari întrucât au susținut o acțiune care, dacă ar fi reușit, ar fi fost binefăcătoare pentru Italia, în speță pentru burghezia orașelor ei. Acest punct de vedere continuă să apară în *Discursuri*, dar aici Machiavelli nu mai pledează pentru monarhia absolută, ci pentru republică, deoarece și-a dat seama că politica Medicilor este favorabilă nu păturilor active ale burgheziei, ci unei burghezii artistocratizate. În consecință, în *Discursuri* el nu mai laudă nici înșelătoria nici fățărnicia. Atunci când cere, la un moment dat, folosirea înșelăciunii (III, 40), el înțelege prin aceasta nu călcarea cuvântului dat sau a înțelegerii încheiate cu cineva, ci doar "acea fraudă pe care o folosești față de dușmanul care nu are încredere în tine" (*Opere*, ed. cit., p. 409), și care reprezintă priceperea de a folosi tactica de luptă cea mai abilă. Tot în *Discursuri*, noțiunea de viclenie sau înșelătorie se restrânge la un moment dat într-atâta încât își pierde calitatea de noțiune privind morala și devine o noțiune din domeniul artei războiului.
3. Comentatorii observă că Machiavelli se referă poate la Francesco Sforza, pe care scriitorul îl caracterizează astfel în *Istorie fiorenline*: "nu-l reține nici firea nici rușinea de a-și călca cuvântul; deoarece oamenii mari numesc rușine faptul de a pierde, nu acela de a dobândi prin înșelăciune". În capitolul de față, scriitorul citează însă, după cum am spus (cf. nota 2), numai exemplul papii Alexandru, și aceasta poate pentru că numai el corespundea întocmai înțelesului precis pe care scriitorul îl dădea noțiunii de "lucruri mari" și "oameni mari".

4. Pentru atesl pasaj se indică drept i/vor C i c e r o. *De o/fficiis* (cartea I, l I l.cip/i-Teuhner, 1932, p. 17).
5. Adică în mod alegoric.
6. Machiavelli se referă la personajul mitologic, centaurul Chiron, fiul lui Saturn și „nimfei Filire, care a fost maestrul lui Ahile, al lui Teseu și Hercule, tiind lomu priceput în medicină, astronomie și cinegetică. Dante îl amintește în *Infern* (XII 70-72). Această referire la un personaj mitologic este caracteristică penii u filozofia Renașterii. Poeții acestei epoci s-au oprit la înțelesurile generale și foarte aparente ale miturilor, preferând figurile care exprimau grație, frumusețe și armonie. La filozofi întâlnim, în schimb, căutarea înțelesului ascuns al miturilor și folosirea lor pentru exprimarea unei idei noi și îndrăznețe. Mitul lui Chiron exprimă pentru Machiavelli dubla natură a principelui și, într-un sens mai larg, a omului care este îmbinare de gândire și patimă, de generozitate și viclenie unită cu cruzime, de ființă rațională și instinctuală. Unii comentatori se referă în cazul de față la capitolul XII, în care Machiavelli folosește imaginea lui Saul și a lui David drept reprezentări figurate ale ideii pe care vrea s-o exprime; referirea poate fi acceptată în măsura în care se observă că Machiavelli folosește povestirea biblica tot ca reprezentare învăluită sau alegorică a unui adevăr, dându-i astfel valoarea unui mit. În linia istoriei literare, amintim că imaginea lui Chiron, maestru al lui Ahile, apare în oda lui Parini, *L'Educazione*. Parini privește ființa animalică a centaurului în ceea ce o apropie de natură, adică vigoarea, sănătatea și frumusețea conforme naturii prospere, pe când Machiavelli se oprește numai asupra modului de cunoaștere și de acțiune diferite pe care omul le folosește în dubla lui natură de om și de animal.
7. Pentru această normă de conduită, în care principele, prin natura lui omenească asemănător animalului, este îndemnat să urmeze felul de comportare al leului și al vulpii, Machiavelli a avut în vedere, poate, o imagine comună fabulelor și proverbelor medievale. Dar aceeași imagine se găsește la Dante, în *Infern* (XXVII, 73-74), când Guido de Montefeltro se adresează astfel poetului:

Cât timp eu trupul de-oase și de pulpe
cum mama mi l-a dat, îl mai avui,
n-am fost în fapte leu, ci-apururi vulpe
(Traducere de G. Coșbuc)
8. Adică forța nu reușește să învingă viclenia, după cum viclenia nu este suficientă pentru a învinge forța.
9. Machiavelli s-a referit mai sus la cursele pe care dușmanii le pot întinde unui principe, și împotriva lor îi recomandă acestuia să fie viclean ca o vulpe. Norma de conduită pe care o prescrie apare justificată, întrucât viclenia este, în consecință, mijlocul de legitimă apărare pe care principele trebuie să-l folosească pentru a salva statul. Întregul pasaj se referă la principele unei țări în relațiile lui

cu alți principii, și regulile recomandate sunt valabile în con. . ionnăni monarhiilor absolute, când principele luptă. în alianță cu burghezia. împotriva aristocrației feudale pe care și-o aservește. Viclenia este recomandată ca mijloc de apărare, iar nu de atac. Ea este un răspuns, nu un mod de acțiune inițial. În același pasaj, notăm indicațiile lui Machiavelli cu privire la condițiile în care se recomandă călcarea cuvântului dat. Una din aceste condiții este de ordin juridic. întrucât un cuvânt dat încetează de a mai angaja în momentul în care faptele pentru care el a fost dat au încetat de a mai exista. Cealaltă condiție, prin care se spune că poți călca un angajament atunci când efectele lui se întorc împotriva ta. implică referirea la concepția generală a lui Machiavelli cu privire la mijloc și scop; dacă acesta din urmă este supraordonat individului și are în vedere statul. respectiv statul de clasă al burgheziei, el poate și trebuie atins prin orice mijloc. Este ceea ce spune Machiavelli în capitolul 40 din cartea a III-a a *Discursurilor*, care se intitulează programatic: "Patria este bine apărată sau cu josnicie sau cu glorie, și în orice fel ea este bine apărată". în textul capitolului găsim câteva rânduri care lămuresc și mai bine gândirea scriitorului: "...atunci când este în discuție numai salvarea patriei, nu trebuie avută în vedere nici un fel de considerație, nici de dreptate sau de nedreptate, nici de milă sau cruzime, nici de lucru demn de laudă sau de lucru josnic; dimpotrivă, lăsând la o parte orice alt punct de vedere, trebuie să urmezi cu totul acel mod de acțiune prin care salvezi viața patriei și îi păstrezi libertatea" (*Opere*, ed. cit., p. 411). în sfârșit, celor două condiții particulare li se adaugă o a treia, care se bazează pe ascuțita luptă de clasă dintre burghezia în ascensiune și feudalitatea încă puternică. în *Discursuri* (I. 9) Machiavelli spune, într-o propoziție subordonată, că "oamenii sunt mai înclinați spre rău decât spre bine" (*Opere*, ed. cit., p. 116); în consecință, recomandă viclenia ca mijloc de apărare împotriva dușmanului de clasă.

10. Cf. G u i c c i a r d i n i, *Storia d'Italia*, pagina cu privire la regele Ferdinand al Neapolului (1456-1494) la care Machiavelli putea să se refere: "...(era) plin, în toate acțiunile lui, de o necrezută prefăcătorie și ascundere" (*Storia d'Italia* I, 3, ed. cit., v. I, p. 14).
11. Un comentator observă cu privire la acest pasaj, "latura ironică a pesimismului machiavellic" (*Dalie opere maggiori di Nicco/o Machiavelli*, scelta e commento di Plinio Carri, Firenze, Sansoni, 1923, p. 31, nota 8). în adevăr, pesimismul își găsește la Machiavelli o formulare îndeobște amară și sarcastică, nu tragică sau dramatică; uneori însă, ea este ironică, și o găsim astfel în verva strălucită cu care scriitorul își bate joc, în *Mătrăguna*, de naivul domn Nicia. Observația lui Machiavelli se oprește în pasajul de față asupra naivității. Intelectual al burgheziei, el privește cu amărăciune abuzurile, resturi ale trecutului feudal, și judecă cu ironie naivitatea, rezultat al prejudecăților, al superstițiilor și al tuturor limitelor pe care același trecut le-a impus minții omenești. Intelectualul clamei

- celel noi, care afirmă valoarea rațiunii omenești, disprețuiește prostia și recomandă fără șovăială să răspunzi naivului cu meritata înșelare a naivității lui. "Naivii" care trebuie înșelați suni dușmanii de clasă, fie feudații greoi și neciopliți, fie poporul mărunt, țărani. Regula de conduită recomandată de Machiavelli exprimă morala unei clase care luptă pentru a-și asigura puterea și nu șovăie să înșele pe cel care se lasă înșelat.
12. Caracterizarea lui Machiavelli este aceea pe care o găsim și la Guicciardini (*Sit>ru d'Italia*, IV, 2) care spune: "...cerându-i regele (Ludovic XII) să se declare deschis pentru el, papa răspundea în mod atât de ambiguu încât cu fiecare zi deveneau din nou suspecti, fiul lui și el; iar prefăcătoria și disimularea folosite de ei (de Alexandru VI și Cezar Borgia) erau atât de cunoscute la Curtea din Roma, încât se născuse un proverb obișnuit, anume că papa nu făcea niciodată ceea ce spunea și că ducele Valentino nu spunea niciodată ceea ce făcea" (Guicciardini, *Storia d'Italia*, ed. cit., v. II, p. 92). Pentru "duplicitatea" lui Alexandru VI, cf. și Jacopo Nardi. *Le Histoire de la città di Firenze*, în Lione, MDLXXXII, p. 69 v.).
 13. În text, în latinește: "după dorință".
 14. Cf. *Discorsi*, III, 40, cit. în nota 9.
 15. Prin "fortuna", Machiavelli înțelege mai mult decât putem reda prin "soartă". "Fortuna" înseamnă totalitatea circumstanțelor exterioare care se supun legilor obiective de dezvoltare a existenței în general și a istoriei în particular. În comportarea lui, omul trebuie să se conformeze împrejurărilor exterioare și să acționeze potrivit cu legile de dezvoltare ale existenței și ale istoriei. Machiavelli recomandă conformarea la realitatea obiectivă, chiar când aceasta impune săvârșirea "răului". Adresându-se principelui, recomandarea lui reprezintă totodată modul de acțiune necesar burgheziei care știe că pentru a reuși, trebuie să cunoască realitatea obiectivă și să i se conformeze. Cf. și cap. XXV, nota 1.
 16. Sunt cele cinci însușiri arătate mai sus, unde se spune că principele "trebuie să pară milos, credincios cuvântului dat, omenos, integru și religios".
 17. Despre însemnătatea pe care Machiavelli o atribuie religiei și bisericii, ca mijloc de guvernare în monarhia absolută, se vorbește pe larg în paginile din *Discorsi*, I, 11-15 (cf. și cap. IX, nota 1). Unul din aceste capitole ale *Discursurilor* se intitulează "Cum s-au servit romanii de religie pentru a reorganiza orașul, pentru a-și realiza înfăptuirile dorite și a stăvili răzmerițele", și în el se arată că religia a fost printre primele mijloace pe care nobilimea le-a folosit pentru a înăbuși nemulțumirile poporului. Scriitorul observă, tot aici, urmând pe Titus Livius, că "de frica religiei, plebea a preferat să-l asculte pe consul decât să-i creadă pe tribuni" (*Opere*, ed. cit., p. 130). Rolul pe care Machiavelli îl atribuia religiei și bisericii reflectă poziția burgheziei florentine. Scriitorul, care nu neagă credința consideră că principiile ei pot să asigure puterea unui principe. Legat încă de ideologia feudală, el socotește necesară alianța dintre stat și biserică; șovăielnic în momentul când prescrie normele de conduită cele mai îndrăznețe și care corespundea moralei burgheze în formare, el cere ca acțiunile noastre să pară a respecta normele moralei feudale a trecutului. Concesia pe care o face "aparenței", punând-o înaintea realității, arată că scriitorul nu s-a emancipat complet de ideologia feudală. Acțiunile omului, respectiv ale burghezului care nu mai respectă biserica, vor trebui să îmbrace haina credinței, deoarece în acest fel ele vor reuși. Scriitorul recomandă astfel ipocrizia religioasă drept o însușire necesară principelui.
 18. Adică: oamenii judecă mai mult după aparență decât după realitatea care se traduce în fapte.
 19. Această succesiune de afirmații exprimă părerea scriitorului, întâlnită și mai sus, cu privire la ignoranța și naivitatea generală a oamenilor (cf. nota 11). Constatarea scriitorului se referă însă la masele populare, în timp ce principelui și clasei pe care el o reprezintă i se atribuie inteligență și știință, și totodată dreptul de a folosi aceste însușiri înșelând credulitatea poporului. Statul pe care principele trebuie să-l creeze avea să fie statul de clasă al burgheziei, iar acesteia îi era rezervat monopolul inteligenței și al științei. Statul național nu putea să fie decât statul acestei clase, căreia îi revenea sarcina de a salva Italia de asuprirea străină. "Imoralitatea" principelui, în care se manifestă morala clasei în ascensiune, include astfel conștiința și orgoliul rolului care revine clasei noi, căreia îi este îngăduit să acționeze conform moralei ei.
 20. Amintim din nou pasajul citat din *Discursuri* (III, 40; cf. nota 9). În aceeași operă (III, 35), Machiavelli observă de asemenea că "oamenii (judecă) lucrurile după rezultatul lor" (*Opere*, ed. cit., p. 399). În *Mandragora* (actul III, scena 11), călugărul Timoteu încearcă să o convingă pe Lucreția, invocând de asemenea scopul pe care ea îl urmărește și cerându-i să nu ia seama la mijloacele care i se oferă pentru aceasta: "în orice lucru trebuie să avem în vedere scopul" (*Opere*, ed. cit., p. 1014).
 21. Interpretarea lui Luigi Russo, pe care am urmat-o, ni se pare cea mai justă; ea consideră că părerea celor mulți se impune pentru că se sprijină pe "puterea statului care o apără" (*II Principe*, ed. cit., p. 150, notele 70-71). Importat este de precizat că Machiavelli înțelege prin "cei mulți" masele populare care cuprind atât burghezia orașelor cât și țărănimea, și consideră că atât una cât și cealaltă trebuie amăgite prin aparența "moralității": cea dintâi, în măsura în care este instruită, se va lăsa conștient înșelat și, de acord cu principele, va înșela de fapt ea însăși pe cealaltă care, în ignoranța ei, are nevoie de aparențe. "Cei puțini" sunt în primul rând aristocrația feudală și clerul, care ar putea descoperi ipocrizia principelui dar nu ar îndrăzni să o denunțe deoarece principele este apărat de cei mulți. În al doilea rând, "cei mulți" sunt intelectualii înaintați care disprețuiesc folosirea ipocriziei și o socotesc de prisos; dar principele știe mai bine decât ei că morala

religioasă este încă puternică și pentru a o învinge i se conlămă în m.: aparent. Comentariul altor ediții diferă de cel al lui Russo sugerând o traducere diferită în sensul că "sprijinul" despre care este vorba în text ar fi realitate. • obiectivă: deci cei mulți pot susține oricând că ei au dreptate, deoarece realitatea •, le-o confirmă (ci. *Il Principe*. în *Opere*. ed. cit., p. 58, nota 3).

22. Machiavelli se referă aici la Ferdinand Catolicul pe care contemporanii i cunoșteau prea bine pentru ca scriitorul să mai considere necesar să-l numească. Cu privire la deseale călcări de cuvânt ale acestuia, iată ce spune și Guicciardini în *Relazione di Spagna*: "îi merge vestea că face adeseori altceva decât ceea ce făgăduiește, fie că făgăduiește cu intenția de a nu se ține de cuvânt, fie că atunci când evenimentele îl fac să-și schimbe hotărârile, el nu mai ține seama de ceea ce n spus altădată. Sunt sigur că el știe să se prefacă mai bine decât oricare alt om" (Cit. în N. M a c h i a v e l l i, *Scrittipolitici scelti*. ed. cit., p. 140, nota 80).

CAPITOLUL XIX

1. Spre deosebire de capitolele precedente, în care se vorbește laolaltă de însușirile necesare principiilor și de greșelile pe care ei trebuie să le ocolească, capitolul de față prezintă numai pe acestea din urmă, pe care le tratează la un loc, deoarece reacția pe care o determină din partea supușilor este aceeași, anume disprețul și ura.
2. Machiavelli face aici o distincție între felul în care principele va trebui să trate/c majoritatea supușilor, "la universalită", adică poporul, respectiv burghezia orașelor și felul în care va trata minoritatea celor mari care ar năzui să-i ia domnia, respectiv aristocrația feudală. în ce privește pe cei dintâi, el cere principelui să respecte bunurile și onoarea lor, asigurându-și astfel domnia. Scriitorul atrage astfel atenția asupra celor care, formând partea cea mai însemnată a populației, sunt singurii care contează cu adevărat întrucât de ele depinde domnia principelui. Machiavelli arată în felul acesta că statul național, respectiv monarhia absolută, trebuia să se sprijine pe burghezie pentru a neutraliza puterea feudalilor.
3. Cf. cap. IX, nota 9.
4. Machiavelli vorbește pe larg despre conspiratori și conspirații în *Discorsi*, III, 6 (*Opere*. ed. cit., p. 320-340). Dezvoltarea pe care o dă acestui capitol se explică prin faptul că scriitorul cunoștea nenumărate exemple de conjurații din însăși istoria Florenței, pe care le povestește în *Istorie florentine*, de la aceea împotriva ducelui de Atena, în 1342, până la aceea a familiei Pa/zi împotriva Medicilor (1478).
5. Cf. cap. XVII.
6. Guicciardini observă de asemenea în *Ricordi* (II, 19): "Nu poți face o conspirație fără a te întovărăși cu alții și de aceea lucrul este foarte primejdios: în adevăr.

majoritatea oamenilor fiind sau imprudenți sau răi. faptul de a te întovărăși cu oameni de felul acesta este un lucru prea primejdios" (*Scritti politici e ricordi*. a cura di Roberto Palmarocchi, Ban, Laterza, 1933, p. 287).

7. Annibale Bentivoglio a fost asasinat, în 1445, de Battista Cameschi. înrudit cu ei. în *Istorie tiorentine* (VI. 9), Machiavelli povestește pe larg aceste fapte, arătând că ucigașul și cei din neamul lui au fost la rândul lor atacați și în parte uciși de popor "care regreta moartea lui Annibale" (*Opere*. ed. cit., p. 834).
8. Acest al doilea Annibale Bentivoglio, fiul lui Giovanni, a condus Bologna în anii 1510-1512, când, după bătălia de la Ravenna, s-a exilat la Ferrara.
9. Este Giovanni Bentivoglio (1439-1510) pe care Iuliu II l-a constrâns să renunțe la domnia asupra Bolognei (1506).
10. Este vorba de Santi, fiul nelegitim al lui Ercole Bentivoglio, văr al lui Annibale; Santi a guvernat Bologna de la 1445, când a fost asasinat Annibale, până în 1462. (Cf. *Istorie florentine*, IV, 6, p. 835). Lui i-a urmat Giovanni Bentivoglio.
11. Machiavelli vorbește pe larg despre monarhia franceză pe care o admiră ca formă de stat, în *Ritratto delle cose di Francia* și în *Discorsi*. Scriitorul a cunoscut situația din țara vecină, unde a fost trimis de trei ori cu diferite misiuni diplomatice. Aceste călătorii i-au dat prilejul să observe îndeaproape raporturile dintre rege și nobilime și să constate îndeosebi autoritatea celui dintâi; admirația lui pentru țara vecină se referă în primul rând la modul ei de guvernare. *Principele*, care consideră monarhia absolută ca forma de stat necesară Italiei, se întemeiază în bună parte pe această cunoaștere directă a situației politice a Franței, în *Ritratto delle cose di Francia*, Machiavelli spune, ca în *Principe*-. "Coroana și regele Franței sunt astăzi mai solizi, mai bogați și mai puternici decât au fost vreodată" (*Opere*, ed. cit., p.470). Cauzele acestei superiorități sunt pentru Machiavelli următoarele: caracterul ereditar al domniei; centralizarea puterii în mâinile regelui, în așa fel încât toți "puternicii feudali" îi sunt supuși respectuoși și nu îndrăznesc să uneltească în nici un fel împotriva lui; în sfârșit, existența unei cavalerii de elită. Machiavelli vorbește despre Franța și în *Discorsi* (UI, 1) arătând avantajele modului ei de guvernare. Menționăm de asemenea *Discorsi* \, 16, unde se spune că respectarea legilor garantează pacea internă și produce mulțumirea supușilor: "Un exemplu este regatul Franței, care trăiește în siguranță numai pentru că regii lui se supun unor legi numeroase care asigură drepturile întregului popor. Iar acela care a organizat acest stat a voit ca regii să facă ce vor cu armele și cu banii, dar de orice alt lucru să nu poată să dispună decât așa cum spun legile" (*Opere*, ed. cit., p. 137) Cf. și A n t o n i o G r a m s c i. *Note sul Machiavelli. sulla politica e sullo stato moderno*. ed. cit., p. 14: "Asupra lui Machiavelli acționează exemplul Franței și Spaniei, care au atins o puternică unitate de stat teritorială"; cf. și p. 16: "Trebuie observat că în Italia studiată de

- Machiavelli nu existau instituții reprezentative, dezvoltate și semnificative pentru viața națională, cum era aceea a Statelor Generale în Franța".
12. Machiavelli se referă la parlamentele franceze care erau la acea dată instanțe judiciare superioare. Sub Hugues Capet, marii feudali alcătuiau curtea regelui. În 1250, sub Ludovic IX, o parte din aceștia formează parlamentul. Curtea de justiție a regelui, care îl însoțește pe acesta în diferite locuri în care își are reședința: sub Filip IV cel Frumos, primul parlament al Franței își capătă sediul permanent la Paris. În secolele următoare și până la apariția *Principelui*, se înființează alte cinci: parlamente cu sedii la Toulouse, Grenoble, Bordeaux, Dijon și Aix; În 1515 se va constitui parlamentul de la Rouen. Pentru a ușura sarcinile prea numeroase ale acestor tribunale, Henric II va crea în subordinea lor alte organe de justiție. Parlamentul din Paris dobândește, la un moment dat, un rol politic; la jumătatea secolului al XVII-lea el ia poziție împotriva lui Richelieu, iar fronda parlamentară din 1649 constituie un moment de criză în dezvoltarea monarhiei franceze. Este interesant că Machiavelli, care cunoștea situația din Franța, observă rolul important al acestei instituții care nu-și avea echivalentul în Italia. Observațiile lui Machiavelli reflectă rolul lărgit al parlamentelor și îndeosebi al celui din Paris, care începuse să exercite, alături de funcția judiciară, o funcție politică. Rolul pe care Machiavelli i-l recunoaște în textul de față, anume acela de mediator între rege și popor, în favoarea acestuia și împotriva nobilimii, corespunde realității istorice.
 13. Guicciardini spune de asemenea în *Ricordi* (II, 170): "Bună este soarta principilor care aruncă cu ușurință în spinarea altora sarcinile care le revin lor, deoarece se pare că aproape întotdeauna se întâmplă că greșelile și ofensele pe care le săvârșesc, deși vin de la ei, sunt atribuite sfaturilor sau îndemnului ascuns al celor care le stau pe aproape. Cred că lucrul acesta se întâmplă nu atât pentru că ei se străduiesc să determine această putere, dar pentru că oamenii preferă să-și îndrepte ura și defăimarea asupra celor care sunt mai aproape de ei" (*Scrieri politice c Ricordi*, ed. cit., p. 322). Credem însă că apropierea între cele două texte nu este esențială. Machiavelli nu se referă atât la viclenia și abilitatea principelui care aruncă asupra altora răspunderea legilor dictate de el, cât la forma de stat în care regele ar fi scos din cauză prin aceea că el nu ar mai exercita direct nici una din funcțiile principale. În esență Machiavelli îl sfătuia pe principe să domnească fără a guverna.
 14. Machiavelli se referă la o perioadă din istoria poporului roman, cuprinsă între anii 161 și 238, adică de la Marcus Aurelius (161-180) până la Alexandru Sever (222-235) și la Iulius Verus Maximinus zis Tracul (235-238), după care urmează, timp de cincizeci de ani, perioada anarhică militară. Scriitorul urmează în expunerea acestor fapte *Istoria Imperiului de la moartea lui Marcus*, opera istoricului grec Herodian (secolul al III-lea care cuprinde perioada anilor 180-238 și pe care Angelo Poiziano o tradusese cu puțini ani în urmă (1493) în latinește.
 15. Machiavelli înțelege prin această denumire, care traduce pe "homo novus" al latinilor, pe acei oameni care primii din familia lor dobândeau funcții de stat.
 16. Adică poporul și soldații.
 17. Marcus Aurelius a domnit în anii 161-180. A murit la Vindobona (Viena) în timp ce armatele lui așteptau să se lupte cu marcomani. Gânditor stoic, conformându-se în viață principiilor filozofice pe care le susținea, a scris opera intitulată *Către mine însumi*, cunoscută în cultura italiană sub titlul neexact de *Ricordi* ("Amintiri").
 18. Marcus Aurelius era fiul adoptiv și ginerele lui Antonius Pius care l-a desemnat ca urmaș al lui. În prima jumătate a domniei (161-169) l-a avut ca asociat în conducerea imperiului pe fratele său adoptiv, Lucius Verus.
 19. Cf. nota 17.
 20. Aurelius Commodus Antoninus care a domnit în anii 180-192 a fost fiul și urmașul lui Marcus Aurelius. S-a sprijinit pe militari și a nesocotit senatul mărind autoritatea imperială; desfrânat, iubitor al jocurilor și al spectacolelor, apărând el însuși în arenă ca gladiator, a murit asasinat. Septimius Sever (193-211) era african, născut la Leptis Magna, dintr-o familie de mult romanizată. În domnia lui s-a sprijinit pe armată, transformând imperiul într-o monarhie militară și nesocotind rolul senatului. A murit în Scoția în timpul luptelor contra caledonilor. Fiul lui, Marcus Aurelius Antoninus, numit Caracalla (211-217), care l-a întrecut pe Neron în cruzime, a murit asasinat în Siria. Edictul "Constitutio Antoniniana", dat de el, acordă cetățenia romană locuitorilor liberi ai imperiului (212); istoricul Dio Cassius observă, în legătură cu aceasta, că împăratul urmărea prin edictul său scopuri fiscale, extinzând asupra întregii populații un sistem unic de percepere a impozitelor (cf. N. A. M a și k i n, *op. cit.*, p. 378). Caius Iulius Verus Maximinus (235-238), împărat lăcom și crud, a fost ucis de soldați împreună cu fiul lui, după o domnie de trei ani, în care a guvernat imperiul avându-și reședința în Germania, fără a veni vreodată la Roma.
 21. Dio Cassius spune că, pe patul de moarte, Septimius Sever le-a spus fiilor lui: "Fiți uniți între voi, îmbogățiți pe soldați și de rest nu vă mai îngrijiți" (cit. în N. A. M a și k i n, *op. cit.*, p. 375). Septimius Sever a mărit soldele și a îmbunătățit situația soldaților și a ofițerilor, acordându-le drepturi noi. Reformele lui au avut ca urmare ridicarea legiunilor la aceeași treaptă cu garda pretorienilor, ceea ce va adânci "procesul de provincializare și barbarizare a armatei" (N. A. M a și k i n, *op. cit.*, p. 375).
 22. Este vorba de Marcus Didius Iulianus care i-a urmat lui Pertinax: la moartea acestuia, pretorienii au pus tronul la licitație, iar Iulianus, care era un senator

- bogat, l-a cumpărat plătind o sumă foarte mare. A murit ucis de soldați după u domnie de două luni (193), având cu urmaș pe Septimius Sever.
23. În text "Stiavonia" în loc de "Schiavonia" după cum în capitolul IV găsim "stiavi" în loc de "schiavi", fiind vorba de o particularitate fonetică a dialectului toscan, în care grupul *sch* devine *st*. "Schiavonia" este, la rândul ei, o formă coruptă a lui *Slavonia*, denumirea vechii Ilirii, la data *Principelui*.
 24. Septimius Sever era la această dată comandantul trupelor din Iliria. Când Pertinax a fost ucis, iar Didius Iulianus a ocupat tronul cumpărându-l la licitație, Septimius Sever a pornit spre Roma, unde a fost proclamat împărat în locul lui Didius. Imediat după aceea, Septimius Sever a pornit împotriva trupelor din Siria, care nu-l recunoscuseră pe Didius și-l făcuseră împărat pe Caius Pescennius Niger. Septimius Sever l-a învins la Nicea și la Issus (194) și a pornit apoi contra lui Decius Claudius Septimius Albinus, pe care l-a învins în Galia și l-a adus prizonier la Roma (197).
 25. Niger se găsea cu legiunile lui în Antiohia unde fusese aclamat de acestea ca împărat.
 26. Albinus fusese proclamat împărat de legiunile aflate în Bretania, pe care el le comanda.
 27. Lui Albinus. în adevăr, Septimius Sever îl asociază în primul moment la domnie și pe urmă se ridică împotriva lui.
 28. învins la Lugdunum (Lyon), Albinus a fost adus la Roma și decapitat în 197. Menționăm anacronismul în folosirea termenului "Franța" în loc de Galia.
 29. Este vorba de Marcus Aurelius Antonius, numit Caracalla, fiul lui Septimius Sever (cf. nota 20).
 30. Și-a ucis fratele mai mic pe Publius Septimius Geta, care domnea alături de el cu titlul de coimperator și l-a condamnat la moarte pe juristul Aemilius Papinianus care refuzase de a face apologia fratricidului comis de împărat.
 31. Machiavelli vorbește despre asasinarea lui Caracalla în capitolul "Despre conspirații" din *Discorsi* (III, 6): "împăratul Antonius Caracalla se afla cu armatele lui în Mesopotamia și avea ca prefect pe Macrinus, om mai mult liniștit decât războinic și cum de obicei se întâmplă că împărații cei răi se tem întotdeauna ca cineva să nu săvârșească împotriva lor ceea ce li se pare că merită. Antonius îi scrisese prietenului său, Maternianus, la Roma, cerându-i să aștepte de la astrologi dacă există cineva care năzuiește la domnie și să-l anunțe. Atunci Maternianus îi răspunse că Macrinus năzuia la domnie; și cum scrisoarea ajunsese întâi în mâinile lui Macrinus, înainte de a-i parveni împăratului, și acesta își dădu seama că trebuie sau să ucidă înainte ca împăratul să primească o nouă scrisoare de la Roma, sau să moară, îi ceru lui Marțial, centurionul lui credincios, căruia Antonius cu puține zile înainte îi omorâse fratele, să-l ucidă. Ceea ce Martini săvârși cu succes"(O/xve. cd. cit.. p.330). Se știe că. la rândul lui, centurionul a fost ucis de gărzile împăratului.
 32. Machiavelli observă și în *Discorsi*. în același capitol *Despre conspirații*(III, 6) că regicidele sunt rare deoarece se știe că de cele mai multe ori ucigașul unui principe este la rândul lui ucis pe loc: așadar, "nu se găsește nimeni care să vrea să meargă la o moarte sigură".
 33. Cf. nota 20.
 34. Cf. *Discorsi* (III, 6) unde Machiavelli povestește asasinarea lui Commodus (*Opere*. ed. cil., p.330).
 35. Cf. notele 17 și 20.
 36. Este vorba de Alexandru Sever.
 37. Se știe că Maximin a guvernat imperiul fără a se duce vreodată la Roma (cf. nota 20).
 38. Machiavelli se referă la "prefecți legionis" numiți înainte "legați" și care erau locuitori ai împăratului.
 39. Machiavelli se referă la revoltele care s-au produs împotriva lui Maximin în 238. Astfel, la Cartagina, fu aclamat ca împărat M. Antonius Gordianus, proconsul al provinciei Africa. Senatul recunoscuse alegerea lui și îl declară pe Maximin decăzut din domnie. Acesta porni cu armatele împotriva Romei, în timp ce Capellianus, care-l susținea, îl ucide pe Gordianus și pe fiul lui. Senatul numi atunci ca împărați pe senatorii Marcus Claudius Pupienus și pe Decimus Caelius Balbinus. Maximin fu asasinat de soldații lui în apropiere de Aquileia (mai 238).
 40. Aquileia, colonie romană înființată în 180 î.e.n. în Italia de nord-est, a fost aproape distrusă de Attila în 452. Astăzi este un orașel în provincia Udine.
 41. Este vorba de un nepot a lui Caracalla, sirianul Varius Avitus Elagabalus, cunoscut cu numele grecizat de Heliogabalus. Corupt și vicios, a domnit patru ani (218-222) și a murit asasinat de pretorienii.
 42. M. Opellius Macrinus, predecesorul lui Heliogabalus, a fost aclamat împărat de către legiunile din Siria și a domnit un an (217-218); a murit asasinat, ca și ceilalți, pentru cruzimea lui.
 43. Cf. nota 22.
 44. Machiavelli, comparând situația principilor contemporani cu aceea mai sus arătată, a împăraților romani, observă că, spre deosebire de aceștia din urmă, cei dintâi nu aveau armate care să fi luptat în mod continuu alături de ei la cucerirea unor provincii și care să reprezinte o forță egală, capabilă de a răsturna sau de a alege un monarh. La capătul acestei expunerii, privind istoria Romei în perioada anarhiei militare, se constată că digresiunea este mult prea lungă față de concluziile care se desprind din ea.

45. În *Principe* Machiavelli menționea/ă separat Egiptul și Turcia. în *Discorsi* II. 1 i <: va aminti de anexarea Egiptului de către turci în 1517 (cf. *Opere*, ed. cit., p. 29, nota 4).
46. Machiavelli reia aici ideea, pe care am găsit-o și în alte pagini ale *Principelui*, și << privire la rolul poporului în stat. Critica pe care o aduce armatelor mereu naie pornește de la aceeași idee care se impune la această dată. când formarea: monarhiilor absolute în Anglia și Franța dovedea sprijinul pe care reuelc ii putea avea din partea populației largi a orașelor.
47. Machiavelli se referă la ieniceri.
48. Este de remarcat că Machiavelli nu se sfiește să compare imperiul otoman cu statul papal pe care nu consideră necesar să-l privească altfel decât privește orice alt stat; făcând abstracție de funcția spirituală a bisericii și de infailibilitatea care se atribuia papii. Machiavelli supune statul papal aceleiași analize lipsite de prejudecăți.
49. Adică pe urmele lui Alexandru Sever.

CAPITOLUL XX

1. În capitolul de față ca și în cele trei imediat următoare, Machiavelli examinează modurile de guvernare a principilor și judecă oportunitatea unor acțiuni sau constată erorile care se săvârșesc.
2. Se amintește, cu referire la această afirmație, că Guicciardini îi reproșează lui Machiavelli conținutul prea general al constatărilor și judecăților lui, care nu țin seama în mod suficient de particularitatea faptelor (cf. N. M a c h i a v e l l i . *Scritti politici scelti*, ed. cit., p. 110, notele 6-9). Guicciardini spune în adevăr în *Ricordi*, că: "Este o mare greșeală să vorbești despre lucrurile lumii în mod nediferențiat și absolut și, ca să spunem astfel, prin reguli generale; deoarece aproape toate presupun distincții și excepții, dată fiind varietatea împrejurărilor, așa încât nu le poți considera din același punct de vedere; iar aceste distincții și excepții nu există în cărți, dar trebuie ca spiritul de discernământ să ți le indice" (*Scrittapolitici e Ricordi*, ed. cit., p. 285). Teoretician mai mult decât istoric. Machiavelli se exprimă în mod obișnuit prin judecăți generale. întrucât privește totdeauna esența fenomenelor; spiritul de anali/ă, i se impune însă, la rândul lui.
3. Cf. *Discorsi*, II, 30, în *Opere*, ed. cit., p. 301.
4. Cf. capitolul XII, privitor la armatele mercenare.
5. Cf. *Discorsi*, III, 27: "Dar slăbiciunea oamenilor de azi, pricinuită de slaba lor educație și de puțină cunoaștere a lucrurilor, face ca părerile celor vechi să fie socotite în parte neomenești. în parte cu nepuțință. Și oamenii aceștia au unele păreri moderne cu totul necorespun/ătoare cu adevărul, cum este aceea pe care o spuneau mereu înțelepții noștri din trecut și anume: că trebuie să stăpânești Pistoia prin conflictele dintre partide, iar Pisa prin lortărețe; și nu-și dădeau seama că ți un mijloc și celălalt erau cu totul nefolositoare" (*Opere*. ed. cit., p. 382 i. În capitolul XVII din *Principe*. Machiavelli menționea/ă de asemenea greșeala de tactică a florentinilor, care pentru a ocupa Pistoia au susținut pe capii I acțiunilor adverse. în loc să-i omoare.
6. Machiavelli se referă la situația de echilibru reciproc dintre statele Italiei, până la sfârșitul secolului precedent. Politica lui Loren/o de' Medici a urmărit tocmai menținerea acestui echilibru, iar Guicciardini spune despre el că "se străduia pe cât putea ca statele italiene să se mențină în echilibru unul față de celălalt și să nu atârne mai greu într-o parte decât în alta" (G u i c c i a r d i n i . *Storia d'Italia*. cartea I, cap. I, ed. cit., v. I, p. 3).
7. Cf. *Discorsi*. IU, 27: "...vreau să vorbesc despre inutilitatea de a întreține facțiunile adverse în teritoriile pe care le stăpânești. În primul rând este imposibil ca el să păstre/e prietenia ambelor tabere, fie că este vorba de un principat, fie că este vorba de o republică. Deoarece natura lucrurilor este astfel încât oamenii trec de partea cuiva ori de câte ori există părți adverse, căci una din ele le place mai mult decât cealaltă; așa încât dacă o parte dintr-un teritoriu este nemulțumit, de îndată ce începe un război, el va fi pierdut, deoarece nu este cu puțință să păstrezi un oraș care are dușmani și afară și înăuntru" (*Opere*. ed. cit., p. 382). Cf. de asemenea II. 25, unde Machiavelli amintește exemplul lui Filippo Măria Visconti, ducele Milanului, care "de mai multe ori a făcut război florentinilor întemeindu-se pe dezbinările lor și întotdeauna a pierdut bătăliile" (*ibid*. p. 291).
8. Se știe că venețienii au fost învinși de Liga de la Cambrai în bătălia de la Vailă (cf. cap. III, nota 46). Imediat după această înfrângere, o serie de orașe de pe teritoriul aparținând Veneției, și anume Verona, Vicenza și Padova, trecură de partea împăratului Maximilian, sustrăgându-se autorității Veneției sub a cărei guvernare nobilimea locală fusese disprețuită, nefiind chemată să participe în nici un fel la conducere. După dizolvarea Ligii de la Cambrai, orașele arătate au revenit în stăpânirea Veneției. Trebuie observat însă că în scrisorile pe care le adresează Senioriei, în noiembrie 1509, Machiavelli precizează limpede că numai nobilimea s-a bucurat de înfrângerea republicii, în timp ce burghezia și poporul de jos "sunt în întreaim de partea Veneției" (scrisoare din 22 noiembrie 1509. în *Toutes les lettres de Machiavcl*. Paris, Gallimard, v. II, p. 185); cf. în același sens scrisoarea din 26 noiembrie, (în *op. cit.*, p. 188).
9. în text: "quelli che nel principie erano confidenti". Comentariile lui Luigi Russo (ed. cit., p. 168, nota 71) și Vittorio Osimo (*Scrittapolitici scelti*. ed. cit., p. 163. nota 75) explică acest "confidenți" opunându-l lui "sospetti"; care îl precede, indicându-ne astfel traducerea cea mai justă. Comentariul lui Giuseppe Lisio (*// Principe*, ed. cit., p. 122, nota 7) interpretează potrivit normei gramaticale, înțelegând prin "confidenți" pe "acea care aveau încredere în noul principe".

10. Pandolto Petrucci (1450-1512) a devenit principe al Sienci în 15(X). după ce l-i ucis pe socrul lui Niccolo Borghese. Se ȋtie c a a aderat la alianța hot r t  I., Magione împotriva lui Ce/ar Borgia; în 1503 a pierdut pentru c tva timp puterea, dar a redob ndit guvernarea Sienei cu ajutorul lui Ludovic XII. Machiavelli l-a cunoscut în misiunile pe care le-a avut pe l ng  el. la Siena.
11. Machiavelli tratează pe larg despre această chestiune în *Discorsi* (II, 24). - h titlul: "Fort re ele sunt în general mai mult primejdioase decât folositoare" Cităm: "Trebuie considerat așadar că ridică fortărețe fie pentru a te apăra de dușmani, fie pentru a te apăra de proprii tăi supuși.  n primul caz fortărețele nu sunt necesare, în al doilea caz sunt primejdioase" (*Opere*, ed. cit., p. 284). Ca  i în capitolul de fa , Machiavelli concludă  i în *Discorsi* că un principe se apără ce! mai bine atunci când  i asigură dragostea poporului: "A a  nc t un principe înțelept  i bun, pentru a se menține bun, pentru a nu da motiv, nici curaj, fiilor lui de a deveni răi, nu va ridica niciodată fortărețe pentru ca ei să nu- i întemeieze stăpânirea pe acestea, ci pe bun voin a oamenilor" (ibid., pp. 285-286).
12.  n text, în latinește  nsemn nd "de mult, din vechime", Machiavelli nu se referă însă la antichitatea romană, deoarece în *Discorsi* (II, 24) spune că romanii nu au ridicat fortărețe pentru a stăpâni mai ușor teritoriile cucerite; ei aveau "alte însușiri, altă părere  i altă putere" decât florentinii care cred că "Pisa  i celelalte orașe trebuie st p nite cu ajutorul fort re elor" (*Opere*, ed. cit., p. 284).
13. Machiavelli vorbește despre același Niccolo Vitelli, condotier, în *Discorsi* II, 24: "Niccolo din Castello, tatăl celor doi Vitelli, înapoiat în patria lui de unde plecase în pribegie, imediat ce s-a întors d r m  cele două fortărețe care fuseseră  n l ate de Papa Sixt IV, socotind că nu fortărețele, ci dragostea poporului avea să-l țină stăpân peste statul lui" (*Opere*, ed. cit., p. 287).
14. Este vorba de Guido de Montefeltro, duce de Urbino, care  i pierde statul în iunie 1502, în cursul acțiunii lui Cezar Borgia. El revine la domnie în octombrie același an.  n *Discorsi*, II, 24, găsim: "Guidobaldo, duce de Urbino, fiul lui Federigo, care a fost în vremea lui un căpitan atât de pre uit, fiind alungat din statul lui de Cezar Borgia, fiul lui Alexandru VI, de îndată ce printr-o  nt mplare se înapoie, puse să se d r me toate fortărețele care erau în acel  inut, socotindu-le păgubitoare. Căci fiind iubit de oameni, nu voia să aibă fortărețe, din respect pentru aceștia; iar împotriva dușmanilor nu vedea posibilitatea de a le apăra deoarece ele aveau nevoie de o armată care să le apere în luptă; a a încât hot r  să le d r me" (*Opere*, ed. cit., p. 286-287). Cf.  i *Descrizione dej modo tenuto dai Duca Valentino ele*. unde se arată de asemenea că Guidobaldo a pus să se d r me fortărețele "deoarece av nd încredere în popor, nu voia ca acele fortărețe, pe care nu credea că le-ar putea apăra, să fie ocupate de dușman,  i. prin ele, acesta să-i țină în supunere pe prietenii săi" (*Opere*, ed. cit., p. 460). Machiavelli susține, în toate aceste exemple.
- aceeași te/  cu privire la inutilitatea fortărețe lor.  i aduce  mpotr a lor același argument, anume datoria principelui de a se apăra c stig nd dragostea poporului.
15. Este vorba de Giovanni Bentivoglio. alungat de papa Iuliu II (1506); pentru a apăra Bologna, acesta ordonă construirea unei fortărețe situată la Porta Gallica. Cf. *Discorsi*, II, 24: "Papa Iuliu II. după ce i-a alungat pe Bentnoglio din Bologna. a ridicat o fort rea  în acel oraș  i apoi a hotărât uciderea oamenilor de către guvernatorul trimis de el: a a încât poporul din Bologna s-a răsculat  i papa a pierdut îndată fort rea a; nu i-au ajutat nici fort rea a, nici violența împotriva poporului.  n timp ce i-ar fi ajutat dacă s-ar fi purtat altfel" (*Opere*, ed. cit., p. 287).
16. Cf. concluzia capitolului privitor la fortărețe în *Discorsi* (II, 24): "Așadar, principele care poate să aibă o armată bună, poate să domnească fără a construi fortărețe; acela care nu are o armată bună, nu trebuie să le construiască. El trebuie să întărească bine orașul unde locuie te, să-l  in  bine apărat, iar cetătenii lui să fie bine preg ti i pentru ca să poată să sus in  un atac dușman sau să obțină o înțelegere sau un ajutor extern care să-i elibereze. Toate celelalte pregătiri sunt costisitoare în timp de pace  i nefolositoare în timp de război" (*Opere*, ed. cit., p. 290).
17. Machiavelli se referă la castelul Sforza, păstrat până astăzi la Milano.  n același capitol din *Discorsi* (II, 24), Machiavelli arată că ducii Sforza  i-au permis să guverneze fără a  ine seama de nevoile poporului socotind că fort rea a pe care au ridicat-o  i va apăra oricând de m nia supușilor (Cf. *Opere*, ed. cit., p. 286).
18. Comentariile amintesc aici textul lui Seneca  n *De Clemenlia* (I, 19, 16). precum  i în textul asemănător al lui Cicero  n *Philippica* II, 44. Cu toate acestea trebuie considerat că Machiavelli a alcătuit acest capitol, nu ca o simplă compila ie după scrierile celor vechi, ci ca rezultat al propriilor lui constatări, rod al bogatei experien e politice pe care o avea.
19. Este vorba de Caterina Sforza, fiica nelegitimă a lui Galeazzo Măria Sforza (cf. cap. III, nota 30).  n aprilie 1488, primul ei so , Girolamo Riario, a fost ucis de un grup de conspiratori la Forli. Machiavelli povestește faptele pe larg în *Discorsi* (III. 6). arătând cum în acest caz fort rea a a fost de folos unui principe (cf. *Opere*, ed. cit., p. 336).
20.  n ajutorul Caterinci Sforza a venit Ludovic Sfor/a, zis Maurul, ducele Milanului, cu sprijinul căruia aceasta  i-a recăpătat stăpânirea la Forli  i Imola.
21. Pentru că în momentul acela nu era nimeni care să vrea să devină stăpân la Forli în locul Catrinei Sfor/a (cf. *Li Principe*, a cura di Giuseppc Lisio, cit., p. 124, nota 19).
22.  n capitolul VII, Machiavelli vorbește pe larg despre acțiunea lui Cezar Borgia împotriva micilor seniori din Romagna, între care  i senioria Caterinei Sfor/a. El amintește aici amănuntele cuceririi cet  ii de la Forli, pentru a arăta, printr-un alt

exemplu, că fortărețele nu sunt mijlocul cel mai bun de a apăra un -lă împotriva străinilor. Cezar Borgia a atacat Foix la 19 decembrie 1499. după ce cu câteva /ik înainte populația orașului se răsculase împotriva Caterinei Sforza. iar aceasta >c refugiasse în cetățuia care o apăra. Atacul lui Borgia a durat aproape două săptămâni: în sfârșit, fortăreața a căzut. în *L'Arte della Guerra* (cartea VII, Machiavelli povestește pe larg aceste fapte, arătând cauzele tehnice militare CUR au dus la înfrângere.

CAPITOLUL XXI

1. Cf. *Discorsi*, III, 34, unde Machiavelli arată că acela care săvârșește fapte mari nu bucură de faimă între concetățenii săi: "Acest mod de a acționa nu este necesar numai acelor cetățeni care vor să dobândească faimă pentru a-și obține onoruri în republica lor, dar este necesar și principilor pentru a-și păstra reputația în principatul lor; ei ajung să fie foarte stimați numai dacă dau pilde mari prin câte o faptă sau o maximă rară potrivită binelui comun și care arată că domnitorul este sau mărinos, sau darnic, sau drept și că tot ceea ce face trebuie să fie o învățătură pentru supușii lui" (*Opere*, ed. cit., p. 398).
2. Ferdinand (1452-1516), rege al Aragonului (1479), căsătorit cu Isabella, regina Castiliei, întemeiază prin unirea celor două regate monarhia spaniolă. Machiavelli, contemporan cu el, îl menționează de mai multe ori în *Principe* (cf. cap. I, II, VII și XVI). într-una din scrisorile adresate lui Francesco Vettori, scriitorul îl caracterizează în același fel pe regele Spaniei, arătând că acțiunile lui războinice au urmărit doar gloria personală și întărirea domniei și nu a corespuns vreunei necesități militare. în capitolul de față Ferdinand figurează ca exemplu de monarh absolut (cf. nota 4), dar prezentarea lui nu este lipsită de critică.
3. Ferdinand a început cucerirea regatului Grenadei în 1481, după ce a consolidat monarhia și a micșorat puterea politică a feudalilor. Ferdinand și Isabella au obținut, la câștigarea victoriei, titlul de "regi catolici", deoarece au instituit închinăciunea în Spania, obligându-se să dea bisericii o parte din averile celor condamnați de Sfântul Oficiu. Măsurile împotriva evreilor și alungarea lor din Spania (1492) le-au procurat de asemenea veniturile necesare acțiunilor lor militare.
4. Se observă că Machiavelli explică politica lui Ferdinand Catolicul în lumina dezvoltării generale a statelor europene la acea dată. Acțiunile militare ale regelui spaniol sunt menite să-i consolideze domnia și să micșoreze puterea nobilimii feudale. Machiavelli arată acest lucru observând, cu ușoară ironie, că războaiele neîncetate nu le lăsau feudalilor nici o clipă de răgaz pentru a se opune puterii crescânde a monarhului. Admirația scriitorului pentru Ferdinand ca și pentru Cezar Borgia avea în vedere atât scopul cât și consecințele politicii lor.

5. Se știe că biserica a fost direct interesată în războaiele împotriva maurilor (cf. nota 3). Când prietenii elerirea la popor, ca confirmă înțelesul observațiilor anterioare, Machiavelli constată că Ferdinand s-a sprijinit pe ajutorul poporului. în speță al burgheziei. în dauna nobilimii feudale, iar victoriile militare pe care le-a obținut au avut ca urmare întărirea regalității și trecerea de la stăruiele feudale la monarhia absolută.
6. Guicciardini face aceeași observație, dar cu și mai multă ascuțime, dezvăluind mobilul interesat al războaielor pe care biserica le declara sfinte: "Unul din norocurile cele mai mari pe care le pot avea oamenii este acela de a avea prilejul să arate că în anumite lucruri pe care ei le fac din interes personal au fost călăuziți de scopul binelui public. Aceasta a făcut să apară glorioase acțiunile regelui catolic pe care el le-a întreprins întotdeauna pentru siguranța și gloria lui, dar care au apărut ca fiind săvârșite fie pentru creșterea credinței creștine, fie pentru apărarea bisericii" (*Ricordi nr. 142. Serie seconda. în Scritture politiche e Ricordi*, ed. cit., pp. 315-316).
7. Maranii erau evreii și maurii convertiți în mod formal la catolicism. Expulzarea lor în masă, în 1492, urmată de persecuțiile împotriva musulmanilor din teritoriile cucerite, obligați la rândul lor să se exileze (1502) a fost una din cauzele decăderii economice a Spaniei în perioada următoare. întregul pasaj dovedește că Machiavelli a reușit să pătrundă dincolo de vălul ficțiunilor frumoase, dezvăluind mobilurile personale și economice, precum și consecințele de același fel ale unor războaie contemporane. Politica lui Ferdinand Catolicul este analizată lucid; ea este lăudată pentru consecințele ei antifeudale, dar este criticată în urmările ei de-abia bănuite. Ironic, scriitorul dezvăluie învelișul aparent religios al acelei politici și pare a fi de acord cu ea atâta timp cât acțiunile ei se îndreaptă contra feudalilor. Surprindem însă o dezaprobare abia mărturisită în cuvintele imediat următoare, care se referă la politica lui Ferdinand față de clasa orașenilor, în speță față de marani. Cu o ascuțită înțelegere a faptelor, Machiavelli prevede apropiatele urmări ale persecuțiilor religioase: căci Spania, golită de o importantă parte a populației ei, va cunoaște curând o situație economică tot mai gravă.
8. Aici ironia lui Machiavelli devine sarcasm și pare a exprima nu numai dezaprobare față de politica lui Ferdinand, defavorabilă clasei producătoare, dar și indignare față de faptele recente petrecute în Spania, anume persecuția exercitată împotriva unei părți a populației.
9. în 1509, Ferdinand a ocupat coasta de nord a Africii de la Oran la Tripoli.
10. Se știe că Ferdinand a ocupat Neapolul în 1504: el a făcut parte din Liga de la Cambrai (1508), apoi din Liga sfântă (1510) și a luptat contra francezilor la Ravenna (aprilie 1512). în același timp a ocupat Navara (1512) împotriva voinței lui Ludovic XII. amenințând să atace teritoriul Franței. în sfârșit, după înfrângerea suferită la Navara (iunie 1513). Ludovic XII va trebui să respingă trupele străine

care invadau Franța, încheind armistițiu cu Leon X, cu Maximilian și m Ferdinand de Aragon.

11. Bernabo Visconti guvernează Milanul în anii 1354-1385 și moare otrăvit de nepotul lui, Giovanni Galeazzo Visconti. Este cunoscut ca un tiran crud care ridică puterea Visconților. A căutat să dea strălucire curții lui, atrăgând pe oamenii de cultură: spre exemplu, a avut ca oaspete, la un moment dat, pe poetul Petrarca.
12. Machiavelli, partizan al acțiunilor hotărâte, se declară împotriva politicii neutrale. Aceeași idee re apare de mai multe ori în *Discursuri*. Guicciardini condamnă la rândul lui neutralitatea în materie de politică: "Neutralitatea față de războaiele altora este bună pentru acela care este puternic și care nu se teme de cel care îl învinge, deoarece el își păstrează domnia fără greutate și poate să sperie un câștig din tulburările care au loc între ceilalți; în afară de cazul acesta, neutralitatea este dăunătoare pentru că rămân pradă învingătorului și celui învins. Iar cea mai rea dintre toate este acea neutralitate care are drept cauză nu un anumit calcul rațional, ci doar nehotărârea, adică atunci când neputând să te decizi dacă trebuie să fii neutru sau nu, te conduci în așa fel încât nu-l satisfaci nici pe acela care în momentul respectiv ar fi mulțumit dacă l-ai asigura că ești neutru" (*Ricordi*, nr. 68, Serie seconda, în *Scritture politiche e Ricordi*, ed. cit., p. 299).
13. În text "fare buona guerra", mod de exprimare care se regăsește la cronicarul Matteo Villani, în secolul al XIV-lea și amintește un proverb din Toscana: "Chi fa buona guerra, fa buona pace" (Cine se luptă cinstit, câștigă pacea).
14. Cf. capitoul IU, unde se vorbește despre aheii și etolienii în legătură cu Antioh și Filip V.
15. Trimisul romanilor era Titus Quintus Flamininus, învingătorul lui Filip V la Kynoskefalos (197 î.e.n.).
16. Machiavelli citează din memorie un pasaj din Titus Livius (XXXV, 49) care este următorul: "Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello, nihil immo tam alienum rebus vestris est, quippe sine gratia, sine dignitate praemium victoris eritis" (Căci ceea ce spun ei că e minunat de bun, adică să nu vă amestecați în război, din contră e tot ce poate fi mai contrar intereselor voastre; pentru că fără drept de recunoștință la nimene, fără demnitate, veți fi răsplătiți învingătorului", în *Istoria romană*, traducere de Nd. Locusteanu și I. S. Petrescu, tomul IV ed. cit., p. 225). Machiavelli greșește citând din memorie, și anume pune gerunziul genitiv *interponendi*, în loc de infinitivul prezent pasiv *interponi*.
17. În *Discorsi* (I, 29) Machiavelli spune că ingratitudea se naște fie din lăcomie, fie din neîncredere (*Opere*, ed. cit., p. 155); nu o consideră așadar drept inerentă omului, după cum în alt capitol al aceleiași opere spune că "oamenii nu știu să fie nici cu totul răi, nici cu totul buni" (*Ibid* p. 159). Comentatorii amintesc aici un fragment din Guicciardini "Ingratitudea multora să nu vă sperie oprindu-vă de a

face bine oamenilor; deoarece nu numai că a face binele fără orice alt scop este un lucru mărinimos și aproape dumnezeiesc, dar se întâmplă de asemenea uneori să întâlnești la cineva atâta recunoștință pentru binele pe care i-l faci încât aceasta te răsplătește pentru toată ingratitudea celorlalți" (*Ricordi*, nr. 11, seria II, în *Scritture politiche e Ricordi*, ed. cit., pp. 285-286). În continuarea pasajului, Machiavelli gândește în același sens, arătând că un principe nu poate să nu țină seama de "anumite lucruri", punând între acestea în primul rând dreptatea înțeleasă în sens absolut. Acele "anumite lucruri" apar a fi principiile de etică, respectiv principiile eticii religioase care continuă să aibă autoritate pentru Machiavelli fiind uneori mai puternice decât metodele "machivelice", respectiv regulile de morală ale burgheziei în ascensiune, pe care el le recomandă.

18. Se presupune că cei care se luptă între ei sunt egali de puternici; venind în ajutorul unuia din ei, acesta va învinge cu siguranță, deoarece alianța ta reprezintă acel plus de putere necesar pentru a învinge adversarul; cel cu care te-ai aliat comite însă o greșală, deoarece victoria lui este de fapt victoria ta; el ar trebui așadar, dacă ar fi înțelept, să refuze alianța ta și, de îndată ce vrei să intervii, să se unească cu adversarul lui împotriva ta pentru că trebuie să te unești cu cel care este egal cu tine, împotriva celui mai puternic.
19. Cf. *Istorie florentine* VI, 12, unde Machiavelli vorbește de condotierul Francesco Sforza și arată că acesta a trebuit să aleagă la un moment dat între promisiunile foarte mari ale venețienilor și promisiunile mai puțin sigure ale ducelui Filippo Maria Visconti care era socru lui; a stat însă la îndoială temându-se să accepte vreuna din ele, deoarece știa că va rămâne prizonierul celui învingător, și atât ducele cât și Veneția, care îi ofereau alianța lor, erau mai puternici decât el; iar un principe înțelept trebuie să evite în primul rând acest lucru, de a rămâne la discreția aliatului învingător (*Opere*, ed. cit., p. 837).
20. Cf. cap. III, nota 4.
21. Machiavelli se referă la evenimente foarte recente, și anume la poziția șovăitoare a Florenței față de Liga sfântă. În septembrie 1511, cardinalii favorabili Franței convoacă la Pisa un conciliu; guvernul florentin nu interzice acest conciliu, așa încât Florența este lovită de interdict. În aprilie 1512, Ludovic XII câștigă bătălia de la Ravenna, dar moartea lui Gaston de Foix anulează valoarea victoriei și Franța pierde imediat teritoriile italiene. Iulius D nu uită cele întâmplate la Pisa; în dieta de la Mantova, Liga sfântă hotărăște readucerea Medicilor la Florența. Astfel în august 1512, trupele spaniole ocupă Prato și imediat după aceea Republica Florentină este doborâtă. Machiavelli vrea să arate că florentinii au suferit pentru că nu au luat poziție netă față de nici una dintre cele două părți în luptă, tolerând Conciliul de la Pisa fără a fi totuși pe față și în mod formal aliați cu Ludovic XII. Guicciardini menționează de asemenea în *Istoria Italiei* (XI, 2), greșeala

florentinilor de a fi încercat să rămână neutri în acele împrejurări (*Slana d'Ituli*. t ed. cit., v. [11, p. 218]).

22. Această maximă realistă, recomandând înțelepciune și prudență, apare și în alic pagini din opera lui Machiavelli. în *Discorsi*. I. 6, găsim: "Și în tonte lucrurile omenești, acela care le va examina bine va vedea aceasta, tă nu poți niciodată vi înlături un inconvenient. Iară ca să apară altul...; și de aceea în orice hotărâre pe care vrem s-o luăm trebuie să considerăm unde sunt mai puține inconveniente, și pe aceasta să o luăm drept hotărârea cea mai bună, deoarece nu există niciodată <> situație cu totul lipsită de greutate, cu totul lipsită de primejdii" (*Opere*. cd. cit., pp. 107-108). Tot în *Discorsi* (I, 38j, Machiavelli laudă la un moment dat senatul roman, arătând că "acesta a judecat întotdeauna lucrurile așa cum trebuie judecate, și întotdeauna a luat hotărârea cea mai puțin rea ca fiind cea mai bună" (*ibid.*. p. 174).
23. Această îndrumare, deși foarte sumară, arată că, dincolo de însușirile analizate până acum și care corespund momentului inițial al unei domnii, acela în care ea se instaurează trebuind, în condițiile timpului respectiv, să învingă o serie de obstacole, se prevăd și însușirile necesare domniei propriu-zise în perioada ei de pace. Monarhul absolut, care își consolidează domnia cu sprijinul burgheziei, are nevoie de intelectuali care să preamărească strălucirea guvernării lui.
24. Am văzut că Machiavelli arată la un moment dat însemnătatea banilor pentru asigurarea unei domnii; este firesc să aibă prezentă însemnătatea acelor ocupații care sunt producătoare de mărfuri și deci de bani. El a vorbit de altfel în mai multe capitole despre obligația principelui de a nu mări niciodată impozitele în mod excesiv, pentru a nu determina indignarea poporului; repetând aceeași recomandare în pagina de față, el arată legătura care există între dezvoltarea prosperă a economiei și modul de guvernare a statului. Contemporan al unei perioade însemnate din dezvoltarea economică a Europei și cetățean al unui stat care se bucura încă de hegemonia economică față de restul Italiei, Machiavelli se referă prin aceasta la dezvoltarea statelor contemporane de la orânduirea feudală la capitalism; el știe că monarhia absolută se sprijină pe burghezie și profită de dezvoltarea producției.
25. Și acest sfat dovedește că, în afara funcției politice și militare atribuite principelui, Machiavelli socotește necesar ca acțiunea lui să cuprindă întreaga viață a statului. Majoritatea capitolelor *Principelui* par a reduce funcția statului la aceea de apărare; indicațiile de față arată însă că scriitorul are prezente și celelalte funcții ale statului burghez, de exemplu funcția lui economică. Cerând principelui să ia parte la adunările breslelor, scriitorul indică importanța producției de bunuri și arată că monarhia absolută se sprijină pe burghezie.

CAPITOLUL XXII

1. Capitolul de față care tratează despre "secretarii" principilor, arată rolul intelectualității burgheze în sprijinirea monarhiei absolute. O asemenea burghezie se formează în Italia o dată cu de/voltarea orașelor-republici. Unii din primii umaniști florentini, ca Poggio Bracciolini. au fost în serviciul curiei papale. O dată cu domnia Medicilor, rolul intelectualilor se întărește; Cosimo cel Bătrân susține activitatea umaniștilor, iar Lorenzo Magnificul strânge în jurul lui poeți și artiști. Machiavelli, care expune în *Principe* teoria monarhiei absolute, arată că în guvernarea lui, monarhul va trebui să se folosească de exponenții acelei clase care este ea însăși interesată în buna dezvoltare a statului. Alianța regelui cu burghezia, în prima perioadă, progresistă, a monarhiei absolute, apare și în această problemă a alegerii miniștrilor. Guicciardini, discutând la rândul lui chestiunea, vorbește de respectul pe care monarhul îl datorează slujitorilor lui; "Dacă principii respectă prea puțin pe slujitori, atunci când lor le este bine și pentru orice mic interes îi disprețuiesc sau îi îndepărtează din funcția lor; cum s-ar mai putea supăra sau plânge oare un stăpânitor atunci când miniștrii, afară dacă își calcă datoria de credință și de onoare, îi părăsesc sau iau hotărâri care sunt mai mult în avantajul lor?" (*Ricordi*. nr. 4, Serie secunda în *Scrittipolitice Ricordi*, ed. cit., p. 284).
2. Antonio Giordani din Venafrò (1459-1530) a fost profesor de drept la Siena și consilier al lui Pandolfo Petrucci, pe care l-a reprezentat, ca trimis al lui, la dieta de la Magione (cf. cap. VII). Guicciardini îl amintește în *Ricordi* : "Messer Antonio din Venafrò spunea, și avea dreptate să spună că atunci când pui laolaltă șase sau opt înțelepți, ei ajung să fie tot atâtia nebuni; deoarece nu reușesc să se înțeleagă, așa încât mai curând se ceartă decât ajung la o rezolvare a lucrurilor pe care le discută" (*Ricordi*. nr.112. Serie secunda, în *Scritti politici e Ricordi*. ed. cit., p. 309).

CAPITOLUL XXIII

1. în capitolul precedent, Machiavelli a arătat că monarhul absolut va trebui să se folosească, în guvernarea lui, de știința și priceperea intelectualității burgheze, alegându-și miniștrii din rândurile ei. În capitolul de față el previne pe principii împotriva lingușitorilor, referindu-se prin aceasta la aristocrația feudală care, în această fază de lormare a absolutismului, se transformă în aristocrație de curte și se lasă cumpărată prin favoruri de tot felul. "Lingușitorii" sunt ca atare feudații care nu se împotrivesc instaurării absolutismului, dar cer în schimb să li se acorde, sub altă formă, beneficiile pe care le pierdeau o dată cu noua orânduire a statului.

2. Scriitorii contemporani, a căror operă este cu puțin ulterioară *Principelui*, arată de asemenea primejdia lingușirii și previn pe monarhi împotriva celor care o practică. Guicciardini observă în acest sens: "Oamenii ar trebui să țină seama mai mult de substanță și de fapte decât de aparențe; cu toate acestea este de necrezut cât de mult îi îndatorează pe oricine bunătatea și recunoștința manifestate în cuvinte: acestea se explică prin faptul că fiecareia i se pare că merită să fie prețuit foarte mult, așa încât se supără de îndată ce i se pare că tu nu îl admiri atât cât crede el că i se cuvine" (*Ricordi*. nr. 26, Serie seconda, în *Scrittipolitice Ricordi*, ed. cil.. p. 289). La rândul lui, Baldassare Castiglione, în *Omul de curte* (IV, 6), vorbește de adulatori, observând că minciuna este o primejdie pentru principii: "...din multe erori pe care le vedem astăzi la mulți din principii noștri, cele mai mari sunt ignoranța și încrederea mare în ei înșiși; iar rădăcina acestor două rele nu este alta decât minciuna: viciul acesta pe drept este demn de ură pentru Dumnezeu și pentru oameni și este mai dăunător principilor decât oricui; deoarece ei sunt lipsiți de ceea ce ar trebui să aibă mai mult decât orice, din belșug, anume duc lipsă de oameni care să le spună adevărul și să le amintească binele...; dintre prieteni sunt puțini aceia care pot să intre la principii în mod liber, iar acei puțini se feresc de a-i mostra pentru greșelile lor tot atât de categoric cum ar face-o cu un particular; adeseori, pentru a câștiga bunăvoința și protecția... din prieteni devin adulatori, și pentru a trage folos din acesta strânsă legătură, vorbesc și acționează întotdeauna în așa fel încât să placă și își croiesc drum mai ales cu minciuna" (// *Cortegiano*. ed. cit., p. 413).
3. Este vorba de Luca Rinaldi sau de' Rinaldi, ambasador al împăratului Maximilian, pe care Machiavelli l-a cunoscut în cursul misiunii lui pe lângă acesta, în 1507-1508, când s-a oprit la Bolzano, Trento și Innsbruck.
4. În *Rapporto delJe cose de/la Magna* găsim aceeași observație: "împăratul nu cere sfatul nimănui și este sfătuit de fiecare, vrea să facă orice lucru singur și nu face nimic cum vrea el; căci deși nu-și dezvăluie niciodată secretele, nimănui în mod spontan, atunci când hotărârile ies totuși la lumină, el se lasă condus de aceia pe care îi are în jurul lui și renunță la ceea ce hotărâse la început" (*Rapporto delle cose della Magna fatto questo di 17giugno 1508*. în // *Principe dell'Arte della guerra ed altri scritti politici di Niccolo Machiavelli*, con prefazione di Francesco Costero, Milano, Sonzogno, 1909, p. 244).
5. În aceeași pagină din *Rapporto delle cose della Magna* Machiavelli observă cu privire la Maximilian: "Firea lui bună și docilă face ca toți aceia care sunt împrejurul lui să-l înșele".
6. În *Discorsi sopra le cose d'Alemagna* găsim următoarele cu privire la împăratul Germaniei: "Este schimbător pentru că azi vrea un lucru și mâine nu-l mai vrea: nu se sfătuiește cu nimeni și crede pe fiecare: vrea lucruri pe care nu poate să le

aibă și se depărtează de acelea pe care poale să le aibă, și de aceea ia întotdeauna hotărâri contrarii" (cit. în *Scritti politici sedii*. ed. cit., p. 1X0, notele 33-35).

7. Un comentator, V i t t o r i o O s i m o. în *Scritti politici sedii*. ed. cit., p. 181. notele 41-44, observă că Machiavelli urmărește să recapete prin această afirmație protecția Medicilor, în speță a lui Lorenzo pe care-l asigură că, luându-și un sfătuitor înțelept, el însuși nu va fi socotit de nimeni ca mai puțin înțelept.

CAPITOLUL XXIV

1. Capitolul de față reia o serie de idei prezentate în paginile anterioare. Din punctul de vedere al construcției teoretice el nu adaugă așadar nimic nou celor spuse înainte; scopul lui este de a ilustra concluziile de până aici prin aplicarea lor particulară la situația contemporană a Italiei.
2. În cartea a VU-a din *L'Arte della guerra*, Machiavelli consideră de asemenea cauzele care au dus la slăbirea statelor italiene și arată că le-au lăsat pe acestea "principii înțelepți": "Dar să revenim la italieni, care, neavând aceiași principii înțelepți, nu au făcut nici o orânduire bună..., așa încât sunt o rușine a lumii. Dar de lucrul acesta nu sunt vinovate popoarele, ci sunt vinovați principii lor; aceștia au și fost pedepsiți și pe drept și-au primit pedeapsa pentru ignoranța lor, pierzând statul în mod rușinos și fără să fi dat vreodată dovadă de capacitate. Vreți să vă convingeți că ceea ce spun este adevărat? Gândiți-vă câte războaie au fost în Italia de la coborârea regelui Carol VIII și până azi; și în timp ce războaiele în general îi fac pe oameni viteji și glorioși, cele de care vorbesc acum au avut urmări tocmai contrarii; în adevăr, cu cât au fost mai mari și mai dârze, cu atât conducătorii și autoritățile au ajuns să-și piardă orice strălucire. Dar lucrul acesta s-a produs desigur pentru că orânduirea obișnuită nu era și nu este bună: iar o orânduire nouă nu a existat și nu a fost nimeni care să fi știut să o impună" (*Opere*, ed. cit., p. 529). Prin urmare începutul decăderii Italiei coincide, pentru Machiavelli, cu anul primei expediții franceze, când s-au produs "marile spaime, fugile repezi și nemaiîntâlnitele pierderi; și astfel trei state care erau cele mai puternice în Italia au fost de mai multe ori jefuite și devastate" (*ibid.* p. 530). Cele trei state sunt Milano, Neapolul și Veneția, iar despre primele două se vorbește și în capitolul de față.
3. Este vorba de Frederic de Aragon.
4. Este vorba de Ludovic Sforza zis Maurul.
5. Anume în capitolele XII-XIV, în care se arată că armatele mercenare trebuie să fie înlocuite cu armate naționale.
6. În paginile amintite din *L'Arte della guerra* (cartea a VU-a), Machiavelli condamnă moravurile principilor italieni și le socotește drept cauza insucceselor lor politice și militare: "Înainte de a fi simțit vreuna din loviturile războaielor venite de dincolo de munți, principii noștri italieni credeau că este de ajuns ca un principe

să știe să alcătuiască în camera lui de lucru un răspuns plin de ascutime, să scrie u epistolă frumoasă, să arate în maxime și în vorbă inteligență și istețime, să știe să uneltească o înșelăciune, să se împodobească cu pietre prețioase și cu aur. să doarmă și să mănânce cu mai multă strălucire decât ceilalți, să aibă în jurul lui plăceri desfrânate, să se poarte cu supușii lacom și mândru, să putrezească în lene, să acorde prin favoare gradele militare, să disprețuiască pe oricine i-ar fi arătat o cale de viață demnă de laudă, să pretindă că vorbele lui erau asemenea unor oracole; și nu-și dădeau seama, nenorociții, că se pregăteau să fie victima celui dintâi care i-ar fi atacat" (*Opere*, ed. cit., pp. 529-530). Critica lui Machiavelli se referă la situația statelor italiene la această dată când, în același timp cu decăderea lor economică, se schimbă și caracterul burgheziei orășenești care încetează de a mai fi o clasă productivă, iar politica egoistă a micilor tirani ușurează invazia străină în peninsula.

7. Filip V, rege al Macedoniei, învins la Kinoskefalai (197 î.e.n.) de consulul roman Titus Quintus Flaminius (cf. cap. III, nota 19).
8. Tatăl lui Alexandru cel Mare era Filip II al Macedoniei (359-336 î.e.n.)
9. în text: "uomo militare". Cf. *Discorsi*, III, 37, unde Filip V este caracterizat prin aceleași cuvinte: "Filip al Macedoniei, tatăl lui Perseu, adevărat războinic și cu mare faimă în vremea lui" (*Opere*, ed. cit., p. 40).
10. După lupta de la Kinoskefalai, Filip V este nevoit să încheie o pace umilitoare, acceptând alianța, de fapt tutela Romei; renunțând la cetățile grecești pe care le ocupase, el păstrează numai stăpânirea Macedoniei. Fiul lui, Perseu, va fi învins la Pydna (168 î.e.n.), iar în 148 î.e.n., Macedonia va fi transformată în provincie romană.
11. Se poate aminti domnia îndelungată a regilor aragonezi în regatul Neapolului (1435-1510) și a familiei Sforza la Milano (1450-1500).
12. într-adevăr, la apropierea lui Carol VID, Frederic de Aragon a fugit în Sicilia (1495).
13. Cu această încheiere, Machiavelli anunță conținutul capitolului următor.

CAPITOLUL XXV

1. Machiavelli a arătat în capitolul precedent, care sintetizează observațiile cuprinse de-a lungul întregii cărți până la acest punct, că statele italiene au fost expuse cuceririi franceze pentru că principii lor nu au știut să le apere. O dată stabilită răspunderea acestora, prin exemplul concret al întâmplărilor celor mai recente, Machiavelli introduce un ultim capitol de teorie politică, discutând despre "soartă" și "întâmplare" și arătând în ce măsură oamenii, și în mod particular principii, pot și trebuie să le domine, subordonându-le propriei lor hotărâri și acțiuni. Capitolul reprezintă în consecință un punct important în teoria statului

întrucât stabilește răspunderea conducătorilor față de supușii lor; în același (imp, el definește po/itiia lui Machiavelli într-o problemă de etică proprie umanismului florentin, și anume în discuția cu privire la conceptele antitetice: soartă - capacitate sau merit personal (*virtii*). Susținând că voința omului poate guverna "soarta", Machiavelli va susține liberul arbitru, aducând la aceasta unele precizări care trebuie arătate. Astfel, în *Discorsi* {II. 29). așa cum re/ultă chiar din titlul capitolului ("Soarta îi orbește pe oameni atunci când nu vrea ca ei să se împotrivescă intențiilor ei"), Machiavelli consideră că există o "soartă", adică o sumă de prilejuri, "oceaioni", care se oferă omului, lăsându-l pe acesta să aleagă cu propria lui inteligență și voință pe acelea care îi sunt sau nu favorabile (*Opere*. ed. cit., p. 298). în acest sens omul este capabil "să ajute soarta" ("secondare la foriuna") dar nu "să i se opună" (*ibid.*, p. 299). în aceleași *Discursuri* (IU, 9), Machiavelli va arăta că înțelepciunea constă în a ști "să te adaptezi vremurilor" ("variare coi tempi") deoarece succesul este rezultatul coincidenței dintre propria ta acțiune și condițiile înconjurătoare (*ibid.* p. 344). în capitolul XXXI din aceeași carte a *Discursurilor*, Machiavelli revine, arătând că un stat trebuie să se sprijine pe virtuțile cetățenilor lui, iar nu pe "avânturile sorții" (*ibid*, p. 392). Menționez în fine terținele despre *Soartă (Capitolo de/la Fortuna)* unde scriitorul arată același raport între om și circumstanțele care îi determină viața: este vorba de un raport de dualitate care se poate converti, la intervenția omului, în raport de unitate. Concepția scriitorului continuă ideile umaniștilor din secolul precedent. Leon Battista Alberti spunea, în *Procmio* la tratatul *Despre familie*: "Așadar se poate afirma cu siguranță că soarta este neputincioasă și prea slabă pentru a ne putea răpi o cât de mică parte din capacitatea noastră; și trebuie să socotim că aceasta este suficientă pentru a se lupta și a cuceri orice lucru oricât de sublim și de înalt... Vom fi așadar întotdeauna de părere că în problemele statului și în viața oamenilor trebuie să prețuim mai mult rațiunea decât soarta..." (L. B. Alberti, *De/la lamiglia*. Milano, Sonzogno, f.d., pp. 34-35). Concepția lui Machiavelli se dovedește a fi la rândul ei pe deplin laică: istoria ca și viața individului nu sunt călăuzite de providență; un principe răspunde de faptele lui, adică de felul în care a știut să domine evenimentele, împiedicând acumularea erorilor și folosind prilejul favorabil statului lui. Pentru noțiunea de "fortuna" la Machiavelli, cf. și Francesco Ercole, *L'Etica di Machiavelli*, în *La politica di Machiavelli*. ed. cit., pp. 5-20. Analizând noțiunea, autorul arată că pentru Machiavelli, libertatea voinței umane este îngărdită de realitatea obiectivă care constituie ca atare "soarta" sau necesitatea exterioară: "Orice act de voință", spune autorul comentând noțiunea, "este așadar condiționat sau necesitat de o situație de fapt inițială; aceea în care individul se găsește, aceea pe care viața, realitatea sau cum vrem s-o mai numim altfel, soarta, i-o oferă în fiecare clipă individului, ca un

- stimulent pentru voința lui și ca un punct de plecare pentru acțiune..." (Francisco Ercole, op. cit., pp. 17-IX).
2. Comentatorii arată că Machiavelli se putea referi la următorii autori: Cicero, în *Pro M. Marcello*, II, 7, "...illa ipsa rerum humanarum domina, Fortuna" (Soartă, stăpână a lucrurilor omenești) și *Tusculanes*, V, 9: "Vitam regit fortuna, non sapientia" (Soarta, iar nu înțelepciunea, cârmuiește viața); Dante, în *Infern*, VII, vv. 85-87 și 91-96; Boccaccio în *Decameron* (II, 3): "...cu cât vorbești mai mult despre întâmplările rânduite de soartă, cu atât mai multe lucruri găsești a spune despre ele, dacă le adâncești; și asta nu e de mirare, căci dacă stai să te gândești, toate acele lucruri pe care noi prostește le socotim c-ar sta în puterea noastră, sunt toate în mâna sorții care pe toate le preschimbă după ascunsă-i judecată și fără de răgaz le mută, fără a urma într-aceasta vreo rânduială anume care să poată să ne fie și nouă cunoscută (*Decameronul* E.S.P.L.A, v. I, p. 137).
 3. In text "el nostro libero arbitrio".
 4. Cf. nota 1 din prezentul capitol.
 5. Machiavelli se referă la râurile cu caracter de torente; le numește "acestea" pentru că ele se întâlnesc și în Toscana (cf. *II Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, ed. cit., p. 138, nota 3).
 6. Se menționează, ca izvor posibil al acestui pasaj, una din *Odele* lui Horațiu (III, 29), în care întâlnim o imagine asemănătoare: "Rânduiește-ți prezentul cu înțelepciune; celelalte curg de la sine ca un fluviu, care acum se scurge liniștit prin mijlocul câmpiei spre marea etruscă, acum când șuvoaiele năprasnice i-au zădărit apele liniștite, rostogolește pietre roase, trunchiuri smulse, turme și case, trezind ecoul munților și al pădurilor vecine" (*Lui Mecena*, vv. 32-41, în *H o r a ț i u . Odele și Epistolele*, traducere de E. Lovinescu, București, 1923, p. 162).
 7. Machiavelli se referă la ultimele două decenii din istoria Italiei, de la expediția lui Carol VII (1494) până la recenta bătălie de la Ravenna (1512); "schimbările" fuseseră numeroase, căci Neapolul și Milanul trecuseră din mâinile unui cuceritor în cele ale altuia; iar Machiavelli, care scria în iarna anului 1513, putea să-și dea seama că situația statelor italiene era doar trecător stabilizată.
 8. Scriitorul se referă atât la monarhii străini, Carol VIII și Ludovic XII, care în numele unor îndepărtate drepturi de moștenire, au întreprins expedițiile din Italia, cât și la principii și conducătorii statelor italiene, ca Ludovic Maurul, Alexandru VI, Iuliu II care, pentru a-și susține ambițiile, i-au ajutat pe cei dintâi să poarte război pe teritoriul peninsulei.
 9. In text: "Credo ancora che sie felice quello che riscontra el modo...". Verbul "riscontrare" înseamnă "a confrunța"; în cazul de față "a face ca un lucru să coincidă, să fie adecvat altuia, să se acorde cu el, să fie modelat după el"; am ales, dintre aceste variate posibilități de expresie, traducerea "a adapta". Cf. *Discorsi*. UI, 9, cit. la nota 1. Cf. de asemenea *Discorsi*, IU, 8: "...în acțiunile lor, și cu atât

- mai mult în acțiunile importante, oamenii trebuie să cunoască timpurile și să -e adapteze lor. Iar aceia care printr-o alegere rea sau prin înclinația lor firească ^unt în dezacord cu timpurile, trăiesc de cele mai multe ori nefericiți, iar acțiunile lor au un re/ultat rău; dimpotrivă, reușesc aceia care sunt de acord cu timpul Iur" (*Opere*, ed. cit., pp. 342-343). Machiavelli folosește același cu/ânt într-una din *Scrisori/e familiare*, expunând concepția etică cu privire la raportul dintre acțiunea omului și aceea a sorții: "...fiecare se conduce după inteligența și închipuirea lui proprie. Și întrucât, pe de altă parte, vremurile sunt schimbătoare și orânduirea lucrurilor diferită, aceluia îi reușesc *ad votam* dorințele și este fericit acela care își adaptează modul de a acționa timpului, pe când dimpotrivă, este nefericit acela care în acțiunile lui nu este în concordanță cu timpul și nici cu orânduirea lucrurilor. De unde se poate întâmpla ușor ca doi oameni care acționează în mod diferit să aibă același rezultat; ...Și într-adevăr, acela care ar fi atât de înțelept încât să cunoască timpurile și orânduirea lucrurilor și s-ar adapta acestora, ar avea întotdeauna o soartă bună sau s-ar feri întotdeauna de soarta rea; cu aceasta s-ar dovedi adevărul după care înțeleptul poruncește stelelor și destinelor" (Scrisoarea către Pier Soderini la Ragusa, 1513, în *Toules les lettres de Machiavel*, ed. cit., v. II, p. 327). Cu privire la importanța pe care Machiavelli o atribuie adaptării la împrejurări, cf. articolul citat al lui Mario Motta, *Machiavellismo e marxismo* ("Rinascita", 7/1948), în care se subliniază că insistența cu care scriitorul revine asupra acestei chestiuni dovedește limitele poziției lui: "Machiavelli știe că lucrurile au o realitate a lor, concretă, de care nu este îngăduit să nu ții seama..., dar mecanismul intern al acestei realități îi scapă" (p. 255). El știe că există o realitate obiectivă pe care o poți domina dacă o cunoști; dar el însuși nu cunoaște legile ei, și ca atare nu poate decât să-l avertizeze pe principe spunându-i să țină seama de împrejurări, dar nu poate să-i indice calea necesară de urmat; îndemnul lui apelează la simțul de orientare empiric al principelui, deoarece nu poate să-i ofere o regulă de conduită bazată pe cunoașterea științifică a realității.
10. Cu privire la motivul nereușitei, Machiavelli arată că structura cristalizată a personalității nu reușește să fie destul de mobilă încât să se adapteze realității înconjurătoare urmând ritmul variațiilor acesteia. Găsim o observație asemănătoare și în *Discorsi*, I, 18, unde scriitorul arată că nu este ușor să introduci într-un stat moravuri și legiuri noi: "...deoarece oamenii obișnuși a trăi într-un anumit mod, nu vor să-l schimbe..." (*Opere*, ed. cit., p. 142).
 11. Cf. *Discorsi*, IU, 9: "Papa Iuliu II a acționat în tot cursul pontificatului său cu violență și cu mânie; și pentru că timpurile i-au fost potrivite, toate acțiunile pe care le-a întreprins, i-au reușit. Dar dacă ar fi intervenit alte timpuri care ar fi cerut alte hotărâri, este sigur că el nu ar fi reușit deoarece nu și-ar fi schimbat nici felul nici ordinea acțiunilor lui" (*Opere*, ed. cit., p. 345). Cf. și caracterizarea personalității lui Iuliu II în Guicciardini, *Storia d'Italia*, XI, 8: "Principe cu un

curaj și o constantă neprețuită, dar violent și lă ră măsură în planurile lui și care nu s-a prăbușit numai pentru că l-au sprijinit mai mult decât chibzuință și prudența, respectul bisericii, neînțelegerile dintre principii și condiția vremurilor" (*Storua d'Italia*, ed. cit., v. III. p. 257).

12. Cf. Capitolul XI: de asemenea *Di-corsi*, III, 44, în *Opere*, ed. cit., p. 414.
13. Cf. *Discorsi*, III, 44: "Papa Iuliu II, voind să-l alunge pe Benlivoglio din Bologna socoti că pentru aceasta avea nevoie de trupele franceze în timp ce venețienii trebuiau să rămână neutri. întrebând și pe unii și pe alții și primind de la e răspunsuri îndoielnice și diferite, hotărî să nu lase timp nici unuia din ei să se împotrivescă hotărârii lui. Astfel plecă la Roma cu oamenii pe care putu să-i strângă și se duse la Bologna. Venețienilor le spuse să rămână neutri, iar regelui Franței să-i trimită forțe armate. Și văzând că timpul este scurt și că papa s-ar fi indignat dacă ei ar fi amânat sau ar fi refuzat (de a-i trimite trupe), cedară în fața dorinței lui: regele trimise ajutorul lui iar venețienii rămaseră neutri" (*Opere*, ed. cit., pp. 414-415).
14. Cf. capitolul XI, nota 20.
15. Este vorba de Ferdinand Catolicul. în 1494 Veneția îl ajutase pe Ferdinand II de Aragon împotriva lui Carol VIII care atacase regatul Neapolului. Ferdinand răsplătise acest ajutor cedând Veneției o parte din coasta Italiei meridionale de-a lungul Mării Adriatice și a Mării Ioniene, anume de la Trani la Gallipoli. Aceste teritorii au fost pierdute de venețieni în bătălia de la Vailâ sau Ghiaradadda (1508).
16. Machiavelli se referă la durata domniei lui Iuliu D, care a fost de zece ani.
17. Cf. comedia lui Machiavelli, *Clizia*, actul IV, scena I, unde Cleandro exclamă: "O. soartă, tu obișnuiești de asemenea, fiind femeie, să fii prietenă a celor tineri..." (*Tutte le opere storiche e letterarie*, a cura di Guido Mazzoni e M. Casella, ed. cit., p. 680).

CAPITOLUL XXVI -

1. Capitolul de față lămurește în cea mai mare parte înțelesul *Principelui*. Scriitorul care în cursul capitolelor precedente a expus teoria statului național, în speță a monarhiei absolute, referindu-se în același timp, în mod continuu, la situația statelor italiene și îndeosebi la perioada cea mai recentă, aceea a cuceririlor franceze, încheie această analiză minuțioasă și lucidă cu un apel adresat Medicilor. în aceste pagini pătrunse de un vibrant lirism. Machiavelli are prezentă situația care se crease după lupta de la Ravenna, prin înfrângerea francezilor la Novarra (1513). El îți dă seama că victoria este trecătoare și prevede reluarea apropiată a războiului. Iată de ce se adresează Medicilor ccrându-le să întreprindă o acțiune imediată și eficace, așa încât statele italiene, unite într-un front comun.

să poată face față unei invazii franceze noi care. după cum era de prevăzut - după cum s-a și întâmplat, avea să se producă foarte curând. Situația de relativă înlăturare a pericolului unui alt război, prin victoria Ligii stinte, nu putea să tic de lună durată; trebuia deci folosit acest scurt răgaz pentru ca statele italiene să nu fie expuse din nou unei invazii ca aceea a lui Carol VIII care în câteva luni străbătuse peninsula fără a da nici o luptă. Prin emoția profundă care îl străbate. prin caracterul lui strâns legal de momentul contemporan și prin finalitatea lui practic-politică și patriotică, acest capitol a fost asemănai nu numai cu Canzona lui Petrarca, "Italia mea", dar și cu unele din cele mai caracteristice pagini ale lui Dante: cu *Epistolele* și cu cântul VI din *Purgatoriu* unde poetul arată trista decădere politică și morală a țării lui:

Oh, slujnico Italie! Trist ospel.
Și navă-n viscol, ce-și pierdu pilotul.
Nu doamnă de provincii, ci borde!!

Hai vezi cum Roma ta plângând se zbate
Și zi și noapte, - o văduvă săracă:
"De ce nu ești cu mine-o, tu-mpărate!"

(*Purgatoriul*, VI, vv. 76-78 și 112-114, trad. de George Coșbuc). Dante exprimă, în continuarea versurilor amintite, aceeași speranță pe care, două secole mai târziu, Machiavelli avea să o exprime în *Principele*:

Mulți au dreptatea-n ei și-o țin sub spuză
Spre-a nu veni la arc în chip nebun.
Ci-ai tăi o au în guri! Și de refuză

Să puie-un umăr mulți la greu comun.
Poporul tău sărit grăbit răspunde
Chiar nechemat la greu: "ba eu mi-l pun!"

Fă-ți albe zile deci, căci ai de unde!
Și-averi ai tu, și pace și măsură: -
De-i drept ce zic, vin vremi și n-or ascunde!
(vv. 130-138)

Suntem, cu *Principele*, la un moment de răscruce când erorile s-au acumulat determinând situația grea contemporană. Mai mult decât data *Epistolelor* lui Dante sau *Canzonei* l ui Petrarca, data *Principelui se*. leagă de schimbările politice care nu erau proprii numai Italiei, ci și Europei apusene. Creșterea burgheziei determinase în Franța formarea unei monarhii absolute puternice. Machiavelli cerea Medicilor să întreprindă acțiunea pe care țara vecină o săvârșise în cursul

- ultimului secol. Cf. cu privire la semnificația acestui capitol și mai ales la tonalitatea lui lirică, observația lui Antonio Gramsci: "Pasiunea, din raționament asupra ei însăși, redevine "afect", febră, fanatism al acțiunii. Iată de ce epilogul *Principelui* nu este ceva extrinsec, ceva "lipit" dinafară, ceva retoric, ci trebuie explicat ca element necesar al operei, ba chiar mai mult. ca acel element care îți răsfrânge adevărata lui lumină asupra întregii opere, și face din ea un fel de "manifest politic" (*Note sul Machiavelli, sulla politica c sul/o stato moJerno*. ed. cit., p. 4).
2. Cf. cap. VI, nota 3.
 3. Cf. cap. XII, în care scriitorul amintește, cu aceeași exactitate și concizie, războaiele recente și urmările lor pentru Italia. Cf. de asemenea *Discorsi*, I, 11, unde Machiavelli, arătând că biserica a împiedicat unirea statelor italiene, amintește întreaga ei istorie plină de asupri și cotropiri străine: "Biserica nefiind destul de puternică pentru a ocupa Italia și neîngăduind ca un altul să o ocupe, a fost cauza pentru care ea nu a putut să aibă un singur stăpânitor, ci a fost împărțită între mai mulți principii și seniori, lucru din care s-a născut atâta dezbinare și slăbiciune încât ea a ajuns să fie prada nu numai a barbarilor puternici, dar a oricui o atacă. Lucru pentru care noi trebuie să-i fim recunoscători bisericii și nu altora (*Opere*, ed. cit., p. 128). Ideea că Italia a devenit prada oricui și că istoria ultimelor vremuri este istoria acestor cotropiri și asupri apare și în terținele *Dell' ambizione*. Machiavelli se referă la rivalitățile dintre principii, rivalități ce au determinat războaiele, jafurile, uciderile, vărsările de sânge; versurile 118-187 zugrăvesc situația tristă a Italiei devastate de luptele neîncetate provocate de ambiție și socotesc că sfârșitul este aproape dacă nu intervine, spre a o salva. 'Indurarea sau orânduirea mai bună' (v. 187). Cf. în fine *Discorsi*, II, 4, unde se spune de asemenea: "...suntem prada oricui a vrut să cotopească această țară" (*Opere*, ed. cit., p. 234), și *Decenmaleprimo*, vv. 16 și următoarele.
 4. Machiavelli se referă aproape sigur la Cezar Borgia.
 5. Imaginea amintește terțina lui Dante în *Purgatoriul* VI, vv. 112-114 (cf. nota 1). Ct., ca fiind inspirate în parte din aceste texte, versurile lui Leopadi în Canzona adresată "Italiei":

"Cu pletele-mpărțite și făr' de văl.
Nemângăiată și uitată pe pământ ea sade.
Și fața-și ascunzând-o,
'ntre genunchi, ea plânge".

(vv. 15-18).
 6. Se amintește referirea asemănătoare la "barbari", Guicciardini: "Trei lucruri doresc să văd înfăptuite înainte de moartea mea; dar mă îndoiesc că voi vedea vreunul din ele, chiar dacă aş mai avea mult de trăit: o republică bine orânduită în orașul nostru; Italia părăsită de toți barbarii, iar lumea eliberată de preoții aceștia nelegiuți" (*RicorJi*. 340, cit. în N. M a c h i a \ c I I i, *Scritli politici* • • ecli, ed. cit., p. 193, notele 26-27).
 7. La această dată Medici guvernau asupra Toscanei și. prin Leon X, asupra statului papal.
 8. Lorenzo, fiul lui Piero de' Medici, era nepotul lui Giovanni de' Medici chiar în cursul aceluia an, 1513.
 9. Titus Livius, IX, 1. Machiavelli citează din memorie, textul exact fiind: "Iustum est bellum quibus necessarium, et pia arma quibus nulla nisi in armis relinquitur spes" (Căci războiul este drept când este necesar și armele sunt sacre atunci când speranța este numai în ele). Machiavelli citează aceste cuvinte, cu mai multă exactitate decât aici, în *Discorsi*, III, 12, referindu-se la un episod din războiul romanilor cu samniții (*Opere*, ed. cit., p. 353). Cf. de asemenea, *Istorie florentine*, V, 8, unde cuvintele se întâlnesc în traducere italiană, integrate în text și fără a apărea ca un citat: "Sono solamente quelle guerre giuste che sono necessarie, e quelle armi sono pietose dove non e alcuna speranza fuora di quelle" (*Opere*, ed. cit., p. 783).
 10. Machiavelli enumera seria miracolelor care au însoțit trecerea evreilor prin deșert, la întoarcerea lor din Egipt; dacă în textul Bibliei ele reprezintă simbolic voința lui Dumnezeu de a elibera "poporul ales", ele revin aici pentru a reprezenta, tot în mod simbolic, condițiile existente la acea dată în Italia și faptul că ele sunt favorabile instaurării unei monarhii absolute, ca mijloc de a salva Italia de la ruină.
 11. Cuvintele nu pot fi ironice, dat fiind tonul solemn și scopul înalt al acestui apel. Ele subliniază însă încă o dată apropierea dintre "soartă" și libera voință a oamenilor, întrucât acestora, și nu lui Dumnezeu, le revine partea cea mai însemnată în făurirea propriei lor vieți.
 12. Cezar Borgia sau Francesco Sforza. Cf. capitolul VII.
 13. Machiavelli vorbește aici într-o formă figurată, despre cauzele decăderii statelor italiene. Tot la același lucru s-a refect și în cap. XXIV, unde arată răspunderea principilor care nu au domnit spre binele supușilor lor. în felul acesta, privirea critică asupra erorilor trecutului se îmbină cu certitudinea că viitorul va putea fi altfel din moment ce, existând o materie potrivită, principele va ști să-i dea forma cea mai bună. Machiavelli nu a cenzurat, în cartea lui, decât greșelile principilor trecuți și prezenți; el nu scrie o critică a moravurilor, ci în primul rând o diatribă la adresa celor care au guvernat până acum în Italia, atribuindu-le lor întreaga răspundere a situațiilor contemporane; "materia" gata de a primi orice formă este așadar poporul, care dacă va fi bine călăuzit, va ști să lupte vitejește.
 14. în text "duelli e... congressi dei pochi". Machiavelli se referă la așa-numitele "lupte singulare", între grupuri de campioni aparținând armatelor dușmane și care erau obișnuite în războaiele feudale. Cu puțini ani înainte, avusese loc așa-numitu

- "provocare de la Burtlela" (13 februarie 1503) în cursul luptelor dintre Ludovic XII și Ferdinand Catolicul pentru ocuparea Neapolului; un grup de treisprezece italieni din trupele lui Prospero Colonna, care lupta alături de spanioli, având în frunte pe Ettore Fieramosca, au provocat un număr egal de ostași irunec/i pentru a răspunde vorbelor ușurate ale căpitanului La Motte, din trupele lui Ludovic, care batjocorisese însușirile războinice ale italienilor; victoria a fost a acestora din urmă și episodul nu s-a uitat. Machiavelli nu-l amintește în mod special deoarece la câțiva ani distanță de la întâmplarea lui, era încă un episod ca multe altele: treptat, el va deveni un simbol, iar scriitorii de mai târziu îl vor aminti ca atare. În perioada Risorgimentului, Massimo d'Aleandro scrie romanul istoric *Ettore Fieramosca o la disfida di Barletta*, pentru ca exemplul victoriei trecute să fie pentru contemporani un îndemn la luptă. Pentru Machiavelli, victoria celor treisprezece campioni dovedea excelența "materiei", ceea ce nu era însă de ajuns pentru restaurarea Italiei. Înțelegerea politică a faptelor îl ferește de a se entuziasma de o victorie de acest fel, arătându-i că ea nu este decât un fapt sau o condiție, și anume una favorabilă, în întregul acțiunii politice și militare a cărei conducere îi revine principelui.
15. Machiavelli calculează numărul anilor de la 1494, data expediției lui Carol VIII în Italia, până în momentul de față, adică sfârșitul anului 1513, când a terminat *Principele*, sau chiar începutul anului următor, deoarece nu este exclus ca acest capitol final să fi fost redactat după scrisoarea adresată lui Francesco Vettori (Cf. *II Principe*, a cura di Giuseppe Lisio, p. 144, nota 19).
 16. Este vorba de lupta de la Fornovo pe Taro, afluent al Padului, în provincia Parma, la ieșirea din defileurile Apeninilor, unde trupele venețienilor, ale lui Ludovic Maurul și ale papii Alexandru VI, unite cu trupele lui Maximilian și ale lui Ferdinand Catolicul, au fost înfrânte de Carol Vin (5 iulie 1495).
 17. Machiavelli se referă la o serie de înfrângeri ale principilor italieni în cursul luptelor cu Ludovic XII: în august 1499, Ludovic XII asediază și ocupă Alexandria. Înfrângând trupele lui Ludovic Maurul aflate sub conducerea lui Galeazzo de Sanseverino. În iulie 1501, trupele de cavalerie ale regelui Franței, împreună cu mercenarii elvețieni, ocupă Capua. Același Ludovic XII ocupă Genova în aprilie 1502. În mai 1509 francezii, în fruntea Ligii de la Cambrai, câștigă bătălia de la Vailă împotriva venețienilor. În mai 1511, armatele franceze conduse de condotierul Gian Jacopo Trivulzio restaurează pe Benivoglio la Bologna. Iar cardinalul Francesco Alidosi, care guverna orașul în numele papii, fuge la Imola.
 18. La Mestri, azi Mestre, localitate la marginea Lagunei Veneției, nu s-a dat o luptă propriu-zisă; în octombrie 1513, trupele spaniole, conduse de viceregele Raimondo de Cordova, au ocupat orașul după ce au trebuit să renunțe la încercarea de a lua Padua și au tras cu lunurile în direcția Veneției, aliată la acea dată cu francezii.
 19. Adică țara italienilor. Italia.
 20. Ct. capitolele XII-XIV cu privire la armatele naționale.
 21. Machiavelli laudă aceste trupe și în *L'arte deliu guettra* (cartea a II-a), unde se amintește de lupta lui Carmagnola, condotierul lui Filippon Maria Visconti. Împotriva unei infanterii de optsprezece mii de elvețieni care au reușit victoria (*Tune Ic opere storiche c laucrarie* di Niccolo Machiavelli. a cura di Guido Muz/oni e Măria Casella, ed. cit., p. 286).
 - 21 bis. Un comentator observă că "infanteriile spaniole erau în stare să înfrunte alte infanterii, dar nu să susțină atacul cavaleriei, iar cele elvețiene puteau să se lupte cu cavaleria dar se găseau în inferioritate când trebuiau să lupte cu o infanterie" (// *Principe*, ed. Luigi Russo, cit. p. 202, notele 78-79); iată de ce Machiavelli socotește necesar un al treilea tip de armată.
 22. Aceasta ar fi infanteria italiană despre a cărei alcătuire se vorbește în cartea a II-a a *Artei războiului*, unde unul din protagoniștii dialogului, anume Fabrizio Colonna, după ce arată greșelile armatelor elvețiene și germane, spune: "închei spunând că o infanterie bună trebuie nu numai să poată să înfrunte o cavalerie, dar nici să nu se teamă de o infanterie; ceea ce atârână, după cum am spus de multe ori, de arme și de orânduirea lor"; iar la îndemnul lui Cosimo, celălalt protagonist. Fabrizio expune planul de organizare al acestei infanterii italiene (*Tutte le opere storiche c latterarie*, ed. cit., p. 287 și urm.).
 23. La Ravenna trupele franceze conduse de Gaston de Foix, nepotul lui Ludovic XII, obțin victoria împotriva spaniolilor aflați sub comanda lui Raimondo de Cordova (11 aprilie 1512). Lupta este amintită de Machiavelli în *L'Arte della guerra*. cartea II-a (cf. *Tutte le opere storiche e letteruric*, ed. cit., p. 287) și de Guicciardini în *Stona d'Italia*: potrivit relatării acestuia, au murit la Ravenna "cel puțin zece mii de oameni, o treime din francezi, două treimi din dușmani" (*Sloria d'Italia*, ed. cit., v. IO, cartea X, cap. 13, p. 191).
 24. Machiavelli se referă la felul de luptă al acestor armate și îndeosebi al infanteriei germane, cu privire specială la bătălia de la Ravenna în *Ritlratii delle cose della Afagna* (cf. *Opere*, ed. cit., p. 492).
 25. În text, "broechicri"; cuvântul vine din francezul "bouclier" și indică acele scuturi mici cu un cui la mijloc ("broeca") care serveau ca armă defensivă și ofensivă. Machiavelli observă că spaniolii, înarmați cu aceste scuturi mici, puteau lupta mai ușor și mai bine decât elvețienii care se împiedicau în sulilele lor prea lungi (cf. // *Principe*, ed. L. Russo, p. 202).
 26. Se opune acestei amare indignări a lui Machiavelli calculul politic al lui Guicciardini care socotește că, în situația prezentă, rivalitatea dintre Franța și Spania a ușurat primejdia pentru Italia: "Dacă norocul Italiei ar fi fost mai

puternic decât indulgența lui Ludovic Sforza și decât frica sau lăcomia noastră prea mare, cei de dincolo de munți nu ar fi venit în Italia și aceasta ar fi înșeninat fericirea acestui întreg pământ și mai ales a noastră care eram temuți de ceilalți și. în fapt, impuneam legi tuturor. Lucrurile s-au întâmplat în așa fel încât nu se poate nădăjdi ca Italia să rămână fără barbari; este mult mai bine pentru noi și pentru ceilalți italieni, să fie doi. decât unul. căci întrecerea care va fi între aceste două puteri, va fi o apărare pentru cei mai puțin puternici" (*Discorsipolitici*. VIII. cit. în *II Principe*, introduzione di F. Chabod, ed. cit., p. 133, nota 1).

27. Sunt versurile 93-96 din *Canzona* lui Petrarca, *Italia mia benche ii parlar sia indarno*. în text s-a urmat traducerea apărută sub titlul *Cântecul Italiei*, în *Din lirica universală*, tălmăciri de Lucian Blaga, E.S.P.L.A., 1957, p. 60.

CUPRINS

Prefață / I

Scrisoarea lui Niccolò Machiavelli către Francesco Vettori / 5

Niccolò Machiavelli către Lorenzo de' Medici Magnificul / 9

PRINCIPELE / 11

Note / 93

Au apărut:

1. Homer - *Odissea*
2. Flaubert - *Madame Bovary*
3. Slendhal - *Roșu și negru*
4. La Fontainc - *Fabule*
5. *** - *Epopeea lui Ghilgames*
6. Jack London - *Colț Alb*
7. Daniel Deloc - *Robinson Crusoc*
8. Longos - *Daphnis și Chloe*
9. H. de Bal/ac - *Moș Goriot*
10. Niccolo Machiavccli - *Principele*
- 1 1. (iuy de Maupassanl - *Bel-Ami*
12. N.V.Gogol - *Sullele moarte*
13. Hschil, Sofocle, l^hAiripide - *Teatru antic*
14. Voltaire - *Zadig, Candid și Naivul*
15. Blaisc Pascal - *Scrisori provinciale*
16. A.S.Puskin - *hata căpitanului. Dama de pică*
17. Charles Dickens - *Marile speranțe*
- 1 8. William Shakespeare - *Teatru*

Lector: *Silvia Munteanu*

Procesare computerizată: *Ruxandva Munteanu*

Tiparul executat sub comanda iu\ 52, IW-).

la Imprimeria de Vest R.A., Oradea,

str. Mareşal Ion Antonescu nr. 105.

România

